

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ:
ZERZEVAN KALESİ VE MİTHRAEUM KAZI ALANI**

Fatoş METİN

**Şubat 2026
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ:
ZERZEVAN KALESİ VE MİTHRAEUM KAZI ALANI**

Fatoş METİN

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa DOĞAN**

Diğer Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Aytaç COŞKUN

Doç. Dr. Emel ADAMIŞ

Doç. Dr. Cüneyt ÖZ

Doç.Dr. S. Emre DİLEK

**Şubat 2026
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Fatoş Metin tarafından hazırlanan “Sürdürülebilir Turizm ve Kültürel Miras Yönetimi: Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Kazı Alanı” adlı tez çalışması 27/02/2026 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Aytaç COŞKUN

.....

Danışman

Doç. Dr. Mustafa DOĞAN

.....

Üye

Doç. Dr. Emel ADAMIŞ

.....

Üye

Doç. Dr. Cüneyt ÖZ

.....

Üye

Doç.Dr. S. Emre DİLEK

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Fatoş Metin
27.02.2026

ÖZET

DOKTORA TEZİ

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ: ZERZEVAN KALESİ VE MİTHRAEUM KAZI ALANI

Fatoş Metin

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç Dr. Mustafa Doğan

2026, 230 Sayfa

Bu tez, kültürel mirasın önemli bir unsuru olan arkeolojik alanların sürdürülebilir yönetimini Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Kazı Alanı örneği üzerinden araştırmış; turizm ve kültürel miras sürdürülebilir yönetimi için ziyaretçiler ve ilgili paydaşların bakış açıları ve algıları üzerinden model ve öneriler geliştirmiştir. Araştırmada karma yöntem yaklaşımı benimsenmiş; nicel ile nitel yöntem birlikte kullanılmış, verilerin analizleri için SPSS ve SmartPLS ile MAXQDA programlarından yararlanılmıştır.

Zerzevan Kalesi ziyaretçilerinden elde edilen nicel verilerin analizi sonucunda, sürdürülebilir gelişmenin, yerin değer algısını, değer algısının otantiklik algısını güçlendirdiği; otantiklik algısının ise kültürel mirasın korunması, finansal katkı ve politik katılım niyetlerini anlamlı biçimde etkilediği tespit edilmiştir. Dolaylı etkiler, sürdürülebilir gelişme algısının değer ve otantiklik üzerinden davranışsal sonuçlara taşındığını göstermiştir.

Zerzevan Kalesinin yerel-İlgili yönetici ve sorumlularından elde edilen nitel veriler de bu sonuçları desteklemiş; katılımcılar koruma, otantiklik, aidiyet, tarihsel değer, ekonomik fayda ve yerel yönetim desteği temalarını vurgulamıştır. Katılımcılar Zerzevan Kalesi'nin kültürel kimliğin bir parçası olarak korunması gerektiğini belirtirken, turizm yoluyla sosyal ve ekonomik fayda üretme potansiyeline de dikkat çekmiştir.

Araştırma sonuçları, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm ve miras yönetimi açısından güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Tez ile sürdürülebilir gelişme → değer algısı → otantiklik → davranışsal katılım zincirini doğrulayan özgün bir model ortaya konmuş; hem teorik düzeyde literatüre katkı sağlamış hem de uygulamaya yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Arkeolojik Alanlar, Kültürel Miras Yönetimi, Zerzevan Kalesi, Mithras Tapınağı, Diyarbakır, Türkiye

ABSTRACT

DOCTORAL THESIS

SUSTAINABLE TOURISM AND CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT: ZERZEVAN CASTLE AND THE MITHRAEUM EXCAVATION SITE

Fatoş Metin

Batman University Graduate Education Institute

Tourism Management Department of Science

Advisor: Associate Professor Mustafa DOĞAN

2026, 230 Pages

This thesis investigates the sustainable management of archaeological sites, an important element of cultural heritage, through the example of Zerzevan Castle and Mithraeum Archaeological Site; and develops models and recommendations for sustainable management of tourism and cultural heritage based on the perspectives and perceptions of visitors and relevant stakeholders. A mixed-methods approach was adopted in the research; quantitative and qualitative methods were used in combination; SPSS, SmartPLS, and MAXQDA software were utilised for the data analyses.

A thorough analysis of the quantitative data obtained from visitors to Zerzevan Castle revealed that the perception of sustainable development strengthens the perception of value, which in turn significantly influences the perception of authenticity. The perception of authenticity exerts a significant influence on intentions regarding the preservation of cultural heritage, financial contribution, and political participation. The findings of the study demonstrated that the perception of sustainable development has the capacity to translate into behavioural outcomes through value and authenticity.

The findings were further corroborated by qualitative data obtained from local managers and officials responsible for Zerzevan Castle. Participants emphasised themes of preservation, authenticity, belonging, historical value, economic benefit, and local government support. While participants asserted that Zerzevan Castle should be preserved as an element of cultural identity, they also drew attention to its potential to generate social and economic benefits through tourism.

The research findings indicate that Zerzevan Castle exhibits considerable potential in the domains of sustainable tourism and heritage management. The thesis presents a unique model that validates the chain of sustainable development → value perception → authenticity → behavioural participation. It contributes to the literature at a theoretical level and develops recommendations for implementation.

Keywords: Sustainable tourism, archaeological sites, cultural heritage management, Zerzevan Castle, Mithras Temple, Diyarbakır, Turkey.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, kültürel mirasın korunması ile turizmin sürdürülebilir gelişimi arasındaki ilişkiyi çok boyutlu bir çerçevede ele alma arayışının bir ürünüdür. Miras alanlarının yalnızca korunması gereken fiziksel varlıklar değil; toplumların kimliğini, hafızasını ve kültürel sürekliliğini taşıyan dinamik mekânlar olduğu düşüncesi, araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Araştırma süreci boyunca karşılaşılan her aşama, bu alanın çok katmanlı yapısını ve disiplinler arası bir bakış açısının önemini bir kez daha göstermiştir. Bu süreç, yalnızca bilimsel bir üretim değil; aynı zamanda sabır, eleştirel düşünme ve kolektif emekle olgunlaşan bir öğrenme deneyimi olmuştur.

Öncelikle, akademik rehberliği, geniş perspektifi ve çalışma sürecine sağladığı özgür araştırma ortamıyla, kendi uzmanlık alanı çerçevesinde yürüttüğümüz çalışmalarda olduğu gibi farklı konularda da birlikte derinleşmeye açık yaklaşımı için danışmanım Doç. Dr. Mustafa DOĞAN'a teşekkür ederim. Kendisinin 'çalışmak istediğin her alanda birlikte uzmanlaşabiliriz' anlayışı, araştırma sürecine hem bilimsel güven hem de yönlendirici bir esneklik kazandırmıştır.

Tez konunun belirlenmesinde ve özellikle Zerzevan Kalesi ve Mithraeum üzerine yoğunlaşmamda yönlendirici katkıları bulunan; hem tez jürimde hem de savunma jürimde görev alan Prof. Dr. Aytaç COŞKUN'a teşekkür ederim. Zerzevan Kalesi'nin tarihsel arka planına ilişkin paylaştığı bilgiler ve alanın kültürel bağlamını aktardığı ilk görüşmeler, araştırma yöneliminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Alanı yerinde inceleme fırsatı bulduğumda, kendisinin aktardığı tarihsel çerçevenin sahadaki karşılığını görmek, çalışmanın kapsamını derinleştirmiştir. Kazı başkanı olarak sağladığı bilimsel rehberlik, süreç boyunca yol gösterici olmuş; araştırma alanına erişim ve saha çalışmalarının yürütülmesinde sunduğu destek, çalışmanın gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Kazı ekibine de misafirperverlikleri ve destekleri için teşekkür ederim.

Hem tez jürimde hem de savunma jürimde yer alarak çalışmanın kuramsal ve yöntemsel çerçevesine değerli katkılar sunan Doç. Dr. S. Emre DİLEK'e teşekkür ederim. Akademik değerlendirmeleri, tezin bütüncül bir yapıya kavuşmasında önemli rol oynamıştır.

Savunma jürisinde yer alarak yöntem bilimindeki uzmanlığıyla çalışmanın metodolojik yönünü güçlendiren Doç. Dr. Emel ADAMIŞ'a; arkeolojik değerlendirmeleriyle saha verilerinin yorumlanmasına katkı sağlayan Doç. Dr. Cüneyt ÖZ'e teşekkür ederim.

Akademik süreç boyunca desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Çağdaş ERTAŞ, Doç. Dr. Vedat YİĞİTOĞLU ve Doç. Dr. Kadir GÖKOĞLAN'a teşekkür ederim. Araştırma sürecinde çeşitli konularda desteğini esirgemeyen Araştırma Görevlisi Ferhat KURT'a ve Öğretim Görevlisi Yusuf KARA'ya teşekkür ederim.

Uzman Arkeolog Şivan Ayus'a, saha çalışmalarına ilişkin değerlendirmeleri ve paylaştığı bilgilerle çalışmaya yaptığı katkılar ile alanın arkeolojik bağlamına dair görüşlerinin saha verilerinin yorumlanmasına kazandırdığı değerli perspektif için teşekkür ederim.

Bu süreç boyunca en büyük desteği ise her zaman yanımda olan ailemden gördüm. Sabırları, anlayışları ve koşulsuz destekleri, bu çalışmanın en güçlü dayanağı olmuştur. Onlara içtenlikle teşekkür ederim.

Fatoş METİN
BATMAN-2026

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK ARAŞTIRMASI	4
2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	4
2.1.1. Sürdürülebilir gelişme.....	5
2.2. Sürdürülebilirlik ve Turizm İlişkisi	7
2.2.1. Sürdürülebilir turizm için stratejiler	10
2.3.1. Somut kültürel miras ve arkeoloji.....	14
2.3. Turizm ve Kültürel Miras	16
2.4. Turizm ve Kültürel Miras Bağlamında Otantiklik (Özgünlük)	18
2.5. Kültürel Mirasın Otantikliğı ve Sürdürülebilir Turizm	21
2.6. Kültürel Miras Alanlarında Sürdürülebilir Davranış	23
2.7. Arkeolojik Mirasın Korunması ve Sürdürülebilirliğı	24
2.8. Arkeolojik Miras Alanı Yönetimi.....	25
2.8.1 Arkeolojik alan yönetiminde katılımcı yaklaşım.....	26
2.8.2. Arkeolojik alan yönetiminde koruma-kullanma dengesi.....	27
2.8.3. Arkeolojik alan yönetimi plan ve uygulamaları	28
2.9. Türkiye’de Arkeolojik Alan Yönetimi	30
2.10. Arkeolojik Alanlarda Turizm: Arkeoturizm	31
3. LİTERATÜR TARAMASI.....	34
3.1. Sürdürülebilir Arkeolojik Alan Yönetimi Literatürünün Gelişimi	34
3.2. Arkeolojik Turizmde Yönetim Çerçevesi ve Modeller.....	37
3.2.1. Sürdürülebilir gelişim ve miras yönetimi entegrasyonu	38
3.2.2. Değer temelli ve paydaş katılımı	38
3.2.3. Paydaş teorisi ve katılımcı yönetim yaklaşımları	39
3.2.4. Ekonomik değerlendirme yaklaşımları	39
3.3. Sürdürülebilir Arkeolojik Turizmin Zorlukları.....	40
3.3.1. Fiziksel tahribat ve alan bütünlüğü sorunları.....	40
3.3.2. Yönetişim eksiklikleri.....	41
3.3.3. Aşırı turizm ve izleme eksiklikleri.....	41
3.3.4. Paydaş çatışmaları ve değer farklılıkları.....	42
3.3.5. Farkındalık ve eğitim eksiklikleri	42
3.3.6. Koordinasyon eksiklikleri ve çok düzeyli yönetişim.....	42
3.4. Yönetim Yaklaşımları ve Başarılı Uygulamaları.....	43

3.4.1. Ziyaretçi akış yönetimi	43
3.4.2. Pazar yönelimi ve yenilikçi yaklaşımlar	43
3.4.3. Toplum katılımı ve yorumlama	44
3.4.4. Turist rehberlerinin rolü	45
3.4.5. Davranışsal müdahaleler	45
3.4.6. Önleyici koruma ve ekonomik etki değerlendirmesi	46
3.4.7. Entegre planlama ve kentsel gelişim	46
3.4.8. Dünya mirası baskıları ve sdg uyumu	46
3.4.9. Uzaktan algılama ve İHA teknolojileri	47
3.4.10. Dijital dokümantasyon ve 3d modelleme	47
4. DİYARBAKIR ve KÜLTÜREL MİRAS ÖGELERİ	49
4.1. Araştırma Alanı: Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı.....	51
4.1.1. Keşif ve kazı süreci	53
4.1.2. Mimari yapılarıyla zerzevan kalesi	55
4.1.3. Askeri ve mimari özellikler	58
4.1.4. İnanç ve kültürel çeşitlilik.....	60
4.1.5. Mithras kutsal alanı (Mithraeum)	62
4.1.5. Turizm potansiyeli ve ekonomik katkı	63
5. METODOLOJİ.....	64
5.1. Araştırmanın Problemi.....	65
5.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	66
5.3. Araştırma Tasarımı ve Yaklaşımı	67
5.3.1. Karma yöntemin gerekçesi	68
5.3.2. Yakınsak paralel tasarımın uygulanması	68
5.3.3. Araştırmanın evreni	69
5.3.4. Etik ilkeler.....	69
5.3.5. Tezin temel varsayımı ve kuramsal konumlanışı	70
5.3.6. Araştırmanın varsayımları ve kısıtları	71
5.5. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Teknikleri.....	72
5.5.1. Görüşme formu geliştirme süreci	74
5.5.2. Ölçek Geliştirme Süreci.....	76
5.5.3. Karma yöntemde geçerlilik ve güvenilirlik	78
5.5.3.1. Veri üçgenleme (data triangulation)	78
5.5.3.2. Yöntem üçgenleme (method triangulation)	79
5.5.3.3. Araştırmacı üçgenleme (investigator triangulation)	79
5.5.3.4. Yakınsak paralel tasarımda bütünleştirme geçerliliği.....	79
6. NİCEL ARAŞTIRMA TASARIMI ve ANALİZ SÜRECİ	80
6.1. Teoriler, Hipotezler ve Faktörlerin Belirlenmesi.....	80
6.2. Nicel Bulgular ve Analizler	83
6.2.1. Toplam güvenilirlik ve geçerlik (KMO ve Bartlett Testi)	85
6.2.2. Faktör sayılarının belirlenmesi	86
6.2.3. Faktörler için güvenilirlik analizi.....	88
6.2.4. Ölçek maddelerine ilişkin güvenilirlik analizi	89
6.2.5. Açıklayıcı faktör analizi (AFA).....	91
6.2.6. Ölçeğin faktör yükleri, madde özellikleri ve tanımlayıcı istatistik bulguları	94

6.3. Yapısal Eşitlik (PLS-SEM – Kısmi En Küçük Kareler) Ölçüm Modeli	109
6.3.1. PLS-SEM ölçüm modeli bulguları	110
6.3.2. Ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerlilik analizi	111
6.3.2.1. Yakınsak geçerlilik ve güvenilirlik bulguları	113
6.3.2.2. Ayrımcı geçerlilik bulguları	114
6.3.3. Yol katsayıları ve hipotez testleri	116
6.3.3.1. Doğrudan etki hipotez testleri	116
6.3.3.2. Dolaylı etki hipotez testleri	117
6.3.4. Ek Metodolojik kontroller	118
7. NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI ve ANALİZ SÜRECİ	122
7.1. Kuramsal Çerçeve ve Analitik Boyut	122
7.2. Nitel Veri Kaynakları	124
7.3. Nitel Analizde Geçerlik ve Güvenirlik	125
7.4. Nitel Analiz Bulguları ve Tartışma	126
7.4.1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum mevcut sürdürülebilir alan yönetimi	127
Kod 1. Alan yönetim planı	130
Kod 2. Sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesi	133
Kod 3. Araştırma ve inceleme durumu	135
Kod 4. Bakım ve koruma çalışmaları	137
Kod 5. Sunulan hizmetler	140
Kod 6. Paydaş katılımı	141
7.4.2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri	145
Kod 1. Festival ve etkinliklerin gelenekselleşmesi	148
Kod 2. Yerel halkın turizme entegre edilmesi	148
Kod 3. Erişilebilir rotalar için engelli akreditesi	149
Kod 4. Teknolojik destek	149
Kod 5. Kalite yönetim çalışmaları	150
Kod 6. Farklı disiplinler ile ortak çalışma	150
Kod 7. Bulunduğu ilçede güçlendirme çalışmaları	151
7.4.3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları	151
Kod 1. 2026 UNESCO Dünya Mirası tam liste hedefi	153
Kod 2. Ziyaretçi merkezinin tamamlanması	153
Kod 3. Ziyaretçi yönetim planının oluşturulması	154
7.4.4. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın turizm yolu ile değerlenmesi	155
Kod 1. Arkeolojik alanlar şehir için avantajdır:	158
Kod 2. Arkeolojik alanın turistik çekiciliği:	159
Kod 3. Arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi:	162
Kod 4. Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımı artırması:	165
Kod 5. Arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulması:	166
Kod 6. Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir:	167
7.4.5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri)	169
Kod 1. Sessizlikten dünya mirasına (turizm potansiyeli):	171
Kod 2. Evrensel değer:	173
Kod 3. Estetik ve sanatsal değer:	174
Kod 4. Varoluşsal değer:	175
Kod 5. Çevresel değer:	176
Kod 6. Ekonomik değer:	178

Kod 7. Sosyal değer	179
7.4.6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim)	180
Kod 1. Varoluşsal özgünlük.....	183
Kod 2. Nesnel özgünlük:	186
8. BULGULAR ve TARTIŞMA	188
8.1. Nicel Bulguların Değerlendirmesi	188
8.1.1. Yapısal eşitlik model önerisi.....	190
8.2. Nicel Bulgular ve Tartışma.....	193
8.2.1. Bulguların teorik anlamı	194
8.3. Nitel Bulguların Değerlendirmesi.....	195
8.3.1. Tematik değerlendirme: sürdürülebilir arkeoturizmin çok boyutlu yapısı .	196
8.3.2. Nitel bulguların sonuçları	197
8.3.3. Nitel bulguların sentezi ve özgünlük	197
8.4. Karma Yöntem Bulguları ve Değerlendirmesi	198
8.4.1. Karma yöntem ve tartışma	201
9. SONUÇLAR ve ÖNERİLER.....	205
9.1. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	209
9.2. Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler.....	210
9.3. Nihai Değerlendirme.....	210
KAYNAKÇA.....	212
EKLER	235

ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ

Tablo 4. 1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum kronolojisi (Coşkun, 2023; Dursun ve Coşkun, 2020; Coşkun ve Oğuz Kırcı, 2023; Ayus 2021; Ayus ve Aydın 2023)	59
Tablo 6. 1. Demografik değişkenlerin frekans analizleri.....	85
Tablo 6. 2. Sürdürülebilir davranış ölçeği kmo ve bartlett's test istatistikleri.....	86
Tablo 6. 3. Toplam açıklanan varyans ve özdeğerler (faktör 1–6)	87
Tablo 6. 4. Faktörlerin cronbach alpha değerleri ve ifade sayıları	89
Tablo 6. 5. Ölçek maddelerinin güvenilirlik katkısı ve madde-toplam ilişkileri	90
Tablo 6. 6. Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Algı-Tutum Ölçeği (AFA).....	92
Tablo 6. 7. ZKOA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler	94
Tablo 6. 8. ZKOA faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi	95
Tablo 6. 9. ZKOA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi.....	95
Tablo 6. 10. ZKDA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler	97
Tablo 6. 11. ZKDA faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi	98
Tablo 6. 12. ZKDA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi.....	98
Tablo 6. 13. SGA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler	99
Tablo 6. 14. SGA faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi.....	100
Tablo 6. 15. SGA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi	101
Tablo 6. 16. MKKD faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler.....	102
Tablo 6. 17. MKKD faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi	103
Tablo 6. 18. MKKD faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi.....	104
Tablo 6. 19. SFKD faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler.....	104
Tablo 6. 20. SFKD faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi	105
Tablo 6. 21. SFKD faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi.....	106
Tablo 6. 22. SYPKN faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler.....	107
Tablo 6. 23. SYPKN faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi	107
Tablo 6. 24. SYPKN faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi.....	108
Tablo 6. 25. Yapısal eşitlik modellemesi için ölçüm kriterleri ve eşik değerler	109
Tablo 6. 26. PLS-SEM ölçüm modeli güvenilirlik ve geçerlilik bulguları.....	112
Tablo 6. 27. Ayrışma geçerliliği ve uyum özeti değerleri	115
Tablo 6. 28. Doğrudan etki hipotez test sonuçları	117
Tablo 6. 29. Dolaylı etki hipotez test sonuçları	117
Tablo 7. 1. Arkeoturizm ve miras yönetimi boyutları	123
Tablo 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi belge temelli frekansı.....	129
Tablo 7. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri belge temelli frekans tablosu	146
Tablo 7. 4. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları belge temelli frekansı.....	152
Tablo 7. 5. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın turizm yolu ile değerlendirilmesi, belge temelli frekansı	157

Tablo 7. 6. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) belge temelli frekansı.....	170
Tablo 7. 7. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) belge temelli frekansı	182
Tablo 8. 1. Karma bulgular tablosu	198

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1. Somut kültürel miras ve turizm ilişkisi.....	17
Resim 4.1. Diyarbakır Kalesi (Kaynakça: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı https://kvmgm.ktb.gov.tr/)	50
Resim 4. 2. Hevsel Bahçeleri ve Diyarbakır Kalesi (TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı https://kvmgm.ktb.gov.tr/)	51
Resim 4. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum havadan görünümü (www.zerzevan.org)..	52
Resim 4. 4. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum, yukarıdan görünümü (www.zerzevan.org)	53
Resim 4. 5. Güney Kule (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2023; https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/zerzevan-kalesi-)	55
Resim 4. 6. Tonoğlu Sarnıçlar (Kaynakça; www.zerzevan.org)	56
Resim 4. 7. Kazı alanı mezarları (Kaynakça; www.zerzevan.org).....	58
Resim 4. 8. Zerzevan Kalesi ve Büyük Kilise yapısının konumu ve genel görünümü (Coşkun, A., & Oğuz-Kırca, E. D. 2022).	61
Resim 4. 9. Mithras Kutsal Alanı (Coşkun, A ve E, Oğuz Kırca, (2023).....	62
Resim 4. 10. Mithras Tapınağı içten görünümü (www.zerzevan.org)	63
Diyagram 6. 1. Araştırma modeli, aracı ve değişkenler	120
Diyagram 8. 1. Araştırma modeli diyagramı yapısal zinciri.....	191
Grafik 6. 1. Scree plot ve dirsek noktası.....	88
Grafik 7.1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi kod temelli frekansı.....	130
Grafik 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Sürdürülebilir turizm önerileri kod temelli frekansı.....	146
Grafik 7. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları kod temelli frekansı.....	152
Grafik 7. 4. Zerzevan Kalesi Mithraeum arkeolojik alanının turizm yolu ile değerlenmesi kod temelli frekansı	157
Grafik 7. 5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) kod temelli frekansı.....	170
Grafik 7. 6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) kod temelli frekansı	181
Görsel 6. 1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum araştırma modeli: ölçüm ve yapısal boyutlar	111

Görsel 7. 1. Alan yönetim planı kod-alt-kod modeli	132
Görsel 7. 2. . Sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesi kod-teori modeli	134
Görsel 7. 3. Bakım ve koruma çalışmaları ile araştırma ve inceleme durumu kod-birlikte oluşum ve çakışan kodlar.....	139
Görsel 7. 4. Sunulan hizmetler kod-alt kod bölümler modeli.....	140
Görsel 7. 5. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi paydaş katılımı hiyerarşik kod ve alt kod modeli.....	142
Görsel 7. 6. Paydaş katılımı kod-alt- kod bölümler modeli.....	144
Görsel 7. 7. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri hiyerarşik-kod-alt-kod.....	147
Görsel 7. 8. Arkeolojik alanların şehir avantajıdır ve arkeolojik alanın turistik çekiciliği ve kod-teori modeli	161
Görsel 7. 9. Arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi kod-teori modeli	164
Görsel 7. 10. Arkeolojik alanlar ve bölgesel yatırım kod-teori modeli	166
Görsel 7. 11. Zerzevan Kalesi'nin ve Mithraeum evrensel, varoluşsal, estetik ve sanatsal değeri kod-teori hiyerarşi modeli	176
Görsel 7. 12. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal –ekonomik ve çevresel değer) kod matris tarayıcısı.....	180
Görsel 7. 13. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) hiyerarşik kod-alt kod modeli	183
Matris 7. 1.Zerzevan Kalesi ve Mithraeum mevcut sürdürülebilir alan yönetimi yoğunluk matrisi kod dağılımı.....	128
Matris 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum için sürdürülebilir turizm önerileri yönetimi yoğunluk matrisi kod dağılımı.....	145
Matris 7. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları yoğunluk matrisi kod dağılımı	155
Matris 7. 4. Zerzevan Kalesi Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın turizm yolu ile değerlendirilmesi kod yoğunluk matrisi	156
Matris 7. 5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) kod yoğunluk matrisi	169
Matris 7. 6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) yoğunluk matrisi	181

1. GİRİŞ

Turizm, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla toplumların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak turizmin en güçlü etkilerinden biri, kültürel miras alanları üzerinden ortaya çıkmaktadır. Kültürel mirasın somut ve somut olmayan değerleri, yalnızca geçmişin değerlerini gelecek kuşaklara aktarmakla kalmaz; aynı zamanda yerel halkın kimliğini ve aidiyet duygusunu güçlendirir. Hatta ziyaretçilerine otantik deneyimler sunarak miras bilinci ve aidiyetliği daha geniş bir çerçeveye taşıyarak geliştirir.

Arkeoloji ve turizm, kültürel mirasın korunması ile yerel ekonomilerin canlandırılmasını bir araya getiren güçlü bir bileşkedir. Kültürel mirasın önemli bir parçası olan arkeolojik alanların korunması ve yönetilmesi hem toplumsal fayda hem de bölgesel kalkınma açısından kritik bir öneme sahiptir. Literatürde miras yönetiminde değerler, anlatılar ve kültürel unsurların merkezi rol oynadığı (Koren-Lawrence, et al., 2020), çevre, ekonomi, kültür, organizasyon ve toplum boyutlarının dikkate alınması gerektiği (Brantom, 2016) vurgulanmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir turizm ile sosyal değerler arasındaki ilişki, mirasın korunması ve kalkınma politikalarının temel dayanaklarından biri olarak görülmektedir (Ross & Saxena, 2017; Dans & González, 2019). Bu doğrultuda, kültürel miras turizmi literatüründe değer algısının sürdürülebilir yönetim için kritik olduğu (Timothy & Boyd, 2003), koruma–kullanma dengesinin kültürel miras yönetiminde temel bir tartışma alanı oluşturduğu (McKercher & du Cros, 2002), ekonomik fayda ile mirasın korunması arasındaki gerilimin uzun süredir gündemde olduğu (Ashworth & Tunbridge, 1990) ve sürdürülebilir turizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiği (Richards, 1996) belirtilmektedir. Ancak literatürün ortak sınırlılığı, değişkenlerin parçalı biçimde ele alınmasıdır; değer–otantiklik–davranışsal katılım zinciri bütüncül bir model olarak test edilmemiştir. Bu boşluk, çalışmanın özgün katkısının temelini oluşturmaktadır.

Otantiklik ve değer algısı, ziyaretçi davranışlarını açıklamada kritik değişkenlerdir. Wang (1999) otantiklik kavramını nesnel, yapılandırmacı ve varoluşsal boyutlarda ele alırken; MacCannell (1973) turistik deneyimlerde sahnelenmiş otantiklik olgusunu tartışmıştır. Güncel çalışmalar ise otantiklik ve değer algısının çevresel sorumluluk davranışlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Liu, Zhang &

Huang, 2023). Bu bağlamda davranışsal yaklaşımlar, Ajzen'in (1991) Planlı Davranış Teorisi ve Bandura'nın (1986) Sosyal Bilişsel Teorisi gibi klasik modellerle desteklenmektedir. Bu teoriler, algıların davranışsal niyet ve katılıma dönüşümünü açıklamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Ne var ki, bu teoriler arkeoturizm bağlamında bütüncül bir model düzeyinde test edilmemiştir. Dolayısıyla literatürdeki boşluk yalnızca turizm araştırmalarında değil, davranışsal modellerin bütüncül biçimde uygulanmasında da kendini göstermektedir.

Bu bağlamda, arkeolojiye dayalı turizm; koruma–kullanma dengesi, kimlik ve mirasın korunması, yerel halkın farkındalığı ve katılımı, ekonomik kalkınma ve paydaşların sürece dahil edilmesi unsurlarıyla öne çıkmaktadır. Diyarbakır'da yer alan Zerzevan Kalesi ve Mitraeum Arkeolojik Alanı, bu unsurların somutlaştığı ve sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesi için güçlü zemin sunan bir alan olarak dikkat çekmektedir.

Roma dönemine ait askeri garnizon yapısı ve Mithras Tapınağı ile ön plana çıkan bu alan, hem tarihsel hem de kültürel açıdan büyük bir potansiyele sahiptir. Mezopotamya düzlüklerini Diyarbakır havzasına, oradan Anadolu platolarına bağlayan tarihi yolların kesişim noktasında yer alması, kaleyi stratejik bir cazibe merkezi haline getirmiştir (Karadoğan ve Coşkun, 2017). Son yıllarda yapılan kazılarla ortaya çıkarılan ritüel amaçlı yer altı yapıları, kalenin kültürel ve dini özelliklerini ön plana çıkarmış ve miras değerini artırmıştır (Karadoğan ve Coşkun, 2018; Coşkun ve Oğuz Kırcı, 2022; Coşkun ve Oğuz Kırcı, 2023a). Bu özellikler, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca arkeolojik değil, aynı zamanda kültürel ve inanç mirası olarak korunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu mirasın korunması, ziyaretçilere otantik deneyimler sunarak bölgenin turizm potansiyelini artırmakta ve sürdürülebilir gelişme politikalarının uygulanması için güçlü bir zemin oluşturmaktadır.

Bu tez, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı örneğinde sürdürülebilir turizmin başarısının yalnızca fiziksel koruma önlemleriyle sağlanamayacağını; bunun, ziyaretçilerin değer ve otantiklik algıları ile yönetsel uygulamaların etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir davranışsal katılım mekanizmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Araştırma yalnızca ziyaretçi algılarını ölçmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kale yönetiminin koruma faaliyetleri, yerel yönetimlerin politikaları ve turizm paydaşlarının sürdürülebilirlik yaklaşımlarını da incelemiştir. Böylece sürdürülebilirlik süreci hem algısal hem de yönetsel boyutlarıyla bütüncül biçimde değerlendirilmiştir. SmartPLS ile test edilen sürdürülebilirlik → değer

→ otantiklik → davranışsal katılım zinciri, MAXQDA ile elde edilen nitel temalarla birleştirilmiş ve özgün bir sürdürülebilir arkeoturizm yönetim modeli önerilmiştir. Bu model, ziyaretçi algıları, kale yönetiminin koruma faaliyetleri ve paydaşların sürdürülebilirlik yaklaşımlarının karşılıklı etkileşimiyle şekillenen bütüncül bir yönetim çerçevesi sunmaktadır.

Bu kapsamda tez, birinci bölümde kavramsal çerçeve teorik-kuramsal altlık ve gerekçelendirmelerle başlayıp; ikinci bölümde literatür taraması yapılarak sürdürülebilir arkeoturizm bağlamındaki yaklaşımlar ve önceki çalışmalar incelenmiştir Daha sonraki bölümde araştırma alanına odaklanılmıştır. Sonrasındaki bölümlerde, metodoloji, veri analizi ve bulguları irdelenmiş; ardından tartışma-sonuç bölümleriyle bitirilmiştir.

2. KAYNAK ARAŞTIRMASI

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Sanayi devriminden itibaren yaratılan üretim teknolojisi ve artan nüfus ile oluşan toplumda; üretici toplum davranışlarından, tüketici toplum davranışlarına dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün nedenleri arasında artan nüfustan dolayı kırsaldan şehirlere doğru göç, insanların sanayi sektöründe çalışmalarıyla artan gelir ve boş zaman kavramının ortaya çıkışı gösterilebilir. Ancak tüketici toplum davranışları sınırlı kaynaklarla birleştiğinde iklim değişikliği, küresel ısınma, hava-su kirliliği, türlerin yok olması, doğal kaynakların tükenmesi, tarihi eserlerin ve doğal hayatın tahribatı gibi pek çok sorun ortaya çıkmıştır (Yücel, 2020: s.45). Bu ifade, tüketim toplumunun çevre üzerindeki baskısını açıkça ortaya koymaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren kitlesel turist gezilerinin yaygınlaşmasıyla ziyaretçi sayıları artmış, bu durum çevre düzeni ve kültürel-doğal varlıklara zarar vermeye başlamıştır (Butcher, 2020: s.112). Turizmin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel ve kültürel etkilerinin de tartışılmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkileri fark edilmiş; ilk olarak kirliliğin önlenmesi ve negatif etki azaltımına yönelik bazı politikalar geliştirilmişse de sorunların daha derin olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik yaklaşımı 1980'lerin sonundan itibaren daha kabul gören bir anlayış haline gelmiştir (Bilgili, 2017, s.566).

Sürdürülebilirlik, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarıyla da ele alınmaktadır. Ciski vd., (2019, s.3) sürdürülebilirliği yaşam kalitesini düşürmeden, tüketim toplumundan sıyrılıp evrensel dayanışma içinde çevresel yönetimi ön planda tutan, toplumsal sorumluluk gerektiren ve ekonomik eşitliği sağlamaya çalışan bir düşünce tarzı olarak tanımlamakta.. Kaypak (2010, s.98) ise sürdürülebilirliği bir ekosistemin kesintisiz, bozulmadan ve aşırı yüklenmeden devam edebilme yetkinliği olarak açıklamaktadır. Bilgili (2017, s.566) sürdürülebilirliğin temel amacını mevcut değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması olarak vurgular. Can (2017, s.138) ise turizmle kültürel miras ilişkisinde sürdürülebilirliği, somut ve soyut kültür değerlerinin sürekliliğini sağlayarak devam etmesi olarak tanımlamaktadır.

Dolayısıyla sürdürülebilir anlayışın temel felsefesi; sosyo-kültürel değerlerin, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekolojik dengenin sağlanmasının yanında toplumsal ve bireysel yaşamın refah ve eşitliğinin sağlanmasıdır (Doğan, 2014, s.15). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu öne çıkar (UNEP & UNWTO, 2005,s.9):

- Ekonomik sürdürülebilirlik: Sistemlerin sürekli olarak mal ve hizmet üretebilmesi, gelir-gider dengesinin korunması ve tüm paydaşların eşit şekilde faydalanması (Gedik, 2020, s.197).
- Çevresel sürdürülebilirlik: Kaynakların aşırı kullanımının önlenmesi, yenilenebilir uygulamalara ağırlık verilmesi, biyolojik çevrenin korunması ve ekolojik dengeye uyumlu uygulamalar yapılması (Uysal, 2013, s.113).
- Sosyal sürdürülebilirlik: Yerel halkın kaynakların dağıtımında eşit haklara sahip olması; katılım, hesap verilebilirlik, eğitim, cinsiyet eşitliği, sağlık ve gelir uygulamaları (Doğan, 2014, s.15; Can, 2017, s.144).

2.1.1. Sürdürülebilir gelişme

Sürdürülebilir gelişme kavramı ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) ya da “Brundtland Raporu” olarak anılan raporda yer almıştır. Raporda sürdürülebilir gelişme, “bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan gelişme” olarak tanımlanmıştır. Bu rapora göre insan refahını artırma ve fakirliği ortadan kaldırma hedefleri ekolojik prensiplerle entegre edilmelidir (Demir, 2013, s.70; WCED, 1987). Ayrıca Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınma için şu ilkeleri ortaya koymaktadır:

Çevresel Koruma: Yenilenebilir enerji kullanımı ile doğal kaynakların korunması.

Ekonomik Eşitlik: Kaynakların dengeli dağılımı ve yoksulluğun azaltılması.

Eğitim ve Bilinçlendirme: Sürdürülebilir yaşam tarzı oluşturmak adına halka çevre bilinci ile ilgili eğitim verilmesi.

- Uluslararası İşbirliği: Küresel sorunların çözümü adına uluslararası işbirliğinin sağlanması.
- Politik Eylem Çağrısı: Sürdürülebilir kalkınma adına sürdürülebilir politika eylemlerine çağrı.

Bu ilkeler, sürdürülebilir gelişmenin yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir. Sürdürülebilirlik ilkesinde doğal kaynakların korunması için yalnızca çevre sorunlarına değil, ekonomik ve sosyal boyutlara da kapsayıcı bir sistemle yaklaşılmalıdır. Bunun yanında kültürel miras öğelerinin korunması adına çaba sarf edilmesi ve önemin vurgulanması gerekmektedir. Çünkü kültürel değerlerin gelecek nesillere bozulmadan aktarılması, kültürel mirasın devamlılığını sağlarken bölgenin önemini de artıracaktır. Ciski vd., (2019, s.2), sürdürülebilir gelişim için yapılması gerekenleri dört başlık altında toplamaktadır:

- Çevresel Koruma: Doğal kaynakların kalitesini ve kullanılabilirliğini koruyarak ekonomik gelişmenin faydalarını maksimize etmek.
- Ekonomik Büyüme: Kişi başına gelirdeki artışın yanı sıra diğer sosyal yönlerin kapsamlı iyileştirilmesi.
- Sosyal Adalet: Kültür, sosyal yaşamın temeli olarak kabul edilir ve sürdürülebilir gelişmenin dört temel direğinden biridir.
- Kültürel Miras Yönetimi: Kültürel mirasın, yerel ve ulusal düzeyde sürdürülebilir gelişme stratejilerinde önemli bir rol oynayabilmesi için uygun şekilde yönetilmesi.

Ekonomik kalkınmanın uzun vadede verimli olabilmesi ve gelişimin sağlanabilmesi için teknolojik gelişimin yatırımlarla yönlendirilmesi, insan ihtiyaçlarının karşılanması, kurumsal olarak köklü ve koordineli çalışılması ve sürecin etkin şekilde izlenmesi gerekmektedir. Üretim ve tüketimde yeni yaklaşımlar benimsenmeli, verimlilik düzeyleri araştırılarak daha az kaynak ve daha az atık ile daha fazla üretim sağlanmalıdır. Üretim sürecinde kirliliğe karşı mücadele edilmeli; geri dönüştürülebilir veya yenilenebilir ürünler kullanılmalıdır (Wang, 1996, s.321). Bu bağlamda ekonomik kalkınma uzun vadede topluma fayda sağladığı gibi çevre kalitesi de toplumun yararına olacaktır.

Sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak, gerekli stratejilerin uygulama yoluyla hayata geçirilmesini gerektirmektedir. Bu stratejik uygulamalar; ulusal ve bölgesel düzeyde ekonomiyi istikrarlı bir düzene sokmak, gelir dağılımında dengeyi sağlamak, üretilen mal ve hizmeti artırmak, nüfusu etkin yönetmek ve uygulanan politikalara katılımcı yaklaşımı entegre etmektir. Bu uygulamalar gerçekleştirilirken, sürdürülebilirliğin üç boyutu (çevresel, ekonomik, sosyal) birlikte kullanılmalıdır. Böylece üretilen mal ve hizmette kalitenin düşmemesi sağlanırken ekonomik kalkınma ile çevrenin sağlıklı

kalması da mümkün olacaktır. Sürdürülebilir gelişmenin ülkeler tarafından sağlanması ve uygulanması; mevcut finansman, altyapı ve çevre bilinci yetersizlikleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Çünkü bölgesel bazda sorunlar, farklı sürdürülebilirlik uygulamaları gerektirmektedir (Gürlük, 2010, s. 96).

2.2. Sürdürülebilirlik ve Turizm İlişkisi

Sürdürülebilir turizm; çevresel kaynakları, kültürel mirası ve yerel toplulukları korurken ekonomik yararlar sağlamayı amaçlayan bir turizm yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmeyi, yerel toplulukların yaşam standartlarını yükseltmeyi ve ziyaretçilere kaliteli deneyimler sunmayı hedeflemektedir (Honey, 2008, s.30). Turizmi oluşturan turistik hareketlerin kaynağı çoğunlukla çevresel unsurlardır. Seyahat motivasyonları çeşitlilik arz etse de (deniz-kum-güneş, doğal hayat, otantik-tarihi destinasyonlar, moda, iş, eğitim vb.), en önemli motivasyon unsurlarından biri bozulmamış bir çevredir. Bu nedenle seyahat amacı ve tüketici profili fark etmeksizin doğal çevrenin korunması, sürdürülebilir turizm anlayışının benimsenmesi ve tüketiciye benimsetilmesi turizmin ana parçası olarak önem taşımaktadır.

Turizm faaliyetlerinde sürdürülebilir gelişmenin sağlanması adına ekolojik dengenin korunması ve sürecin iyi yönetilmesi şarttır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik uygulamalarının kesintisiz bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir turizmde, yerel toplum ile turistlerin ve turistik uygulamaların iç içe geçtiği bir durum söz konusudur. Bu nedenle altyapı durumunun kontrol edilmesi ve gerekli görüldüğünde yeniden düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır (Kaypak, 2010, s.101). Altyapı unsurunun göz ardı edilmesi, destinasyon bölgesinin taşıma kapasitesinin zorlanmasına sebep olmakta; sosyal refaha, kültürel mirasa, doğal kaynaklara ve çevreye zarar vermektedir. Ayrıca destinasyon bölgesinin taşıma kapasitesinin dikkate alınması sürdürülebilirliğin bütüncül yaklaşımına katkı sağlamaktadır (Can, 2017, s.144; Doğan, 2013). Bu nedenle turistik ürün olarak bir alan ya da bölge pazarlamaya sunulmadan önce sürdürülebilir uygulamalar ışığında altyapı analizinin yapılması ve taşıma kapasitesinin belirlenmesi önemlidir.

Turizmde üretici ve tüketici arasında diğer sektörlerden farklı olarak özel bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, turizm hareketi olarak adlandırılır; yani tüketicinin (turistin), üretici ve ürüne ulaşmak için seyahat ettiği bir durumdur. Turizm

hareketlerinin sürdürülebilir gelişmeye üç yönden benzersiz etkisi vardır (UNEP ve UNWTO, 2005, s. 10):

- Etkileşim: Turizm, ikamet dışında seyahat edilen destinasyon bölgesi olduğu için yerel çevre, ev sahibi topluluklar ile ziyaretçiler arasında doğrudan ve dolaylı etkileşim sağlar.
- Farkındalık: Turistik hareketlerde, turistlerin ve yerel toplulukların etkileşimi sırasında farklı kültürlerin tanınması ve çevresel konularda duyarlılığın artması dikkat çeker. Bu durum, kişilerin hayat boyu sürdürülebilir bir çevre için tutum ve endişelerini etkileyebilir.
- Bağımlılık: Turizm sektörü; doğal alanlara, otantik-tarihi destinasyonlara, korunmuş kültürel ürünlere, temiz çevrelere ve misafirperver yerel topluluklara bağlıdır. Bu nedenle turizm endüstrisinin kazanç sağlaması sürdürülebilirliğe bağımlı hale gelir ve sürdürülebilirliği destekler.

Son yıllarda çevre bilinci ve çevresel duyarlılık kavramları turistik hareketlerde trend haline gelmiş, hatta çevre bilinci yüksek bireyler için yaşam biçiminin bir parçası olmuştur. Bu bağlamda çevre bilinci yüksek hedef kitlenin taleplerini karşılamak için ürün ve değerlerin korunarak çeşitliliğinin artırılması önemlidir (Can, 2016, s.34). Eğitim ve gelir düzeyindeki artış çevre bilinci yüksek toplulukların oluşmasına katkı sağlamış ancak henüz çevre bilinci oluşmamış bireyler ve çocuklar için eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yapılması gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda doğal yapının korunması, turistik amaçlı kullanılan alanların sürdürülebilir uygulamalarla yönetilmesi kritik önemdedir.

Turizm sektörü politik, ekonomik, sosyo-kültürel, ekolojik, biyolojik çeşitlilik, fiziksel, eğitimsel ve estetik gibi birçok boyutu nedeniyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda ziyaretçi (turist), işletme ve yerel topluluk arasındaki beklentilerin karşılanması hem olumlu hem de olumsuz durumlar yaratabilmektedir (ICOMOS, 1999). Zorlukların aşılması ve fırsatların yakalanması için sürdürülebilir uygulamaların kullanılması, karşılıklı memnuniyet sağlayarak turizm paydaşlarını tatmin edebilir ve sürdürülebilir gelişmeyi destekleyebilir. Bu nedenle turizmde sürdürülebilir gelişmeyi anlayabilmek için olumlu ve olumsuz yönlerin tespit edilmesi gerekmektedir.

UNEP ve UNWTO'ya göre sürdürülebilir gelişmenin olumlu ve olumsuz yönleri (2005, s.10):

Olumlu Yönleri:

- İstihdam oluşumu ve işletmenin gelişimi için fırsatlar yaratır.

- Ziyaretler hem doğal hem de kültürel kaynaklara değer kazandırır; turist harcamaları yerel topluluk ve işletmelere doğrudan gelir sağlarken, yerel halkın koruma bilincini artırır.
- Uluslararası ziyaretler farklı kültürlerin karşılıklı anlaşılmasını sağlar ve ülkeler arası barışı destekler.

Olumsuz Yönleri:

- Vahşi yaşama ve kırılgan ekosistemlere baskı yaparak olumsuz etkiler yaratabilir, fiziksel çevreyi bozabilir ve çevre kirliliğine yol açabilir.
- Geleneksel toplumlara baskı yaparak kültürlerine zarar verebilir ve onları yerlerinden edebilir.
- Sınırlı kaynaklar (arazi, su) üzerinde çatışmalara yol açabilir.
- Çevrenin değişmesine sebep olurken istikrarsız bir gelir kaynağı yaratabilir.

Sürdürülebilir turizm uygulamalarında insan-doğa-çevre üçlüsü göz önünde bulundurularak turistik ürünlerin sunulması gerekmektedir. Bu bağlamda turizm yatırımcıları ve işletmeler uzun dönemli sürdürülebilir politikalar geliştirmelidir. Amaç doğrultusunda hareket edildiğinde doğal çevre, kültürel varlıklar, biyolojik ve ekolojik unsurlar uzun vadeli kazanç getirirken destinasyon bölgesinin korunmasını da sağlar.

Sürdürülebilir turizmde, turizmi geliştiren yönerge ve uygulamalar niş turizm ve kitle turizmi dahil olmak üzere tüm turizm türlerinde uygulanabilmektedir. Çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlar sürdürülebilir turizmin temel bileşenlerini oluşturur. Uzun dönemli sürdürülebilirlik için bu üç boyut arasında denge kurulmalı ve ilkeler gözetilmelidir (UNEP ve UNWTO, 2005, s. 11). Bu bağlamda sürdürülebilir turizm için aşağıdaki ilkeler benimsenmelidir:

Çevresel Kaynakların Optimal Kullanımı: Çevresel kaynakları, biyolojik çeşitliliği ve doğal kaynakları maksimum düzeyde koruyarak ekolojik dengeyi sürdürmek.

Sosyo-Kültürel Otantiklik ve Anlayış: Kültürel değerler ile yerel toplumların miras ve geleneklerini korumak.

Uzun Vadeli Ekonomik İşletmeler: Yerel topluluk ve işletme bazında yoksulluğu azaltmak, ülke ekonomisine katkıda bulunmak ve istikrarlı istihdam yaratmak.

Sürdürülebilir turizme ulaşmak sürekli bir süreçtir ve etkilerin düzenli olarak izlenmesi; gerektiğinde önleyici ve/veya düzeltici önlemlerin alınması gerekmektedir.

2.2.1. Sürdürülebilir turizm için stratejiler

Sürdürülebilir turizm, yalnızca turizm sektörünün olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik araçsal bir yaklaşım değil; tüm turizm türlerinde benimsenmesi gereken temel bir amaçtır. Bu anlayış, ekonomik katkı sağlarken yerel topluluklara sosyal fayda sunmayı, çevre bilincini desteklemeyi ve farkındalık yaratmayı hedefler. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ile çevresel koruma dengeli bir şekilde yönetilmeli, maliyetler azaltılırken faydalar güçlendirilmelidir (WTO, 2005). Bu çerçevede UNEP ve UNWTO, turizm sektörünün gelişimi ve sürdürülebilirliği için bir dizi önlem önermektedir (2005, s. 8):

- Çevresel Koruma: Doğal Alanların Korunması: Milli parklar, arkeolojik bölgeler, deniz rezervleri ve ekolojik olarak hassas alanlarda sürdürülebilir yönetim uygulamaları sağlanmalıdır. Enerji ve Su Tasarrufu yapılmalıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılarak enerji ve su tasarrufu sağlanmalıdır. Atık Yönetimi: Geri dönüşüm süreçleri doğru şekilde uygulanmalı, plastik kullanımı azaltılmalıdır.
- Toplumsal ve Kültürel Faktörler: Yerel Halkın Katılımı: Turizm projelerine yerel halkın görüş ve önerileri dahil edilmelidir. Kültürel Mirasın Korunması: Geleneksel sanatlar, festivaller ve kültürel etkinlikler desteklenerek turistlerin kültürel mirasa saygı göstermesi sağlanmalıdır.
- Eğitim ve Farkındalık: Turist ve Yerel Halkın Bilinçlendirilmesi: Çevre dostu davranışlar teşvik edilmeli, doğal alanlara saygı gösterilmesi sağlanmalıdır. Turizm Çalışanlarının Eğitimi: Çalışanlara sürdürülebilir turizm uygulamaları konusunda eğitim verilerek ilkeler benimsetilmelidir.
- Yasal Düzenlemeler: Turizm Politikaları ve Yasaları: Yasa koyucular, sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı düzenlemeler yapmalı; izin ve lisanslar bu kriterlere göre verilmelidir.

Bu önlemler, yalnızca çevresel koruma değil aynı zamanda toplumsal fayda ve kültürel mirasın korunması açısından da önemlidir. Ancak sürdürülebilir turizmin gelişimi insan davranışlarına bağlıdır. Bu nedenle ulusal otoriteler, yerel yönetimler ve işletmeler sürdürülebilir politika uygulamalarının yanı sıra kendi bilinç düzeylerini artırmalı; turistlerin bilinç düzeyini ise eğitim ve uygulamalarla geliştirmelidir (Beyazıt ve Hayta, 2009, s.145).

Burada katılımcı yaklaşım öne çıkmaktadır. Turizm paydaşları, turistler ve yerel halkın sürece dahil edilmesi sürdürülebilir turizmin başarısını artırır. Paydaş analizlerinin yapılması ve sürdürülebilir politikalara dahil edilmesi bu nedenle önemlidir (Yüksek vd, 2019, s.107). Destinasyon bölgesinde çevresel kaynakların korunması, yerel halk, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler ve turizm işletmeleri gibi tüm paydaşların katılımı olmadan mümkün değildir. Bu nedenle destinasyonun taşıma kapasitesi ve fiziksel özellikleri dikkate alınarak paydaşların görüşleri alınmalı ve yönetim uygulamalarına dahil edilmelidir (Can, 2016, s. 35). Bu bağlamda paydaşların rolleri (WTO, 2005):

- Hükümetler: Politika yapma, düzenleme ve turizm sektörünü destekleme konusunda anahtar rol oynarlar.
- Yerel Topluluklar: Turizmin doğrudan etkilendiği ve kültür ile çevrenin korunmasında önemli rol üstlenirler.
- Turizm İşletmeleri: Sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek turizmin olumlu etkilerini artırmakla yükümlüdürler.
- Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar): Çevresel ve sosyal sorumluluk konularında farkındalık yaratır ve savunuculuk yapar.
- Uluslararası Kuruluşlar: UNEP ve WTO gibi kuruluşlar, sürdürülebilir turizm ilkelerini teşvik eder ve rehberlik sağlarlar.

Bu işbirliği, sürdürülebilir turizmin kesintisiz uygulanmasını ve teşvikini artırırken, turizmin verebileceği zararları azaltıp faydalarını en üst seviyeye çıkaracaktır. Sürdürülebilir alan yönetimi ise tarihi, kültürel ve doğal değerlere sahip alanların sürdürülebilir uygulamalarla yönetilmesini sağlamanın yanında, sosyo-ekonomik ve çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda yönetim planlarının hazırlanmasını kapsamaktadır. Bu yaklaşımın temel amacı, alanın mevcut değerlerini korumak, gerekli durumlarda geliştirmek ve insanlık için alanın bütünlüğünü sağlayarak gelecek nesillere aktarmaktır (ICOMOS, 2008).

Alanda öncelikle doğal ve kültürel kaynaklar incelenmeli ve kayıt altına alınmalıdır. Yönetim planı yapılırken; alanın fiziksel bütünlüğü, ekolojik özellikleri, biyolojik çeşitliliği, ulaşım imkânları, çevresel koşulları ve artan ziyaretçi sayıları dikkate alınmalıdır. Yerel topluluğun sosyo-ekonomik ve kültürel değerleri üzerindeki kabul edilebilir değişim sınırları belirlenmeli ve bu sınır aşılmamalıdır. Eğer geliştirme yapılacaksa artan ziyaretçi sayısı kadar altyapı çalışmaları gerçekleştirilerek taşıma

kapasitesi güçlendirilmelidir (ICOMOS, 1999). Taşıma kapasitesi yönetim uygulamaları konusunda ICOMOS (2008) ve UNESCO (2013)'nun önerileri şöyledir:

- Ziyaretçi Yönetimi: Alanın fiziksel özelliklerine göre ziyaretçi sayısı belirlenir; gerektiğinde rezervasyon sistemleri veya biletleme uygulamaları kullanılır, hassas bölgelere ziyaretçi kısıtlaması getirilir.
- Ziyaretçi Merkezi: Ziyaretçilerin kişisel ihtiyaçlarının karşılandığı, koruma eğitimi, sunum ve etkinliklerin yapıldığı merkezler alanın korunmasına katkı sağlar.
- Eğitim ve Bilinçlendirme: Alanın kullanımı ve korunması adına bilgilendirici tabelalar, yol işaretleri, kitapçık ve broşürler hazırlanır.
- Veri Toplama ve Değerlendirme: Ziyaretçilerin giriş-çıkış kontrolleri yapılarak alanın etkilenme düzeyi belirlenir ve taşıma kapasitesi değerlendirilir.
- Sürekli Gözden Geçirme: Ziyaretçi sayıları ve alanın taşıma kapasitesi düzenli olarak gözden geçirilir, gerekli görüldüğünde iyileştirme uygulamaları yapılır.
- Altyapı ve Erişim: Alan üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla otopark alanları, ziyaretçiler için yollar, dinlenme-eğlence-yeme içme merkezleri, tuvaletler ve atık yönetimi için çöp kutuları oluşturulur.

Alanın taşıma kapasitesi; sahip olduğu doğal ve tarihi kaynaklara zarar vermeden, halkın kültürel değerlerini etkilemeden, gürültü ve görüntü kirliliği oluşturmadan, sosyo-ekonomik fayda sağlayarak ve turist deneyiminde tatmini yüksek tutarak ziyaretçi sayılarını belirlemek ve kontrol etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca ulaşım kapasiteleri, sağlık sistemleri, altyapı kapasitesi, atık yönetimi ve trafik yönetimi gibi verilerin toplanması, taşıma kapasitesinin doğru şekilde belirlenmesi açısından önemlidir (Can, 2016, s.30; ICOMOS, 2008; UNESCO, 2003).

Sonuç olarak, alan ya da destinasyon bölgesi ziyarete açılmadan önce taşıma kapasitesi verileriyle ziyaretçi sayısının belirlenmesi, olası tahribatın önüne geçerken hem yerel topluluğa hem de ziyaretçilere memnuniyet sağlayacak, aynı zamanda alanın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır.

2.3. Kültürel Miras

Kültür, bireylerin ve toplumların günlük yaşamlarında öğrenilen, aktarılan ve zaman içerisinde değişim gösteren insan kaynaklı bir olgudur. Toplum tarafından kabul edilip köklü hale geldiğinde kalıcı bir nitelik kazanır. Kültür; ekolojiiyi anlama ve

yorumlama aracılığıyla gelişen inanç sistemleri, sanat ve geleneklerin birleşimi olarak insan bilgisi ve deneyimine dayalı davranışların dönüşümünü ifade etmektedir (Kurniawan et.al., 2011, s.178). UNESCO'ya göre kültür, iş hayatı veya boş zaman fark etmeksizin insan yaşamının tüm faaliyetlerine yön veren temel bir unsur olarak tanımlanmaktadır (2009). Bu yaklaşım, kültürün yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın merkezinde yer aldığını göstermektedir.

Kültürel miras, geçmişten günümüze mal olmuş ve uzun bir gelişim süreci sonunda ortaya çıkmış yaşayan bir değerler bütünü olarak kabul edilmektedir. Tarihin süzgecinden geçerek doğal afetlere, savaflara ve toplumsal dönüşümlere direnç gösteren şehirler, tarihi öğeler, gelenek ve görenekler günümüzün somut ve soyut kültürel mirasını oluşturur (Diker, 2016). Graham, Ashworth ve Tunbridge (2000) ise kültürel mirası, geçmişin etkilerini geleceğe taşıyan değerler bütünü olarak tanımlamakta; kimlik oluşumunda ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Kültürel miras yalnızca maddi varlıklarla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumların ortak hafızasını ve bu hafızanın geleceğe aktarılmasında hayati öneme sahip geleneksel uygulamaları da kapsamaktadır (Cleere, 1989, s.10; Harvey, 2001, s.320). Bu bağlamda kültürel miras, hem geçmişin bir yansıması hem de geleceğe yön veren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla mirasın korunması, toplumların kültürel kimliğini yeniden üretme ve sürdürme gücünü pekiştirmektedir.

Tarihsel süreçte kültürel miras farklı anlamlar kazanmıştır. Orta Çağ'da daha çok maddi unsur ve turizm değeri olarak görülürken, 16. yüzyıldan itibaren bilgiye ulaşma amacıyla bilimsel araştırmaların konusu olmuş; 19. yüzyılda ise küreselleşme ile birlikte kültürlerin dönüşüm tehlikesi fark edilmiştir (Çakırca, 2015, s.19). Bu farkındalık, kültürlerin korunması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Fejérdy'ye göre kültürel miras hem geleneğin aracı ve sonucu hem de aktarımının aracı olarak hizmet etmektedir (2006, s.158). Bu yorum, kültürel mirasın durağan bir değer değil; toplumsal dönüşümle birlikte yeniden şekillenen dinamik bir unsur olduğunu göstermektedir.

Kültürel miras somut ve somut olmayan olarak iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Somut kültürel miras, fiziksel öğelerden oluşur; elle tutulabilen, gözle görülebilen, nesiller boyu aktarılmış arkeolojik alanlar, tarihi siteler, anıtlar ve eserlerdir (UNESCO, 1957). Somut olmayan kültürel miras; gelenekler, görenekler, festivaller, sahne sanatları, sözlü anlatımlar ve yerel bilgi-beceriler gibi yaşayan kültürel değerlerdir (Hassan, 2014). Somut ve somut olmayan kültürel miras kimi durumlarda iç

içe geçmektedir. Somut miras öğeleri, gelenek, görenek veya festivallerin gerçekleştirildiği mekânlar aracılığıyla somut olmayan mirasın yaşatıldığı alanlar haline gelmektedir. Bu nedenle her somut kültürel miras ögesi, kendi dönemine özgü toplumsal ve kültürel pratikleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Günümüzde sürdürülemeyen gelenek ve görenekler, kullanılan bilimsel ve araçsal öğeler de somut kültürel miras araştırmaları sayesinde gün yüzüne çıkarılmaktadır. Somut ve somut olmayan miras birbirinden ayrı değildir; aksine birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağ, kültürel mirasın bütüncül bir şekilde korunması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bir anıtın korunması, aynı zamanda o anıt etrafında yaşatılan geleneklerin sürdürülmesiyle anlam kazanmaktadır.

UNESCO'ya göre bir ögenin kültürel miras olarak kabul edilebilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir (1957;2003):

- Tarihi, estetik, sanatsal, antropolojik ve sembolik değer taşıması.
- Somut veya soyut kültürel miras unsurlarını barındırması.
- Bilimsel yönünün bulunması.
- Tüm insanlık için değerli olması ve evrenselleşme potansiyeli taşıması.
- İnsan eli ile oluşmuş kültürel (somut-soyut) miras öğelerinin veya doğal alanların orijinalliğini korumuş olması

Bu kriterler, kültürel mirasın yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğe aktarılması gereken evrensel bir değer olduğunu göstermektedir. Buradan çıkarılabilecek önemli bir sonuç, kültürel mirasın korunmasının yalnızca yerel toplumlar için değil, tüm insanlık açısından ortak bir sorumluluk olduğudur.

2.3.1. Somut kültürel miras ve arkeoloji

Somut kültürel mirasın en önemli bileşenlerinden biri arkeolojik mirastır. Arkeolojik mirasın bir bölümü mimari yapıtlar; diğer öğeleri ise yerel halkın yaşayan geleneklerinin parçasını oluşturur ve bu tür yerlerin korunması için yerel toplulukların katılımı gereklidir (ICOMOS, 1990). Arkeolojik alanlar, kültüre dair belgeleri ve tarihi eserleri bünyesinde barındırdığı için korunması ve sürdürülmesi gereken kritik mekânlardır.

Renfrew ve Bahn (2016) arkeolojik alanları, arkeologlar tarafından kazılarla araştırılan, belgelenen ve yorumlanan tarih öncesi kalıntılar ile geçmiş medeniyetlere ait kültürel öğeleri içeren coğrafi bölgeler olarak tanımlamaktadır. ICOMOS (1990) ise

arkeolojiyi, insan varlığının tüm izlerini ve bunların gerçekleştiği mekânları kapsayan bir disiplin olarak ele almakta; yer üstü, yer altı ve su altındaki sit alanlarını kültürel mirasın temel parçaları olarak görmektedir.

Arkeoloji, elde ettiği veriler aracılığıyla kültürel gelişim ve değişim arasındaki köprüyü analiz edebilmekte; somut ve soyut kültürel mirasın temeline inmektedir. Arkeolojik mirasın temel amacı, kültürlerin ve tarihin nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kalıntıların incelenmesi ve yorumlanması, bilimsel veriler ışığında arkeologlar tarafından yapılmaktadır (Balla et al., 2014, s.144). Arkeolojik mirasın anlaşılması, yalnızca geçmişin değil, aynı zamanda şimdiki ve gelecekteki zamanın da anlamlandırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle arkeologların yanı sıra tarihçiler ve diğer uzmanlar da arkeolojik mirasın araştırılması ve kayıt altına alınmasında rol oynamaktadır.

Arkeolojik miras, nesnelere ve yapılarla ilgilidir; bu yapılar arkeologların yorumlarıyla anlam kazanmakta ve kültürel mirasın bir parçası haline gelmektedir (Costa, 2004, s.338). Arkeolojinin çalışma alanına giren unsurlar arasında:

- Antik kent kalıntıları
- Mezar alanları ve mezar taşları
- Heykeller, vazolar, figürler ve diğer sanat eserleri
- Arkeolojik siteler ve yapılar
- Arkeolojik buluntularla ilgili kazı raporları ve araştırma verileri
- Manevi Değerler, arkeolojik alanlar ve eserlerle ilişkili geleneksel inançlar, ritüeller, hikayeler ve efsaneler yer almaktadır (UNESCO, 1957; ICOMOS, 1990).

Bu öğeler arkeologların yorumlarıyla anlam kazanmakta ve kültürel mirasın bir parçası haline gelmektedir. Arkeoloji ile kültürel miras arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Arkeolojik çalışmalar, kültürel mirasın anlaşılmasını, kayıt altına alınmasını, korunmasını ve tanıtımını sağlarken; kültürel miras ise insanoğlunun geçmişini, değerlerini ve kimlik oluşum sürecini temsil eden öğelerle arkeolojik araştırmalara kaynak ve toplumsal destek sunmaktadır (UNESCO, 1956). Böylece iki alan birbirini tamamlamakta ve kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Somut kültürel miras, belirli bir dönemi yansıtan arkeolojik alanları, tarihi anıtları, bina yapıları ve nesnelere kapsamakta; geçmişin fiziksel belgeleri olarak kültürel sürekliliğe katkı sağlamaktadır. Bu mirasın korunması yalnızca tarihsel bir sorumluluk değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal faydalar sağlayan bir süreçtir.

Kültürel miras alanlarının turizmle buluşması, hem yerel topluluklara gelir yaratmakta hem de ziyaretçilere otantik deneyimler sunmaktadır. Ancak bu ilişki, sürdürülebilirlik ilkeleri gözetilmediğinde mirasın tahribatına yol açabilmektedir.

2.3. Turizm ve Kültürel Miras

Kültür turizmi, somut miras öğelerinin turistler tarafından yerinde deneyimlenmesini sağlayan bir turizm türüdür (Bahçe, 2011, s.13). Ulaşımın gelişmesiyle birlikte insanların ilgisi kültürel turizme yönelmiş, bu da kültürel miras turizminin bir kavram olarak ortaya çıkıp gelişmesine yol açmıştır. Kültürel miras turizmi, katılımcıların özellikleri ve sosyo-kültürel farklılıkları ile diğer turizm türlerinden ayrılmakta; kültürler arası farkları ve evrensel kültürün oluşum süreçlerini ziyaretçilere aktarmaktadır (Diker, 2016, s.373). Bu nedenle kültürel miras turizmi, yerelden evrensele uzanan bir değer taşımaktadır.

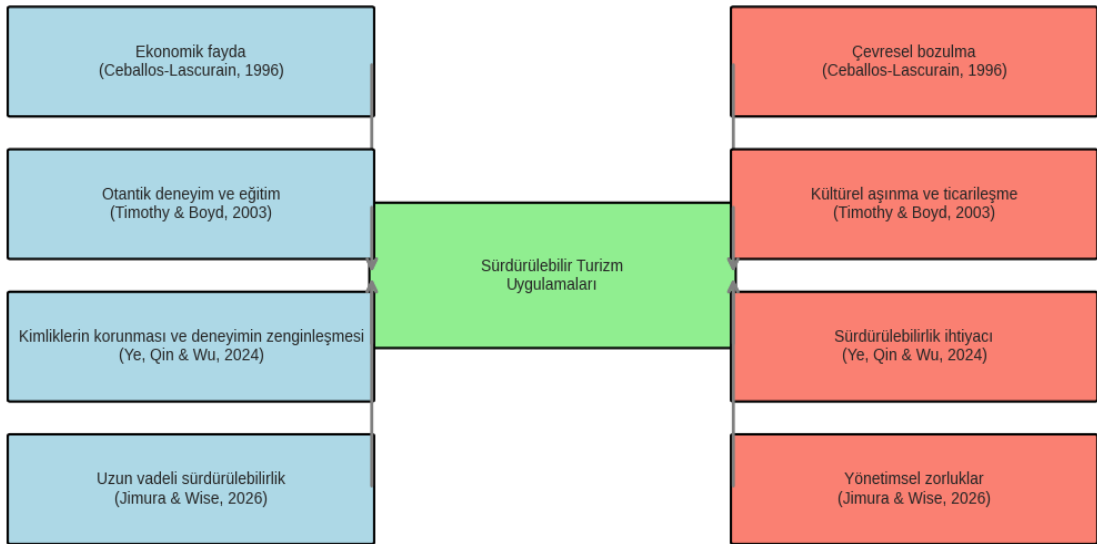
Somut kültürel miras öğeleri, turizm hareketlerinin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Tarihi alanlara ve kültürlerle duyulan merak, seyahat için itici bir güç oluşturmuş; bu bağlamda kültürel miras turizmi ve kültür turizmi kavramları turizm literatüründe kalıcı yer edinmiştir (Richards, 2018, s.12). Kültürel miras turizmi yeni bir pazar yaratırken, turizm de sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda çevreyi korumayı hedeflemiştir. Böylece somut kültürel miras ile turizm arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuş; mirasın tanıtımı sağlanırken ulusal ve bölgesel düzeyde ekonomik kazançlar elde edilmiştir (Ismagilova et al., 2015, s.161).

Turizm, somut kültürel alanlarda bireylere kültürel eğitim ve farkındalık kazandırmaktadır. Ziyaretçiler bu alanları yerinde deneyimleyerek değerini daha iyi kavramakta, geçmiş medeniyetlerin yaşamlarını, kültürlerini ve başarılarını otantik bir deneyimle öğrenmektedir (Timothy & Boyd, 2003, s.51). Bu nedenle kültürel miras turizmi, ulusal ve uluslararası ölçekte canlı bir endüstri haline gelmiştir.

Somut kültürel miras ve turizm ilişkisinde önemli dinamikler söz konusudur. Somut kültürel miras taşınabilir ve taşınamaz eserleri kapsarken, turizm bu mirası ziyaretçilere sunarak ekonomik ve kültürel faydalar sağlamaktadır (Ceballos-Lascurain, 1996, s.28). Ancak bu ilişki hem fırsatlar hem de zorluklar barındırmaktadır. Zorlukların fırsata çevrilmesi ise sürdürülebilir turizm uygulamaları ve somut kültürel mirasın birbirine entegre edilmesiyle mümkündür.

Kültürel turizmin geliştirildiği, tarihi değeri olan her türlü alanlar, destinasyon bölgesi ve ülke için ekonomik fayda sağlama etkisine sahipken, turistler için de bilgilendirici ve eğitici özelliği sayesinde seyahatlerindeki motivasyon kaynağıdır. Turistlerin orijinalliğini korumuş tarihi alanlara gezileri, manevi ve kültürel deneyim elde etmelerine olanak sağlayarak dünya görüşlerinin genişlemesi ve koruma tutumlarının oluşmasına katkı sağlar. Yanı sıra tarihi alandaki kültürel nesnelere, bulunduğu destinasyonun turistik imajını oluştururken, bölgenin kalkınması için itici güce sahiptir. Ancak kültürel turizmin gelişimi, yeterli yatırım, altyapı eksiklikleri ve kaliteli hizmet organizasyonu gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır (Ismagilova et al., 2015, s.158b).

Timothy ve Boyd (2003) kültürel miras turizminin ziyaretçilere otantik deneyim ve kültürel eğitim sağladığını belirtirken, Ceballos-Lascurain (1996) bu ilişkinin taşınabilir ve taşınmaz eserler üzerinden ekonomik ve kültürel fayda ürettiğini ortaya koymuştur. Ye, Qin ve Wu (2024) sürdürülebilir turizm yönetimine entegrasyonun kimliklerin korunması ve deneyimin zenginleşmesi açısından kritik olduğunu göstermiştir. Wise ve Jimura (2020) ise uzun vadeli sürdürülebilirliğin ancak doğru planlama ve yönetimle sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Şekil 2.1' bütüncül bakıldığında turizm ve kültürel miras ilişkisinde sürdürülebilir turizmin dengeleyici özelliği görülebilmektedir.

Şekil. 2. 1. Somut kültürel miras ve turizm ilişkisi

Kültürel miras turizmi, dünya genelinde artan ilgiyle büyük bir pazara kavuşmuş ve ülkelerin önem verdiği turistik bir dinamizme dönüşmüştür. Ancak kültürel miras

alanlarında yoğun ilgiye karşı önlemler alınmadığında, aşırı ziyaretçi akışları alan ve bölgeye zarar verebilir. Ayrıca bu hassas alanlar doğal afetler, terör olayları ve bilinçsiz kullanım nedeniyle zaten risk altındadır (Diker, 2016, s.373). Bu nedenle kültürel miras alanlarının tahribatını önlemek için sürdürülebilir turizm uygulamalarının kullanımı kritik önemdedir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO, 2005) sürdürülebilir turizmde kültürel mirasın kullanımına ilişkin şu ilkeleri önermektedir:

Kültürel Mirasın Korunması: Miras alanlarında yapılan aktiviteler, mirasın korunmasını desteklemelidir. Alanda yapılan gelişim uygulamaları, yerel kültürün ve tarihin, korunması yönünde olmalıdır.

Yerel Toplulukların Katılımı: Miras alanındaki planlama ve yönetim süreçlerine; yerel halkın katılımı sağlanmalıdır. Kültürel mirasın turizm amaçlı kullanımından, yerel halkın doğrudan faydalanması sağlanmalıdır.

Otantik Deneyimler: Turistlere sunulan deneyimler, yerel kültürün gerçek yönlerini yansıtmalı ve kültürel gösterilerin sahnelenmesi gibi yapay olmayan, otantik etkinlikler içermelidir.

Eğitim ve Bilinçlendirme: Turistlere, ziyaret ettikleri yerlerin kültürel önemi hakkında bilgi verilmeli ve kültürel mirasın korunmasının önemi vurgulanmalıdır.

Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları: Kültürel miras alanlarının yönetimi, sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun olarak yapılmalı ve bu alanların aşırı kullanımının önüne geçilmelidir.

Kültürel miras alanlarının etkin yönetimi, topluluk içinde gurur duygusu yaratabilir, kimlik hissini pekiştirebilir, istihdam olanakları sunabilir ve bu alanların korunmasını sağlayabilir. Ancak kötü yönetim, değerlerin ticarileşmesine, yerel halkın yerinden edilmesine ve geleneklerin bozulmasına yol açabilir. Bu nedenle kültürel mirasın otantikliği; koruma; sürdürülebilirlik, restorasyon ve farkındalık gibi konulara giderek daha fazla önem kazanmıştır (Pinter, 2005, s.9).

2.4. Turizm ve Kültürel Miras Bağlamında Otantiklik (Özgünlük)

Turizm, bireylerin yaşam deneyimlerine anlam katmanın bir yolu olarak görülmektedir. Boş zaman etkinlikleri zevk, özgürlük, kendiliğindenlik ve kendini gerçekleştirme ile karakterize edilir (Otto & Ritchie, 1996). Bu bağlamda otantiklik kavramı, turistlerin deneyimlerini daha değerli ve anlamlı kılmakta; uygulayıcılara

kaliteli turist deneyimleri yaratmada rehberlik etmekte ve araştırmacılara turizmdeki sosyal ve kültürel süreçleri anlamada önemli bir araç sağlamaktadır (Moore et al., 2021). Otantiklik, turizmin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda bireylerin kimliklerini, aidiyet duygularını ve sosyal bağlarını yeniden üreten bir süreç olduğunu göstermektedir.

Turizmde otantiklik, turistleri yerler, insanlar ve nesnelere birleştirerek deneyimlerini anlamlı hale getirir. Bu yalnızca ayrı bir faaliyet değil, dünyaya bağlı hissetmenin önemini vurgulayan daha geniş insan deneyiminin bir parçasıdır. Turistler yalnızca “tekinin” otantikliğini aramaz; aynı zamanda kendi otantikliklerini ve kişilerarası özgünlüklerini de deneyimlemek isterler (Wang, 1999). Nesnelere arasındaki bağlantılar tarih, kültür, sanat ve mekân duygusu aracılığıyla korunur ve geçmişten günümüze miras olarak aktarılır (Steiner & Reisinger 2006). Bu bağlamda miras değeri ve simgesellik, algılanan otantikliğin belirleyici unsurları olarak öne çıkar (Ram vd., 2016).

Turizm literatüründe otantiklik farklı kategorilerde ele alınmaktadır. Nesnel otantiklik, nesnelere ve meknlerin gerçekliğini ve tarihsel bütünlüğünü ifade eder. Yapıcı otantiklik, sosyal olarak inşa edilen yorumlar, sembolik değerler ve metalaşma süreçlerini içerir (Stepchenkova & Park, 2021, s. 3). Varoluşsal otantiklik, bireylerin deneyimlerinde ortaya çıkan samimiyet ve anlamlılığı vurgular (Wang, 1999, s.361). Varoluşsal otantiklik, bireyin doğasına veya özüne göre var olmasıdır; geçici ve anlık bir deneyimdir, kalıcı değildir. Dolayısıyla turistler her zaman otantik değildir; farklı durumlarda anlık olarak otantik olabilirler (Steiner & Reisinger 2006, s.313). Tarih, kişisel miras ve toplumsal kader aracılığıyla bireylere kendilerini tanımlama olasılıkları sunar. Ancak bu olasılıklar yalnızca bireyler mirasla özgün bir şekilde etkileşime girdiklerinde benzersiz deneyimlere dönüşebilir.

Deneyimsel otantiklik, turistlerin deneyimlerini gerçek ve anlamlı olarak algılamalarını inceler (Moore et al., 2021, s.2). Postmodern otantiklik ise simülasyonlar, pazarlama stratejileri ve modern teknolojiler aracılığıyla üretilen yeni otantiklik biçimlerini ifade eder (Zhang et al., 2021). Bu türlerin her biri, turizmde otantikliğin farklı boyutlarını açıklamakta ve kavramın çok katmanlı doğasını ortaya koymaktadır. Birlikte değerlendirildiğinde, otantiklik yalnızca mirasın bütünlüğünü değil, aynı zamanda tarihsel evrimini de kapsar (Wang et al., 2015).

Otantiklik zerine geliştirilen teorik yaklaşımlar da farklı perspektifler sunmaktadır. Objektivist yaklaşım, otantikliğin nesnelere orijinal ve uzmanlarca

doğrulanmış olmasıyla ölçülebileceğini savunurken; yapılandırmacı yaklaşım, otantikliğin toplulukların bir yere atfettikleri anlam ve değerlerle şekillendiğini ileri sürer (Jones, 2009). Materyalist yaklaşım, otantikliğin tarihi yerlerin fiziksel özellikleriyle ilişkili olduğunu ve orijinal malzemelerin korunması gerektiğini vurgular. Postmodern yaklaşım ise otantikliğin gerçekliğini önemsiz görür; önemli olan turistin deneyiminden aldığı hazdır (Hughes, 1995). Bu farklı yaklaşımlar, otantikliğin hem epistemolojik hem de ontolojik boyutlarını ortaya koymaktadır.

Varoluşsal otantiklik etik turizm seçimleriyle de ilişkilidir. Rickly vd. (2021), Beauvoir'ın varoluşsal etik anlayışını turizme uyarlayarak bireyin özgün seçimler yaparken başkalarının özgürlüğüne saygı göstermesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda otantik deneyimler, yalnızca bireysel kimlik politikalarıyla değil, aynı zamanda etik turizm davranışlarıyla da bağlantılıdır. Otantiklik, bireylerin yalnızca kendilerini ifade etmeleriyle değil, aynı zamanda başkalarının özgünlüklerini tanımaları ve saygı göstermeleriyle de anlam kazanır.

Miras açısından özgünlük, nesnelerin, insanların ve mekânların birbirine bağlılığının sürekli müzakere edilen bir parçası olarak deneyimlenebilir ve anlaşılabilir (Moore et al., 2009). Bu bağlamda özgünlük, yalnızca nesnelerin tarihsel gerçekliğiyle sınırlı değildir; aynı zamanda bu nesnelerin sosyal ve kültürel bağlamlarda nasıl anlamlandırıldığıyla da ilgilidir. Benzer şekilde, kişilerin otantikliği; yani “otantik benlik” ve eylemleri; sosyal ve kültürel dünyadaki anlamlar ve ilişkiler ağı içinde; bireyler arasındaki bağlantıların müzakeresiyle şekillenir.

Beden, gündelik yaşamda öz denetim ve kısıtlamaların nesnesi iken, turizm bağlamında özgürleşir ve kişisel otantikliğin deneyimine dönüşür. Duyusal zevkler, duygular ve bedensel arzular yoğun bir şekilde tatmin edilir. Bu durum, modern yaşamın rutinine karşı bir özgürleşme alanı sunar ve zirve deneyimler aracılığıyla varoluşsal otantiklik ortaya çıkar (Wang, 1999, s.363). Ancak bu deneyimler kısa süreli ve geçicidir; tatilin sıra dışı doğası, gündelik yaşamın düzenini yeniden kurmaya hizmet eder.

Her iki durumda da otantiklik kavramının faydasını göz ardı etmek, turizmde yapılmakta olan çok önemli sosyokültürel ve psikolojik işlevleri görmezden gelmek anlamına gelir. Çünkü özgünlük deneyimleri ve iddiaları, maddi nesnelere, insanlar ve mekânlar arasındaki bağlantıları oluşturmak, sürdürmek, meşrulaştırmak ya da tersine zayıflatmak ve gayri meşrulaştırmak için yapılan performatif çabaların göstergesidir. Bu

çabalar tartışmalı olsa bile, turizmde otantiklik arayışının hayati bir parçasıdır (Moore et al., 2021, s. 9).

Sonuç olarak otantiklik, kültürel mirasın korunması ve etik turizm davranışları için stratejik bir araçtır. Otantiklik, turistlerin deneyimlerini anlamlı kılmakta; mirasın korunmasına, kimlik oluşumuna ve sosyal değerlerin yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle turizm araştırmalarında otantiklik, bireylerin çevreleriyle kurdukları bağlantıları açıklayan ve bu bağlantıların sosyal ve kültürel süreçlerdeki rolünü ortaya koyan temel bir kavram olarak kalmaya devam etmektedir.

2.5. Kültürel Mirasın Otantikliği ve Sürdürülebilir Turizm

Otantiklik, kültürel mirasın korunmasında ve sürdürülebilir turizm uygulamalarında temel bir kavramdır. Miras alanlarının yalnızca fiziksel bütünlüğünü korumak değil, aynı zamanda ziyaretçilere anlamlı etkileşim fırsatları sunmak da sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda otantiklik, mirasın maddi yönleriyle sınırlı kalmaz; bireylerin kimliklerini, aidiyet duygularını ve toplumsal hafızayı yeniden üretmelerine aracılık eden kültürel ve duygusal bağlantıları da içerir (Gao & Jones, 2020; Jones, 2009).

Araştırmalar, tarihi bölgelerin otantikliğinin korunmasının yerel turizm gelişimi için stratejik bir unsur olduğunu göstermektedir. Nesnel otantikliğin sürdürülmesi, bu alanların uzun vadeli korunmasına katkı sağlarken; turistlerin deneyimlerini ve katılımını olumlu yönde etkileyerek daha yüksek memnuniyet ve tekrar ziyaret niyetlerini teşvik etmektedir (Zhao et al., 2024). Dolayısıyla destinasyonların özgünlüğünü vurgulamak ve aktif turist katılımını desteklemek, sürdürülebilir turizm politikalarının merkezinde yer almalıdır.

Tarihi nesnelere ve anıtlar, zaman içinde hem doğal hem de toplumsal süreçlerle yeniden şekillenir. Onlara otantiklik kazandıran yalnızca fiziksel varlıkları değil, aynı zamanda topluluklar tarafından yüklenen sosyal ve manevi değerlerdir. Bu değerler, miras alanlarını geçmiş ile bugün arasında bir köprü haline getirir ve bireylere kimliklerini müzakere etme, aidiyet geliştirme imkânı sunar (Nguyen & Cheung, 2016; Gao & Jones, 2020).

Otantikliğin değerlendirilmesi, materyalist ve yapılandırmacı yöntemlerin birlikte kullanılmasını gerektirir. Materyalist yaklaşım nesnelere kökenine ve fiziksel özelliklerine odaklanırken; yapılandırmacı yaklaşım, nesnelere, bireyler ve yerler

arasındaki kültürel ve ilişkisel bağları ön plana çıkarır. Bu iki yöntem birlikte, mirasın korunmasında otantikliğin hem somut hem de soyut boyutlarını açıklamaya yardımcı olur (Jones, 2009).

Miras alanlarının sürdürülebilirliği, insanların otantikliği nasıl deneyimledikleri ve müzakere ettikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Fiziksel özelliklerin korunması ile kamusal etkileşime izin verilmesi arasında bir denge kurulmalı; atmosfer ve maneviyat gibi somut olmayan unsurlar da koruma stratejilerine entegre edilmelidir. Yerel toplulukların katılımı, miras alanlarının gerçekliğini ve otantikliğini korumada kritik bir rol oynar. Otantiklik ve bütünlük arasındaki ilişkinin kültürel süreklilik içinde dinamik olarak anlaşılması, miras turizminin sürdürülebilirliği için temel bir gerekliliktir (Wang et al., 2015).

Turizmde otantiklik, sürdürülebilirlikle doğrudan bağlantılıdır. Otantik deneyimler, tekrarlanan ziyaretleri teşvik ederek yeni turistik alanlara olan ihtiyacı azaltır ve mevcut alanların korunmasına katkı sağlar (Teheri et al., 2018). Özellikle sınırlı tarihsel kökene sahip alanlarda varoluşsal otantiklik, turistler ile siteler arasında daha derin bağlar kurarak geri dönüş ziyaretlerini artırabilir. Ayrıca, tarihi olaylar veya figürlerle ilişkilendirilen alanlar ek bir otantiklik katmanı kazanır ve ziyaretçilere tarihle doğrudan bağlantı kurma imkânı sunar (Jones, 2009).

Turistlerin bir miras alanının kültürel ve tarihi önemini algılamaları, otantikliğe ve mirasa saygı duymalarını teşvik eder. Bu durum, sürdürülebilir turizm uygulamalarını güçlendirir ve daha derin duygusal bağların kurulmasına olanak tanır. Otantiklik, deneyim kalitesi ve memnuniyet arasındaki ilişkiyi doğrudan etkiler. Algılanan otantiklik ve deneyim kalitesinin artması, daha yüksek memnuniyet seviyelerine yol açar (Domínguez-Quintero, 2020).

Sonuç olarak sürdürülebilir miras turizmi yalnızca fiziksel koruma ile sınırlı değildir; aynı zamanda ziyaretçilerin otantik deneyimlerini garanti altına almayı hedefler. Otantiklik, mirasın korunmasına, kültürel sürekliliğin sağlanmasına ve turizmin uzun vadeli sürdürülebilirliğine katkıda bulunan stratejik bir araçtır. Dolayısıyla otantiklik, sürdürülebilir turizm politikalarının merkezinde yer almakla kalmaz; aynı zamanda ziyaretçilerin davranışsal katılımını şekillendiren bir köprü işlevi görmektedir.

2.6. Kültürel Miras Alanlarında Sürdürülebilir Davranış

Tarihi miras alanlarının özgünlüğünü korumak yalnızca fiziksel yapıları muhafaza etmekle sınırlı değildir; aynı zamanda sosyal biyografilerin vurgulanmasını, ziyaretçi katılımının kolaylaştırılmasını ve yerel toplulukların sürece aktif olarak dahil edilmesini gerektirir (Jones, 2009). Otantikliğin korunması ile ziyaretçilerin tekrar ziyarette bulunma istekliliği arasında kurulacak denge, sürdürülebilir turizmin gelişimi açısından stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Lin & Liu, 2018).

Ziyaretçilerin davranışları miras alanlarının korunmasına katkı sağlayabileceği gibi zarar da verebilir. Çöp bırakma, kalıntılara zarar verme veya doğal çevreyi tahrip etme gibi uygunsuz davranışlar alanların sürdürülebilirliğini tehdit ederken; çevre dostu davranışlar kaynakların korunmasına ve sürdürülebilir turizmin gelişmesine katkı sunmaktadır (Cheng et al., 2021a; 2022b). Bu nedenle turistlerin neden çevreye duyarlı davranışlar sergilediklerini anlamak hem teorik hem de pratik açıdan önem taşımaktadır.

Ziyaretçilerin sürdürülebilir davranışlarını açıklamak için çeşitli teorik çerçeveler geliştirilmiştir. Beklenti-Değer Modeli, bireylerin tutumlarının inançları ve bu inançlara verdikleri değerlerle şekillendiğini öne sürerken (Stedman, 2002), Değer Yönelimi Teorisi insanların temel inançlarının sürdürülebilir davranışları nasıl etkilediğini açıklamaktadır (Alazaizeh et al., 2016a). Bu teoriler, ziyaretçilerin miras alanlarında sergiledikleri davranışların yalnızca bireysel tercihler değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve kültürel bağlamlarla şekillendiğini göstermekte; çevre yönetimi ve politika oluşturma için yararlı araçlar sunmaktadır.

Sürdürülebilir turizmin gelişimi eğitim ve düzenleme yaklaşımlarının birlikte uygulanmasına bağlıdır. Eğitim ve bilgilendirme, ziyaretçilerin farkındalığını artırarak sorumlu davranışları teşvik ederken; düzenlemeler, kurallar ve kısıtlamalar aracılığıyla ziyaretçilerin alanın önemini anlamalarını sağlamaktadır (Drost, 1996). Çevre dostu davranışlar ise atıkları azaltmak, enerji ve suyu korumak, koruma faaliyetlerine katılmak ve yerel kültürlere saygı göstermek gibi eylemleri kapsamaktadır (Le et al., 2013). Alazaizeh vd. (2019) ise sürdürülebilir davranışları “Politika ve Kurallar Davranışı” ve “Genel Davranış” boyutları altında incelemekte, ziyaretçilerin kurallara uyumunu ve kaynakları korumak için site yöneticileriyle işbirliğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, ziyaretçilerin sürdürülebilir davranışları miras alanlarının korunması, otantikliğin sürdürülmesi ve turizmin uzun vadeli gelişimi için

vazgeçilmezdir. Algılanan özgünlük, deneyim kalitesi ve memnuniyet ile birleştiğinde ziyaretçilerin sadakati ve sorumlu davranışları güçlenmektedir. Bu çalışmada sürdürülebilir davranış, otantiklik ve değer algısı ile birlikte ele alınarak kültürel miras turizminin sürdürülebilirliğini açıklayan kuramsal modelin temel bileşenlerinden biri olarak konumlandırılmaktadır.

2.7. Arkeolojik Mirasın Korunması ve Sürdürülebilirliği

Arkeolojik mirasın korunması ve aktarılması tüm dünya ülkeleri için ortak bir sorumluluktur. Arkeoloji, tarihsel varlıklara ulaşmak için kullandığı tekniklerle kültürel mirasa zarar verilmesini engellerken, buluntuların kayıt altına alınmasını ve değerlendirilmesini sağlamaktadır (Tepebaş, 2021). UNESCO (1957) ve ICOMOS (1990) arkeolojik mirasın önemini şu başlıklar altında toplamaktadır:

Geçmişin Anlaşılması: İnsan topluluklarının yaşam tarzlarını, kültürlerini, inançlarını ve teknolojilerini anlamamızı sağlar.

Kimlik ve Kültürel Mirasın Korunması: Toplumların geçmişiyle bağımlı güçlendirerek kimlik oluşumuna katkı sunar.

Eğitim ve Araştırma: Bilimsel çalışmalar için değerli bir bilgi kaynağıdır.

Turizm ve Ekonomi: Arkeolojik alanlar turistik destinasyon olma potansiyeli taşır ve bölgeye ekonomik katkı sağlar.

Koruma ve Sorumluluk: Araştırılan öğelerin kayıt altına alınması ve korunması kültürel mirasın devamlılığını sağlar.

Uluslararası İşbirliği: Koruma politikaları kültürel diplomasiye katkı sunar ve ülkeler arası dostluk bağlarını güçlendirir.

Arkeolojik miras, geçmişteki insan etkinliklerinin temel belgesi niteliğindedir. Bu mirasın araştırılması ve korunması yalnızca arkeolojik tekniklerle değil; farklı bilim dalları ve yerel toplulukların katılımıyla mümkündür (ICOMOS, 1990). Arkeolojik alanlar, geçmiş uygarlıkların maddi ve manevi izlerini günümüze taşıyan özgün mekânlar olup, toplulukların tarihsel kimliklerini sürdürmeleri ve kültürel sürekliliğin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir (Smith, 2006).

Sürdürülebilir turizm bağlamında arkeolojik alanlarda sergilenen ziyaretçi davranışları, bu mirasın geleceğe aktarılmasında belirleyici rol oynamaktadır. Uygunsuz davranışlar (kalıntılara zarar verme, izinsiz kazı yapma, çevreyi tahrip etme) alanların bütünlüğünü tehdit ederken; çevreye duyarlı ve sorumlu davranışlar hem mirasın korunmasına hem

de ziyaretçilerin deneyim kalitesine katkı sunmaktadır (Cheng et al., 2021a). Bu nedenle arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir davranışların teşvik edilmesi turizm politikalarının merkezinde yer almalıdır.

Arkeolojik mirasın sürdürülebilirliği, otantiklik kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Nesnel otantiklik, kalıntıların fiziksel gerçekliğini korumayı ifade ederken; yapılandırmacı otantiklik, bu kalıntıların toplumsal ve kültürel bağlamlarda yeniden anlamlandırılmasını içerir (MacCannell, 1973; E. Cohen, 1988a). Varoluşsal otantiklik ise ziyaretçilerin arkeolojik alanlarda yaşadıkları kişisel ve duygusal deneyimlere işaret etmektedir (Wang, 1999). Bu üç yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, otantikliğin korunması sürdürülebilir davranışların benimsenmesi için temel bir motivasyon kaynağıdır.

Sonuç olarak arkeolojik miras alanları, sürdürülebilir turizmin en hassas ve en değerli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Ziyaretçilerin algıladığı otantiklik, deneyim kalitesi ve sorumlu davranışları bu alanların uzun vadeli korunmasını ve kültürel sürekliliğini desteklemektedir.

2.8. Arkeolojik Miras Alanı Yönetimi

Arkeolojik alanlar, bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilen kazılar sonucunda yer altında, su altında veya yüzeyde keşfedilen; geçmişten günümüze insanlık tarihinin izlerini taşıyan yapı ve eserleri bünyesinde barındıran coğrafi bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Shennan, 1997; T.C. Kültür Bakanlığı, 1999; Meskell, 2002). Bu alanlar, geçmiş medeniyetlerin yaşam biçimlerini, sosyal düzenlerini, kültürel değerlerini ve ekonomik faaliyetlerini anlamak amacıyla araştırılmakta; elde edilen buluntular belgelenecek koruma altına alınmaktadır. Böylece arkeolojik çalışmalar, tarih öncesi ve tarihi süreçlere ışık tutmakta ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır (Trigger, 1989; Hodder, 1999).

Arkeolojik alanların korunması yalnızca bilimsel bir gereklilik değil, aynı zamanda tüm insanlığın köklerini ve kültürel gelişim süreçlerini öğrenme hakkının bir parçasıdır. Bu nedenle arkeolojik alanların araştırılması, korunması ve yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Süreçte arkeologların rolü kritik olmakla birlikte, diğer disiplinlerden uzmanların, yerel toplulukların ve politika yapıcıların katkısı da sürdürülebilir yönetim için vazgeçilmezdir. ICOMOS (1990), arkeolojik alan yönetimini disiplinler arası işbirliği gerektiren bir süreç olarak tanımlamakta; arazi

kullanımı ve planlama politikalarıyla uyumlu koruma stratejilerinin oluşturulmasını, yasal düzenlemelerle desteklenen ve finansal kaynaklarla güçlendirilen uygulamaları, ayrıntılı bilgiye dayalı koruma planlarını ve halkın etkin katılımını sürdürülebilir yönetimin temel unsurları olarak göstermektedir.

Arkeolojik miras alanı yönetimi, yalnızca geçmişin korunmasına yönelik bir bilimsel zorunluluk değil; aynı zamanda kültürel sürekliliğin, toplumsal katılımın ve sürdürülebilir turizmin temel dayanak noktasıdır. Bu çerçevede katılımcı yaklaşım, yerel halkın sürece dahil edilmesiyle koruma motivasyonunu ve toplumsal sahiplenmeyi güçlendirirken; koruma-kullanma dengesi, mirasın fiziksel bütünlüğünü güvence altına alarak eğitim, bilinçlenme ve turizm politikalarıyla uyumlu bir yönetim modeli ortaya koymaktadır. Plan ve uygulamalar ise bu ilkeleri somutlaştırarak belgeleme, risk yönetimi, restorasyon, konservasyon ve dijital teknolojiler aracılığıyla alanların uzun vadeli korunmasını sağlamaktadır. Böylelikle arkeolojik alan yönetimi, bilimsel araştırmalarla desteklenen, toplumsal sorumlulukla bütünleşen ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunan çok boyutlu bir süreç olarak şekillenmektedir.

2.8.1 Arkeolojik alan yönetiminde katılımcı yaklaşım

Arkeolojik alanların korunması ve sürdürülebilir yönetimi yalnızca uzmanların sorumluluğu değil, toplumun tüm kesimlerinin ortak görevidir. Bu bağlamda katılımcı yaklaşım, arkeolojik alan yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır. Yerel halkın kültürel değerleri ve bilgi birikiminden yararlanmak, hem koruma motivasyonunu artırmakta hem de sürdürülebilirlik uygulamalarını güçlendirmektedir (Öksüz Kuşcuoğlu ve Taş, 2017).

UNESCO ve ICOMOS, arkeolojik mirasın korunmasında halkın etkin katılımını ve bilinçlendirilmesini temel koşul olarak görmektedir. Eğitim programları, kültürel etkinlikler, rehberli turlar, dijital platformlar ve kamuoyu bilgilendirme kampanyaları aracılığıyla toplumun sürece dahil edilmesi, mirasın değerinin anlaşılmasını ve yasa dışı kazı, kaçakçılık gibi tehditlere karşı duyarlılığın artmasını sağlamaktadır (UNESCO, 1957; ICOMOS, 1990).

Katılımcı yaklaşım aynı zamanda sürdürülebilir turizm politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Yerel halkın sürece dahil edilmesi, ziyaretçilere daha otantik deneyimler sunmakta; istihdam yaratma, yerel ürünlerin satışını destekleme ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlama gibi ekonomik faydalar üretmektedir (Smid Hribar et al., 2015).

Böylelikle arkeolojik alan yönetimi, yalnızca geçmişin korunması değil, günümüz toplumlarının refahına ve gelecek nesillerin kültürel bilincine hizmet eden bir süreç haline gelmektedir.

Bu çerçevede katılımcı yönetim modeli, koruma-kullanma dengesi ile birlikte arkeolojik alanların uzun vadeli sürdürülebilirliğini güvence altına almaktadır. Yerel halkın katılımı, paydaş işbirliği ve bilinçlendirme faaliyetleri, mirasın korunmasını toplumsal bir sorumluluk haline getirerek kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

2.8.2. Arkeolojik alan yönetiminde koruma-kullanma dengesi

Arkeolojik miras alanlarının kapsadığı değer ve unsurların gelişmesine bağlı olarak koruma ve sergileme uygulamalarında zaman içerisinde değişimler meydana gelmiştir. Önceleri yalnızca muhafaza yöntemiyle koruma sağlanırken, günümüzde arkeolojik varlıkların her türlü niteliği ve bilgisi toplumla paylaşılmakta; böylece koruma süreci yalnızca saklama değil, aynı zamanda kültürel mirasın insanlığa sunulmasıyla bütünleşmektedir (Cengiz ve Tanaç Zeren, 2021). Bu yaklaşım, arkeolojik mirasın geçmişi ve geleceği anlamlandırmak açısından tüm insanlığın ortak değeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Arkeolojik miras alanlarının kullanıma açılması ve sahip olduğu değerlerin katılımcılara aktarılması, koruyarak kullanma bilincini geliştirmekte ve çevreye yönelik farkındalığı artırmaktadır. Bu farkındalık sayesinde arkeolojik miras alanlarının korunması daha etkin hale gelmektedir. UNESCO'ya göre arkeolojik alanların korunması ve kültürel öğelerin gelecek nesillere aktarılması için eğitim ve bilinçlendirme uygulamaları zorunludur. Çünkü arkeolojik mirasın korunması yalnızca arkeologların değil, tüm toplumun ortak görevidir ve bu bağlamda önerilen eğitim ve bilinçlendirme yöntemleri şunlardır (UNESCO, 1957):

Kültürel Etkinlikler: Arkeolojik alanlarda konferanslar, festivaller, atölye çalışmaları vb. etkinliklerin düzenlenmesi, koruma politikaları ile ilgili sunumların yapılması.

Tabela ve Broşürler: Arkeolojik alanın kullanımında, koruma politikaları ve önemi bilgisinin broşür ve tabelalarla desteklenmesi.

Rehberli Turlar: Arkeolojik alan gezileri yapılırken bilgilendirme ve yönlendirme yapılması.

Topluluk Katılımı: Yerel topluluğun koruma politikalarına dahil edilmesi.

Dijital Platformlar: Mobil uygulama, internet sitesi, sanal gerçeklik vb. teknolojiler aracılığıyla koruma yöntem ve politikalarının belirtilmesi.

Kamuoyu Bilgilendirilmesi: Arkeolojik mirasın korunması ile ilgili kampanya ve tanıtımların gazete, televizyon ve sosyal medya gibi platformlarda sergilenmesi.

Müze Sergileri: Arkeolojik eser sergileri sırasında koruma politikaları ile ilgili sunumların yapılması.

Okul Eğitimi: Arkeolojik alan ve müze ziyaretleri ile ilgili dersler koyarak koruma öneminin eğitim müfredatına entegre edilmesi.

Bu yöntemler, yalnızca korumayı değil, aynı zamanda toplumun kültürel kimliğini güçlendirmeyi ve sürdürülebilir turizme katkı sağlamayı mümkün kılmaktadır.

Arkeolojik alanlar aynı zamanda doğal afetler, çevresel koşullar, kontrolsüz turizm, yetersiz taşıma kapasitesi ve yanlış politikalar nedeniyle tahrip olma riski taşımaktadır (Tepebaş, 2021). Bu nedenle alanların belgelenmesi, koruma politikalarının hızla uygulanması ve yerel toplumun sürece dahil edilmesi sürdürülebilir koruma için temel koşuldur. Katılımcı yaklaşım ve paydaş işbirliği, koruma-kullanma dengesinin sağlanmasında kritik rol oynamaktadır.

Sürdürülebilir arkeolojik alan yönetimi, miras alanlarındaki sorun ve tehditlerin saptanmasına yardımcı olurken, alanın kültürel değerlerinin tespit edilmesine ve ekonomik faydalarının ortaya çıkarılmasına da olanak sağlamaktadır. Restorasyon ve turizm hizmetleri aracılığıyla istihdam yaratma, yerel ürünlerin ve el sanatlarının satışını destekleme ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlama bu faydalar arasında yer almaktadır (Smid Hribar et al., 2015; Kalinda, 2022).

Arkeolojik alan yönetimi, hassas kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda koruma-kullanma dengesi, yönetimin temel ilkelerinden biridir. Söz konusu denge, mirasın fiziksel korunmasını güvence altına alırken; eğitim, bilinçlenme, toplumsal katılım ve sürdürülebilir turizm aracılığıyla kültürel sürekliliğin sağlanmasına da katkı sunmaktadır.

2.8.3. Arkeolojik alan yönetimi plan ve uygulamaları

Arkeolojik miras alanlarının korunması ve sürdürülebilir yönetimi, yalnızca teorik ilkelerle değil, somut plan ve uygulamalarla mümkün olmaktadır. Yönetim planları, alanın mevcut durumunu analiz ederek tehditleri belirlemekte, koruma

önceliklerini ortaya koymakta ve uzun vadeli hedefleri tanımlamaktadır. Bu planlar, bilimsel araştırmaların sonuçları, yerel toplulukların ihtiyaçları ve uluslararası standartlar dikkate alınarak hazırlanır.

Arkeolojik alan yönetiminin amacı, alanın sahip olduğu tarihi, kültürel, fiziksel ve peyzaj değerlerini günümüz ve gelecek nesiller için koruyarak yaşatmak ve geliştirmektir. Yönetim süreci, tehdit ve fırsatları değerlendirerek stratejik planlar geliştirmeyi ve bu doğrultuda eyleme geçmeyi gerektirir (Öksüz Kuşçuoğlu ve Taş, 2017). Arkeolojik miras yenilenemeyen ve kırılgan bir kültürel kaynak olduğundan, korunmaması durumunda tahribat ve yok oluş riski taşımaktadır. Bu nedenle arazi kullanımı ile ilgili politikalar ve yönetim uygulamaları sürekli gözden geçirilmeli, güncel tutulmalı ve çevresel bilinç anlamında eğitim programlarıyla desteklenmelidir. Uygulama sürecinde, belgeleme ve envanter çalışmaları temel adımlardan biridir. Alanın fiziksel ve kültürel özelliklerinin ayrıntılı biçimde kayıt altına alınması, hem koruma stratejilerinin geliştirilmesine hem de gelecekteki restorasyon çalışmalarına yön vermektedir. Bunun yanı sıra, risk yönetimi uygulamaları doğal afetler, çevresel tehditler ve kontrolsüz turizm gibi faktörlere karşı önleyici tedbirler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Arkeolojik alanların etkin bir şekilde yönetilebilmesi için kapsamlı yönetim planları hazırlanır (ICOMOS, 2020). Bu planlar şu unsurları içerir:

- Alan Tanımı: Arkeolojik buluntuların ve yapılarının detayları, tarihî bağlam.
- Koruma Hedefleri: Alanın korunmasına yönelik öncelikler, hedefler ve amaçlar.
- Risk Değerlendirmesi: Doğal ve insan kaynaklı tehditler (örneğin, doğal afetler, kaçak kazılar).
- Koruma Stratejileri: Restorasyon ve konservasyon gibi yöntemler.
- Sürdürülebilirlik: Uzun vadeli koruma ve yönetim stratejileri, toplumsal ve ekonomik etkilerin değerlendirilmesi.

UNESCO'ya göre arkeolojik alanların korunması için kullanılan teknikler şunlardır (2021):

- Restorasyon: Yıpranmış veya zarar görmüş yapıları onarma işlemleri; yapının tarihî ve kültürel özelliklerini koruyarak eski haline getirilmesini sağlar.
- Konservasyon: Arkeolojik buluntuların bozulmasını önlemek için uygulanan yöntemler, özellikle organik materyallerin korunmasını içerir.
- Dijital Belgeleme: 3D tarama ve dijital teknolojiler kullanılarak alanın ayrıntılı olarak belgelenmesi; verilerin korunmasına ve analiz edilmesine yardımcı olur.

- İzleme ve Bakım: Alanların düzenli olarak izlenmesi ve bakım yapılması; aşınma, vandalizm ve çevresel etkenlere karşı koruma sağlar.

Arkeolojik alan yönetiminde plan ve uygulamalar, yalnızca koruma değil aynı zamanda sürdürülebilir kullanım hedefiyle şekillenir. Ziyaretçi yönetimi, taşıma kapasitesine uygun düzenlemeler, bilgilendirme ve yönlendirme sistemleri bu sürecin önemli unsurlarıdır. Eğitim programları, dijital platformlar ve müze sergileri aracılığıyla toplumun bilinçlendirilmesi, koruma politikalarının etkinliğini artırmaktadır.

Bu açıdan plan ve uygulamalar, arkeolojik mirasın yalnızca fiziksel korunmasını değil; aynı zamanda eğitim, bilinçlenme, toplumsal katılım ve sürdürülebilir turizm aracılığıyla kültürel sürekliliğin sağlanmasını da mümkün kılmaktadır. Böylelikle arkeolojik alan yönetimi, hem bilimsel hem toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesine katkıda bulunarak mirasın uzun vadeli korunmasını güvence altına almaktadır.

2.9. Türkiye’de Arkeolojik Alan Yönetimi

Arkeolojik alan yönetimi uygulamaları, yalnızca teknik koruma yöntemleri değil; aynı zamanda toplumsal katılım, sürdürülebilir turizm ve uluslararası işbirliği ile bütünleştiğinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de arkeolojik mirasın korunması için çok boyutlu bir yönetim yaklaşımı zorunludur.

Türkiye’de arkeolojik miras alanlarının korunması, müzecilik faaliyetleri ile aynı anda gündeme gelmiştir. Anadolu coğrafyası, tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış; bu nedenle ülke arkeolojik alanlar bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik, hem ulusal kimliğin güçlendirilmesine hem de dünya kültür mirasına katkı sağlamaktadır. Türkiye, arkeolojik miras bağlamında tanıtım faaliyetleriyle küresel ve bölgesel düzeyde bilinç kazandırmakta; mirasın korunması ve anlaşılması için uluslararası işbirliklerine önem vermektedir (Kaderli, 2014).

Türkiye, 1992 yılında Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’ne katılmıştır. Bu katılım, ortak değere sahip mirasların korunmasında diğer üye devletlerle birlikte hareket etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de arkeolojik alanların korunması için yürütülen yönetim uygulamaları (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999) şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Koruma Yasaları ve Düzenlemeler: Arkeolojik alanları ve eserleri korumak için yasal düzenlemeler yapılmakta; kazı çalışmalarını düzenleyen, kaçak kazılara karşı önlem alan ve tarihi alanların gelecek nesillere aktarılmasını güvence altına alan mevzuatlar uygulanmaktadır.
- Kazı ve Araştırma Çalışmaları: Arkeologlar ve uzman ekipler tarafından yürütülen kazılar, eserlerin ortaya çıkarılmasını ve bilimsel olarak incelenmesini sağlamaktadır.
- Koruma ve Restorasyon Çalışmaları: Eserlerin çevresel faktörlere karşı korunması ve zarar gören yapıların restore edilmesi, mirasın fiziksel bütünlüğünü güvence altına almaktadır.
- Eğitim ve Farkındalık Programları: Kamuoyunun arkeolojik mirasın önemi konusunda bilinçlendirilmesi; okullar, müzeler ve çeşitli kültürel etkinlikler aracılığıyla farkındalığın artırılması hedeflenmektedir.
- Uluslararası İşbirlikleri: Arkeolojik mirasın korunması, bilgi paylaşımı ve ortak projeler yoluyla uluslararası düzeyde işbirliği gerektirmektedir.

Türkiye’de arkeolojik alan yönetimi, yasal düzenlemeler, kazı ve araştırma çalışmaları, koruma ve restorasyon uygulamaları, eğitim ve farkındalık programları ile uluslararası işbirliklerinin bütünleşmesiyle yürütülmektedir. Bu çok boyutlu yaklaşım, hem ulusal kimliğin güçlendirilmesine hem de dünya kültür mirasına katkı sağlamaktadır. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yürütülen çalışmalar, mirasın korunması ile turistik kullanımın dengeli biçimde yürütülmesine örnek teşkil etmektedir. Böylece Türkiye’de arkeolojik miras yönetimi, bilimsel araştırmalarla desteklenen, toplumsal katılımı önceleyen ve sürdürülebilir kalkınmaya hizmet eden bir süreç olarak şekillenmektedir.

2.10. Arkeolojik Alanlarda Turizm: Arkeoturizm

Turizm, tarihî ve arkeolojik kalıntılardan yararlanarak yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda sosyal dönüşüm aracı olarak işlev görmektedir. Bu süreç, topluluklara ekonomik fayda sağlamanın ötesinde kültürel kimliğin korunmasını ve arkeolojik sürdürülebilirliği güvence altına almaktadır (Valenci et al., 2022, s.4).

Arkeoturizm, geçmişin izlerini taşıyan arkeolojik kalıntıları kültürel kimliğin ve aidiyet duygusunun bir parçası olarak değerlendirmekte; bu nedenle koruma ve

sürdürülebilirlik kritik öneme sahiptir. Yerel halkın farkındalığının artırılması ve sürece katılımı, turizmin sürdürülebilirliği için temel koşullardan biridir.

Turizmin olumlu etkileri arasında istihdam yaratma, altyapı sorunlarını giderme, yerel ekonomiye katkı sağlama ve toplumsal farkındalığı artırma yer almaktadır. Öte yandan, çevresel bozulma, kültürel sömürü ve altyapı yetersizliği gibi olumsuz etkiler de görülebilmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir turizm uygulamalarının bölgeye entegre edilmesi, hem toplum hem de turist memnuniyetini artırarak çevreye karşı sorumlu davranışları destekler (Su, 2018, s.181).

Arkeoturizm, kültürel turizmin bir alt türü olarak gelişmiş ve kültürlere duyulan merakla şekillenmiştir. Arkeologların ortaya çıkardığı kimlik unsurları turizmde pazarlama aracı olarak kullanılmakta; bu yaklaşım hem kültürel mirasın korunmasını hem de yerel ekonomilerin canlandırılmasını hedeflemektedir (Pacifco & Vogel, 2012, s.1589;). Dolayısıyla arkeoturizm, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle doğrudan bağlantılıdır.

Arkeolojik turizmin gelişimini anlamak için öncelikle turizmin işleyişini açıklayan teorik yaklaşımlara başvurmak gerekir. Roberto Boullón'un turist sistemi teorisi, turizmin yalnızca seyahat eden bireylerden ibaret olmadığını; talep, arz, satış süreci, turizm tesisi, cazibe merkezleri, turizm ürünü, altyapı ve üstyapı gibi birbirine bağlı unsurların oluşturduğu bir sistem olduğunu vurgular. Bu sistem, turistik alanların bölgelere ayrılmasını ve bu bölgelerin çekiciliklerine göre sınıflandırılmasını önererek turizm planlamasında bütüncül bir yaklaşım geliştirmektedir (Valenci et al., 2022, s.4). Bu teorik çerçevenin ardından, turizmin toplumsal etkilerini açıklayan Sosyal Değişim Teorisi devreye girer. Teoriye göre, yerel halk turizmden elde ettiği faydaları algıladığında çevreye karşı sorumlu davranışlar sergilemeye daha yatkın olur; olumsuz etkiler algılandığında ise bu davranışlar sınırlanabilir. Böylece turizm, yalnızca ekonomik bir süreç değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve toplulukların çevreye bakışını şekillendiren bir etkileşim alanı hâline gelir (Su, 2018, s.181).

Arkeoturizm, ziyaretçilere arkeolojik alanları keşfetme ve tarihsel-kültürel değerleri öğrenme fırsatı sunar (Falk & Dierking, 2000; Mason, 2004). Bu alanlar açık hava müzesi niteliğiyle destinasyonların cazibesini artırmakta; arkeologların bilimsel çalışmaları aracılığıyla kültürel mirasın anlamı ziyaretçilere aktarılmaktadır (Ioan et al., 2020). Arkeoturizmin önemi şu şekilde özetlenebilir (Afkhami, 2021):

- Kültürel Mirasın Korunması: Eski sitelerin ziyaret edilmesi, bu alanların korunmasına ve sürdürülebilir gelişimine katkı sağlar.

- Eğitim ve Bilgi Paylaşımı: Arkeolojik siteler, ziyaretçilere tarih ve arkeoloji hakkında bilgi sunar.
- Ekonomik Kalkınma: Yerel ekonomilere katkıda bulunur ve yeni iş imkânları yaratır.
- Kültürel Değerlerin Paylaşılması: Farklı kültürler ve tarihler hakkında farkındalık yaratır.

Son yıllarda arkeolojiye ve tarihe olan ilginin artması; belgeseller, tarihî filmler, kitaplar ve geçmişten ilham alan ürünlerin popülerleşmesiyle kamu farkındalığının yükseldiği görülmektedir (Anghel et al., 2022a; 2022b). Bu gelişim, arkeolojinin toplum için öneminin daha güçlü biçimde algılanmasının bir göstergesidir.

Arkeoturizm, kültürel mirasın korunması ile ekonomik ve toplumsal kalkınmayı aynı anda hedefleyen çok boyutlu bir süreçtir. Arkeolojik alanların turizme açılması, yerel halkın katılımı ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle desteklendiğinde hem mirasın korunmasına hem de bölgesel gelişime katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, geçmiş ile günümüz arasında bir köprü kurarak arkeolojik sitelerin evrensel değerini görünür kılmakta ve kültürel turizmin en önemli bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Arkeolojik alan yönetimi ve arkeoturizm konularında yapılan akademik çalışmalar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde farklı yaklaşımları ortaya koymaktadır. Literatür taraması, bu çalışmaları sistematik biçimde değerlendirerek araştırmanın kuramsal temelini güçlendirmeyi ve mevcut bilgi birikimi içindeki boşlukları belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik mirasın korunması, sürdürülebilir turizm uygulamaları, yerel halkın katılımı ve uluslararası işbirlikleri üzerine odaklanan araştırmalar incelenecek; ayrıca Türkiye'deki uygulamalar küresel literatürle karşılaştırılarak özgün katkılar ortaya konacaktır. Böylece tez çalışmasının hem teorik hem de pratik boyutları literatür desteğiyle bütünleştirilecektir.

3.1. Sürdürülebilir Arkeolojik Alan Yönetimi Literatürünün Gelişimi

Sürdürülebilir arkeolojik alan yönetimi literatürü kronolojik olarak incelendiğinde, çalışmaların belirli dönemsel kırılmalar üzerinden geliştiği ve her dönemde farklı odak noktalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu gelişim süreci, sürdürülebilirlik anlayışının teknik koruma yaklaşımından çok boyutlu yönetim modeline evrilmesini yansıtmaktadır.

1980'li ve 1990'lı yıllarda yapılan çalışmalar, arkeolojik mirasın modern planlama sistemleri içerisinde nasıl korunacağı sorusuna odaklanmıştır. Cleere (1989) ve McManamon ve Hatton (2000) gibi çalışmalar, arkeolojik alanların yalnızca bilimsel kazı alanı değil, kamu politikalarının bir parçası olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde sürdürülebilirlik açık bir kavram olarak kullanılsa da, uzun vadeli koruma ve kurumsal yapılanma vurgusu ön plana çıkmıştır. Yönetim önerileri, mevzuat geliştirme, kurumsal koordinasyon ve alan bazlı planlama araçlarının oluşturulması üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyal ve ekonomik boyutlar ise sınırlı biçimde ele alınmıştır.

2000'li yılların başı, kültürel miras ve arkeolojik alan yönetimi literatüründe önemli bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu dönemde koruma anlayışı, yalnızca fiziksel bütünlüğün sürdürülmesine odaklanan geleneksel yaklaşımdan uzaklaşarak, mirasın taşıdığı çok boyutlu anlam ve değerlerin dikkate alındığı bütüncül bir çerçeveye evrilmiştir. Bu dönüşümde özellikle değer temelli koruma yaklaşımı

belirleyici olmuş (Avrami et al., 2000) ve kültürel mirasın farklı paydaşlar tarafından farklı biçimlerde anlamlandırıldığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Mason (2002), koruma süreçlerinde değerlerin sistematik biçimde tanımlanması ve analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Takip eden süreçte Smith (2006), mirasın toplumsal olarak inşa edilen bir olgu olduğunu ileri sürerek katılımcı yaklaşımların önemine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Harrison (2013), mirasın çok aktörlü yapısını öne çıkararak sürdürülebilir yönetim için katılım mekanizmalarının gerekliliğini vurgulamıştır.

Aynı dönemde çalışmaların önemli bir bölümü UNESCO Dünya Miras alanları üzerinden yürütülmüş ve sürdürülebilirlik özellikle turizm yönetimi bağlamında ele alınmıştır. Garrod ve Fyall (2000) ile Timothy ve Boyd (2003), miras turizmi ile koruma arasındaki gerilimi analiz etmiş; taşıma kapasitesi hesaplamaları ve ziyaretçi yönlendirme stratejilerini önermiştir. Pedersen (2002) ve UNESCO'nun rehberlerin, yönetim planlarına ve sürdürülebilir turizm ilkelerinin entegre edilmesini önermiştir. Ancak Labadi (2013), sürdürülebilirlik söyleminin ekonomik kalkınma aracı hâline gelmesine yönelik eleştiriler getirmiştir. Yönetim önerileri, ziyaretçi sınırlandırma, mekânsal zonlama ve gelirlerin korumaya aktarılması üzerine yoğunlaşmıştır.

2010 sonrası literatürde sürdürülebilir arkeolojik alan yönetimi çalışmaları çevresel risk ve iklim değişikliği bağlamında genişlemiştir. Hollesen vd., (2018), arkeolojik alanların iklim değişikliği karşısındaki kırılganlığını analiz etmiş; Sesana ve arkadaşları (2021) kültürel miras alanlarına yönelik risk değerlendirme modelleri geliştirmiştir. ICOMOS (2019) raporu, kültürel mirasın iklim eylem planlarına entegre edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Önerilen yönetim stratejileri arasında çevresel izleme sistemleri, erken uyarı mekanizmaları ve adaptasyon planlarının geliştirilmesi yer almaktadır. Lasaponara ve Masini (2011) ile Campana ve Remondino (2014), teknolojik gelişmelerin (uzaktan algılama, dijital belgeleme) sürdürülebilir yönetimde kritik olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalar, yönetimin veri temelli ve izlenebilir bir sistem üzerine kurulması gerektiğini savunmuştur.

Son dönemde yapılan çalışmalar, sürdürülebilir arkeolojik alan yönetiminin yalnızca teknik koruma, turizm ve çevresel risklerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda otantiklik, değer temelli yaklaşım, sosyal dönüşüm ve topluluk katılımı gibi unsurları da içermesi gerektiğini göstermektedir. Avrami, MacLean ve Mason (2019), değer temelli koruma yaklaşımını vurgulayarak, arkeolojik alanların kültürel, tarihi, estetik ve sosyal değerlerinin yönetim planlarında göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. De La Torre (2018), alanların otantik karakterinin korunmasının sürdürülebilir

yönetimin temel unsuru olduğunu ifade etmiş; yerinde koruma ve tarihsel bağlamın yönetim planlarına entegre edilmesini önermiştir. Sosyal dönüşüm ve topluluk katılımı boyutunda yapılan çalışmalar, arkeolojik alanların yerel toplulukların kimlik, kültürel hafıza ve sosyal gelişimiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Waterton ve Watson (2014), katılımcı yaklaşımın hem sosyal hem kültürel sürdürülebilirlik için kritik olduğunu vurgulamış, yerel toplulukların yönetim planlarına dahil edilmesinin uzun vadeli koruma açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Harrison (2013) ise, alan kullanım alışkanlıklarının ve yerel halkın sosyal hafızasının yönetim planlarına yansıtılmasının arkeolojik değerlerin sürekliliğini güçlendirdiğini göstermiştir.

Türkiye örneklerinde Göbeklitepe alanında değer temelli ve katılımcı yönetim modellerinin uygulanabilirliği üzerine yapılan çalışmalar, topluluk katılımının ziyaretçi deneyimi ve koruma politikalarıyla entegre edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Göbeklitepe'nin ruhunun kültürel mirasın uzamsal boyutunda ele alınması, sürdürülebilir turizm açısından yerel halkın katılımı ile doğrudan ilişkilidir (Güçlü Nergiz, Toker & Akoğlan Kozak, 2023). Çatalhöyük alanında ise değer temelli ve katılımcı yönetim modelleri, arkeolojik mirasın sürdürülebilir kalkınma politikalarıyla uyumlu biçimde ele alınmasını sağlamaktadır. Alan yönetiminde topluluk katılımı, bilimsel araştırmaların devamlılığı ve kültürel mirasın korunmasıyla bütünleşmektedir. Ian Hodder'in çalışmaları, Çatalhöyük'ün yalnızca arkeolojik bir alan değil, aynı zamanda topluluk katılımı ve kültürel kimlik açısından da önemli bir merkez olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2013; Hodder, 2014). Troya örneğinde ise Demirtaş ve Öztürk (2021a; 2021b) tarafından yapılan saha çalışmaları, otantiklik ve yerel paydaş katılımının yönetim planlarına entegre edilmesi gerektiğini vurgulamış; sosyal sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde planların güncellenmesini önermiştir. Uluslararası literatürde Campana ve Remondino (2014), dijital teknolojilerin hem otantikliğin korunmasında hem de topluluk katılımının artırılmasında stratejik bir araç olarak kullanılabilirliğini göstermiştir. Campana ve Romendino (2014) ise dijital teknolojilerin hem otantikliğin korunmasında hem de topluluk katılımının artırılmasında stratejik bir araç olarak kullanılabilirliğini göstermiştir.

Türkiye'deki güncel çalışmalar ayrıca alan yönetim planlarının etkinliğini değerlendirme, kültürel miras ve turizm entegrasyonu, katılımcı yönetişim, çevresel risk analizi ve değer temelli yönetim stratejileri gibi konuları kapsamaktadır. Tuna (2016) ve arkeolojik park yaklaşımının Türkiye'deki örneklerini incelemiş; alan yönetimi ve ziyaretçi yönetim planlarının sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilebileceğini

göstermiştir. Keskin ve Zeren (2018, 2022) çalışmalarında, Türkiye'deki arkeolojik alanların mimari düzenlemeleri ve sunum tekniklerinin sürdürülebilirlik ve eğitim hedeflerine katkısını değerlendirmiştir. Yıkıcı (2010) ise kentsel arkeoloji bağlamında alanların korunmasına yönelik rehber ve planlamaları analiz etmiştir. Öz (2002) Türkiye'deki antik kentlerde (Magnesia, Juliopolis) koruma ve yönetim planlarının uygulanabilirliğini incelemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sürdürülebilir arkeolojik alan yönetimi üzerine yapılan çalışmalar dört ana kategori altında sınıflandırılabilir: Yönetimsel ve mevzuat temelli çalışmalar: Cleere (1989), McManamon & Hatton (2000), Nayci (2014). Bu çalışmalar, arkeolojik mirasın korunmasında yönetim modelleri ve mevzuat temelli yaklaşımları tartışmaktadır. Turizm ve ekonomik sürdürülebilirlik analizleri: Garrod & Fyall (2000), Timothy & Boyd (2003), Labadi (2013). Bu literatür, kültürel mirasın turizmle entegrasyonu ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutunu incelemektedir. Katılımcı yönetim ve paydaş odaklı araştırmalar: Smith (2006), Harrison (2013), Acar (2025), Curtis (2017). Bu çalışmalar, miras alanlarının yönetiminde paydaş katılımı, yönetim modelleri ve değişim yönetimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Çevresel risk ve teknolojik izleme odaklı çalışmalar: Hollesen et al. (2018), Lasaponara & Masini (2011), Campana & Remondino (2014) Bu grup, iklim değişikliği, çevresel tehditler ve teknolojik izleme yöntemleriyle arkeolojik alanların korunmasına odaklanmaktadır.

Kronolojik olarak bakıldığında literatür, başlangıçta teknik koruma ve mevzuat temelli yaklaşımlardan, günümüzde çok boyutlu sürdürülebilirlik modellerine doğru evrilmiştir. Bununla birlikte, çalışmaların büyük bölümü tekil boyutlara odaklanmakta; yönetimsel, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları birlikte değerlendiren bütüncül ve karşılaştırmalı analizler sınırlı kalmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir arkeolojik alan yönetimi alanında çok boyutlu performans değerlendirme modellerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

3.2. Arkeolojik Turizmde Yönetim Çerçevesi ve Modeller

Sürdürülebilir arkeolojik turizm araştırmaları, çeşitli teorik yaklaşımlar ve kavramsal çerçeveler kullanarak koruma ve turizm gelişimi arasındaki karmaşık ilişkileri anlamaya çalışmaktadır. Bu bölüm, literatürde öne çıkan yönetim modellerini sentezlemekte ve arkeolojik turizm bağlamındaki uygulamalarını tartışmaktadır. Arkeolojik alan yönetimi (Archaeological Heritage Management), kültürel mirasın

korunması, planlanması, izlenmesi ve topluma aktarılmasını kapsayan disiplinlerarası bir alandır. Son otuz yılda özellikle değer-temelli yönetim (values-based management), yerel topluluk katılımı, planlama temelli koruma (preventive archaeology) ve kültürel kaynak yönetimi (CRM) yaklaşımları literatürde öne çıkmıştır.

3.2.1. Sürdürülebilir gelişim ve miras yönetimi entegrasyonu

Güncel literatür, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile miras yönetimi perspektiflerinin entegrasyonunu, turizmi hem koruma mekanizması hem de ekonomik kaynak olarak değerlendiren çağdaş bir yaklaşım olarak ortaya koymaktadır. Bu bütüncül bakış açısı, arkeolojik alanların değerlerinin korunmasını sağlarken, turizm kullanımlarının etkin biçimde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır (Ajeena, 2022).

Sürdürülebilirlik çerçevesi, çevresel bütünlük, sosyal adalet ve ekonomik canlılık boyutlarını dengeleyen bir model sunar. Miras yönetiminin sürdürülebilir turizm ilkeleriyle entegrasyonu, koruma ile ziyaretçi kullanımlarının uyumlaştırılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Hayat et al., 2019).

Çevresel Boyut: Ziyaretçi taşıma kapasitesi, koruma müdahaleleri ve önleyici koruma uygulamaları bu boyutun temel bileşenleridir. Altamira mağarasında uygulanan koruma planlaması ve izleme sistemi, çevresel sürdürülebilirliğin nasıl operasyonelleştirilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır (Dans et al., 2017a).

Sosyal Boyut: Toplum katılımı, yorumlama, miras değerleri ve davranış modelleri sosyal sürdürülebilirliğin temel unsurlarıdır. Mousazadeh vd, Persian Qanatsi (İran Kanalları) yaptıkları çalışmada, toplum katılımının ve davranış modellerinin sürdürülebilir miras yönetimindeki rolünü vurgulamıştır (Mousazadeh et al., 2023).

Ekonomik Boyut: Doğrudan ve dolaylı ekonomik etkiler, pazar odaklılık ve değerlendirme yöntemleri bu boyutun ölçülmesinde kullanılmaktadır. Altamira örneğinde yapılan ekonomik etki değerlendirmeleri, miras alanlarının ekonomik sürdürülebilirlik açısından nasıl analiz edilebileceğini göstermektedir (Dans et al., 2017a; 2017b).

3.2.2. Değer temelli ve paydaş katılımı

Değer temelli yaklaşımlar, arkeolojik alanlardaki çatışmaları ve yönetim tercihlerini açıklamada güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır. Alazaizeh ve arkadaşları (2016b), Petra Arkeolojik Parkı'nda yaptıkları araştırmada, turistlerin ve yerel halkın

değer yönelimlerinin, arkeolojik bütünlük ile turizm gelişimi arasındaki politika seçimlerini nasıl şekillendirdiğini göstermiştir. Saltman vd. (2020b;2020a), Petra'da yaptıkları karma yöntem araştırmasında, paydaşlar arasında turizm ve arkeolojinin çatışmaya mahkum olduğuna inananlar ile arkeolojinin turizm ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerektiğini düşünenler arasında bir ayrım olduğunu bulmuştur. Bu bulgular, paydaş teorisinin arkeolojik turizm yönetiminde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

3.2.3. Paydaş teorisi ve katılımcı yönetim yaklaşımları

Paydaş teorisi, arkeolojik turizm yönetiminde farklı aktörlerin çıkarlarının, güç ilişkilerinin ve katılım mekanizmalarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Bangladeş'teki Mahasthangarh örneğinde, müzelerin ve yerel toplulukların sürdürülebilir miras yönetimindeki rolü, paydaş iş birliğinin önemini ortaya koymuştur (Khan et al., 2023). Katılımcı yönetim yaklaşımları, Rio Deklarasyonu, Aarhus Sözleşmesi ve Faro Sözleşmesi'nde vurgulanan katılım ilkesine dayanmaktadır (Rodríguez-Hernández et al., 2023).

3.2.4. Ekonomik değerlendirme yaklaşımları

Arkeolojik mirasın ekonomik değerlemesi, kamu ve özel faydaların ölçülmesi, maliyet-fayda analizlerinin yapılması ve finansman kararlarının desteklenmesi için araçlar sunmaktadır. Dans, García ve Herrero (2017b), Altamira Mağarası'nın yeniden açılmasının doğrudan ve dolaylı ekonomik etkilerini değerlendirerek, ekonomik değerlendirme yöntemlerinin koruma kararlarındaki rolünü vurgulamıştır.

Dans vd., (2017a), Altamira mağarasının yeniden açılmasının doğrudan ve dolaylı ekonomik etkilerini değerlendirerek, ekonomik değerlendirme yöntemlerinin koruma kararlarındaki rolünü vurgulamıştır.

Mevcut literatürün sentezi, sürdürülebilir arkeolojik turizm için bütünleşik bir kavramsal modelin aşağıdaki temel bileşenleri içermesi gerektiğini göstermektedir:

- Çevresel Boyut: Taşıma kapasitesi yönetimi, koruma müdahaleleri, önleyici koruma ve fiziksel bütünlüğün sürdürülmesi
- Sosyal Boyut: Toplum katılımı, yorumlama programları, miras değerleri, davranış modelleri ve kültürel kimlik

- Ekonomik Boyut: Doğrudan ve dolaylı ekonomik etkiler, pazar yönelimi, değerlendirme yöntemleri ve gelir dağılımı
- Yönetişim Boyutu: Çok katmanlı yönetim, paydaş koordinasyonu, politika çerçeveleri ve kurumsal kapasite
- Teknoloji Boyutu: Dijital dokümantasyon, izleme sistemleri, sanal deneyimler ve karar destek araçları

Bu bütünleşik model, arkeolojik alanlarda sürdürülebilir turizm yönetimi için teorik temel oluşturmakta ve ampirik araştırmaların tasarlanmasına rehberlik etmektedir.

3.3. Sürdürülebilir Arkeolojik Turizmin Zorlukları

Arkeolojik alanlar, turizm baskısı altında çok boyutlu zorluklarla karşı karşıyadır. Bu bölüm, literatürde belgelenen temel zorlukları ve paydaş perspektiflerini sistematik olarak ele almaktadır.

Arkeolojik alanlarda sürdürülebilir turizm yönetiminin önündeki engeller, fiziksel tahribattan yönetim yetersizliklerine, finansman sorunlarından paydaş çatışmalarına kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu bölüm, ampirik çalışmalardan elde edilen kanıtlara dayanarak, temel sorunları ve zorlukları sistematik olarak incelemektedir.

3.3.1. Fiziksel tahribat ve alan bütünlüğü sorunları

Arkeolojik alanlar, turizm faaliyetlerinden kaynaklanan yoğun fiziksel etkilere maruz kalmaktadır. Ürdün'deki Umm Qais arkeolojik alanında gerçekleştirilen saha çalışması, turistik hizmetler, altyapı ve ziyaretçilerin yapısal bozulma, grafiti, vandalizm ve çöp birikimi gibi olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymuştur (AlMasri & Ababneh 2021). Bu etkiler, alanın belirli bölgelerinde yoğunlaşmakta ve estetik kirliliğe yol açmaktadır. Fiziksel tahribat, arkeolojik alanların bilimsel değerini azaltmakta, otantikliğini tehlikeye atmakta ve gelecek nesillere aktarılmasını zorlaştırmaktadır. Fiziksel bozulmanın temel nedenleri şunlardır:

- Taşıma kapasitesinin aşılması ve ziyaretçi yoğunluğu
- Yetersiz ziyaretçi yönetimi ve yönlendirme sistemleri
- Altyapı yetersizlikleri (yürüyüş yolları, korkuluklar, bilgilendirme panoları)

- Ziyaretçi davranışlarının izlenmemesi ve denetim eksikliği

3.3.2. Yönetişim eksiklikleri

Yönetişim eksiklikleri, sınırlı finansman sürdürülebilir arkeolojik turizmin önündeki en önemli engellerden biridir. Hayat (2019), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde 11 uzmanla yapılan yapılandırılmış görüşmelerde, arkeolojik alanların uygun şekilde korunmadığını, hükümetin bakım ve denetiminin yetersiz olduğunu, yerel halk, turistler ve yetkililerin farkındalık eksikliği yaşadığını bulmuştur. Araştırma, sınırlı finansmanın koruma ve araştırmayı engellediğini, reaktif koruma yaklaşımlarının hakim olduğunu ve uzman personel yetersizliği yaşandığını ortaya koymuştur. Benzer yönetim sorunları, farklı coğrafi bağlamlarda da rapor edilmiştir: Hırvatistan'da Dünya Miras Alanlarında izleme sistemlerinin yetersizliği (Villa et al., 2021). Bangladeş'teki Mahasthangarh örneğinde, Eski Eserler Yasası'nın revize edilmesi, uygun arazi kullanımı ve Arkeoloji Departmanı kapasitesinin güçlendirilmesi gerekliliği ihtiyacı vurgulanmıştır (Khan et al., 2023).

3.3.3. Aşırı turizm ve izleme eksiklikleri

Dünya Mirası statüsüne sahip alanlar ve popüler miras destinasyonları, aşırı ziyaretçi yoğunluğu riski taşımakta ve bu baskıyı yönetmek için yeterli izleme sistemlerinden yoksun olabilmektedir. Hırvatistan örneğinde, Dünya Mirası Alanlarının turizm baskısı altında olduğu ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile uyumlu açık izleme sistemlerine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Villa et al., 2021). Aşırı turizm, taşıma kapasitesinin aşılmasına, ziyaretçi deneyiminin kalitesinin düşmesine ve yerel topluluklar üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Yazarlar izleme yetersizliklerinin sonuçlarını aşağıdaki şekilde vermiştir:

- Hasarın erken tespitinin yapılamaması
- Taşıma kapasitesi aşımalarının fark edilmemesi
- Kanıta dayalı yönetim kararlarının alınamaması
- Koruma müdahalelerinin zamanında yapılamaması

3.3.4. Paydaş çatışmaları ve değer farklılıkları

Koruma profesyonelleri, turizm sektörü aktörleri, yerel topluluklar ve hükümet yetkilileri arasındaki farklı değer yönelimleri ve öncelikler, politika uygulamalarında çatışmalara neden olmaktadır. Petra Arkeolojik Parkı'nda yapılan araştırma, katılımcılar arasında turizm ve arkeolojinin çatışmaya mahkum olduğuna inananlar ile arkeolojinin turizm ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerektiğini düşünenler arasında bir ayrım olduğunu ortaya koymuştur (Saltman et al., 2020b). Çok sayıda paydaş arasında işbirliği eksikliği, bütçe sorunları ve yerel anlaşmazlıklar, kapsamlı yönetim planlarının uygulanmasını engellemektedir. Paydaş çatışmalarının temel alanları:

- Koruma öncelikleri ile turizm gelişimi arasındaki gerilim
- Yerel toplulukların karar alma süreçlerine katılım eksikliği
- Farklı kurumlar arasında yetki ve sorumluluk belirsizlikleri
- Ekonomik faydaların dağılımında adaletsizlik algısı

3.3.5. Farkındalık ve eğitim eksiklikleri

Yerel halk, turistler ve yetkililer arasında arkeolojik mirasın değeri ve korunması konusunda farkındalık eksikliği, sürdürülebilir turizm yönetimini zorlaştırmaktadır. Bangladeş'teki Mahasthangarh örneğinde, yerel sakinlerin ve ziyaretçilerin çoğunun alanın mirası hakkında bilgilendirici bilgiye sahip olmadığı tespit edilmiştir (Khan et al., 2023). Benzer şekilde, Kuzey Kıbrıs'ta yerel halk, turistler ve yetkililer arasında farkındalık eksikliği bulunmaktadır (Hayat, 2019). Eğitim ve farkındalık programlarının yetersizliği, koruma çabalarının etkinliğini azaltmaktadır.

3.3.6. Koordinasyon eksiklikleri ve çok düzeyli yönetim

Parçalanmış kurumsal yetkiler, birçok bağlamda arkeolojik koruma ile turizm gelişiminin entegrasyonunu engellemektedir. Cahyadi (2016), Endonezya'da ulusal park ile miras kurulu arasında koordinasyon eksikliğini rapor etmiştir. Bu bulgular, çok düzeyli yönetim mekanizmalarının tasarımının önemini vurgulamaktadır. Çok düzeyli yönetim bileşenleri:

- Yerel yönetim (alan düzeyinde)
- Ulusal ajanslar (politika ve düzenleme)

- Uluslararası standartlar (UNESCO, ICOMOS)
Paydaş platformları (koordinasyon ve işbirliği)

3.4. Yönetim Yaklaşımları ve Başarılı Uygulamaları

Arkeolojik alanlarda sürdürülebilir turizm yönetimi için test edilmiş çeşitli yaklaşımlar ve yenilikçi uygulamalar bulunmaktadır. Bu bölüm, ziyaretçi yönetiminden teknoloji uygulamalarına, toplum katılımından pazar stratejilerine kadar geniş bir yelpazede başarılı yönetim yaklaşımlarını incelemektedir.

3.4.1. Ziyaretçi akış yönetimi

Ziyaretçi akış yönetimi süreçleri, yoğunlaşmış aşınmayı azaltmak ve arkeolojik alanların fiziksel bütünlüğünü korumak için etkili araçlar sunmaktadır. Enseñat-Soberanis vd., (2019), turistleşmiş arkeolojik alanlar için bir ziyaretçi akış yönetimi süreci önermişlerdir. Bu süreç, bölgeleme, ziyaret rotaları ve zaman dilimi yönetimi gibi stratejileri içermekte ve alan yönetim planlarının bir parçası olarak uygulanabilmektedir. Ziyaretçi akış yönetimi, hassas özelliklerin korunmasını sağlarken, ziyaretçi deneyiminin kalitesini de artırabilmektedir. Bu bağlamda ziyaretçi akış yönetiminin temel bileşenleri:

- Zonlama: Alanın hassasiyetine göre farklı erişim seviyelerinin belirlenmesi
- Devre Tasarımı: Ziyaretçilerin belirli rotalar boyunca yönlendirilmesi
- Zaman Dilimlendirme: Ziyaret saatlerinin ve sürelerin düzenlenmesi
- Rezervasyon Sistemleri: Günlük ziyaretçi sayısının kontrol edilmesi

Bu stratejiler, yoğunlaşan aşınmayı azaltmak ve hassas özellikleri korumak için alan yönetim planlarının bir parçası olarak uygulanabilmektedir.

3.4.2. Pazar yönelimi ve yenilikçi yaklaşımlar

López vd., (2018), pazar odaklılığın ve örgütsel veya teknolojik inovasyonların benimsenmesinin, miras alanlarında sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik sonuçlarını iyileştirdiğini ampirik olarak göstermiştir. Araştırma, 122 arkeolojik alan çalışanından toplanan verilerle, pazar odaklılık ve yenilikçiliğin turizm sürdürülebilirliği üzerindeki olumlu etkilerini Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM)

kullanarak doğrulamıştır. Bu bulgu, arkeolojik alan yönetiminde stratejik pazar yaklaşımlarının ve yenilikçi uygulamaların önemini vurgulamaktadır. Araştırma, turistik ürünlerin, pazar yöneliminde önemli bir öncül olduğunu ve bu faktörlerin birlikte sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik metriklerini iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, arkeolojik alan yöneticilerinin pazar dinamiklerini anlamalarının ve ziyaretçi ihtiyaçlarına duyarlı olmalarının, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada stratejik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. önemini vurgulanmaktadır. Pazar odaklı stratejileri:

- Ziyaretçi ihtiyaçları ve beklentilerinin sistematik analizi
- Hizmet kalitesinin sürekli iyileştirilmesi
- Ziyaretçi geri bildirimlerinin toplanması ve değerlendirilmesi
- Rekabet avantajı yaratacak farklılaştırma stratejileri

İnovasyon araçları:

- Teknolojik inovasyonlar (dijital rehberler, mobil uygulamalar)
- Örgütsel inovasyonlar (yeni yönetim modelleri, işbirlikleri)
- Hizmet inovasyonları (yeni yorumlama teknikleri, deneyimsel programlar)

3.4.3. Toplum katılımı ve yorumlama

Yerel toplulukların ve alan yorumlamasının, sürdürülebilir arkeolojik turizm yönetiminde kritik rolleri bulunmaktadır. Dadızadeh ve Doğan (2024), Türkiye'deki Antandros miras alanında yerel bir STK olan Altınoluk Derneği'nin uyguladığı arkeolojik miras yorumlama uygulamalarını incelemiştir. Araştırma, arkeolojik miras yorumlamasının, ziyaretçiler arasında anlam oluşturma ve miras koruma için farkındalık yaratmada önemini vurgulamıştır. Toplum katılım stratejileri:

- Yerel STK'ların miras yönetimine dahil edilmesi
- Toplum temelli turizm modellerinin geliştirilmesi
- Yerel halkın karar alma süreçlerine katılımının sağlanması
- Ekonomik faydaların yerel toplumla paylaşılması

Yorumlama araçları:

- Alan müzeleri ve ziyaretçi merkezleri
- Rehberli turlar ve eğitim programları
- Dijital yorumlama platformları
- Katılımcı etkinlikler ve festivaller

Rodríguez-Hernández vd., (2023), İspanya’da Demir Çağı mirasına yönelik farkındalık artırma çalışmalarında REFIT projesi (2015–2018) kapsamında yürütülen araştırmaları rapor etmiştir. Bu proje, yerel toplulukların kültürel peyzajları nasıl algıladıklarını keşfetmek amacıyla anketler, zihin haritalama egzersizleri ve katılımcı etkinlikler kullanmıştır. Bulgular, topluluk katılımının miras sahipliği duygusunu güçlendirdiğini ve koruma kararlarına yerel desteği artırdığını göstermektedir.

3.4.4. Turist rehberlerinin rolü

Turist rehberleri, arkeolojik alanlarda koruma ve ziyaretçi deneyiminin iyileştirilmesinde önemli roller üstlenmektedir. Khater (2025), rehberlerin sürdürülebilir yönetim uygulamalarını desteklediğini ve olumsuz etkileri en aza indirdiğini göstermiştir. Rehberler, yorumlama, eğitim ve davranış yönlendirme yoluyla, ziyaretçilerin arkeolojik mirası anlamalarını ve koruma çabalarına katkıda bulunmalarını sağlamaktadır.

3.4.5. Davranışsal müdahaleler

Turistlerin, yetkililerin ve yerel halkın davranışlarını şekillendiren müdahalelerin tasarlanması, uzun vadeli korumayı desteklemektedir. İran'daki Pers Kanalları (Persian Qanats) örneğinde, yeraltı miras turizmi yönetimi için sürdürülebilir davranışlar geliştirmeye yönelik bir model önerilmiştir (Mousazadeh et al., 2023). İletişim, yorumlama ve tasarım temelli müdahaleler, ziyaretçi davranışlarını sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Çalışma, yeraltı miras turizmi yönetimi için davranış odaklı yönetim yaklaşımını göstermektedir. Bu bağlamda davranışsal müdahale stratejileri:

- İletişim ve yorumlama yoluyla farkındalık artırma
- Tasarım tabanlı dürtmeler (nudges) ile davranış yönlendirme
- Sosyal normların vurgulanması
- Olumlu davranışların ödüllendirilmesi

3.4.6. Önleyici koruma ve ekonomik etki değerlendirmesi

Koruma odaklı yeniden açılma ve erişim kararları, ekonomik etki değerlendirmelerine ve önleyici koruma planlamasına dayanmaktadır. İspanya'daki Altamira Mağarası örneği, bu yaklaşımı örneklendirmektedir. Dans vd., (2017a), mağaranın yeniden açılmasının doğrudan ve dolaylı ekonomik etkilerini değerlendirmiş ve koruma ile turizm arasındaki dengeyi kurmak için ekonomik analizin önemini vurgulamışlardır. Önleyici koruma yaklaşımı, hasarın oluşmadan önlenmesini ve uzun vadeli sürdürülebilirliği hedeflemektedir.

3.4.7 Entegre planlama ve kentsel gelişim

Arkeolojik alanların kentsel ve bölgesel planlamaya etkili bir şekilde dahil edilmesi, gelişimle birlikte korumayı desteklemektedir. Mubaideen vd., (2017), arkeolojik alanların planlama sürecine etkili bir şekilde dahil edilmesi için destekleyici bir yönetim modeli geliştirmiştir. Kapuci ve Cengiz (2023), İznik kentinde arkeolojik peyzaj-turizm etkileşimi açısından kentsel kültürel mirasın sürdürülebilirliğini incelemiş ve entegre koruma ve planlama yaklaşımının önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda entegre planlama ilkeleri:

- Arkeolojik alanların imar planlarına dahil edilmesi
- Koruma alanlarının belirlenmesi ve korunması
- Altyapı planlamasında miras değerlerinin dikkate alınması
- Katılımcı planlama süreçleri

3.4.8. Dünya mirası baskıları ve sdg uyumu

Yüksek profilli listeler, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG) ile bağlantılı açık izleme ve ziyaretçi yönetişimi gerektiren aşırı turizm riski yaratmaktadır. Villa vd., (2021), Hırvatistan örneğinde, kültürel miras ve turizmin BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları bağlamında ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede dünya Mirası yönetişimi gereksinimleri:

- Olağanüstü evrensel değer (OUV) korunması
- Düzenli izleme ve raporlama
- Yönetim planlarının uygulanması

- Uluslararası standartlara uyum

3.4.9. Uzaktan algılama ve İHA teknolojileri

Yer radarı (GPR), insansız hava araçları (İHA), sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR) ve dijital dokümantasyon gibi teknolojiler, durum izlemeyi kolaylaştırmakta, müdahaleci işlemleri azaltmakta ve uzaktan/sanal erişim seçeneklerini genişletmektedir. Plata ve arkadaşları (2022), anıtsal mirasın korunması ve turizmin sürdürülebilir yönetimi için mimari ölçüm, teşhis ve yapısal analiz stratejilerini incelemiştir. Bu teknolojiler, koruma durumunun değerlendirilmesini ve ziyaretçi deneyiminin zenginleştirilmesini sağlamaktadır. Teknoloji uygulamaları:

- GPR ve İHA: Arkeolojik alanların invaziv olmayan haritalanması ve izlenmesi
- 3D Modelleme: Dijital koruma ve sanal turlar için alan dokümantasyonu
- VR/AR: Ziyaretçi deneyiminin zenginleştirilmesi ve fiziksel baskının azaltılması
- Uzaktan Algılama: Geniş alanlarda değişikliklerin izlenmesi

Rodríguez-Hernández ve arkadaşları (2023), VETTONIA projesinin Demir Çağı mirasını sanal turlar ve 3D modeller aracılığıyla yaymayı amaçladığını, panoramik fotoğrafçılık ve geometrik karakterizasyon yoluyla saha verisi topladığını rapor etmiştir.

3.4.10. Dijital dokümantasyon ve 3d modelleme

Dijital dokümantasyon teknolojileri, arkeolojik alanların hassas kaydını sağlamakta ve sanal erişim olanakları yaratmaktadır. Rodríguez-Hernández ve arkadaşları (2023), VETTONIA projesinde panoramik fotoğrafçılık ve geometrik karakterizasyon yoluyla sanal turlar ve 3D modeller oluşturduklarını rapor etmiştir. Bu yaklaşım, fiziksel ziyaretçi baskısını azaltırken, geniş kitlelere erişim sağlamaktadır. Dijital dokümantasyonun faydaları:

- Alanın mevcut durumunun hassas kaydı
- Zaman içindeki değişikliklerin izlenmesi
- Sanal müze ve eğitim materyalleri oluşturma
- Restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları için referans

Literatür sentezinden elde edilen bulgular, sürdürülebilir arkeolojik turizm yönetiminde alan yöneticilerinin uygulayabileceği somut adımların belirlenmesine olanak tanımaktadır. Bu kapsamda, aşağıda sunulan pratik kontrol listesi, ziyaretçi

yönetiminden teknoloji kullanımına ve pazar stratejilerine kadar farklı boyutlarda uygulanabilir öneriler içermektedir:

- Taşıma Kapasitesinin Değerlendirilmesi: Gözlem ve teşhis kullanarak temel ziyaretçi etki haritalama
- Ziyaretçi Devrelerinin Tasarlanması: Kullanımı yaymak ve hassas özellikleri korumak için zaman yönetimi
- Yorumlamaya Yatırım Yapılması: Önemi tercüme etmek ve koruma yanlısı davranışı teşvik etmek
- İnvaziv Olmayan İzlemenin Benimsenmesi: Durum değerlendirmesi ve uzaktan yorumlama için İHA'lar, GPR ve dijital kayıt
- Pazar İçgörülerinin Kullanımı: Teklifleri sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirmek ve korumayı finanse etmek

Literatür incelendiğinde, arkeolojik alan yönetimi ve arkeoturizm çalışmalarının teknik koruma odaklı yaklaşımlardan çok boyutlu sürdürülebilirlik modellerine doğru evrildiği görülmektedir. Uluslararası araştırmalar, değer-temelli koruma, katılımcı yönetim, çevresel risk yönetimi ve teknolojik yenilikler gibi farklı boyutları öne çıkarırken; Türkiye literatürü Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troya ve Antandros gibi örnekler üzerinden bu yaklaşımların yerel bağlamda uygulanabilirliğini tartışmıştır. Genel olarak, sürdürülebilir arkeolojik alan yönetiminin yalnızca teknik koruma değil; sosyal, ekonomik, çevresel ve yönetsel boyutları birlikte ele alan bütüncül bir model gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle literatür taraması, Diyarbakır'ın kültürel miras öğelerinin ve özellikle Zerzevan Kalesi ile Mithraeum kazı alanının incelenmesinde kullanılacak analitik çerçeveyi oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Böylece tez çalışması, sürdürülebilir turizm ve kültürel miras yönetimi bağlamında Diyarbakır örneğini evrensel literatürle karşılaştırarak özgün katkısını ortaya koyacaktır.

4. DİYARBAKIR ve KÜLTÜREL MİRAS ÖĞELERİ

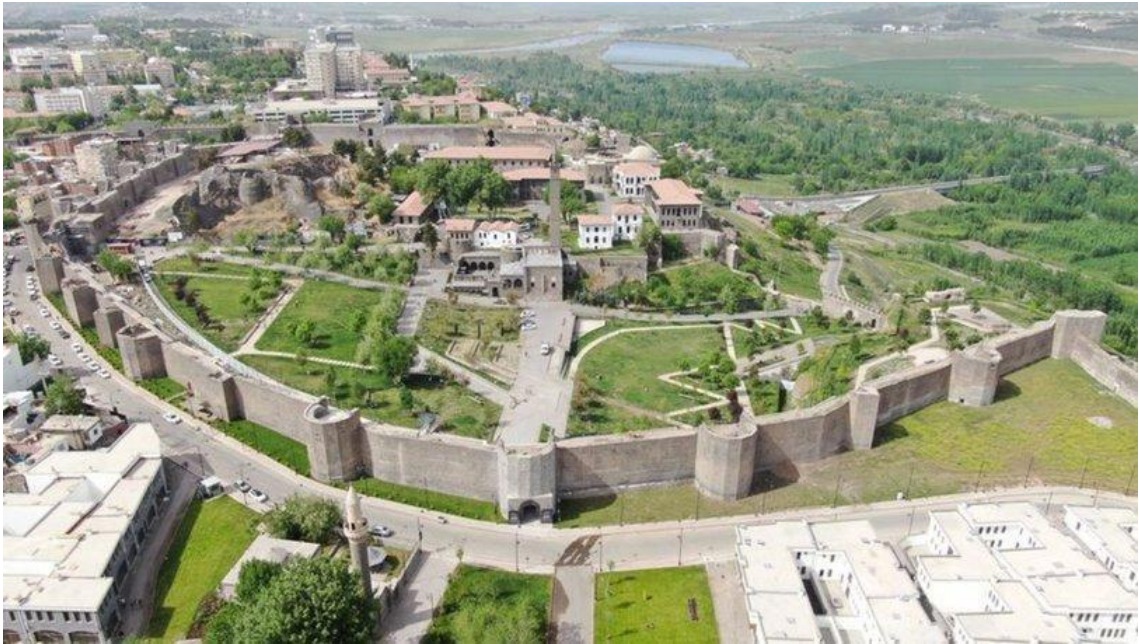
Yöntem başlığını kullanmıyorsanız diğer kullandığınız başlığı yazınız. Yöntem bölümünü yazmaya buradan başlayınız. Diyarbakır, konumu itibariyle önemli yolların kesişme noktasında yer almaktadır; bu yollar, batıdan Mezopotamya, Kafkasya, Orta Asya'yı; doğudan Akdeniz'i, Basra Körfezini, Balkanları anayol üzerinden birbirine bağlamaktadır. Diyarbakır'ın sahip olduğu konum özellikleri sayesinde, tarih boyunca kültür ve ticaret merkezi olmasını sağlarken, bölgede önemini her dönem korumuştur (Baş, 2010, s.311). Güneydoğu Anadolu bölgesindeki önemli konumu ile sahip olduğu tarihi ve kültürel miras öğeleri göz önünde bulundurulduğunda, Diyarbakır şehrinin turizmde marka kent olma potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Şehrin sahip olduğu, tarihi ve kültürel unsurları taşıyan; Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, 2015 yılında Dünya Mirası Listesine girmiştir. Dünya Miras Listesine girmesi, şehrin kültürel olarak dünyaya tanıtımı sağlanmış ve turizm hareketleri içerisinde, turistler için motivasyon kaynağı olmuştur (Çağlar ve Doğan, 2018, s.455). Geçici Dünya Miras Listesine: 2016 yılında Malabadi Köprüsü ve 2020 yılında Zerzevan Kalesi ve Mithra Kutsal Alanı da girmiştir. Ek olarak arkeolojinin Oscarı gibi görülen; Dünya Turizm Yazarları ve Gazetecileri Federasyonu (FIJET) tarafından verilen Dünya Turizminin Oscarı "Altın Elma" ödülü 2018 yılında Diyarbakır'a verilmiştir. Bu ödülün Diyarbakır'a verilmesinde Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal Alanı kazılarının katkısı oldukça fazladır.

Diyarbakır, sahip olduğu bu özellikleri doğrultusunda birçok farklı medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Günümüzdeki çalışmalar ışığında bu medeniyetler; Romalılar, Bizanslılar, Artuklular, Selçuklular, Akkoyunlular, Persler, Mittaniler, Hititler, Eyyubiler, Nisanoğulları, İnanogulları, Büveyhoğulları, Şeyhoğulları, Hamdani, Mervani, Abbasi, ve Osmanlı olduğu görülmektedir (Boran ve Aykaç, 2019, s.227).

Diyarbakır, ilk yerleşim yerlerinden biri olan Çayönü ve Hilar mağaralarını bünyesinde barındırmaktadır. Çayönü'nün tarihi, MÖ 10.000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Bu bağlamda bölge ve dünyayı etkileyen, birçok uygarlığın ve topluluğun oluştuğu ve oluşturduğu eserlerin, yerelden evrensele yayıldığı nokta olan Diyarbakır'ın kültür kenti özelliklerine sahip olmasını sağlamıştır. Yanısıra, Suriçi'nde

pek çok farklı medeniyetin kültürel, yapısal ve tarihi dokusunu taşımaktadır ve korunarak kullanıma sunulan, Hasan Paşa Hanı, Sülüklü Han, Dört Ayaklı Minare, Ulu Cami, Meryem Ana Kilisesi turistler tarafından en çok ziyaret edilen yerlerdir (Koç ve Kejanlı, 2022, s.228).

Diyarbakır Kalesi, resim 4.1’de bir görünüm; günümüz sınırına 4. yüzyılda ulaşmış, tarihi kent merkezini (Suriçi) çevreleyen, surları ile kentin en önemli simgelerinden birini oluşturmaktadır. Kentte, geçmişten bugüne, hüküm süren bütün uygarlıkların, Diyarbakır Surlarına büyük önem vermesi ve bu surlardaki bakım ve onarıma katkı sunması, eklemeler yapması sonucu, dünyanın en iyi korunan ögesi olmasına katkı sağlamıştır. İç Kale'nin etrafını çevreleyen surlar ve burada bulunan Amida Höyük'te yürütülen son kazılar, bu tarihi bilgileri destekleyen bulgular sağlamıştır (Dalkılıç ve Nabikoğlu, 2021, s.79).

Resim 4.1. Diyarbakır Kalesi (Kaynakça: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>)

Suriçi bölgesindeki, farklı medeniyetler tarafından inşa edilen ve anıtsal özellik taşıyan sivil mimari (evler, kiliseler, han ve hamamlar gibi) yapılar şehre tarihi ve kültürel çeşitlilik katarken, medeniyetlerin dokularının izleri, alanı özel kılmaktadır. Farklı medeniyetlerin, farklı kültür ve dine sahip olmaları özelliği ile inşa edilen sivil mimari çeşitlilik gösterirken, tüm anıtsal yapılarda, Diyarbakır’ın geleneksel yapı teknikleri kullanılmıştır. Bu yapı tekniğinde, ana malzeme olarak bazalt kullanılırken, ana yapı sistemi ise taşıyıcı duvarların yatayda ahşap kirişlemelere oturtulduğu yığma

yapım düzenidir (Işık ve Halifeoğlu, 2017, s.294; Dağdağ 2017; Koç ve Kejanlı, 2022, s.228).

Hevsel Bahçeleri, Resim 4.2’de bir görünüm; geçmişten günümüze, tarihi 8 bin yıl öncesine kadar dayanan, Diyarbakır Surları ile bütünlük oluşturan olağanüstü güzellikte ki bahçe kültürünü yansıtan, kültürel mirastır. Tarih boyunca, günümüz dahil, halkın kullanımına açık olan Hevsel bahçeleri, 30’dan fazla medeniyetin izlerini taşıırken, tarım uygulamalarının kesintisiz devam etmesi ile dikkat çekmektedir. Bu anlamda hem tarihsel hem kültürel hem de tarımsal bölge, ülke ve dünya bazında oldukça değerlidir (Karademir, 2021, s.376).

Resim 4. 2. Hevsel Bahçeleri ve Diyarbakır Kalesi (TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>)

Hevsel Bahçelerinin, binlerce yıldır kesintisiz olarak korunup, tarım uygulamalarının devam etmesinin, en büyük etkeni Diyarbakır Kalesi ile yaşamsal işbirliği içinde olmasıdır (TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015).

4.1. Araştırma Alanı: Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı

Zerzevan Kalesi, Diyarbakır ilinin Çınar ilçesine bağlı Demirölçek Köyü sınırları içerisinde yer almakta olup, antik İpek Yolu ile Pers Kral Yolu güzergâhlarının kesişiminde, son derece stratejik bir konumda bulunmaktadır (Coşkun 2015a; Coşkun

2017a; Coşkun 2023; Coşkun vd., 2025a; 2025b). Kalenin bu noktada inşa edilmiş olması tesadüfi olmayıp, Roma İmparatorluğu'na hem bölgedeki ticaret ağlarını hem de siyasi ve askerî dinamikleri denetleme imkânı sunmuştur. Bu stratejik avantaj nedeniyle söz konusu alan, Assur, Pers, Parth, Roma ve Sasani gibi dönemin büyük güçlerinin hâkimiyet kurma mücadelesine sahne olmuştur. Zerzevan Kalesi, Amida (Diyarbakır)-Dara (Mardin) ve Edessa (Şanlıurfa)-Nisibis (Nusaybin) gibi antik çağın önemli yerleşim merkezlerinin hinterlandında, bu merkezleri birbirine bağlayan ana ulaşım ağlarının denetim noktasında konumlanmaktadır. Bahsi geçen Pers Kral Yolu, resim 4.3. bir görünüm, hem askerî hem de ticari amaçlarla yoğun biçimde kullanılmış (Ayus 2021); özellikle Sasani İmparatorluğu'nun batıya, Roma İmparatorluğu'nun ise doğuya yönelik seferlerinde kritik bir lojistik ve stratejik hat işlevi görmüştür. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi, yalnızca bölgesel savunma ve kontrol mekanizmasının bir parçası değil, aynı zamanda Yakın Doğu'daki uluslararası ticaret ve siyasî ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir merkez olarak değerlendirilmelidir. (UNESCO, 2020).

Resim 4. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum havadan görünümü (www.zerzevan.org)

4.1.1. Keşif ve kazı süreci

Zerzevan Kalesi'nde sistematik arkeolojik kazılar, 2014 yılında Dicle Üniversitesi'nden Prof. Dr. Aytaç Coşkun başkanlığında başlatılmış olup, günümüzde de aktif biçimde sürdürülmektedir (Coşkun, 2015a; 2015b; 2016a; 2016b; 2016c; 2017a; 2017b; Coşkun vd., 2024; Coşkun vd., 2025b). 2014 yılı öncesinde kalenin günümüzde görülebilen mimari kalıntılarının büyük bir bölümü toprak altında bulunmaktaydı. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sayesinde, askeri, sivil ve dinsel mimariye ait çok sayıda yapı açığa çıkarılmış (resim 4.4 bir görünüm); böylece yerleşimin planlaması, işlevsel organizasyonu ve tarihsel gelişimi daha net biçimde ortaya konulabilmiştir.

Resim 4. 4. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum, yukarıdan görünümü (www.zerzevan.org)

Zerzevan Kalesi'ne ilişkin en erken veriler, 17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Çelebi, Mardin'den Diyarbakır'a gerçekleştirdiği seyahat sırasında kalenin bulunduğu güzergâhı kullanmış ve söz konusu alanı "Zirzıvan Boğazı menzili: Bir korkunç, tehlikeli ve dar amansız bir boğazdır ki Allah saklasın yine Diyarbakır toprağındadır. Güney ve kible tarafı Mardin ve Sincar çölleridir. Buradan kalkıp yine güney tarafa 7 saatte" sözleriyle tasvir etmiştir

(Kahraman & Dağlı, 2010, s. 78). Bu anlatım, kalenin topoğrafik konumu ve stratejik niteliğine dair erken dđnem gđzlemler açısından önem taşımaktadır.

18 ve 20. yzzyıllar arasında bđlgeyi ziyaret eden Avrupalı seyyah ve araştırmacılar da kaleye ilişkin çeşitli gđzlemler aktarmışlardır. 1766 yılında Danimarkalı gezgin Carsten Niebuhr, kalede genel bir inceleme yapmış, ancak herhangi bir yazıt tespit edemediğini belirtmiştir (Niebuhr, 1780, s. 323; Ritter, 1844, s. 389). 1880 yılında Alman şarkiyatçı Eduard Sachau, Mardin-Diyarbakır gúzergâhındaki seyahati sırasında kaleyi ziyaret etmiş ve sınırlı bilgiler sunmuştur (Coşkun, 2017a). 1910 yılında Conrad Preusser kaleyi ziyaret etmiş, yapıyı “Kal’at Zarzawa” olarak adlandırmış, ancak ayrıntılı betimlemelere yer vermemiştir (Preusser, 1911; Deichmann & Peschlow, 1977, s. 31). 1911 yılında ise Samuel Guyer, kız kardeşi ile birlikte gerçekleştirdiği ziyaretin ardından kaleye dair ilk inceleme yazılarından birini yayımlamış ve kale çevresindeki yerleşim izlerine dikkat çekmiştir (Guyer, 1968, s. 156).

Zerzevan Kalesi’ne ilişkin ilk kapsamlı ve bilimsel veriler, Friedrich Wilhelm Deichmann ve Urs Peschlow tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 1977 yılında yayımlanmıştır (Deichmann & Peschlow, 1977).¹

2014 yılından itibaren yzrztđlen arkeolojik kazılar, Roma sınır garnizonu niteliğindeki bu askeri yerleşimin tarihsel, mimari ve kltrel yapısına dair son derece önemli bulgular ortaya koymuştur. Açığa ıkarılan anıtsal yapılar, savunma sistemleri, konut alanları, su yapıları ve kutsal mekânlar, kalenin yalnızca askeri değil, aynı zamanda sivil ve dinsel bir merkez olarak da işlev gđrdüğünü gđstermektedir. Bu bulgular, Zerzevan Kalesi’nin hem ulusal hem de uluslararası ölçekte geniş ilgi gđrmesine katkı sağlamış; alan, kısa sürede yerli ve yabancı turistlerin yoğun ziyaret ettiği önemli bir kltür turizmi destinasyonu haline gelmiştir. Bu durum, kalenin kltrel mirasın korunması ve sdrdrülebilir turizm açısından yüksek bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Coşkun, 2019, s. 6).

¹ 1977 tarihli bu yayında Zerzevan Kalesi’ne dair en erken veriler ve fotoğraflar yayınlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Deichmann, F.W. ve Peschlow, U. (1977). Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien, Bayerische Akademie der Wissenschaften. Mđnih: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften.

4.1.2. Mimari yapılarıyla zerzevan kalesi

Zerzevan Kalesi, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırını güvence altına almak amacıyla inşa edilmiş, askeri, idari ve dini işlevleri bir arada barındıran stratejik bir sınır garnizonudur. Bölgeye tam hâkimiyet sağlayan kayalık ve 124 metre yüksekliğindeki bir tepe üzerine konumlandırılan kale, antik ticaret yollarını denetleme ve savunma amacıyla planlanmıştır. Yapımında, kalenin mevcut konumundaki ana kaya ile çevredeki taş ocaklarından temin edilen kalker ve dolomit içeren doğal taşların kullanıldığı, hem ana kayanın oyulması hem de kesme taş tekniğinin birlikte uygulanmasıyla savunma kapasitesi yüksek bir mimari düzen oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 1,2 kilometre uzunluğunda, 12–15 metre yüksekliğinde ve 2–3 metre kalınlığındaki surlarla çevrili (bknz. Resim 4.5) olan yerleşim, burçlar, kuleler ve destek duvarlarıyla güçlendirilmiş özgün bir savunma sistemine sahiptir. Arkeolojik veriler, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca askeri bir üs değil, aynı zamanda askerlerin aileleriyle birlikte yaşadığı, tarım ve üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü çok katmanlı bir yerleşim olduğunu ortaya koymaktadır.

Resim 4. 5. Güney Kule (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2023; <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/zerzevan-kalesi->)

Kale içerisinde yönetim yapıları, gözetleme ve savunma kuleleri, arsenal, konutlar, cadde ve sokaklar, kaya sunağı, nekropol alanları, yeraltı yapıları ve gelişmiş

bir su yönetim sistemine ait yapılar bulunmaktadır. Yerleşimin su ihtiyacı, ana kayaya oyularak oluşturulmuş 63²sarnıç (bknz. resim 4.6. tonozlu sarnıçlar) ve surların dışından kaleye su taşıyan uzun su kanalları aracılığıyla karşılanmıştır. Bu sistem, hem askeri kuşatmalara karşı dayanıklılığı artırmış hem de sivil yaşamın sürekliliğini sağlamıştır. Konut yapıları genellikle ana kayaya oyulmuş temeller üzerine inşa edilmiş, alt katları depo ve hayvan barınağı, üst katları ise yaşam alanı olarak kullanılmış iki katlı yapılardan oluşmaktadır. Güney kesimde yer alan daha büyük ve bağımsız konutların ise üst düzey askeri yöneticilere ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, kalede Mithraeum Kutsal Alanı'nda bulunan yeraltı yapısı, beş havalandırması bir döner merdiveni ile ön plana çıkmaktadır. Bu yapı da ana kayaya oyularak yapılmıştır (Coşkun, 2019).

Resim 4. 6. Tonozlu Sarnıçlar (Kaynakça; www.zerzevan.org)

Zerzevan Kalesi, dini mimari açısından da büyük önem taşımaktadır. Yerleşimde hem Pagan hem de Hristiyan Roma dönemine ait kutsal yapılar bir arada bulunmaktadır. MS 6. yüzyıla tarihlenen büyük kilise ve daha erken döneme ait yeraltı kilisesi, Hristiyanlığın bölgede yayılış ve erken süreçlerine dair önemli veriler sunmaktadır. Bununla birlikte, kalenin kuzeyinde yer alan ve Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki en erken Mithras Tapınağı örneklerinden biri olarak değerlendirilen yapı, Zerzevan Kalesi'ni dünya ölçeğinde benzersiz kılan en önemli yapıdır. Yapı bir

² 2025 verileri neticesinde kalede 63 sarnıç örneği tespit edilmiştir. İleriki sezonlarda yapılacak çalışmalarla bu rakam revize edilecektir.

kompleks şeklidir. Ana kayanın oyulmasıyla yeraltında inşa edilen bu kutsal alan, Mithras kültürüne ait ezoterik ritüellerin mimari izlerini büyük ölçüde korunmuş hâliyle günümüze ulaştırmıştır. Tapınakta yer alan oturma yerleri, nişler, su ve kan-su, hayvan kurbanı için kullanılan bağlama düzenekleri ve sembolik bezemeler, insan boyutunda çukur Mithras inancına kabul törenlerinin ve ayinsel uygulamaların detaylı biçimde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesiyle birlikte pagan inanışlar yasaklanmaya başlanmıştır. Bu durum Mithras kültürünün bir tehdit unsuru olarak görülmesine sebep olmuş ve yasaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Tapınağın, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde tahrip edilmiş, sonrasında ise bilinçli bir şekilde kapatılmış olabileceği düşünülmektedir. Yapının bilinçli kapatılması günümüze kadar bütünlüğünü koruyarak ulaşmasını sağlamıştır.

Kale, Roma dönemine ait ölü gömme geleneklerini ve inanç sistemlerini yansıtan önemli arkeolojik veriler sunmaktadır. Bu alanlardan bir tanesi de Nekropol alanıdır. Nekropol alanında tespit edilen tonozlu mezarlar, klineli kaya mezarları ve lahit biçimli gömüler, (bkz. Resim 4.7) kalenin 60 hektarlık iç alanın da değil, daha çok eteklerinin mezar inşasında kullanıldığını gösterir (Coşkun, 2019)

Resim 4. 7. Kazı alanı mezarları (Kaynakça; www.zerzevan.org)

4.1.3. Askeri ve mimari özellikler

Stratejik konumu itibariyle askeri amaçlarla inşa edilen Zerzevan Kalesi, Roma'nın sınır garnizonu düzenini anlamada önemli veriler sunmaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan sivil mimari ve dinsel mekânlar, bölgenin kültürel öğelerini ve bu öğelerin fonksiyonlarını ortaya koymaktadır. Kale, en iyi korunmuş Roma sınır garnizonu olma özelliğiyle öne çıkarken, mimari çeşitliliği ve mekânsal işlevselliğiyle kültürel peyzaj açısından da değer taşımaktadır (Karadoğan, 2023, s.400). Diyarbakır'ın Roma İmparatorluğu'nun 700 yıl süren egemenliği altında olduğu döneme dair eksiklikleri gidermesi açısından da önemlidir (Coşkun, 2023). Özellikle Kalenin farklı konumlarında ele geçen farklı tipolojik özelliklere sahip ok uçları da buradaki savunma hattının stratejik bir konumda olduğunu gösterir (Durma 2019).

Kalenin tarihçesi Neo-Asur Dönemi'ne (MÖ 9-7. yüzyıl) kadar (bknz. Tablo 4.1.) uzanmakta; Pers, Parth ve Roma dönemlerinde kesintisiz olarak kullanıldığı, Roma egemenliğinde ise Severuslar Dönemi'nde (MS 3. yüzyıl) kastrum tipolojisine uygun biçimde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Anastasios I ve Justinianos I dönemlerinde

gerçekleştirilen onarım ve yeniden inşa faaliyetleri, surlar ve iç yapı kalıntılarında izlenebilmektedir. Yaklaşık 15 metre yüksekliğinde ve 1,2 km uzunluğundaki surlarla çevrili kale; yönetim binası, kuleler, kiliseler, konutlar, villalar, caddeler, sarnıçlar, yeraltı yapıları ve dünyada bilinen son Mithras Kutsal Alanı gibi önemli mimari unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Zerzevan Kalesi yapılış amacı, diğer ortaçağ savunma eserleri gibi bölgeye hâkimiyet kurma ve bölgeyi düşmana karşı savunmaktır, böylece kale stratejik olarak kayalık bir tepede inşa edilmiştir. Yapımın da kullanılan malzeme doğal taştır (kalistik ve dolomit içeren) ve yapılan incelemeler ışığında, kullanılan taşın yakınlardaki taş ocaklarından temin edilebildiğini göstermiştir (Dursun ve Coşkun, 2020, s.1). Diyarbakır'da bütün vadiye hâkimiyeti sağlayan, antik ticaret yolu üzerinde bulunan, Romanın Sınır Garnizonu; Zerzevan Kalesi'nden elde edilen bulgular ışığında, askerler dışında sivillerin de yaşadığı saptanmıştır. Bu siviller kalenin zengin su kaynaklarıyla tarım yaparken askerlerinde hizmetini yapmaktaydı (Coşkun, 2023, s.5).

Tablo 4. 1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum kronolojisi (Coşkun, 2023; Dursun ve Coşkun, 2020; Coşkun ve Oğuz Kırca, 2023; Ayus 2021; Ayus ve Aydın 2023)

Dönem	Tarih
Asur Dönemi	MÖ 882-611
Pers Dönemi	MÖ 550-531
Parth Dönemi	M.Ö. 140-85
Geç Hellenistik	M.Ö. 2-1. Yüzyıl
Erken Roma	M.S. 1-2. Yüzyıl
Severuslar Dönemi	M.S. 198-235
Büyük Konstantantin	M.S. 324-337
Constantius II	M.S. 337-361
Anastasios I	M.S. 491-518
Justinianos I	M.S. 527-565
İslam Ordularının Gelişi	M.S. 639

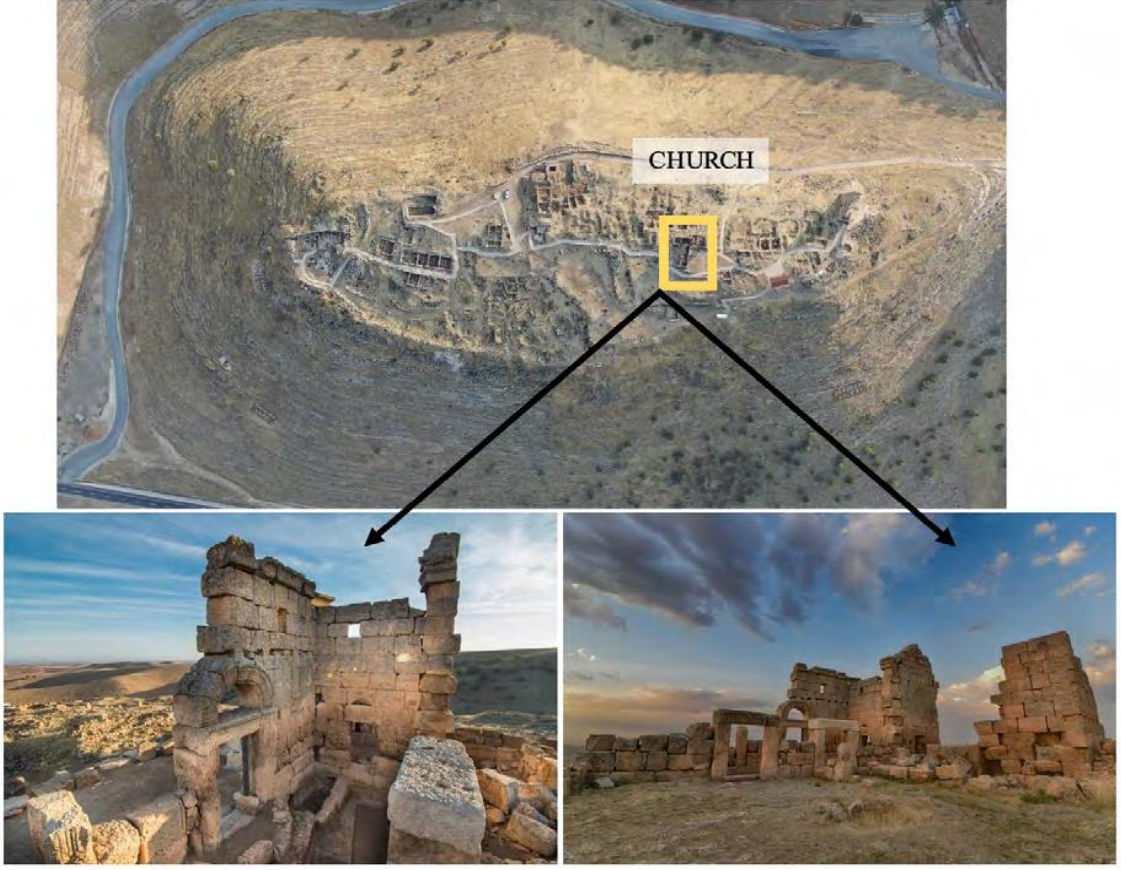
Kalede yapılan, arkeolojik kazı çalışmaları; Roma, Sasani, Asur, Pers ve Parth arasındaki üç mücadelelerinin canlı tanığı olma niteliğinden, dönemlerinin anlaşılması için büyük öneme sahiptir (Coşkun ve Oğuz Kırca, 2023a, s.120). Alanda yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda seramik (özellikle Parth, Sasani ve Roma Dönemlerine tarihlenen örneklerle (Ayus 2021; Ayus ve Aydın 2023) ve ağırşaklar (Öz, 2023), kandiller (Hasdemir Bozkuş, 2023) metal eser (ok uçları (Durma 2023), kemer tokları,

takılar), cam (Hanar, 2023), taş, kemik (Yümni Gündem, 2023) ve birçok farklı türde eserle karşılaşmıştır.

3.1.3. İnanç ve kültürel çeşitlilik

Zerzevan Kalesi, Mithras gizem kültüründen Hristiyanlık inancına geçiş sürecini somut biçimde yansıtan mimari yapıları ve kutsal alanlarıyla dikkat çekmektedir. Assur Dönemi'nden itibaren yerleşim izleri tespit edilen kalede (Ökse, 2023, s. 32-41), en yoğun ve kalıcı iskân Roma Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu süreçte kale, hem pagan inanç sistemlerini hem de Hristiyanlık dönemini temsil eden çok sayıda dinsel yapıya ev sahipliği yapmıştır. Yaklaşık 60 hektarlık yerleşim alanı içerisinde yer alan Mithraeum Kutsal Alanı, Yeraltı Kilisesi, Büyük Kilise, Kaya Sunağı ve Sunu Çanakları, söz konusu çok katmanlı dinsel yapının somut göstergeleri niteliğindedir (Coşkun, 2019; Coşkun 2023, s.2-26).

Kalede tespit edilen Büyük Kilise (bkz. resim 4.8 bir görünüm), bölgedeki önemli Hristiyan ibadet mekânlarından biri olarak değerlendirilmekte olup, yerleşimin erken Hristiyanlık tarihi açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca, kaya mezarından dönüştürülerek ibadet mekânı haline getirilen Yeraltı Kilisesi, duvarlarında bulunan yazıtlar ve semboller aracılığıyla dönemin inanç pratiklerine dair önemli veriler sunmaktadır (Coşkun ve Oğuz Kırca, 2022; Coşkun ve Oğuz Kırca, 2023a).

Resim 4. 8. Zerzevan Kalesi ve Büyük Kilise yapısının konumu ve genel görünümü (Coşkun, A., & Oğuz-Kırca, E. D. 2022).

Buna karşılık, Mithras Kutsal Alanı (Mithraeum) (bknz. Resim 4.9); Roma İmparatorluğu'nun askerî çevrelerinde yaygın olan gizem kültürünün Anadolu'daki en iyi korunmuş ve en kapsamlı örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır Zerzevan Kalesi bünyesinde bir arada bulunan bu yapılar, pagan inanç sistemlerinden Hristiyanlığa geçiş sürecinin izlenebilmesine olanak tanımakta; farklı inanç gelenekleri arasındaki süreklilik, dönüşüm ve kültürel etkileşimleri anlamada önemli bir araştırma potansiyeli sunmaktadır (Coşkun ve Oğuz Kırca, 2022; Coşkun, ve Oğuz Kırca, 2023a; Coşkun ve Ayus, 2023, s.59-65), Bu yönüyle kale, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda evrensel ölçekte tarihsel ve kültürel bir değer taşımakta olup, UNESCO tarafından da bu çok katmanlı inanç mirası bağlamında değerlendirilmiştir (UNESCO, 2020).

Resim 4. 9. Mithras Kutsal Alanı (Coşkun, A ve E, Oğuz Kırca, (2023)

4.1.4. Mithras kutsal alanı (Mithraeum)

Mithras Tapınağı, diğer Mithra Tapınaklarında rastlanmayan yapısı ile özel bir inşaya sahiptir: Kutsal Alan, yerin altında, ana kayanın oyulması ile inşa edilmiştir. Dünya ve Türkiye’de, Mithra ile ilgili birçok buluntu çıkarılmasına rağmen, bulunan tapınak sayısı (bir bütün olarak) kısıtlıdır. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi’nde bulunan, Mithra Kutsal Alanı, en iyi korunmuş tapınaklardan birisidir (bknz resim 4.10). Bunun sebebi, üyeler olarak gizliliğe önem verilmesi ve Hristiyanlığa geçişte, gizliliğini koruması adına üzerinin kapatılması olabilir. Tapınağın iyi korunması, Mithra kültü ile ilgili ritüellerin anlaşılmasında oldukça önemlidir. Çünkü kült ile ilgili yazılı kaynaklar ya yoktur ya da gizliliğinin korunması adına yok edildiği düşünülmektedir. Bu anlamda tapınağın bütünlüğünün korunmuş olması ile Mithra dinindeki ritüelleri, anlamak mümkün olmuştur. Bu ritüellerden biri olan, dine kabul törenin aşamaları, Zerzevan Kalesi’ndeki, Mithras Kutsal Alanı sayesinde detaylarıyla anlaşılmıştır. Kutsal alanda kazı çalışmaları ilerledikçe kült konusunda çok sayıda bilinmeze de cevap bulunabilecektir. (Coşkun, 2022, s.174).

Resim 4. 10. Mithras Tapınağı içten görünümü (www.zerzevan.org)

4.1.5. Turizm potansiyeli ve ekonomik katkı

Zerzevan Kalesi, sahip olduğu kültürel miras öğeleriyle günümüzde turistik bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Özellikle Mithras Kutsal Alanı ulusal ve uluslararası düzeyde büyük ilgi görmektedir (Coşkun ve Ayus 2024). Alanın korunarak kullanıma açılması, bölge ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. Diyarbakır'ın sanayi ve ticarete geri kalmış yapısı göz önünde bulundurulduğunda, turizm sektörü şehrin kalkınması için en uygun alanlardan biridir. Güvenlik algısının güçlendirilmesi ve tanıtım çalışmalarının artırılması, turizm hareketlerini destekleyecek ve destinasyonun marka değerini yükseltecektir (Zümrüt & Bodakçı, 2019, s.5).

5. METODOLOJİ

Arkeolojik miras alanları, yalnızca fiziksel kalıntıların korunmasıyla sınırlı olmayan; tarihsel, kültürel, sosyal ve yönetsel katmanların iç içe geçtiği çok boyutlu yapılardır. Bu nedenle bu tür alanlarda sürdürülebilir turizm uygulamalarını anlamak, tek bir yöntemle açıklanamayacak kadar karmaşık bir süreci gerektirir. Bu araştırma, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı örneğinde hem ziyaretçi algılarını hem de yönetsel aktörlerin değerlendirmelerini bütüncül biçimde incelemek amacıyla pragmatist araştırma felsefesi temelinde tasarlanmıştır.

Pragmatizm, araştırma problemini en iyi açıklayan yöntemin seçilmesini ve gerektiğinde birden fazla yöntemin birlikte kullanılmasını savunan bir yaklaşım olup, özellikle sosyal bilimlerde karmaşık olguların çok boyutlu yapısını anlamada etkili bir çerçeve sunmaktadır (Tashakkori & Teddlie, 2010). Morgan'ın *pragmatist* bilgi üretimi yaklaşımı, karma yöntemin epistemolojik bir zorunluluktan değil, araştırma probleminin doğasından kaynaklanan bir gereklilik olduğunu vurgular (2007). Bu bakış açısı, arkeolojik miras alanlarının hem ölçülebilir ziyaretçi davranışlarını hem de bağlamsal yönetsel süreçlerini aynı çerçevede değerlendirmeyi mümkün kıldığı için bu araştırmanın felsefi temelini güçlendirmektedir. Pragmatizm, pozitivistin ölçülebilirliğe, yorumlayıcı paradigmanın ise bağlamsal derinliğe yaptığı vurguyu birleştirerek, arkeolojik miras alanlarının çok katmanlı yapısını anlamada ideal bir yaklaşım sunmaktadır.

Arkeolojik alanların yönetimi, literatürde de vurgulandığı üzere (Aas, Ladkin & Fletcher, 2005; Timothy & Boyd, 2003), yalnızca ziyaretçi algılarıyla açıklanamayacak kadar geniş; yalnızca yönetsel uygulamalarla sınırlanamayacak kadar dinamikdir. Bu nedenle çalışma, hem algısal hem yönetsel boyutları aynı teorik çerçevede değerlendirebilmek amacıyla *yakınsak paralel karma yöntem* tasarımı ile yürütülmüştür. Creswell ve Plano Clark (2018), yakınsak paralel tasarımın özellikle sosyal bilimlerde farklı veri türlerinin eş zamanlı toplanması ve analiz edilmesi yoluyla araştırma probleminin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasını sağladığını belirtmektedir. Bu yaklaşım, sosyal olguların hem ölçülebilir hem bağlamsal yönlerini görünür kılmada etkili olduğu için tercih edilmiştir.

Bu araştırmada nicel ve nitel verilerin aynı zaman diliminde toplanması ve bağımsız biçimde analiz edilmesi, karma yöntemin temel varsayımı olan “veri türlerinin

kendi bağlamlarında en güçlü hâliyle değerlendirilmesi” ilkesine dayanmaktadır. Bu nedenle ziyaretçi algılarını ortaya koyan nicel model ile yönetsel aktörlerin değerlendirmelerini yansıtan nitel temalar, analiz aşamasında ayrı tutulmuş; ancak yorumlama aşamasında bir araya getirilmiştir. Tashakkori ve Teddlie (2010), bu bütünleştirmenin karma yöntemin en kritik aşaması olduğunu ve farklı veri türlerinin birbirini doğrulaması, açıklaması veya tamamlaması yoluyla araştırma probleminin daha derinlikli biçimde anlaşılmasını sağladığını belirtmektedir.

5.1. Araştırmanın Problemi

Arkeolojik miras alanlarının korunması, kazı ve restorasyon çalışmalarının sürekliliğinin sağlanması ve bu süreç içinde alanın turizme entegre edilmesi, sürdürülebilir gelişim politikalarının en kritik bileşenlerinden biridir. Ancak mevcut uygulamalar çoğu zaman teknik koruma odaklı, parçalı, kısa vadeli ve yönetsel bütünlükten yoksun çözümlerle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, UNESCO’nun (2013) kültürel miras yönetimi ilkelerinde vurgulanan “bütüncül, katılımcı ve çok paydaşlı yönetim” yaklaşımıyla çelişmektedir. Dolayısıyla arkeolojik alanların sürdürülebilir yönetimi, yalnızca fiziksel koruma değil; sosyal, ekonomik, çevresel ve yönetsel boyutların birlikte ele alınmasını gerektiren çok katmanlı bir süreçtir.

Arkeolojik miras alanlarının yönetiminde karşılaşılan en temel zorluk, koruma ve turizm entegrasyonunun birbirinden kopuk biçimde yürütülmesidir. Bu kopukluk, sürdürülebilirlik politikalarının uzun vadeli etkisini sınırlamakta; ziyaretçi deneyimi, yerel paydaş katılımı ve yönetsel uygulamalar arasında bütüncül bir ilişki kurulmasını engellemektedir. Literatürde bu mekanizma çoğunlukla parçalı ilişkiler üzerinden incelenmiştir. Örneğin Choi ve Sirakaya (2005), sürdürülebilirlik algısının destinasyon kalitesi ve değer algısı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuş; ancak bu ilişkinin otantiklik ve davranışsal çıktılarla nasıl bütünleştiğini modellememiştir. Kolar ve Zabkar (2010), kültürel miras bağlamında değer algısının otantiklik algısını güçlendirdiğini göstermiş; fakat bu otantiklik algısının koruma ya da katılım davranışına nasıl dönüştüğünü açıklamamıştır. Ramkissoo ve Uysal (2011) ise otantikliğin ziyaretçi memnuniyeti ve davranış niyeti üzerindeki etkisini doğrulamış; ancak bu ilişkiyi sürdürülebilirlik ve değer algılarıyla bütüncül bir zincir içinde ele almamıştır. Dolayısıyla literatürde sürdürülebilirlik → değer → otantiklik → davranışsal katılım ilişkisini tek bir yapısal model içinde birleştiren kapsamlı bir

çerçeve bulunmamaktadır. Bu eksiklik, arkeolojik miras alanlarında ziyaretçi algılarının davranışsal çıktılara nasıl dönüştüğünü açıklamada önemli bir teorik boşluk yaratmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın temel problemi, arkeolojik alanlarda sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı bir yönetimin nasıl hayata geçirilebileceği; ziyaretçi deneyimi, yerel paydaş katılımı ve yönetsel uygulamalar arasında bütüncül bir ilişkiye dayalı modelin nasıl kurulabileceğidir. Bu nedenle tez, ziyaretçiler ve ilgili paydaşların sürdürülebilir turizm algıları, tutum ve davranışları üzerinden arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir bir yönetim modelini Zerzevan Kalesi ve Mithras Kazı alanı örneği üzerinden oluşturmaya odaklanmıştır. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı, bu problemin somut bir örnek üzerinden incelenmesine olanak sağlayan özgün bir bağlam sunmaktadır. Alanın hem ulusal hem uluslararası görünürlüğünün artması, hem de kazı-koruma-turizm süreçlerinin eş zamanlı yürütülmesi, sürdürülebilir yönetim açısından kritik bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:.

- Ziyaretçiler için Zerzevan Kalesi nasıl bir yer olarak algılanmaktadır?
- Ziyaretler açısından Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilirliği ne derece önemlidir?
- Ziyaretçilerin sürdürülebilir turizm ve destinasyon hakkındaki görüş ve tutumları nelerdir?
- Zerzevan Kalesi yönetimi, yerel yönetimler ve turizm paydaşlarının sürdürülebilir turizm ve miras yönetimi algıları nasıldır?
- Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir yönetimi için yapılan ve planlanan uygulamalar nelerdir?
- Zerzevan Kalesi'nin daha sürdürülebilir bir destinasyon olması için yapılması gerekenler nelerdir?
- Zerzevan Kalesi için sürdürülebilir bir yönetim modeli nasıl oluşturulabilir?

Bu sorular, araştırmanın hem algısal boyutunu (ziyaretçi ölçekleri) hem de yönetsel boyutunu (paydaş görüşmeleri) kapsayarak, arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizmin yapısını bütüncül biçimde açıklamayı amaçlamaktadır.

5.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir bir yönetim modelinin bileşenlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç

doğrultusunda arkeolojik miras alanlarının sürdürülebilir yönetiminde bütüncül bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış; Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Kazı Alanı örneği üzerinden arkeolojik alanların sürdürülebilir yönetimi için teorik ve pratik ilkeler, öneriler ve uygun bir model geliştirmeye odaklanılmıştır.

Bu yaklaşım, sürdürülebilir turizmin yalnızca fiziksel koruma önlemleriyle sağlanamayacağını; farklı düzeylerdeki algıların ve yönetsel yaklaşımların etkileşimiyle ortaya çıkan bütüncül bir katılım sürecine bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Araştırma, ziyaretçi algıları ile yönetsel uygulamaları birlikte değerlendirerek arkeolojik alanlar için sürdürülebilir bir yönetim modelinin hem algısal hem de yönetsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, literatürdeki parçalı yaklaşımları aşarak hem teorik düzeyde yeni bir açıklama çerçevesi sunmakta hem de uygulamada miras alanı yöneticileri, yerel yönetimler ve turizm sektörü için sürdürülebilirlik odaklı bir yol haritası geliştirmektedir.

5.3. Araştırma Tasarımı ve Yaklaşımı

Bu araştırmanın tasarımı, önceki bölümlerde ortaya konan problem, amaç ve kuramsal çerçeve doğrultusunda şekillendirilmiştir. Arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizmin hem algısal hem yönetsel boyutlarını bütüncül biçimde incelemek, tek bir yöntemle açıklanamayacak kadar çok yönlü bir yapıya işaret ettiği için çalışma karma yöntem yaklaşımı ile yürütülmüştür. Bu yaklaşım, araştırmanın hem nicel modelini hem de nitel yönetsel değerlendirmelerini aynı çerçevede ele almayı mümkün kılmıştır.

Bu doğrultuda araştırma, yakınsak paralel karma yöntem tasarımı ile yürütülmesi ile nicel ve nitel veriler aynı zaman diliminde eş zamanlı olarak toplanmış, her iki veri türü bağımsız biçimde analiz edilmiş ve bulgular yorumlama aşamasında karşılaştırılarak bütünleştirilmiştir. Böylece ziyaretçi algılarının oluşturduğu nicel model ile yönetsel aktörlerin ortaya koyduğu nitel temalar aynı teorik yapı içinde bütünleştirilmiştir.

Algısal Modelin Test Edilmesi: Nicel araştırma sürecinde, ziyaretçilerin sürdürülebilir gelişim, değer ve otantiklik algılarının davranışsal çıktılar üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapıldıktan sonra yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak

sürdürülebilirlik → değer → otantiklik → davranış zinciri test edilmiştir. Bu analizler, sürdürülebilir yönetim modelinin algısal temelini oluşturmaktadır.

Yönetimsel Boyutun Analizi: Nitel araştırma sürecinde ise Zerzevan Kalesi kazı yönetimi, yerel yönetimler ve turizm uzmanlarıyla yapılan görüşmeler analiz edilmiştir. Bu görüşmeler, arkeolojik alanın korunması, ziyaretçi yönetimi, yerel halk katılımı, ekonomik fayda, otantik deneyimlerin korunması ve yönetim planlaması gibi yönetsel bileşenleri ortaya koymuştur. Böylece sürdürülebilir yönetim modelinin kurumsal ve yönetsel temelleri belirlenmiştir.

5.3.1. Karma yöntemin gerekçesi

Bu araştırmada karma yöntemin tercih edilmesinin üç temel nedeni bulunmaktadır: Algısal ve yönetsel boyutların bütünleştirilmesi: Ziyaretçi algıları sürdürülebilir davranışları açıklarken, yönetsel aktörlerin uygulamaları bu davranışların gerçekleşme koşullarını belirlemektedir. Modelin çok katmanlı yapısı: Sürdürülebilir yönetim modeli hem bireysel algılara hem de kurumsal süreçlere dayanır; bu nedenle hem nicel hem nitel veri gereklidir. Arkeolojik alanların özgün bağlamı: Arkeolojik alanlar, koruma, turizm, yerel katılım ve ekonomik fayda süreçlerini aynı anda barındırdığı için çok boyutlu analiz gerektirir.

5.3.2. Yakınsak paralel tasarımın uygulanması

Yakınsak paralel tasarım bu araştırmada dört aşamada uygulanmıştır:

1. Veri Toplama: Nicel veriler ziyaretçilere uygulanan ölçek aracılığıyla; nitel veriler ise kazı alanı yönetimi, yerel yönetimler, uzmanlar ve turizm paydaşlarıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir.
2. Bağımsız Analiz: Nicel veriler SPSS ve SmartPLS yazılımlarıyla değerlendirilmiş; nitel veriler MAXQDA üzerinden kodlanmış ve tematik analiz gerçekleştirilmiştir.
3. Bütünleştirme: Bulgular karşılaştırmalı biçimde bir araya getirilmiş; örtüşen, ayrışan ve birbirini tamamlayan noktalar belirlenmiştir.
4. Yorumlama: Bu süreç, hem modelin istatistiksel olarak sınanmasını hem de Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm bağlamındaki yönetsel ve kültürel dinamiklerinin kapsamlı biçimde anlaşılmasını sağlamıştır.

5.3.3. Araştırmanın evreni

Bu araştırmanın evreni, Diyarbakır ilinde bulunan Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nı ziyaret eden yerli ziyaretçiler ile bu alanın yönetiminden sorumlu ilgili yöneticiler ve turizm paydaşlarından oluşmaktadır. Araştırmanın iki yönlü yapısı (nicel–nitel) gereği evren de iki bileşen üzerinden tanımlanmıştır.

Ziyaretçi evreni, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nı ziyaret eden yerli turistlerden oluşmaktadır. Zerzevan kalesini ziyaret edenlerle ilgili resmi istatistik olmasa da bu sayının yerel basın haberleri, il kültür turizm müdürlüğünden alınan bilgiler üzerinden 2024 ve 2025 yılları için yıllık ortalama 400 bin ve üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için evreni temsil eden örneklem oluşturma yöntemi tercih edilmiş ve bunun için “basit tesadüfi örneklem yöntemi” seçilmiştir. Araştırma evreninin 100 binin üzerinde olduğu durumlarda evreni temsil eden örneklem büyüklüğünün asgari 380 ve üzerinde olması beklenir (Neuman, 2010). Bu yöntem, araştırmacının erişebildiği ve gönüllü olarak katılım gösteren bireylerden veri toplamasına imkân tanımaktadır (Creswell, 2014). Katılımcılar, farklı yaş gruplarından, eğitim düzeylerinden ve sosyo-ekonomik arka planlardan gelmektedir. Bu çeşitlilik, Zerzevan Kalesi'nin ziyaretçi profiline dair daha geniş bir perspektif sunmuştur.

Araştırmanın ikinci evreni; Zerzevan Kalesi ile ilgili sorumlular-yöneticiler ve paydaş temsilcileridir. Bu kapsamda, Kazı alanı yönetimi, yerel yönetim temsilcileri, Turizm temsilcileri ve alanla ilişkili kurum temsilcilerinden oluşan bir evren belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemiyle bu evreni temsil eden katılımcılar belirlenmiş ve derinlemesine mülakat için yarı yapılandırılmış görüşme amaca uygun kurum ve kişileri kapsamaktadır.

5.3.4. Etik ilkeler

Bu araştırma, bilimsel araştırma ve yayın etiği çerçevesinde yürütülmüş ve tüm veri toplama süreçlerinde katılımcı hakları gözetilmiştir. Araştırmanın nicel ve nitel aşamalarında yer alan tüm katılımcılara çalışmanın amacı, kapsamı ve gönüllülük esasına dayandığı bilgisi açık bir şekilde iletilmiş; katılımcılar verilerin yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılacağı konusunda bilgilendirilmiştir. Anket formu ve görüşme

süreci sırasında kişisel bilgi talep edilmemiş, katılımcıların kimliklerinin belirlenmesine yol açabilecek herhangi bir veri toplanmamıştır.

Ziyaretçilerden elde edilen nicel veriler anonim olarak kaydedilmiş ve analiz edilmiştir. Görüşmelere katılan yönetsel aktörlerin ifadeleri de aynı şekilde anonimleştirilmiş, hiçbir görüşme metni kişisel ya da kurumsal kimliklerle ilişkilendirilmemiştir. Katılımcıların görüşme sırasında istedikleri anda süreci sonlandırma hakları olduğu belirtilmiş ve bu hak tüm görüşmeler boyunca korunmuştur.

Veri toplama sürecinde ses kaydı alınması gereken durumlarda katılımcılardan açık onay alınmış, onay vermeyen katılımcılarla yalnızca not alma yöntemi kullanılmıştır. Toplanan tüm veriler güvenli bir şekilde saklanmış, üçüncü kişilerle paylaşılmamış ve yalnızca araştırmacı tarafından erişilebilir şekilde korunmuştur. Araştırma sürecinde hiçbir katılımcıya fiziksel, psikolojik veya sosyal açıdan risk oluşturabilecek bir uygulama yapılmamış; araştırma tamamen gönüllülük, gizlilik ve saygı ilkeleri doğrultusunda yürütülmüştür.

Bu çalışma, üniversitenin ilgili etik kurul ilkelerine uygun olarak hazırlanmış olup, araştırma sürecinin tüm aşamalarında akademik dürüstlük, şeffaflık ve bilimsel sorumluluk esas alınmıştır.

5.3.5. Tezin temel varsayımı ve kuramsal konumlanması

Bu tez, arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizm uygulamalarının başarısının yalnızca fiziksel koruma önlemlerine değil; ziyaretçilerin algısal süreçleri ile yönetsel aktörlerin uygulamaları arasındaki etkileşime dayanan çok katmanlı bir yapıya bağlı olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım, bireysel düzeyde ziyaretçilerin sürdürülebilirlik, değer ve otantiklik algılarını; kurumsal düzeyde ise kazı alanı yönetimi, yerel yönetimler ve turizm paydaşlarının sürdürülebilirlik yaklaşımlarını birlikte değerlendiren bütüncül bir model çerçevesinde yapılandırılmıştır.

Nicel modelin kuramsal konumlanması, kültürel miras bağlamında bireysel davranışların oluşumunu açıklayan sosyal psikoloji temelli kuramlara dayanmaktadır. Değer–İnanç–Norm Teorisi (Stern, 2000), bireylerin kültürel ve çevresel değerlere yönelik davranışlarının kişisel değerler ve normatif inançlar üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Planlı Davranış Teorisi (Ajzen, 1991), davranış niyetinin tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol tarafından belirlendiğini vurgulayarak ziyaretçilerin koruma, finansal katkı ve politik katılım eğilimlerini açıklamada kuramsal

bir temel sunmaktadır. Otantiklik kuramları (E. Cohen, 1988a; Wang, 1999) ise kültürel miras deneyiminde anlam üretimi, aidiyet ve deneyimsel tatminin davranışsal çıktılar üzerindeki etkisini kavramsallaştırmaktadır. Bu kuramsal yapı, nicel modelde test edilen ilişkilerin teorik dayanağını oluşturmaktadır.

Nitel modelin kuramsal temeli ise arkeolojik miras alanlarının yönetiminde çok aktörlü yapıyı, kurumsal rollerin dağılımını, hesap verebilirliği ve paydaş katılımını vurgulayan yönetim yaklaşımına dayanmaktadır (Graham, Amos & Plumptre, 2003). Bu yaklaşım, alan yönetim planı, sürdürülebilir yönetim uygulamaları, paydaş ilişkileri, yerel halk katılımı, ziyaretçi yönetimi, ekonomik–sosyal faydalar ve otantik deneyimlerin korunması gibi temaların kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu iki düzeyin bütünleştirilmesi, araştırmanın pragmatist felsefesiyle uyumludur. Pragmatizm, hem bireysel algıları hem de kurumsal süreçleri açıklayan yöntemlerin birlikte kullanılmasını desteklediği için, mikro düzeydeki davranışsal model ile mezo düzeydeki yönetsel temaların aynı çerçevede değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Böylece çalışma, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı örneğinde hem istatistiksel hem bağlamsal düzeyde doğrulanan bütüncül bir sürdürülebilir miras yönetim modeli sunmaktadır.

Model, sürdürülebilirlik algısından değer algısına; değerden otantiklik algısına ve oradan da koruma davranışları, finansal katkı niyetleri ve politik/yönetsel katılım eğilimlerine uzanan ardışık bir etkileşim zinciri önermektedir. Bu yapı, kültürel miras yönetiminde yalnızca fiziksel koruma önlemlerine odaklanan geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, anlam üretimi, deneyimsel değer, kültürel aidiyet, yerel katılım ve yönetsel koordinasyon gibi unsurları sürdürülebilirliğin temel bileşenleri olarak ele almaktadır.

5.3.6. Araştırmanın varsayımları ve kısıtları

Araştırmada aşağıdaki varsayımlar kabul edilmiştir:

- Katılımcıların anket ve görüşme sorularına verdikleri yanıtların samimi ve gerçeği yansıttığı varsayılmaktadır.
- Anket ölçeklerinin, sürdürülebilir turizm algısı, değer algısı, otantiklik ve sürdürülebilir davranış boyutlarını ölçmede geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

- Görüşmelerden elde edilen nitel verilerin, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın mevcut yönetim uygulamalarını ve paydaşların algılarını doğru şekilde yansıttığı varsayılmıştır.
- Karma yöntem yaklaşımının, nicel ve nitel bulguları bütünleştirerek daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyacağı kabul edilmiştir.
- Nicel ve nitel verilerin birlikte değerlendirilmesiyle sürdürülebilir turizm ve miras yönetimi için bütüncül bir model geliştirilebileceği kabul edilmiştir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Ziyaretçiler açısından evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından kesitsel bir veri toplanmış (Nicel veriler 2025 yılında) Zerzevan Kalesi'ni ziyaret edenlerle sınırlıdır) ve örneklem yöntemi olarak basit tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. Yöneticiler ve turizm paydaşları için evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş olsa da görüşmeler yalnızca belirli bir dönemde görev yapan kişilerle yapılmıştır. Çalışma yalnızca Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı özelinde yürütülmüş olup, diğer arkeolojik alanlara doğrudan genellenemez ancak benzer koşullara sahip alanlar için karşılaştırmalı değerlendirmelere katkı sağlayabilir.

Katılımcıların verdiği yanıtların kişisel algı ve deneyimlerine dayalı olması, bağlamsal farklılıkların ortaya çıkmasına neden olabilecek bir sınırlılık olarak değerlendirilmiştir.

5.5. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada veri kaynağı olarak öncelikle kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiş; yerli ve yabancı akademik çalışmalar sistematik biçimde incelenmiştir. Literatürden elde edilen bilgiler, araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturmuş ve saha verilerinin yorumlanmasına analitik bir temel sağlamıştır. Veri toplama süreci, sürdürülebilir miras yönetimi bağlamında hem ziyaretçi algılarını hem de yönetsel değerlendirmeleri bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla nicel veri seti ve nitel veri seti kaynağına dayandırılmıştır. Veri çeşitliliğini artırmak ve bulguların güvenilirliğini güçlendirmek amacıyla veri üçgenleme (triangulation) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kapsamda iki tür veri toplama aracı kullanılmıştır: Ziyaretçiler için ölçek formu ve yarı paydaşlar için yapılandırılmış görüşme formu. Nicel veriler, Zerzevan Kalesi'ni ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerden elde edilmiştir. Bu kapsamda geliştirilen Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Katılım

Ölçeği, sürdürülebilir kalkınma algısı, değer algısı, otantiklik algısı ve sürdürülebilir davranışlar (koruma, finansal katkı, politik katılım) boyutlarını ölçmektedir.

Anket formunda ayrıca katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek ve ziyaret amacı gibi demografik bilgiler yer almıştır. Verilerin büyük bölümü yüz yüze anket yöntemiyle toplanmış; eksik veya hatalı doldurulan formlar analiz sürecine dahil edilmemiştir. Nicel veri toplama süreci, ziyaretçi yoğunluğunun yüksek olduğu dönemlerde gerçekleştirilmiş ve örneklem, alanda bulunan ziyaretçiler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ziyaretçi verileri için saha araştırması kapsamında 2025 Mayıs ve Kasım ayları arasında toplamda 455 kişiye ulaşılarak anket aracılığıyla yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Anketlerin büyük bölümü Zerzevan kalesi ziyareti sırasında yüz yüze (320 kişi) yapılarak; vakti olmayan ya da o an uygun olmayan 135 kişiyle QR kod okutularak ziyaret sonrası elde edilmiştir. Böylece katılımcıların deneyimlerini ve algılarını yerinde ve bağlamsal olarak yansıtması sağlanmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü sosyal bilimlerde önerilen minimum örneklem sayısının üzerinde olup, yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) için yeterli istatistiksel gücü sağlamaktadır. Böylece hem nicel analizlerin güvenilirliği hem de saha verilerinin geçerliliği desteklenmiştir.

Nitel veriler, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın yönetiminden sorumlu aktörler ile turizm alanındaki paydaşlardan elde edilmiştir. Bu kapsamda: Kazı alanı yönetimi, Yerel yönetim temsilcileri, Turizm uzmanları, Alanla ilişkili kurum temsilcileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Zerzevan Kalesi'nin miras yönetimi sürecinde rol alan farklı paydaş gruplarını temsil eden toplam 8 katılımcı (Kale yönetimi, 2 kişi; Yerel yönetim, 4 kişi ve Turizm paydaşları, 2 kişi) ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir:

Görüşme formu, sürdürülebilir turizm ve miras yönetimi uygulamaları, mevcut sorunlar, yerel halk katılımı, ekonomik fayda, koruma stratejileri ve geleceğe yönelik planlamalar gibi temaları içerecek şekilde hazırlanmıştır. Görüşmeler ses kaydı veya ayrıntılı not alma yöntemiyle belgelenmiş; katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur.

Bu yöntemsel yaklaşım sayesinde ziyaretçilerin sürdürülebilirlik algıları ile yönetsel aktörlerin değerlendirmeleri karşılaştırmalı biçimde incelenmiş; beklentiler ile uygulamalar arasındaki uyum düzeyi, otantiklik algısı ile koruma politikaları arasındaki ilişki ve sürdürülebilir yönetim modelinin nasıl geliştirilebileceği bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir. Çift yönlü evren tanımı sayesinde araştırma: ziyaretçilerin algılarını (nicel), yönetsel aktörlerin değerlendirmelerini (nitel) aynı teorik çerçevede bir araya

getirmiştir. Araştırma, ziyaretçilerin algılarını (nicel), yönetsel aktörlerin değerlendirmelerini (nitel) aynı teorik çerçevede bir araya getirerek arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizmin çok katmanlı yapısını bütüncül biçimde inceleme imkânı sunmuştur.

5.5.1. Görüşme formu geliştirme süreci

Bu araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın sürdürülebilir turizm, kültürel miras yönetimi ve arkeoturizm bağlamında değerlendirilmesine yönelik olarak geliştirilmiştir. Formun oluşturulma süreci, nitel araştırma yöntemlerinde önerilen sistematik adımları izleyen çok aşamalı bir yapıda tasarlanmıştır (Creswell, 2013; Patton, 2015; Kvale, 2007). Süreç; literatür temelli önsel çerçevenin oluşturulması, soru havuzunun geliştirilmesi, uzman görüşüyle içerik geçerliliğinin sağlanması, pilot görüşmelerle bilişsel geçerliliğin test edilmesi ve nihai formun yapılandırılması aşamalarından oluşmakta olup son hâli Ek-1'de sunulmuştur.

İlk aşamada kültürel miras yönetimi, sürdürülebilir turizm, arkeoturizm, otantiklik, yerel katılım ve yönetim konularında kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama, görüşme formunun önsel tematik çerçevesini oluşturmuş; özellikle arkeolojinin Fowler'ın (1987) arkeolojinin politik ve kurumsal boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri ile Saltman ve Abuamoud'un (2020a) arkeolojik mirasın devlet kurumları, otorite ilişkileri ve yönetim yapılarıyla nasıl şekillendiğini ortaya koyan çalışmaları, görüşme formunun özellikle koruma politikaları, yönetim planı ve kurumsal rollerle ilgili sorularının kuramsal temelini oluşturmuştur.

Carbone vd., Paideia yaklaşımını (2012a; 2013), kültürel mirasın kimlik, aidiyet ve kültürel aktarım süreçleriyle ilişkisini vurgulayarak sunum, bilgilendirme, ziyaretçi hizmetleri ve kültürel değer temalarının görüşme formuna eklenmesini sağlamıştır. Valencia vd. (2022) tarafından ortaya konan sosyo-ekonomik yaklaşım, arkeolojik mirasın turizm aracılığıyla ekonomik ve sosyal değer kazandığını göstererek turizm potansiyeli, ekonomik faydalar ve yerel topluluklarla ilişkiler üzerine soruların geliştirilmesine katkı sunmuştur.

UNESCO (2015), Avrupa Birliği kültürel miras çerçevesi (2020) ve güncel akademik çalışmalar (Zengin ve Zeren, 2024; Xi et al., 2025a;2025b; Au Yong et al., 2025) ise çevresel sürdürülebilirlik, ziyaretçi baskısının yönetimi, hassas alanların

korunması ve ekolojik duyarlılık gibi konuların görüşme formunda yer almasını gerekli kılmıştır. Yasal ve yönetim boyutunu ele alan Koren-Lawrence vd., (2020) ile Anghel, Bıra ve Zbucnea'nın (2022a;2022b) çalışmaları ise paydaş katılımı, mevzuat, kurumsal koordinasyon ve yönetim süreçlerine ilişkin soruların kuramsal dayanağını oluşturulmuştur. Bu aşama, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği “kuramsal çerçeveye dayalı soru geliştirme” yaklaşımıyla uyumludur.

Literatür taramasının ardından oluşturulan geniş soru havuzu, turizm, kültürel miras yönetimi ve arkeoloji alanlarında uzman beş akademisyen tarafından içerik geçerliliği açısından değerlendirilmiştir. Uzman görüşü süreci, nitel araştırmalarda veri toplama araçlarının geçerliliğini artırmak için önerilen temel bir yöntemdir (Creswell & Plano Clark, 2018; Ekiz, 2015). Uzmanlar soruları içerik geçerliliği, kavramsal kapsam, bilişsel yük, dilsel netlik ve tematik uyum kriterlerine göre incelemiş; bu değerlendirmeler doğrultusunda kavramsal tutarlılığı düşük, tekrar eden veya yönlendirici nitelikteki sorular elenmiş ya da yeniden yapılandırılmıştır. Bu aşama, Lincoln ve Guba'nın (1985) “güvenirlilik, aktarılabilirlik ve doğrulanabilirlik” ilkeleriyle uyumlu biçimde formun kavramsal bütünlüğünü güçlendirmiştir.

Formun saha koşullarına uygunluğunu değerlendirmek amacıyla iki pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler, nitel veri toplama araçlarının bilişsel geçerliliğini test etmek için önerilen bir uygulamadır (Willis, 2005). Bu aşamada soruların anlaşılabilirliği, yanıtların derinliği, görüşme süresi ve tematik akış gözlemlenmiş; çok genel kalan, yanlış yorumlanan veya gereksiz tekrar içeren sorular yeniden düzenlenmiştir. Pilot uygulama, formun saha uyumluluğunu doğrularak nihai formun teknik açıdan optimize edilmesini sağlamıştır.

Revizyon sürecinin ardından oluşturulan nihai görüşme formu toplam 16 sorudan oluşmakta olup koruma ve sürdürülebilir yönetim, yönetim planı ve uygulamalar, ziyaretçi hizmetleri ve deneyimi, yerel yönetimlerin rolü, bakım ve araştırma çalışmaları, turizm–arkeoloji ilişkisi ile ekonomik ve sosyal etkiler temaları etrafında yapılandırılmıştır. Bu tematik yapı, Patton'ın (2015) önerdiği “amaçlı tematik gruplayıcı yaklaşım” ile uyumludur. Form, yalnızca paydaş algılarını ölçmek amacıyla değil, aynı zamanda yönetsel uygulamaları, koruma süreçlerini, çevresel düzenlemeleri, ziyaretçi hizmetlerini ve paydaş ilişkilerini ortaya koymak üzere tasarlanmıştır. Böylece görüşme formu, hem algısal hem de yönetsel boyutları kapsayan çift katmanlı bir yapıya sahiptir.

Nitel analiz sürecinde hibrit kodlama yaklaşımı benimsenmiştir. Guest, MacQueen ve Namey'in (2012) tanımladığı hibrit kodlama modeli doğrultusunda analiz süreci hem literatürden türetilen önsel kodları hem de katılımcı ifadelerinden türeyen veri odaklı kodları eş zamanlı olarak içermiştir. Araştırmada kullanılan önsel kodlar (örneğin koruma, yerel katılım, ekonomik fayda, yönetim, ziyaretçi deneyimi) görüşme formunun tematik yapısını oluştururken; miras değeri, otantiklik, sosyal değer, çevre düzenlemesi, engelli erişilebilirliği ve profesyonel ekip çalışması gibi temalar veri odaklı kodlama sürecinde katılımcı ifadelerinden türemiştir. Bu temalar formda önsel olarak yer almamakla birlikte, veri odaklı kodlama sürecinde güçlü kavramsal kümeler olarak ortaya çıkmış; literatürle karşılaştırmalı biçimde doğrulanarak tematik yapıya entegre edilmiştir. Bu yaklaşım, Yıldırım ve Şimşek'in (2013) nitel analizde "veriyle birlikte ilerleme" ilkesine uygun biçimde kodların dinamik olarak genişlemesini sağlamıştır.

Sonuç olarak görüşme formu, literatür temelli önsel çerçeve ile saha verisinden türeyen kavramsal kümelerin bütünleştirildiği hibrit bir yapıda geliştirilmiş; içerik geçerliliği, bilişsel geçerlilik ve saha uyumluluğu sağlanarak nitel veri toplama sürecine uygun hâle getirilmiştir. Bu süreç, nitel araştırma metodolojisinin önerdiği tüm teknik aşamaları karşılamakta ve araştırmanın karma yöntem tasarımıyla uyumlu bir veri toplama aracı ortaya koymaktadır.

5.5.2. Ölçek Geliştirme Süreci

Bu araştırmada kullanılan Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Algı-Tutum Ölçeği, kültürel miras alanlarında ziyaretçilerin sürdürülebilir davranışlarını, sürdürülebilir gelişme algılarını, miras değerine ilişkin değerlendirmelerini ve otantiklik algılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme süreci, literatür temelli madde havuzu oluşturma, çeviri-geri çeviri, uzman değerlendirmesi, pilot uygulama ve nihai ölçek yapısının belirlenmesi aşamalarından oluşan sistematik bir yöntem izlenerek yürütülmüştür.

Sürecin ilk aşamasında kültürel miras yönetimi, sürdürülebilir turizm, ziyaretçi davranışları, miras değeri ve otantiklik konularında kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda, çalışmaların ölçek maddeleri, kavramsal açıklamaları ve tematik çerçeveleri değerlendirilerek 44 geniş bir madde havuzu oluşturulmuştur. Maddelerin bir bölümü doğrudan anket maddelerinden alınmış, bir bölümü ise

yazarların kavramsal açıklamalarından uyarlanmıştır. Böylece ölçek hem literatürden uyarlanmış hem de araştırma bağlamına özgü olarak geliştirilmiş maddeler içeren hibrit bir yapıya kavuşmuştur.

Madde havuzunun oluşturulmasında aşağıdaki temel çalışmalardan yararlanılmıştır: Sürdürülebilir Davranış (Genel ve Siteye Özgü): Alazaizeh vd., (2019a; 2019b); Buonincontri vd. (2017); Cheng vd., (2021). Sürdürülebilir Kalkınma / Gelişme: Anghel vd. (2022a; 2022b;2022c); Carbone vd. (2012a; 2012b; 2013); Asmelash & Kumar (2019). Miras Değeri: Koren-Lawrence vd., (2020); Blasco López vd. (2018); Dans & González (2019). Otantiklik: Kolar & Zabkar (2010); Domínguez-Quintero vd., (2020); Park, Choi & Lee (2019). Bu çalışmaların ölçek maddeleri ve kavramsal çerçeveleri incelenerek, “arkeolojik alanların evrensel değeri”, “varoluşsal özgünlük”, “şehir avantajı”, “sürdürülebilir davranışın yasal, finansal boyutları” gibi temalar araştırma bağlamına uyarlanmıştır.

İngilizce kaynaklardan alınan maddeler Türkçeye çevrilmiş, ardından geri çeviri yöntemiyle tekrar İngilizceye çevrilerek kavramsal eşdeğerlik kontrol edilmiştir. Bu süreçte anlam kayması, kültürel uyumsuzluk veya kavramsal belirsizlik içeren ifadeler düzeltilmiş; maddelerin hem dilsel hem de kavramsal açıdan Türkçe bağlama uygunluğu sağlanmıştır. Çeviri sürecinin ardından ölçek maddeleri kültürel miras yönetimi, turizm, arkeoloji ve ölçek geliştirme alanlarında uzman akademisyenler tarafından değerlendirilmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda maddelerin içerik geçerliliği incelenmiş, dilsel açıklık, kavramsal doğruluk ve boyut–madde uyumu açısından gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu aşamada içerik geçerliliği indeksleri (CVI) hesaplanmış, düşük uyum gösteren maddeler revize edilmiştir.

Pilot uygulama sonucunda madde–toplam korelasyonu düşük olan, faktör yükü yetersiz bulunan veya binişik yük veren maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda ölçeğin altı boyutlu bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir: sürdürülebilir yasal ve politik katılım niyetleri, sürdürülebilir finansal katkı davranışları, mirasın korunması ve kullanımı davranışları, sürdürülebilir gelişme algısı, Zerzevan Kalesi değer algısı ve Zerzevan Kalesi otantiklik algısı. Faktör yüklerinin yüksek ve tutarlı olması, özdeğerlerin güçlü bir yapı göstermesi ve açıklanan varyans oranlarının kabul edilebilir düzeylerin üzerinde bulunması, ölçeğin yapısal geçerliliğini desteklemiştir.

Pilot çalışma sonucunda ölçek yapısı güçlendirilmiş ve nihai analiz için uygun hâle getirilmiştir. Bu aşama, ölçeğin hem dilsel hem de yapısal açıdan

sağlamlaştırılmasını sağlamıştır. Nihai ölçek 5'li Likert tipi derecelendirme ile toplam 30 maddeden oluşmuştur. Cronbach Alpha katsayısı 0,952, KMO değeri 0,946 ve Bartlett testi ($\chi^2=9011,78$; $p<.001$) ölçeğin yüksek güvenilirlik ve geçerliliğini göstermiştir.

5.5.3. Karma yöntemde geçerlilik ve güvenilirlik

Bu araştırmada geçerlilik ve güvenilirlik, karma yöntemin doğasına uygun olarak çoklu doğrulama stratejileri ile sağlanmıştır. Pragmatist araştırma yaklaşımı, farklı veri türlerinin birbirini tamamlaması ve doğrulaması gerektiğini vurguladığı için (Tashakkori & Teddlie, 2010), hem nicel hem nitel bulguların bütüncül biçimde güvence altına alınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda veri üçgenleme, yöntem üçgenleme ve araştırmacı üçgenleme yaklaşımları birlikte kullanılmıştır. Veri üçgenleme, farklı veri kaynaklarının, analiz tekniklerinin ve araştırmacı katkılarının bir arada değerlendirilmesiyle bulguların güvenilirliğini artırmayı amaçlayan bir yöntemdir (Korumaz, 2020). Bu kapsamda ziyaretçi anketleri, kazı alanı yönetimi–yerel yönetimler–uzman görüşmeleri, farklı analiz yazılımları (SPSS, SmartPLS, MAXQDA) ve ikinci kodlayıcı kontrolü birlikte değerlendirilmiştir.

5.5.3.1. Veri üçgenleme (data triangulation)

Veri üçgenleme, farklı kaynaklardan elde edilen verilerin karşılaştırılması yoluyla bulguların tutarlılığını artırmayı amaçlayan bir yöntemdir (Denzin, 1978). Bu araştırmada mikro ve mezo düzeyde çeşitli veri kaynakları birlikte değerlendirilmiştir. Mikro düzeyde ziyaretçi anketleri aracılığıyla bireysel algılar ve davranışlar ölçülmüş; mezo düzeyde ise kazı alanı yönetimi, yerel yönetimler ve turizm paydaşlarının görüşleri alınmıştır. Bu çoklu veri kaynaklarının karşılaştırılması, elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmış ve sürdürülebilir turizm yönetimi bağlamında daha kapsamlı bir analiz yapılmasına olanak sağlamıştır. Böylece hem bireysel ziyaretçi davranışları hem de kurumsal ve toplumsal düzeydeki yönetim tercihleri bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır. Bu araştırmada:

- Ziyaretçi anketleri (mikro düzey)
- Kazı alanı yönetimi
- Yerel yönetimler
- Turizm paydaşları (mezo düzey);

birlikte değerlendirilmiş; böylece sürdürülebilir miras yönetimi modelinin hem bireysel algılar hem de kurumsal uygulamalar açısından doğrulanması sağlanmıştır.

5.5.5.2. Yöntem üçgenleme (method triangulation)

Karma yöntem araştırmalarında yöntem üçgenleme, farklı analiz tekniklerinin bir arada kullanılmasını ifade eder (Creswell & Plano Clark, 2018). Bu çalışmada: nicel analiz: SPSS ve SmartPLS, nitel analiz: MAXQDA ve hibrit tematik analiz kullanılmıştır. Farklı yöntemlerin aynı araştırma problemine yönelik tutarlı sonuçlar üretmesi, modelin geçerliliğini güçlendirmiştir.

5.5.5.3. Araştırmaçı üçgenleme (investigator triangulation)

Nitel analizde kodlama süreci hem araştırmaçı hem de bağımsız bir ikinci kodlayıcı tarafından yürütülmüş; kodlayıcılar arası uyum Cohen's Kappa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, yorumlayıcı özneliğin azaltılmasını ve analiz sürecinin güvenilirliğini artırmayı amaçlayan bir stratejidir (Miles & Huberman, 1994).

5.5.5.4. Yakınsak paralel tasarımda bütünleştirme geçerliliği

Yakınsak paralel tasarımın en kritik aşaması, nicel ve nitel bulguların yorumlama aşamasında bir araya getirilmesidir (Creswell & Plano Clark, 2018). Bu araştırmada: nicel modelin istatistiksel bulguları, nitel temaların bağlamsal açıklamaları karşılaştırılmış; örtüşen, ayrışan ve birbirini tamamlayan noktalar belirlenmiştir. Bu bütünleştirme, sürdürülebilir miras yönetimi modelinin hem istatistiksel hem bağlamsal düzeyde doğrulanmasını sağlamıştır.

Karma Yöntemde İnanırcılık (Credibility) ve Aktarılabirlik (Transferability): Lincoln ve Guba'nın (1985) önerdiği güvenilirlik ilkeleri doğrultusunda:

- Bulguların tutarlılığı
- Yorumların veriye dayalı olması
- Temaların literatürle ilişkilendirilmesi
- Bulguların bağlamsal açıklamalarla desteklenmesi;

sağlanmıştır. Bu yaklaşım, karma yöntemin hem nicel kesinlik hem de nitel derinlik sunma kapasitesini güçlendirmiştir.

6. NİCEL ARAŞTIRMA TASARIMI ve ANALİZ SÜRECİ

Nicel analizlerde, ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik testleri için SPSS programı yaygın olarak kullanılmaktadır. Cronbach Alpha katsayısı, madde-toplam korelasyonları ve açımlayıcı faktör analizi (AFA) bu süreçte temel araçlardır (Nunnally, 1978; Field, 2013; Kaiser, 1960). Ayrıca, yapısal eşitlik modellemesi için PLS-SEM yaklaşımı, küçük örneklemle çalışabilme ve normallik varsayımı gerektirmemesi nedeniyle sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilmektedir (Hair et al., 2017b; Hair et al, 2022; Sarstedt et al., 2014; Tenenhaus et al., 2004). Araştırmada elde edilen verilerin analizinde hem SPSS hem de SmartPLS yazılımlarından yararlanılmıştır. İlk aşamada, ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri için SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Bu kapsamda, ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmış, madde-toplam korelasyonları incelenmiş ve ölçeğin güvenilirliği değerlendirilmiştir. Ayrıca, faktör yapısının ön incelemesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) gerçekleştirilmiş ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ile Bartlett testi sonuçları raporlanmıştır.

İkinci aşamada, ölçeğin kuramsal modelini test etmek amacıyla SmartPLS 4 yazılımı kullanılmıştır. Bu aşamada PLS-SEM (Partial Least Squares Structural Equation Modeling) yaklaşımı benimsenmiştir. Ölçüm modelinin değerlendirilmesinde faktör yükleri, birleşik güvenilirlik (CR), ortalama açıklanan varyans (AVE) ve ayrışma geçerliliği (HTMT) değerleri dikkate alınmıştır. Yapısal modelin değerlendirilmesinde ise yol katsayıları, R^2 , f^2 ve Q^2 değerleri incelenmiş, modelin tahmin gücü ve uyum iyiliği değerlendirilmiştir. Bu iki aşamalı analiz süreci sayesinde ölçeğin hem klasik istatistiksel yöntemlerle (SPSS) hem de yapısal eşitlik modellemesiyle (SmartPLS) geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Böylece, ölçeğin teorik çerçeveye uygunluğu ve ölçüm gücü bütüncül bir şekilde ortaya konulmuştur.

6.1. Teoriler, Hipotezler ve Faktörlerin Belirlenmesi

Bu araştırmada geliştirilen “Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Katılım Ölçeği”, kültürel mirasın korunmasına yönelik niyet, davranış ve algıları ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçeğin alt boyutları, literatürde yer alan

kuramsal yaklaşımlar temel alınarak isimlendirilmiş olup yine literatürde yer alan yaklaşımları temel alarak hipotezler oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, ölçek geliştirme sürecinde kuramsal temellere bağlı kalınması gerektiğini vurgulayan, (DeVellis, 2012; Hair et al., 2017a) tarafından önerilen yöntemlerle uyumludur.

Ajzen'in (1991) geliştirdiği Planlı Davranış Teorisi, bireylerin davranış niyetlerini açıklamada temel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu teori, çalışmada kullanılan Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri ile Finansal Katkı Davranışları boyutlarının isimlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Katılımcıların gelecekteki davranış niyetleri, kuramın öngördüğü biçimde tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir (Fishbein & Ajzen, 2010). Bu bağlamda, Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri (SYPKN) boyutu, kültürel mirasın korunmasına yönelik politik ve yasal süreçlere katılım niyetlerini ölçmekte olup, doğrudan Planlı Davranış Teorisi'nin açıklayıcı gücüyle temellendirilmektedir.

Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları (SFKD); bağış yapma, ürün satın alma ve başkalarını teşvik etme gibi finansal katkı davranışlarını kapsamaktadır. Kültürel mirasın korunmasına yönelik ekonomik destek davranışları, turizm literatüründe Choi ve Sirakaya (2005) tarafından sürdürülebilirlik göstergeleri arasında değerlendirilmiştir.

Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları (MKKD); kültürel mirasın korunmasına yönelik doğrudan davranışları (ihlal bildirme, çevreyi koruma vb.) ölçmektedir. Bu boyut, davranışsal göstergeler üzerinden isimlendirilmiş olup Bandura'nın (1986) "sosyal bilişsel kuramı" ile desteklenmiş; kültürel mirasın korunmasına yönelik doğrudan davranışların açıklanmasında kullanılmıştır. *Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları* boyutu, bireylerin çevresel faktörler ve gözlemsel öğrenme yoluyla geliştirdikleri davranışları yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, davranışların yalnızca niyetlerle değil, aynı zamanda sosyal bağlam ve öz-yeterlik algısıyla şekillendiğini göstermektedir.

Sürdürülebilir Gelişme Algısı (SGA); arkeolojik alanların ekonomik, turistik ve sosyal katkılarına yönelik algıları içermektedir. Bu isimlendirme, sürdürülebilir gelişme literatüründeki algı temelli ölçeklerden uyarlanmış olup, WCED (1987) raporunda tanımlanan sürdürülebilirlik ilkeleri ile uyumludur. Bu kuram, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların dengeli gelişimini vurgulamakta; arkeolojik alanların turizm, ekonomi ve toplum üzerindeki katkılarını açıklamaktadır.

Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı (ZKOA); ziyaretçilerin deneyimlerinde hissettikleri otantiklik, tarihi bağ ve restorasyon algılarını kapsamaktadır. Otantiklik algısı, turizm literatüründe sıklıkla vurgulanan bir boyut olup, MacCannell (1973) ve Wang (1999) tarafından teorik olarak temellendirilmiştir.

Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı (ZKDA); Zerzevan Kalesi'nin evrensel, ekonomik, sosyal ve estetik değerine ilişkin algılarını ölçmektedir. Bu boyut, kültürel mirasın toplumsal ve bireysel değer algısı üzerine yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Değer Algısı Yaklaşımları (UNESCO, 2015), ölçeğin Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı boyutunu desteklemektedir. Kültürel mirasın evrensel, ekonomik, sosyal ve estetik değerleri UNESCO'nun politika belgelerinde vurgulanmakta; bu yaklaşım ölçeğin toplumsal kimlik ve kültürel değer algısını ölçmesine teorik dayanak sağlamaktadır.

Değer Teorisi (Belief-Norm) Stern (2000)'e göre bireylerin çevresel ve toplumsal davranışları, sahip oldukları değerler, inançlar ve kişisel normlar tarafından yönlendirilir. Kültürel miras bağlamında değer algısı, otantiklik ve katılım davranışlarının temel belirleyicisidir. Norm teorisini dikkate alarak oluşturulan hipotezler şöyledir:

H2: Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı, Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısını pozitif yönde etkilemektedir.

H8: Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı, Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı aracılığıyla, Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri dolaylı olarak etkilemektedir.

H11: Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı, Mirasın Korunma-Kullanma Davranışlarını; Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.

H12: Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı, Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışlarını, Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.

Kültürel miras bağlamında Otantiklik Teorisi (MacCannell, 1973; Wang, 1999) ölçeğin Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı boyutu için kullanılmıştır. Bu teori, ziyaretçilerin deneyimlerinde “gerçeklik” ve “özgünlük” algısının önemini vurgulamaktadır. Katılımcıların Zerzevan Kalesi'nde tarihi olayları hissetmeleri ve geçmişle bağ kurmaları bu kuramsal çerçeveye açıklanabilir. MacCannell (1973) turizmde otantiklik kavramını ortaya koymuş, Wang (1999) ise otantikliğin nesnel,

varoluşsal ve inşacı boyutlarını geliştirmiştir. Otantiklik algısı, ziyaretçilerin deneyimlerini ve katılım davranışlarını doğrudan etkileyen bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda oluşturulan teoriler şöyledir:

H3: Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı, Mirasın Korunma-Kullanma Davranışlarını pozitif yönde etkilemektedir.

H4: Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı, Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışlarını pozitif yönde etkilemektedir.

H5: Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı, Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetlerini pozitif yönde etkilemektedir.

Sürdürülebilir gelişme yaklaşımı (WCED, 1987; UNESCO, 2015); kültürel mirasın korunması bu yaklaşımın temel bileşenlerinden biridir. WCED (1987) raporu sürdürülebilirlik ilkeleri ile arkeolojik alanların turizm, ekonomi ve toplum üzerindeki katkıları dayalı olarak oluşturulan hipotezler aşağıdadır:

H1: Sürdürülebilir Gelişim Algısı, Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısını pozitif yönde etkilemektedir.

H6: Sürdürülebilir Gelişim Algısı, Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışlarını; Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı ve Otantiklik Algısı aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.

H7: Sürdürülebilir Gelişim Algısı, Mirasın Koruma-Kullanma Davranışlarını; Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı ve Otantiklik Algısı aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.

H9: Sürdürülebilir Gelişim Algısı, Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı aracılığıyla Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısını dolaylı olarak etkilemektedir.

H10: Sürdürülebilir Gelişim Algısı, Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı ve Otantiklik Algısı aracılığıyla; Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetlerini dolaylı olarak etkilemektedir.

6.2. Nicel Bulgular ve Analizler

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Katılım Ölçeği, Zerzevan Kalesi örneği üzerinden katılımcıların sürdürülebilir kalkınma ve gelişme algılarını, finansal katkı davranışlarını, yasal ve politik katılım niyetlerini, mirasın korunması ve kullanımı davranışlarını, değer ve otantiklik algılarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, özellikle arkeolojik alanların

sürdürülebilir yönetimi ve korunmasına odaklanarak somut kültürel miras bağlamında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Arkeolojik alanda ziyaretçilerinin, davranış ve tutumlarının belirlenmesi için anketler düzenlenmiştir. Çalışma ölçek geliştirme sürecinin bir parçası olarak ilk aşamada pilot veriler, ikinci aşamada asıl veriler, toplanarak analizler analizlere tabi tutulmuştur; pilot çalışma sürecinde düşük faktör yükü ($<0,40$) ve yetersiz madde-toplam korelasyonu ($<0,30$) nedeniyle bazı maddeler ölçekten çıkarılmış, ana çalışmada yalnızca geçerli ve güvenilir maddelerle analiz yapılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda verinin faktör analizine uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Ana çalışma için 455 anket toplanmış olup excel dosyasına çekilmiştir. Veri hazırlığı sürecinde yaklaşık 15 eksik gözlem tespit edilerek liste bazlı silme (listwise deletion) yöntemiyle analizden çıkarılmıştır. Gözlemlerin normal dağılıp dağılmadığına bakılarak çıkarılan veri sayısı ise 30'dur. Böylece, analize tabi tutulan toplam anket sayısı 405 olmuştur. Eksik verilerin ve kabul edilmeyen maddelerin çıkarılması, ölçeğin faktör yapısının daha sağlam ve güvenilir bir şekilde test edilmesini sağlamıştır. Eksik veriler ve normal dağılım göstermeyen gözlemlerin, temizlenmesinin ardından tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmiş, maddelerin ortalama ve standart sapma değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda; skewness değerleri genel olarak $-0,5$ ile $-1,6$ aralığında olup dağılımın hafif sola çarpık olduğunu göstermektedir. Kurtosis değerleri ise çoğu maddede kabul edilebilir sınırlar içinde yer almakla birlikte bazı maddelerde 4'ün üzerinde bulunmuş ve bu durum dağılımın sivrileştiğine işaret etmektedir. Literatürde, likert tipi ölçeklerde bu tür sapmalar olağan kabul edilmekte ve faktör analizine engel teşkil etmemektedir (Tabachnick & Fidell, 2019; Field, 2018). Sonraki aşamada ölçek ifadelerine, güvenilirlik analizi ile birlikte faktör analizi yapılmıştır. Güvenirlik analizi ile de düşük değer alan ve binişik olarak atanan veriler, analizden çıkarılmıştır.

Tablo 6.1'e göre araştırmaya katılan 405 kişinin yaş dağılımı incelendiğinde, örneklemin büyük çoğunluğunu genç ve yetişkinler oluşturmaktadır. Katılımcıların % 41'i 25-34 yaş aralığında, %24,7'si ise 18-24 yaş grubundadır. Bu durum, çalışmanın genç nüfusun görüşlerini güçlü biçimde yansıttığını göstermektedir. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında, en yüksek oranı %34,8 ile lisans mezunları oluştururken, önlisans (%23,2) ve lise (%22,7) mezunları da dikkate değer bir paya sahiptir. Yüksek lisans (%11,1) ve doktora (%8,1) oranları ise daha sınırlı kalmıştır. Cinsiyet dağılımı dengeli olup, kadınlar %51,6 ve erkekler %48,4 oranında temsil edilmektedir. Meslek

grupları incelendiğinde, kamu çalışanları (%33,8) ve özel sektör çalışanları (%26,7) öne çıkarken, çalışmayan (%15,3) ve diğer mesleklerde (%16,0) yer alan katılımcılar da önemli bir kesimi oluşturmaktadır. Bu bulgular, örneklemin genç, eğitilmiş, dengeli ve meslek çeşitliliği açısından zengin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. 1. Demografik değişkenlerin frekans analizleri

Değişkenler			Değişkenler		
Ölçümler			Ölçümler		
Yaş	Frekans	Yüzde	Eğitim	Frekans	Yüzde
18-24	100	24,7	Lise	92	22,7
25-34	166	41,0	Önlisans	94	23,2
35-44	87	21,5	Lisans	141	34,8
45-54	40	9,9	Yüksek Lisans	45	11,1
55 ve üzeri	12	3,0	Doktora	33	8,1
Total	405	100,0	Total	405	100,0
Meslek	Frekans	Yüzde	Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kamu Çalışanı	137	33,8	Kadın	209	51,6
Özel Sektör Çalışanı	108	26,7	Erkek	196	48,4
Emekli	5	1,2	Total	405	100,0
Çalışmıyor	62	15,3			
Serbest Meslek	28	6,9			
Diğer	65	16,0			
Total	405	100,0			

6.2.1. Toplam güvenirlik ve geçerlik (KMO ve Bartlett Testi)

Çalışmada verilerin faktör analizine uygulanabilir olup olmadığını anlamak amacıyla Kaiser Meyer-Olkin testi ve analiz edilecek değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve sıfırdan farklı olup olmadığını anlamak amacıyla Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO testi, gözlenen korelasyon katsayıları ile kısmi korelasyon katsayılarını karşılaştıran bir indekstir ve örneklem yeterliliğini ölçmek için kullanılır. Literatürde KMO değerleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Kaiser, 1974; Hair et al., 2017a):

$$1,00 \leq KMO \leq 0,90 \text{ mükemmel}$$

$$0,90 \leq KMO \leq 0,80 \text{ çok iyi}$$

$$0,80 \leq KMO \leq 0,70 \text{ orta}$$

$$0,70 \leq KMO \leq 0,60 \text{ zayıf ama kabul edilebilir}$$

Tablo 6. 2. Sürdürülebilir davranış ölçeği kmo ve bartlett's test istatistikleri

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Uygunluğu Ölçüsü	,946
Bartlett's Küresellik Testi Yaklaşık Ki-Kare Değeri	9011,787
Serbestlik Derecesi (df)	435
Anlamlılık Düzeyi (p)	,000

Elde edilen sonuçlar, örneklemin faktör analizi için oldukça uygun olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0,90 üzerinde olması literatürde “mükemmel” kabul edilmektedir (Hair et al., 2017a). Bartlett testinin anlamlı (bkz. tablo 6.2) çıkması ($\chi^2(435) = 9011,78$; $p < ,001$), korelasyon matrisinin birim matristen farklı olduğunu ve değişkenler arasında faktör analizi yapılmasını gerektirecek düzeyde ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır (Field, 2013). Hipotez Değerlendirmesi:

- H_0 (Null Hipotez): Değişkenler arasında ilişki yoktur; korelasyon matrisi birim matristir (faktör analizi uygun değildir).
- H_1 (Alternatif Hipotez): Değişkenler arasında anlamlı ilişkiler vardır; korelasyon matrisi birim matristen farklıdır (faktör analizi yapılabilir).

Bartlett testinin anlamlı bulunmasından dolayı, H_0 hipotezi reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Testin sıfır hipotezi olan ‘değişkenler arasında ilişki yoktur’ varsayımının reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla alternatif hipotez kabul edilmiş ve değişkenler arasında faktör analizi yapılmasını gerektirecek düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu ortaya konmuştur. Benzer şekilde Hair vd., (2017a) ve Field (2013) de Bartlett testinin anlamlı çıkmasının faktör analizi için uygunluk göstergesi olduğunu belirtmektedir.

6.2.2. Faktör sayılarının belirlenmesi

Çalışmada elde edilen verilerin hangi boyutlar altında toplandığını ortaya koyabilmek için öncelikle faktör sayısının doğru biçimde belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla literatürde yaygın olarak kullanılan özdeğer kriteri (Kaiser Kriteri) ve Scree Plot yöntemi birlikte değerlendirilmiştir.

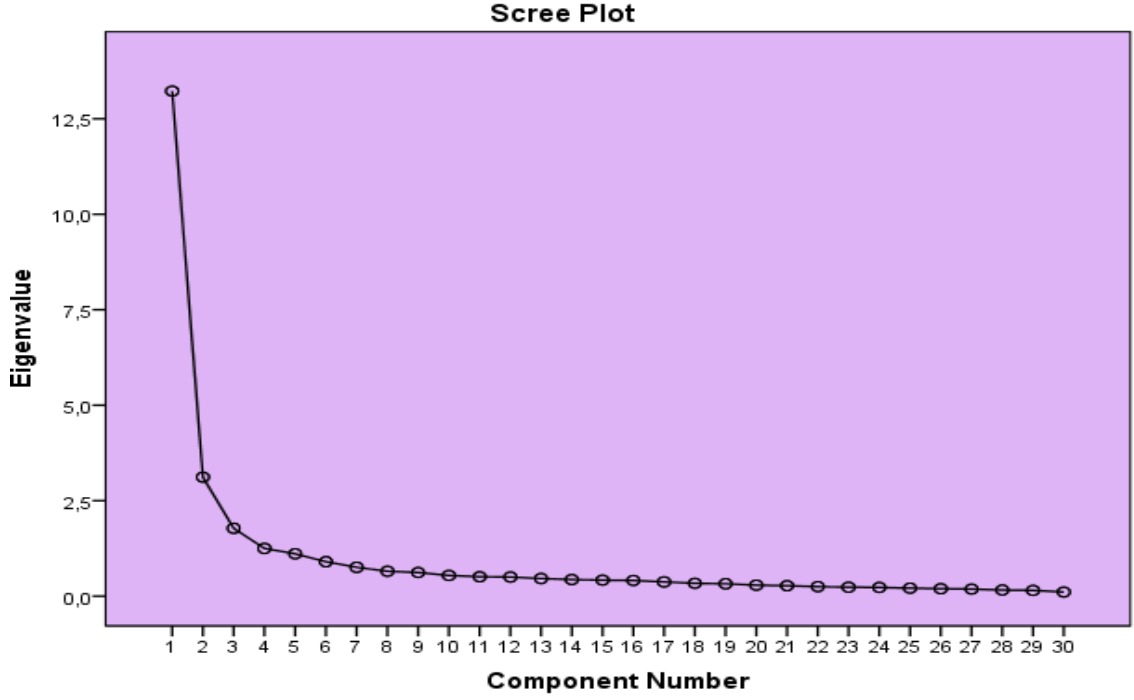
Özdeğer Kriteri (Kaiser Kriteri): Literatürde özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörlerin anlamlı kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Kaiser, 1960; Hair et al., 2017a).

Scree Plot Yöntemi: Cattell (1966, s. 250) tarafından önerilen bu yöntem, özdeğerlerin grafik üzerinde kırılma noktası incelenerek faktör sayısının belirlenmesini sağlar. Grafikte eğrinin düzleşmeye başladığı nokta dikkate alınarak faktör sayısı saptanır.

Tablo 6. 3. Toplam açıklanan varyans ve özdeğerler (faktör 1–6)

Total Variance Explained						
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	13,225	44,084	44,084	13,225	44,084	44,084
2	3,117	10,389	54,473	3,117	10,389	54,473
3	1,778	5,925	60,398	1,778	5,925	60,398
4	1,249	4,163	64,561	1,249	4,163	64,561
5	1,109	3,698	68,259	1,109	3,698	68,259
6	,902	3,006	71,265	,902	3,006	71,265

Tablo 6.3'te görüldüğü üzere ilk beş faktörün özdeğerleri 1'in üzerinde, altıncı faktörün özdeğeri ise 0,902 ile bu sınıra oldukça yakındır. Kaiser kriterine göre bu değer tek başına yeterli görülmebilese de, Grafik 6.1'de gösterilen Scree Plot'ta altıncı bileşenin dirsek noktasına denk gelmesi faktör sayısının altı olarak alınmasını desteklemektedir. Literatürde faktör sayısının belirlenmesinde yalnızca özdeğer değil, Scree Plot ve kuramsal yapı birlikte dikkate alınmaktadır (Field, 2018; Tabachnick & Fidell, 2019). Bu çalışmada da aynı yaklaşım benimsenmiş ve özdeğer ile grafik birlikte yorumlanarak altı faktörlü çözüm tercih edilmiştir.

Grafik 6. 1. Scree plot ve dirsek noktası

Altı faktörlü çözüm sonucunda toplam açıklanan varyans %71,265'e ulaşmıştır. Bu oran ölçek geliştirme çalışmalarında güçlü bir düzeyde kabul edilmekte olup, elde edilen bulgular ölçeğin kuramsal yapıyla uyumlu olduğunu göstermektedir. Böylece faktör sayısının altı olarak belirlenmesi hem istatistiksel hem de teorik açıdan desteklenmiştir.

6.2.3. Faktörler için güvenilirlik analizi

Güvenirlik analizi, elde edilen bulguların gerçeği yansıtırma derecesini belirleyen temel araçlardan biridir. Verilerin farklı kişiler ve farklı zamanlarda benzer sonuçlar vermesi beklenmektedir. Pozitivist ve nicel araştırmalarda güvenilirlik, araştırmanın bilimsel olabilmesi için araştırmacının konuyu gerçek haliyle ortaya koymasını gerektirir (Ekiz, 2015, s.38).

Cronbach Alpha katsayısı, ölçeğin iç tutarlılığını değerlendirmede en yaygın kullanılan ölçütlerden biridir. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayının 1'e yaklaşması, ölçeğin iç tutarlılığının arttığını göstermektedir (Serçeoğlu, 2015). Cronbach Alpha, ölçeğin toplam puanının her bir maddeye ait puanların birleşiminden elde edildiği durumlarda, maddelerin birbirine ne ölçüde benzer veya ilişkili olduğunu ortaya koyar.

Literatürde elde edilen değerler şu şekilde yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2005, s.405; Nunnally, 1978):

- $\alpha \geq 0,90 \rightarrow$ Mükemmel güvenilirlik
- $0,80 \leq \alpha < 0,90 \rightarrow$ Çok iyi güvenilirlik
- $0,70 \leq \alpha < 0,80 \rightarrow$ Kabul edilebilir güvenilirlik
- $0,60 \leq \alpha < 0,70 \rightarrow$ Zayıf güvenilirlik
- $\alpha < 0,60 \rightarrow$ Kabul edilemez

Tablo 6. 4. Faktörlerin cronbach alpha değerleri ve ifade sayıları

Faktörler	Cronbach Alpha	İfade Sayısı
Sürdürülebilir Gelişim Algısı(SGA)	,939	8
Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları (SFKD)	,843	4
Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri (SYPKN)	,729	3
Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları (MKKD)	,877	4
Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı (ZKDA)	,908	6
Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı (ZKOA)	,888	5
Tüm Ölçek (6 Boyut)	,952	30

Ölçeklerin iç tutarlılığı Cronbach Alpha katsayıları ile test edilmiştir. Sonuçlar, tablo 6.4 incelendiğinde, tüm ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir ($\alpha = 0,952$). Alt boyutlar için Cronbach Alpha değerleri 0,729 ile 0,939 arasında değişmektedir. Bu değerler, ölçeklerin güvenilirlik açısından “kabul edilebilir” düzeyden “mükemmel” düzeye kadar uzanan bir aralıkta olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal bilimlerde Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üzerinde olması, katılımcıların ankete verdikleri cevapların tutarlı ve birbirleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen değerler, anket ile ilgili yapılan analizlerin geçerli olduğunu desteklemektedir.

6.2.4. Ölçek maddelerine ilişkin güvenilirlik analizi

Bu bölümde ölçeğin her bir maddesinin güvenilirliğe katkısı incelenmiştir. Cronbach Alpha katsayısı, ölçeğin iç tutarlılığını değerlendirmede en yaygın kullanılan ölçütlerden biridir (Cronbach, 1951; Nunnally, 1978). Madde-toplam korelasyonu değerlerinin 0,30'un üzerinde olması, maddenin ölçeğe anlamlı katkı sağladığını göstermektedir (Field, 2013; Hair et al., 2017a). Ayrıca, bir maddenin silinmesi durumunda Cronbach Alpha katsayısında artış olmaması, ölçeğin bütün maddelerinin güvenilirliğe katkı sağladığını ortaya koymaktadır (DeVellis, 2012).

Tablo 6.5’te görüldüğü üzere, ölçek maddelerinin silinmesi durumunda ortalama ve varyans değerleri ile düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ve Cronbach Alpha katsayıları ayrıntılı biçimde hesaplanmıştır. Bulgular, tüm maddelerin ölçeğe anlamlı katkı sağladığını göstermektedir. Nitekim düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu değerleri 0,472 ile 0,746 arasında değişmekte olup kabul edilebilir sınır olan 0,30’un üzerinde yer almaktadır. Bu değerler, ölçeğin maddelerinin birbirleriyle tutarlı olduğunu ve ölçekte yer alan her bir ifadenin güvenilirliğe katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, “madde silinirse Cronbach Alpha” katsayılarının 0,949–0,952 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, herhangi bir maddenin çıkarılmasının ölçeğin genel güvenilirliğini artırmadığını, aksine tüm maddelerin ölçeğin iç tutarlılığına katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 5. Ölçek maddelerinin güvenilirlik katkısı ve madde-toplam ilişkileri

Madde	Madde Silinirse Ölçeğin Ortalaması	Madde Silinirse Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Ölçeğin Güvenilirlik Katsayısı
SYPKN1-Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları desteklerim.	119,25	226,839	,472	,952
SYPKN2-Gelecekte kültürel mirasın daha fazla korunması amacıyla yetkililere başvuruda bulunmaya istekli olurum.	119,44	222,648	,598	,951
SYPKN3-Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adaylara oy veririm.	119,39	224,734	,513	,951
SFKD1-Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle başış yaparım.	120,24	220,639	,512	,952
SFKD2-Kültürel mirasla ilgili yayınları takip ederim.	119,85	221,392	,549	,951
SFKD3-Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm.	119,64	221,113	,638	,950
SFKD4-Kültürel mirasın korunması için başkalarını da başış yapmaya ikna etmeye çalışırım.	120,03	220,757	,542	,952
MKKD1-Kültürel mirası koruyan yasaları ihlal edenleri ilgili makamlara bildiririm.	119,57	222,296	,581	,951
MKKD2-Arkeolojik alanda çevre kalitesinin korunmasına yardımcı olurum.	119,41	224,777	,593	,951
MKKD3-Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildiririm.	119,38	222,623	,653	,950
MKKD4-Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildiririm.	119,38	222,745	,653	,950
SGA1-Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir.	118,99	224,267	,665	,950
SGA2-Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır.	118,98	224,770	,647	,950
SGA3-Arkeolojik kalıntı bulunduğu her türlü inşaatın durdurulması gerekir.	119,14	223,647	,599	,951
SGA4-Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımın artmasını sağlar.	119,15	222,638	,649	,950
SGA5-Arkeolojik alanlar çekici turistik merkezleridir.	119,04	224,506	,637	,950
SGA6-Arkeolojik alanların turizmle değerlendirilmesi yerel ekonomiye katkı sağlar.	119,01	223,752	,688	,950
SGA7-Arkeolojik alanların korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesi gereklidir.	118,96	225,038	,638	,950
SGA8-Arkeolojik alanlarda turizm, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun yapılmalıdır.	119,04	223,397	,689	,950

Madde	Madde Silinirse Ölçeğin Ortalaması	Madde Silinirse Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Ölçeğin Güvenilirlik Katsayısı
ZKDA1-Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır.	119,18	221,873	,723	,950
ZKDA2-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halka ekonomik fayda sağlar.	119,26	222,767	,652	,950
ZKDA3Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının turistik ziyarete açılması yararlıdır.	119,20	222,474	,721	,950
ZKDA4-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halkın sosyal refahını arttırmaktadır.	119,41	222,341	,585	,951
ZKDA5-Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir.	119,20	222,276	,728	,950
ZKDA6-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanının sanatsal ve estetik değeri vardır.	119,16	222,567	,727	,950
ZKOA1-Zerzevan Kalesi'ndeki tarihi yapıların aslına uygun restore edilmesinden etkilendim.	119,37	222,917	,640	,950
ZKOA2-Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum.	119,77	223,326	,488	,952
ZOA3-Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim.	119,59	220,550	,646	,950
ZKOA4-Zerzevan Kalesi ziyaretimde geçmiş medeniyetlerle bağlantı kurduğumu hissettim.	119,47	222,394	,653	,950
ZKOA5-Zerzevan Kalesi ziyaretim, şehrin farklı dönemlerine dair bakış açımı geliştirdi.	119,42	220,863	,746	,949

Elde edilen bulgular, ölçeğin yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Maddelerin tamamı ölçeğin bütünlüğünü desteklemekte ve iç tutarlılığa katkı sağlamaktadır. Bu durum, ölçeğin hem kuramsal hem de istatistiksel açıdan sağlam bir ölçüm aracı olduğunu kanıtlamakta ve sonraki faktör analizleri için güvenilir bir temel oluşturmaktadır.

6.2.5. Açımlayıcı faktör analizi (AFA)

Araştırmanın bu aşamasında, kullanılan ölçeğin faktör yapısını sınamak amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Literatürde faktör yüklerinin 0,30'un üzerinde olması kabul edilebilir görülmele birlikte (Hair et al., 2017a

; Field, 2013), ölçek geliştirme çalışmalarında daha güçlü bir yapı elde etmek amacıyla 0,40 sınırı tercih edilmektedir. Ayrıca sosyal bilimlerde faktörler arasında ilişki olabileceği varsayımıyla eğik döndürme teknikleri önerilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2019).

Analiz öncesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri yapılmış, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve maddeler arasındaki korelasyonların faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Faktör yükü 0,40'ın altında kalan sekiz ifade

ölçekten çıkarılmış, kalan 30 madde üzerinden analiz sürdürülmüştür. Analiz Principal Component yöntemi ve Direct Oblimin eğik döndürme tekniği ile yürütülmüş, döndürme işlemi 32 iterasyon sonucunda tamamlanmıştır. Faktör yükleri 0,570 ile 0,945 arasında değişmiştir. Bartlett testi sonuçları ($\chi^2(435)=9011,787$; $p<0,05$) anlamlı çıkmış, maddeler arasındaki korelasyonların AFA için uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. 6. Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Algı-Tutum Ölçeği (AFA)

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Toplam Açıklanan Varyans %
Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri (SYPKN)	SYPKN1-Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları desteklerim.	-,849	13,225	44,084
	SYPKN2-Gelecekte kültürel mirasın daha fazla korunması amacıyla yetkililere başvuruda bulunmaya istekli olurum.	-,583		
	SYPKN3-Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adaylara oy veririm.	-,667		
Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları (SFKD)	SFKD1-Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle bağış yaparım.	,830	3,117	54,473
	SFKD2-Kültürel mirasla ilgili yayınları takip ederim.	,570		
	SFKD3-Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm.	,576		
	SFKD4-Kültürel mirasın korunması için başkalarını da bağış yapmaya ikna etmeye çalışırım.	,672		
Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları (MKKD)	MKKD1-Kültürel mirası koruyan yasaları ihlal edenleri ilgili makamlara bildiririm.	-,755	1,778	60,398
	MKKD2-Arkeolojik alanda çevre kalitesinin korunmasına yardımcı olurum.	-,755		
	MKKD3-Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildiririm.	-,833		
	MKKD4-Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildiririm.	-,817		
Sürdürülebilir Gelişme Algısı (SGA)	SGA1-Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir.	,911	1,249	64,561
	SGA2-Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır.	,945		
	SGA3-Arkeolojik kalıntı bulunduğu her türlü inşaatın durdurulması gerekir.	,702		
	SGA4-Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımın artmasını sağlar.	,616		
	SGA5-Arkeolojik alanlar çekici turistik merkezleridir.	,798		
	SGA6-Arkeolojik alanların turizmle değerlendirilmesi yerel ekonomiye katkı sağlar.	,790		
	SGA7-Arkeolojik alanların korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesi gereklidir.	,865		
	SGA8-Arkeolojik alanlarda turizm, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun yapılmalıdır.	,743		
Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı (ZKDA)	ZDA1-Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır.	-,596	1,109	68,259
	ZDA2-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halka ekonomik fayda sağlar.	-,818		
	ZDA3Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının turistik ziyarete açılması yararlıdır.	-,573		

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Toplam Açıklanan Varyans %
	ZDA4-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halkın sosyal refahını arttırmaktadır.	-,818		
	ZDA5-Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir.	-,646		
	ZDA6-Zerzevan Kalesi arkeolojik alanının sanatsal ve estetik değeri vardır.	-,627		
Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı (ZKOA)	ZOA1-Zerzevan Kalesi'ndeki tarihi yapıların aslına uygun restore edilmesinden etkilendim.	-,539		
	ZOA2-Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum.	-,790		
	ZOA3-Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim.	-,851	,902	71,265
	ZOA4-Zerzevan Kalesi ziyaretimde geçmiş medeniyetlerle bağlantı kurduğumu hissettim.	-,822		
	ZOA5-Zerzevan Kalesi ziyaretim, şehrin farklı dönemlerine dair bakış açımı geliştirdi.	-,710		

Tablo 6.6'da görüldüğü üzere ölçek altı boyut altında toplanmıştır: Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri (SYPKN), Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları (SFKD), Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları (MKKD), Sürdürülebilir Gelişim Algısı (SGA), Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı (ZKDA) ve Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı (ZKOA). Örneğin, SGA boyutunda “Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır” (SGA2) maddesi 0,945 faktör yükü ile en yüksek katkıyı sağlamış, ZKOA boyutunda ise “Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim” (ZKOA3) maddesi 0,851 faktör yükü ile öne çıkmıştır. Diğer boyutlarda da faktör yüklerinin güçlü değerler sergilediği görülmektedir.

Analizde dikkat çeken bir bulgu, negatif ifadelerin ayrı bir boyutta, pozitif ifadelerin ise başka bir boyutta toplanmasıdır. Bu durum, literatürde yöntem etkisi olarak açıklanmakta ve benzer biçimde formüle edilmiş maddelerin faktör analizinde birbirine yakın yükler göstermesiyle ilişkilendirilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2019). Bu çalışmada da negatif ifadelerin kendi içinde, pozitif ifadelerin ise kendi içinde yüksek korelasyon göstermesi, faktör ayrışmasının kuramsal yapıdan çok ifadelerin dilsel yönüne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

AFA sonucunda ölçek altı boyut altında toplanmış ve toplam açıklanan varyans %71,265 olarak hesaplanmıştır. Sosyal bilimlerde %50'nin üzerindeki varyans oranları geçerlilik göstergesi olarak kabul edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2019). Dolayısıyla

elde edilen %71,265 oranı, ölçeğin hem teorik geçerliliğini hem de Zerzevan Kalesi bağlamında özgün katkısını desteklemektedir. Ölçek, sürdürülebilirlik, otantiklik ve değer algısını bütüncül biçimde ölçebilmekte; kültürel mirasın korunması ve turizmle ilişkilendirilmesi konularında güvenilir bir metodolojik temel sunmaktadır.

6.2.6. Ölçeğin faktör yükleri, madde özellikleri ve tanımlayıcı istatistik bulguları

AFA sonucunda elde edilen faktör yapısının daha ayrıntılı biçimde incelenebilmesi için, bu bölümde faktör yükleri, madde özellikleri ve tanımlayıcı istatistik bulguları, ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Faktör yükleri, ölçeğin kuramsal yapıya uygunluğunu ve maddelerin geçerliliğini ortaya koyarken; madde özellikleri, her bir maddenin güvenilirliğe katkısını göstermektedir. Tanımlayıcı istatistikler ise katılımcıların yanıt dağılımlarını ve genel eğilimlerini ortaya koyarak ölçeğin uygulama bağlamındaki işlevselliğini değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu kapsamda, ölçeğin algı, davranış ve niyet boyutlarını temsil eden faktörlere ilişkin bulgular sırasıyla tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizleri ve açıklayıcı faktör analizleri çerçevesinde sunulmuştur.

Zerzevan Kalesi Otantiklik Algısı (ZKOA): ZKOA faktörü, ziyaretçilerin mekânın otantik deneyim boyutlarını nasıl algıladıklarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda faktör; restorasyon süreci, bilgilendirme düzeyi, tarihsel olayların hissedilmesi, geçmiş medeniyetlerle bağ kurma ve farklı dönemlere dair bakış açısının gelişmesi gibi unsurları içermektedir. İlgili bulgular Tablo 6.7’de tanımlayıcı istatistikler, Tablo 6.8’de madde bazında güvenilirlik analizi ve Tablo 6.9’de açıklayıcı faktör analizi sonuçlarıyla sunulmuştur.

Tablo 6. 7. ZKOA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
ZKOA1 Zerzevan Kalesi’ndeki tarihi yapıların aslına uygun restore edilmesinden etkilendim.	4,11	0,766	405
ZKOA2 Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum.	3,71	0,954	405
ZOKA3 Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim.	3,89	0,877	405
ZKOA4 Zerzevan Kalesi ziyaretimde geçmiş medeniyetlerle bağlantı kurduğumu hissettim.	4,00	0,777	405
ZKOA5 Zerzevan Kalesi ziyaretim, şehrin farklı dönemlerine dair bakış açımı geliştirdi.	4,06	0,754	405

Tablo 6.7 incelendiğinde ortalama değerlerin 3,71–4,11 aralığında olduğu, en yüksek ortalamanın “restore edilen tarihi yapılardan etkilenme” (Ort.=4,11), en düşük ortalamanın ise “bilgilendirmeleri yeterli bulma” (Ort.=3,71) maddesinde elde edildiği görülmektedir. Standart sapmaların ise 0,754–0,954 aralığında seyretmesi, katılımcıların yanıtlarının birbirine yakın olduğunu ve otantiklik algısında belirgin bir görüş birliği bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, katılımcıların fiziksel restorasyon ve mekânsal otantiklikten daha fazla etkilendiğini, bilgilendirme boyutunu ise görece zayıf algıladıklarını ortaya koymaktadır. Ölçek toplam ortalaması 19,77 (SD=3,446) olup, yanıtların homojen ama bazı maddelerde farklılaşan bir dağılım sergilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 6. 8. ZKOA faktörüne ilişkin madde bazında güvenirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
ZKOA1 Zerzevan Kalesi'ndeki tarihi yapıların aslına uygun restore edilmesinden etkilendim.	15,66	8,461	0,634	0,884
ZKOA2 Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum.	16,06	7,540	0,654	0,886
ZKOA3 Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim.	15,88	7,250	0,817	0,842
ZKOA4 Zerzevan Kalesi ziyaretimde geçmiş medeniyetlerle bağlantı kurduğumu hissettim.	15,77	7,842	0,788	0,851
ZKOA5 Zerzevan Kalesi ziyaretim, şehrin farklı dönemlerine dair bakış açımı geliştirdi.	15,72	7,966	0,785	0,853

Tablo 6.8'de görüldüğü üzere, ZKOA faktörüne ilişkin madde bazında güvenirlik analizi incelendiğinde, “Scale Mean if Item Deleted” ve “Scale Variance if Item Deleted” değerlerinin birbirine yakın olduğu, herhangi bir maddenin çıkarılmasının ölçek ortalamasını veya varyansını anlamlı biçimde değiştirmediği görülmektedir. “Corrected Item-Total Correlation” değerleri 0,634–0,817 aralığında olup, tüm maddelerin faktöre güçlü katkı sağladığını göstermektedir. Özellikle ZKOA3 ve ZKOA4 maddeleri yüksek korelasyon değerleriyle öne çıkmaktadır. “Cronbach's Alpha if Item Deleted” değerleri ise 0,842–0,886 aralığında seyretmekte ve hiçbir maddenin çıkarılması güvenirliği artırmamaktadır. Bu bulgular, her bir maddenin faktörün bütünlüğüne anlamlı katkı sağladığını ve ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 9. ZKOA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach's Alpha	Toplam Varyans (%)	Açıklanan Toplam Varyans (%)
ZKOA1 Zerzevan Kalesi'ndeki tarihi yapıların aslına uygun restore edilmesinden etkilendim.	0,664				
ZKOA2 Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum.	0,683				
ZKOA3 Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim.	0,881	3,506	0,888	70,128	63,362
ZKOA4 Zerzevan Kalesi ziyaretimde geçmiş medeniyetlerle bağlantı kurduğumu hissettim.	0,863				
ZKOA5 Zerzevan Kalesi ziyaretim, şehrin farklı dönemlerine dair bakış açımı geliştirdi.	0,860				

ZKOA faktörüne ilişkin faktör analizinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,844 olarak bulunmuş ve Bartlett's Test sonucu anlamlıdır ($\chi^2=1256,234$; $df=10$, $p<.001$). Bu değerler, veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 6.9 incelendiğinde, özdeğeri 3,506 olan tek faktör başlangıçta toplam varyansın %70,128'ini açıklarken extraction sonrası varyans %63,362 olarak hesaplanmıştır. Maddelerin faktör yükleri 0,664–0,881 aralığında değişmekte olup, özellikle ZKOA3, ZKOA4 ve ZKOA5 maddelerinin yüksek yük değerleriyle faktöre güçlü katkı sağladığı görülmektedir. Cronbach's Alpha değeri 0,888 olarak belirlenmiş ve bu sonuç ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Bulgular, ZKOA faktörünün tek boyutlu, güvenilir ve otantiklik algısını ölçmede geçerli bir yapı sunduğunu ortaya koymaktadır.

ZKOA faktörüne ilişkin üç tablo (6.7, 6.8, 6.9) birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların Zerzevan Kalesi'ne yönelik otantiklik algısında genel olarak yüksek düzeyde katılım gösterdikleri görülmektedir. Tanımlayıcı istatistikler, özellikle restorasyon ve mekânsal otantiklik maddelerinde yüksek ortalamalarla güçlü bir etki olduğunu; bilgilendirme boyutunda ise görece daha düşük bir algı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Güvenirlik analizinde ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu belirlenmiş, faktör analizinde ise tek boyutlu ve sağlam bir yapı elde edilmiştir. Genel olarak, ZKOA faktörü geçerli, güvenilir ve katılımcıların otantiklik algısını ölçmede güçlü bir boyut sunmaktadır.

Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı (ZKDA): Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı faktörü, katılımcıların arkeolojik alanın evrensel, ekonomik, sosyal, kimliksel ve estetik boyutlarını nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu faktör, miras alanının yalnızca turistik bir çekim merkezi olarak değil, aynı zamanda toplumsal kimlik ve

kültürel değer açısından da önemini ölçmeyi amaçlamaktadır. İlgili bulgular Tablo 6.10'te tanımlayıcı istatistikler, Tablo 6.11'de madde bazında güvenilirlik analizi ve Tablo 6.12'de açımlayıcı faktör analizi sonuçlarıyla sunulmuştur.

Tablo 6.10. ZKDA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ortalama değerlerin 4,07–4,32 aralığında olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama “sanatsal ve estetik değer” (Ort.=4,32), en düşük ortalama ise “sosyal refah” (Ort.=4,07) maddesinde elde edilmiştir. Standart sapmaların 0,696–0,863 aralığında seyretmesi, katılımcıların yanıtlarının birbirine yakın olduğunu ve Zerzevan Kalesi'nin arkeolojik miras değerine ilişkin algılarında genel bir görüş birliği bulunduğunu göstermektedir. Ölçek toplam ortalaması 25,47 (SD=3,705) olup varyans değerinin düşük olması yanıtların homojenliğini desteklemektedir. Bu bulgular, ziyaretçilerin özellikle evrensel değer, sanatsal-estetik boyut ve turistik fayda algısında yüksek düzeyde katılım gösterdiklerini; sosyal refah boyutunun ise görece daha düşük algılandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 10. ZKDA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
ZKDA1 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır.	4,30	,731	405
ZKDA2 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halka ekonomik fayda sağlar.	4,22	,760	405
ZKDA3 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının turistik ziyarete açılması yararlıdır.	4,28	,705	405
ZKDA4 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halkın sosyal refahını arttırmaktadır.	4,07	,863	405
ZKDA5 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir.	4,28	,708	405
ZKDA6 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanının sanatsal ve estetik değeri vardır.	4,32	,696	405

Tablo 6.11. ZKDA Faktörüne İlişkin Madde Bazında Güvenirlik Analizi incelendiğinde, “Scale Mean if Item Deleted” ve “Scale Variance if Item Deleted” değerlerinin birbirine yakın olduğu, herhangi bir maddenin çıkarılmasının ölçek ortalamasını veya varyansını anlamlı biçimde değiştirmediği görülmektedir. Madde-toplam korelasyonları 0,666–0,804 aralığında gerçekleşmiş ve tüm maddelerin faktöre güçlü katkı sağladığı belirlenmiştir. Özellikle ZKDA5 maddesi yüksek korelasyon değeriyle öne çıkmaktadır. “Cronbach’s Alpha if Item Deleted” değerlerinin 0,884–

0,907 aralığında seyretmesi, maddelerin ölçekten çıkarılmasının güvenilirlik düzeyini yükseltmediğini göstermektedir.

Tablo 6. 11. ZKDA faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
ZKDA1 – Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır.	21,17	9,714	0,763	0,889
ZKDA2 – Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halka ekonomik fayda sağlar.	21,25	9,699	0,728	0,894
ZKDA3 – Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının turistik ziyarete açılması yararlıdır.	21,20	9,850	0,763	0,889
ZKDA4 – Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halkın sosyal refahını arttırmaktadır.	21,40	9,449	0,666	0,907
ZKDA5 – Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir.	21,19	9,683	0,804	0,884
ZKDA6 – Zerzevan Kalesi arkeolojik alanının sanatsal ve estetik değeri vardır.	21,16	9,845	0,778	0,888

Analiz öncesinde KMO değeri 0,877 ve Bartlett's Test sonucu anlamlı bulunmuş, bu da veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 6.12'de görüldüğü üzere faktör yükleri 0,696–0,859 aralığında değişmekte ve tüm maddeler faktöre güçlü biçimde yüklenmektedir. Özellikle “toplumsal kimlik” (0,859) ve “sanatsal-estetik değer” (0,831) maddeleri faktöre en yüksek katkıyı sağlamıştır. Principal Axis Factoring yöntemiyle gerçekleştirilen analizde özdeğeri 4,164 olan tek faktör başlangıçta toplam varyansın %69,396'sını açıklarken extraction sonrası varyans %63,455 olarak hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha değeri 0,908 olarak belirlenmiş ve ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuçlar, ZKDA faktörünün Zerzevan Kalesi'nin evrensel, ekonomik, sosyal, kimliksel ve estetik boyutlarını kapsayan tek boyutlu, güvenilir ve geçerli bir yapı sunduğunu göstermektedir.

Tablo 6. 12. ZKDA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde / Faktör	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach's Alpha	Toplam Varyans (%)	Açıklanan Toplam Varyans (%)
ZKDA1 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır.	0,817	4,164	0,908	69,396	63,455
ZKDA2 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halka ekonomik fayda sağlar.	0,758				
ZKDA3 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras	0,807				

Madde / Faktör	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach's Alpha	Toplam Varyans (%)	Açıklanan Toplam Varyans (%)
alanının turistik ziyarete açılması yararlıdır.					
ZKDA4 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanı yerel halkın sosyal reahını arttırmaktadır.	0,696				
ZKDA5 Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir.	0,859				
ZKDA6 Zerzevan Kalesi arkeolojik alanının sanatsal ve estetik değeri vardır.	0,831				

ZKDA faktörüne ilişkin analizler, tablo 6.12 incelendiğinde; Zerzevan Kalesi'nin evrensel, ekonomik, sosyal, kimliksel ve estetik boyutlarının katılımcılar tarafından güçlü biçimde algılandığını ortaya koymuştur. Tanımlayıcı istatistikler, özellikle sanatsal-estetik değer ve toplumsal kimlik boyutlarının öne çıktığını göstermektedir. Güvenirlik analizinde tüm maddelerin faktöre anlamlı katkı sağladığı ve ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ise tek boyutlu ve güvenilir bir yapı sunduğunu, varyansın büyük bölümünün bu faktör tarafından açıklandığını ortaya koymuştur.

Sürdürülebilir Gelişim Algısı (SGA)::Bu faktör, arkeolojik alanların korunması ve sürdürülebilir turizm ilkelerine yönelik tutumları ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek maddeleri; arkeolojik kaynakların korunması, yerel halkın bilinçlendirilmesi, turizm-ekonomi ilişkisi ve sürdürülebilirlik ilkelerinin uygulanması gibi boyutları kapsamaktadır. Bu kapsamda katılımcıların arkeolojik mirasa ilişkin algıları çok boyutlu bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bulgular Tablo 6.13, 6.14 ve 6.15'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 6. 13. SGA faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
SGA1 Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir.	4,49	0,673	405
SGA2 Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır.	4,50	0,666	405
SGA3 Arkeolojik kalıntı bulunduğu her türlü inşaatın durdurulması gerekir.	4,34	0,776	405
SGA4 Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımın artmasını sağlar.	4,33	0,770	405
SGA5 Arkeolojik alanlar çekici turistik merkezleridir.	4,44	0,689	405
SGA6 Arkeolojik alanların turizmle değerlendirilmesi yerel ekonomiye katkı sağlar.	4,47	0,676	405
SGA7 Arkeolojik alanların korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesi gereklidir.	4,52	0,662	405

Madde	Mean	Std. Deviation	N
SGA8 Arkeolojik alanlarda turizm, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun yapılmalıdır.	4,44	0,693	405

Tablo 6.13'e göre elde edilen bulgular, katılımcıların arkeolojik alanların korunması ve sürdürülebilir turizm ilkelerine yüksek düzeyde katılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ortalama değerlerin 4,33–4,52 aralığında olması bu boyutun güçlü bir kabul gördüğünü göstermektedir. Özellikle “yerel halkın bilinçlendirilmesi” (Ort.=4,52) ve “arkeolojik kaynakların korunması” (Ort.=4,49) maddeleri en yüksek ortalamalara sahiptir; bu da katılımcıların koruma bilinci ve toplumsal farkındalık konularına özel önem atfettiğini göstermektedir. Standart sapmaların düşük seyretmesi yanıtların homojenliğini desteklemekte, ölçek toplam ortalaması (Ort.=35,53; SD=4,702) ise faktörün tutarlı bir algı boyutu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, SGA faktörü yalnızca teorik bir yaklaşımı değil, aynı zamanda arkeolojik alanların korunmasına yönelik güçlü bir toplumsal eğilimi de yansıtmaktadır.

Tablo 6. 14. SGA faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
SGA1 Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir.	31,04	17,057	0,826	0,928
SGA2 Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır.	31,04	17,051	0,838	0,927
SGA3 Arkeolojik kalıntı bulunduğu her türlü inşaatın durdurulması gerekir.	31,19	16,966	0,710	0,937
SGA4 Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımın artmasını sağlar.	31,20	17,114	0,691	0,938
SGA5 Arkeolojik alanlar çekici turistik merkezlerdir.	31,09	17,212	0,773	0,932
SGA6 Arkeolojik alanların turizmle değerlendirilmesi yerel ekonomiye katkı sağlar.	31,06	17,021	0,829	0,928
SGA7 Arkeolojik alanların korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesi gereklidir.	31,01	17,143	0,825	0,928
SGA8 Arkeolojik alanlarda turizm, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun yapılmalıdır.	31,09	17,014	0,807	0,929

SGA faktörü için gerçekleştirilen madde bazında güvenilirlik analizine göre (Tablo 6.14), madde-toplam korelasyonları 0,691–0,838 aralığında değişmekte ve tüm maddeler faktöre anlamlı katkı sağlamaktadır. SGA2 (0,838), SGA6 (0,829) ve SGA1

(0,826) maddeleri yüksek korelasyon değerleriyle öne çıkmaktadır. “Cronbach’s Alpha if Item Deleted” değerlerinin 0,927–0,938 aralığında seyretmesi, herhangi bir maddenin çıkarılmasının güvenilirliği artırmadığını göstermektedir. Bu bulgular, ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve SGA faktörünün güvenilir bir ölçüm aracı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 15. SGA faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach’s Alpha	Açıklanan Varyans (%)	Açıklanan Varyans (%)
SKGA1 Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir.	0,862				
SKGA2 Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır.	0,874				
SKGA3 Arkeolojik kalıntı bulunduğu her türlü inşaatın durdurulması gerekir.	0,731				
SKGA4 Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımın artmasını sağlar.	0,710				
SKGA5 Arkeolojik alanlar çekici turistik merkezleridir.	0,800	5,676	0,939	70,954	66,972
SKGA6 Arkeolojik alanların turizmle değerlendirilmesi yerel ekonomiye katkı sağlar.	0,860				
SKGA7 Arkeolojik alanların korunması için yerel halkın bilinçlendirilmesi gereklidir.	0,856				
SKGA8 Arkeolojik alanlarda turizm, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun yapılmalıdır.	0,837				

Tablo 6.15’de yer alan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; faktör yükleri 0,710–0,874 aralığında değişmekte ve tüm maddelerin faktöre güçlü biçimde yüklendiği görülmektedir. Özellikle SKGA2 (0,874), SKGA1 (0,862) ve SKGA6 (0,860) maddeleri yüksek yük değerleriyle öne çıkmaktadır. Analiz Principal Axis Factoring yöntemiyle gerçekleştirilmiş, özdeğeri 5,676 olan tek faktör başlangıçta toplam varyansın %70,954’ünü açıklarken extraction sonrası varyans %66,972 olarak hesaplanmıştır. Cronbach’s Alpha değeri 0,939 olarak belirlenmiş ve ölçeğin oldukça yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu ortaya konmuştur.

Genel olarak SGA faktörü, katılımcıların arkeolojik alanların korunması ve sürdürülebilir turizm ilkelerine yönelik güçlü bir toplumsal eğilim sergilediğini göstermektedir. Bulgular, koruma bilinci, yerel halkın farkındalığı ve turizm–ekonomi ilişkisi boyutlarının yüksek düzeyde kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Ölçeğin

güvenilirliği ve tek boyutlu yapısı, bu algının tutarlı ve geçerli biçimde ölçüldüğünü kanıtlamaktadır.

Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları (MKKD): MKKD faktörü, katılımcıların kültürel mirasın korunması ve kullanımına yönelik davranışlarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda ölçek maddeleri; mirası koruyan yasaların ihlallerini bildirme, çevre kalitesinin korunmasına katkı sağlama, çevre kirliliğini yetkililere iletme ve arkeolojik alanlardaki tahribatı bildirme gibi unsurları içermektedir. Faktöre ilişkin bulgular aşağıda tablolar şeklinde sunulmuş ve açıklanmıştır.

Tablo 6.16.'da MKKD Faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, katılımcıların kültürel mirasın korunmasına yönelik tutumlarının genel olarak yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Ortalama değerlerin 3,91 ile 4,10 arasında değişmesi, katılımcıların bu faktöre ilişkin davranışlara büyük ölçüde katıldıklarını göstermektedir.

Standart sapmaların 0,723–0,870 aralığında seyretmesi, yanıtların homojen olduğunu ve katılımcılar arasında görüş birliği bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ölçek toplam ortalamasının 16,19 (SD=2,671) olarak hesaplanması ise dört maddeden oluşan faktörün genel olarak tutarlı bir yanıt profili sunduğunu göstermektedir.

Tablo, kültürel mirasın korunmasına yönelik bireysel sorumluluk ve yetkililere bildirim davranışlarının katılımcılar tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, MKKD faktörünün güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu ve katılımcıların mirası koruma–kullanma süreçlerine aktif biçimde katılım gösterdiğini desteklemektedir.

Tablo 6. 16. MKKD faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
MKKD1 Kültürel mirası koruyan yasaları ihlal edenleri ilgili makamlara bildiririm.	3,91	0,870	405
MKKD2 Arkeolojik alanda çevre kalitesinin korunmasına yardımcı olurum.	4,07	0,723	405
MKKD3 Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildiririm.	4,10	0,766	405
MKKD4 Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildiririm.	4,10	0,760	405

Tablo 6.17.'de MKKD faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi incelendiğinde, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu görülmektedir. Madde-toplam korelasyonları 0,691 ile 0,789 arasında değişmekte ve tüm maddeler faktöre anlamlı katkı sağlamaktadır. Bu değerler, ölçeğin güvenilirliğini desteklemektedir.

“Cronbach’s Alpha if Item Deleted” değerlerinin 0,820–0,864 aralığında seyretmesi, herhangi bir maddenin çıkarılmasının güvenilirliği artırmadığını göstermektedir. Bu bulgu, faktörün bütün maddelerinin ölçeğe katkı sağladığını ve faktörün tek başına güvenilir bir ölçüm aracı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 17. MKKD faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach’s Alpha if Item Deleted
MKKD1 Kültürel mirası koruyan yasaları ihlal edenleri ilgili makamlara bildirim.	12,27	3,981	0,691	0,864
MKKD2 Arkeolojik alanda çevre kalitesinin korunmasına yardımcı olurum.	12,11	4,477	0,699	0,856
MKKD3 Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildirim.	12,09	4,101	0,789	0,820
MKKD4 Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildirim.	12,08	4,159	0,773	0,827

MKKD faktörü için gerçekleştirilen faktör analizinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,803 olarak bulunmuştur. Bu değer, örneklem yeterliliğinin oldukça iyi olduğunu ve verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett’s Test sonucu ise anlamlıdır ($\chi^2=889,12$; $df=6$, $p<.001$). Bu bulgu, değişkenler arasında faktör analizi yapılmasını destekleyen güçlü bir kanıt sunmaktadır.

Tablo 6.18. MKKD faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi incelendiğinde, faktör yüklerinin 0,739 ile 0,876 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler, tüm maddelerin faktöre güçlü biçimde yüklendiğini ve ölçeğin kuramsal yapıya uygun olduğunu göstermektedir. Özellikle MKKD3 (0,876) ve MKKD4 (0,855) maddeleri yüksek yük değerleriyle öne çıkmaktadır. Analiz sonucunda özdeğer 2,939 olarak hesaplanmış, bu tek faktörün toplam varyansın %73,476’sını açıkladığı belirlenmiştir. Extraction sonrası açıklanan toplam varyans %65,009’dur. Cronbach’s Alpha değeri 0,877 olarak bulunmuş, bu da faktörün yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 18. MKKD faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach h's Alpha	Toplam Varyans (%)	Açıklanan Toplam Varyans
MKKD1 Kültürel mirası koruyan yasaları ihlal edenleri ilgili makamlara bildiririm.	0,739				
MKKD2 Arkeolojik alanda çevre kalitesinin korunmasına yardımcı olurum.	0,746	2,939	0,877	73,476	65,009
MKKD3 Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildiririm.	0,876				
MKKD4 Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildiririm.	0,855				

Genel olarak üç tablo birlikte değerlendirildiğinde, MKKD faktörünün hem tanımlayıcı istatistikler hem güvenilirlik hem de faktör analizi sonuçlarıyla tutarlı ve güçlü bir yapı sergilediği görülmektedir. Katılımcılar mirası koruma ve kullanım davranışlarına yüksek düzeyde katılım göstermiş, ölçek yüksek iç tutarlılık değerleriyle güvenilir bulunmuş ve faktör analizi sonuçları da tek boyutlu, sağlam bir yapıyı teyit etmiştir. Bu bulgular, MKKD faktörünün ölçüm amacına uygun, geçerli ve güvenilir bir boyut olduğunu ortaya koymaktadır

Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışı (SFKD): Bu faktör, katılımcıların kültürel mirasın korunmasına yönelik finansal katkı davranışlarını ortaya koymaktadır. Ölçek maddeleri; bağış yapma, kültürel mirasla ilgili yayınları takip etme, mirası destekleyen şirketlerden ürün satın alma ve başkalarını bağış yapmaya teşvik etme davranışlarını içermektedir. SFKD faktörüne ilişkin bulgular araştırmanın genel akışı içerisinde Tablo 6.16 'da tanımlayıcı istatistikler, Tablo 6.20'de madde bazında güvenilirlik analizi ve Tablo 6.21'de açımlayıcı faktör analizi sonuçlarıyla altında sunulmuş ve açıklanmıştır.

Tablo 6. 19. SFKD faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
SFKD1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle bağış yaparım.	3,24	1,075	405
SFKD1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle bağış yaparım.	3,24	1,075	405
SFKD2 Kültürel mirasla ilgili yayınları takip ederim.	3,63	0,968	405
SFKD3 Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm.	3,84	0,859	405
SFKD4 Kültürel mirasın korunması için başkalarını da bağış yapmaya ikna etmeye çalışırım.	3,45	1,015	405

Tanımlayıcı istatistikler sonucunda ölçek ortalaması 14,16 (SD=3,241) olarak bulunmuş, bu değer katılımcıların finansal katkı davranışlarına orta düzeyde katılım gösterdiğini ve yanıtların tutarlı bir dağılım sergilediğini ortaya koymaktadır. Tablo 6.19’da verilen tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, SFKD faktörüne ait dört maddenin ortalamalarının 3,24 ile 3,84 arasında değiştiği ve standart sapmaların 0,859 ile 1,075 aralığında olduğu görülmektedir. En düşük ortalama bağış yapma davranışında (3,24) gözlenmiş, bu da doğrudan finansal katkının sınırlı kaldığını göstermektedir. En yüksek ortalama ise mirası destekleyen şirketlerden ürün satın alma davranışında (3,84) bulunmuş, bu durum katılımcıların dolaylı katkı yollarına daha fazla yöneldiğini ortaya koymaktadır. Kültürel mirasla ilgili yayınları takip etme (3,63) ve başkalarını bağış yapmaya ikna etme (3,45) davranışları ise orta düzeyde katılım sergilemiştir. Standart sapmaların görece düşük olması, yanıtların homojen bir dağılım gösterdiğini ancak bağış yapma davranışında farklılıkların daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 20. SFKD faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach 's Alpha if Item Deleted
SFKD1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle bağış yaparım.	10,92	5,610	0,733	0,545	0,777
SFKD2 Kültürel mirasla ilgili yayınları takip ederim.	10,53	6,433	0,638	0,435	0,818
SFKD3 Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm.	10,32	6,713	0,686	0,475	0,802
SFKD4 Kültürel mirasın korunması için başkalarını da bağış yapmaya ikna etmeye çalışırım.	10,71	6,107	0,671	0,485	0,805

Tablo 6.20’de verilen madde bazında güvenilirlik analizi sonuçlarına göre ölçeğin iç tutarlılığı yüksektir. Madde toplam korelasyonları 0,638 ile 0,733 arasında değişmekte ve her bir maddenin faktöre anlamlı katkı sağladığı görülmektedir. Squared multiple correlation değerleri 0,435 ile 0,545 aralığında olup maddelerin faktörle güçlü ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Cronbach’s Alpha if Item Deleted değerleri 0,777 ile 0,818 arasında değişmekte ve herhangi bir maddenin çıkarılmasının ölçeğin güvenilirliğini artırmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, SFKD faktörünün dört

maddeden oluşan yapısının güvenilir olduğunu ve ölçeğin sağlam bir ölçüm aracı sunduğunu göstermektedir.

Tablo 6. 21. SFKD faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach's Alpha	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
SFKD1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşlara genellikle bağış yaparım.	0,824				
SFKD2 Kültürel mirasla ilgili yayınları takip ederim.	0,708				
SFKD3 Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm.	0,762	2,733	0,843	69,329	57,946
SFKD4 Kültürel mirasın korunması için başkalarını da bağış yapmaya ikna etmeye çalışırım.	0,746				

SFKD faktörü için yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,792 ve Bartlett's Test sonucu ($\chi^2=663,716$, $df=6$, $p<,001$) anlamlıdır; Tablo 6.21'de verilen açımlayıcı faktör analizi sonuçları, SFKD faktörüne ait maddelerin faktöre güçlü biçimde yüklendiğini göstermektedir. Özdeğerin 2,733 olarak hesaplanması ve açıklanan varyans oranının yüzde 69,329 olması, faktörün ölçek yapısı içinde anlamlı bir boyut oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Cronbach's Alpha değerinin 0,843 olması ise faktörün iç tutarlılığını desteklemektedir. Genel olarak SFKD faktörü, katılımcıların kültürel mirasın korunmasına yönelik finansal katkı davranışlarını ölçen tutarlı bir yapı olarak değerlendirilmiş; bulgular doğrudan bağış yapma eğiliminin sınırlı, dolaylı katkı yollarının ise daha fazla benimsendiğini göstermiştir.

Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyeti (SYPKN): SYPKN faktörü, kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal ve politik süreçlere katılım niyetlerini ölçmek amacıyla geliştirilmiş olup üç maddeden oluşmaktadır: kuruluşları destekleme (SYPKN1), yetkililere başvuruda bulunma istekliliği (SYPKN2) ve kültürel mirası destekleyen adaylara oy verme (SYPKN3). Faktörün geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular, sırasıyla Tablo 6.22'de tanımlayıcı istatistikler, Tablo 6.23'de madde bazında güvenilirlik analizi ve Tablo 6.24'de açımlayıcı faktör analizi sonuçlarıyla sunulmuştur.

Tablo 6. 22. SYPKN faktörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Madde	Mean	Std. Deviation	N
SYPKN1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları desteklerim.	4,22	0,755	405
SYPKN2 Gelecekte kültürel mirasın daha fazla korunması amacıyla yetkililere başvuruda bulunmaya istekli olurum.	4,04	0,830	405
SYPKN3 Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adaylara oy veririm.	4,09	0,828	405

Faktörün toplam puan ortalaması 12,36 (SD=0,945) olarak hesaplanmış olup, katılımcıların yanıtlarının homojen bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Tablo 6.22’de verilen tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, SYPKN faktörüne ait üç maddenin ortalamalarının 4,04 ile 4,22 arasında değiştiği ve standart sapmaların 0,755 ile 0,830 aralığında olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları destekleme davranışında (4,22) bulunmuş, en düşük ortalama ise gelecekte yetkililere başvuruda bulunma istekliliğinde (4,04) gözlenmiştir. Kültürel mirası destekleyen adaylara oy verme davranışı ise 4,09 ortalama ile orta-yüksek düzeyde bir eğilim göstermektedir. Standart sapmaların görece düşük olması, katılımcıların yanıtlarının homojen bir dağılım sergilediğini ortaya koymaktadır. Genel olarak SYPKN faktörü, katılımcıların kültürel mirasın korunmasına yönelik siyasal ve yönetsel katkı davranışlarını tutarlı biçimde yansıtmaktadır.

Tablo 6. 23. SYPKN faktörüne ilişkin madde bazında güvenilirlik analizi

Madde	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
SYPKN1-Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları desteklerim.	8,13	2,035	0,547	0,650
SYPKN2-Gelecekte kültürel mirasın daha fazla korunması amacıyla yetkililere başvuruda bulunmaya istekli olurum.	8,31	1,820	0,570	0,620
SYPKN3-Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adaylara oy veririm.	8,27	1,874	0,540	0,656

Tablo 6.23’de verilen madde bazında güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde, SYPKN faktörüne ait üç maddenin ölçeğe anlamlı katkı sağladığı görülmektedir. Corrected item-total correlation değerleri 0,540 ile 0,570 arasında değişmekte olup maddelerin faktörle ilişkili olduğunu göstermektedir. Cronbach’s Alpha if Item Deleted değerleri 0,620 ile 0,656 aralığında bulunmuş, bu da herhangi bir

maddenin çıkarılmasının ölçeğin güvenilirliğini artırmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, faktörün üç maddeden oluşan yapısının güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. 24. SYPKN faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi

Madde	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cronbach's Alpha	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
SYPKN1 Kültürel mirasın korunması ile ilgili kuruluşları desteklerim.	0,678				
SYPKN2 Gelecekte kültürel mirasın korunması amacıyla yetkililere başvuruda bulunmaya istekli olurum.	0,722	1,948	0,729	64,943	47,490
SYPKN3 Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adalara oy veririm.	0,666				

Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri (SYPKN) faktörüne ilişkin açımlayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0,683 olarak bulunmuş ve Bartlett's Test sonucu anlamlı çıkmıştır ($\chi^2=249,568$, $df=3$, $p<.001$). Bu değerler, veri setinin faktör analizine uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6.24'de görüldüğü üzere, SYPKN faktörüne ait maddelerin faktör yükleri 0,666 ile 0,722 arasında değişmektedir. Bu değerler, maddelerin faktöre anlamlı biçimde yüklendiğini göstermektedir. Cronbach's Alpha değeri 0,729 olarak belirlenmiş ve faktörün iç tutarlılığını desteklemiştir. Principal Axis Factoring yöntemiyle gerçekleştirilen analizde özdeğeri 1,948 olan tek faktör elde edilmiş, bu faktör toplam varyansın %64,943'ünü açıklamış ve extraction sonrası varyans %47,490 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, faktörün tek boyutlu bir yapı sergilediğini ve maddelerin aynı boyut altında toplandığını ortaya koymaktadır.

SYPKN faktörü, katılımcıların kültürel mirasın korunmasına yönelik politik destek verme, yasal süreçlere katılma ve ilgili kuruluşları destekleme eğilimlerini ölçen güvenilir ve geçerli bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, sürdürülebilir miras yönetimi bağlamında politik ve yasal katılımın önemini vurgulamakta ve ölçeğin bu boyutu ölçmede güçlü bir araç olduğunu göstermektedir.

6.3. Yapısal Eşitlik (PLS-SEM – Kısmi En Küçük Kareler) Ölçüm Modeli

Faktör analizleri sonucunda ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği sağlandıktan sonra, araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin bütüncül biçimde incelenebilmesi için Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM) kullanılmıştır. Kline (2015), SEM’i sosyal bilimlerde karmaşık ilişkilerin aynı anda test edilmesine olanak tanıyan güçlü bir istatistiksel yöntem olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, hem gözlenen değişkenler (ölçek maddeleri) hem de doğrudan ölçülemeyen gizil değişkenler arasındaki ilişkileri bütüncül bir çerçevede incelemektedir.

SEM’in iki temel yaklaşımı bulunmaktadır: kovaryans temelli SEM (CB-SEM) ve kısmi en küçük kareler temelli SEM (PLS-SEM). CB-SEM daha çok teori doğrulamaya odaklanırken, PLS-SEM en küçük kareler algoritmasına dayalı öngörücü ve keşifsel yönüyle öne çıkmaktadır (Rigdon, Sarstedt & Ringle, 2017). PLS algoritması, gizil değişkenlerin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerini kolaylaştırmakta; AVE, CR, HTMT ve VIF gibi ölçütlerle modelin sağlamlığını değerlendirmeye imkân tanımaktadır (Sarstedt, Ringle & Hair et al., 2022). Ayrıca hiyerarşik yapı modellemesi sayesinde çok boyutlu ölçeklerin üst düzey yapılarla ilişkilendirilmesi mümkün hale gelmektedir. Bu yönüyle PLS-SEM, sosyal bilimlerde teori geliştirme ve öngörücü analizler için yaygın olarak tercih edilmektedir.

Araştırma modelinin ölçüm yapılarının güvenilirlik ve geçerliliğini değerlendirmek amacıyla PLS-SEM kapsamında çeşitli istatistiksel kriterler kullanılmıştır. Bu kriterler, göstergelerin yapıyı ne ölçüde temsil ettiğini, ölçüm araçlarının iç tutarlılığını, yapılar arasındaki yakınsak geçerliliği ve ayrışma geçerliliğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tabloda, literatürde kabul gören metrikler ve eşik değerler özetlenerek modelin sağlamlığını değerlendirmede kullanılan temel ölçütler sistematik biçimde sunulmaktadır.

Tablo 6. 25. Yapısal eşitlik modellemesi için ölçüm kriterleri ve eşik değerler

Gösterge	Kriter	Metrikler / Eşik Değerler
Her bir göstergenin yapıyı ne kadar iyi temsil ettiğini ölçer.	Gösterge	Faktör yükleri ≥ 0.708 (yapı, göstergenin varyansının
	Güvenilirliği	%50’sinden fazlasını açıklar)
	(Outer Loadingss)	0.40–0.708: yalnızca kaldırıldığında güvenilirlik/ geçerlilik artıyorsa çıkarılmalı; <0.40: mutlaka çıkarılmalı

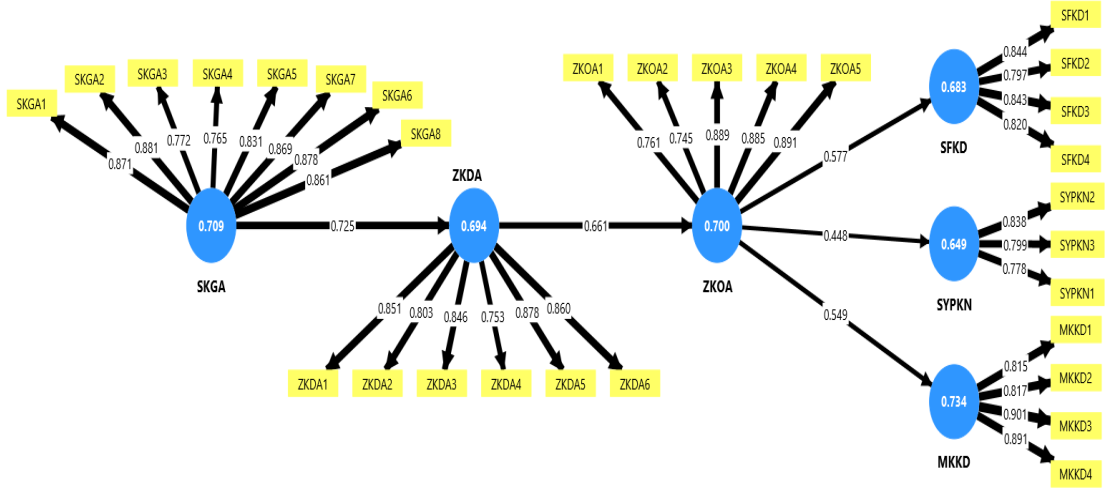
İç Tutarlılık Güvenilirliği (Internal Consistency Reliability) Yapıyı ölçen göstergelerin birbirleriyle ne kadar tutarlı olduğunu gösterir.	Cronbach'sAl pha(α) CompositeRel iability(ρ_c) rhoA	Cronbach's Alpha= alt sınır >0.70 Bileşik Güvenilirlik (ρ_c) = üst sınır (daha liberal) rhoA=genellikle α ile ρ_c arasında, iyi bir temsil Kabul edilebilir: ≥ 0.70 (≥ 0.60 keşifsel araştırmalarda) Önerilen:0.80–0.90 Sorunlu: >0.95 (göstergeler aşırı benzer → içerik geçerliliği zayıflar)
Yakınsak Geçerlilik (Convergent Validity)	Average Variance Extracted (AVE)	Ortalama Varyans Çıkarımı (AVE) ≥ 0.50 (yapı, göstergelerin varyansının en az %50'sini açıklar)
Ayrışma Geçerliliği (Discriminant Validity)	Heterotrait– Monotrait Ratio (HTMT)	HTMT Kriteri: Kavramsal olarak benzer yapılar için: HTMT <0.90 Kavramsal olarak farklı yapılar için: HTMT <0.85 Bootstrap güven aralıkları: üst sınır ilgili eşik değerinin altında olmalı (0.90 veya 0.85)

Kaynak: Henseler et al., 2015; Tenenhaus et al. 2005; Kline 2015

Bu çalışmada, araştırma modelinin çok boyutlu yapısı ve hem doğrudan hem de dolaylı etkilerin aynı anda test edilmesini gerektirmesi nedeniyle PLS-SEM (Kısmi En Küçük Kareler –) tercih edilmiştir. Bu yöntem, Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Katılım Ölçeği kapsamında geliştirilen hipotezlerin sınanması için en uygun yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle hem modelin öngörücü gücü desteklenmiş hem de kültürel miras algısı gibi çok boyutlu kavramların bütüncül biçimde incelenmesine imkân tanınmıştır.

6.3.1. PLS-SEM ölçüm modeli bulguları

Araştırma bulgularının daha anlaşılır biçimde sunulabilmesi için PLS-SEM analizinden elde edilen ölçüm ve yapısal ilişkiler görsel olarak modellenmiştir. Bu görsel, hem ölçüm boyutunda geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini hem de yapısal boyutta hipotezlerde öngörülen ilişkileri bütüncül biçimde ortaya koymaktadır. Böylece tablolarla verilen istatistiksel bulguların ötesinde, modelin işleyişi görsel bir çerçeveye oturtulmuştur.

Görsel 6. 1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum araştırma modeli: ölçüm ve yapısal boyutlar

Görsel 6.1’de yer alan yuvarlak kutular gizil değişkenleri ve onların AVE değerlerini göstermektedir. Örneğin SGA (0.709), ZKDA (0.694) ve ZKOA (0.700) değerleri, ilgili gizil değişkenin gözlenen değişkenleri ne ölçüde açıkladığını ortaya koymaktadır. Dikdörtgen kutular gözlenen değişkenleri ve faktör yüklerini göstermekte olup, SGA1–SGA8 arasındaki yüklerin 0.765–0.881 aralığında olması göstergelerin güçlü temsil gücünü doğrulamaktadır. Bu bulgular, ölçüm boyutunun güvenilirlik ve geçerlilik açısından yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca oklar üzerindeki katsayılar gizil değişkenler arasındaki ilişkilerin gücünü ifade etmektedir. Örneğin SGA → ZKDA (0.725), ZKDA → ZKOA (0.661) ve ZKOA → SFKD (0.577) ilişkileri hipotezlerde öngörülen bağlantıların anlamlı ve pozitif olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, sürdürülebilir kalkınma algısından değer algısına; değer algısından otantiklik algısına ve otantiklikten mirasın korunması, finansal katkı ve politik katılım davranışlarına uzanan zinciri doğrulamaktadır.

Bu bulgular ışığında model, ölçüm boyutunda yüksek faktör yükleri ve kabul edilebilir AVE değerleriyle geçerlilik ve güvenilirlik sağlamış, yapısal boyutta ise öngörülen ilişkileri desteklemiştir. Böylece şekil, arkeolojik alanın, turizm ve miras yönetiminde algısal ilişkilerini bütüncül biçimde açıklayan, özgün bir çerçeve sunmaktadır.

6.3.2. Ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerlilik analizi

Bu bölümde PLS-YEM kapsamında ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerlilik kriterleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Gizil değişkenlere ait faktör yükleri

(outer loadings), Cronbach's Alpha, rho_A, bileşik güvenilirlik (CR), ortalama varyans çıkarımı (AVE), t-istatistikleri ve VIF değerleri incelenmiş ve bulgular Tablo 6.26'da sunulmuştur. Tablo, her bir yapının göstergelerine ait faktör yükleri, iç tutarlılık güvenilirliği (Cronbach's Alpha, rho_A, Composite Reliability), yakınsak geçerlilik ölçütü (AVE), t istatistikleri ve VIF değerlerini göstermektedir. Bu bulgular, modelin geçerlilik ve güvenilirlik açısından literatürde önerilen kriterlerle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Cronbach's Alpha değerlerinin 0.730 ile 0.941 arasında değiştiği, rho_A ve bileşik güvenilirlik (Composite Reliability) değerlerinin ise 0.80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu bulgular, yapıların yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve güvenilirlik açısından kabul edilebilir düzeyde olduklarını göstermektedir. Ayrıca AVE değerleri 0.649–0.734 aralığında elde edilmiş olup, tüm yapılar için 0.50'nin üzerinde bulunmuştur. Bu sonuç, her bir örtük değişkenin göstergelerinin varyansının yarısından fazlasını açıkladığını ortaya koymakta ve Fornell & Larcker (1981) tarafından önerilen kriterle uyumlu olduğunu doğrulamaktadır.

Composite Reliability (pc) değerleri incelendiğinde en düşük değer 0.896 olduğu görülmektedir. Bu değer önerilen aralık olan 0.80–0.90 içinde yer almakta ve yapının güçlü bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. rho_A değeri ise 0.832 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Cronbach's Alpha ile Composite Reliability arasında konumlanarak yapının güvenilirliğini dengeli biçimde temsil etmektedir.

Analiz bulguları, literatürde önerilen eşik değerler ışığında yorumlanmıştır (Hair, Hult, Ringle, & Sarstedt, 2022, s. 135). Dış yükler (outer loadings) incelendiğinde, tüm göstergelerin 0,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, her bir göstergenin ilgili örtük değişkeni yeterli düzeyde temsil ettiğini ortaya koymaktadır.

Bazı maddelerde (örneğin SGA3, SGA4 ve ZKOA2) dış yükler 0,75'in altında değerler almış olsa da kabul edilebilir sınırın üzerinde oldukları için modelde bırakılmıştır. Literatürde 0,40–0,70 aralığındaki yüklerin, modelin genel güvenilirliği ve geçerliliği bozulmadığı sürece kullanılabilmesi belirtilmektedir (Hair et al., 2022, s;136).

Ayrıca VIF değerlerinin tüm göstergeler için 5'in altında bulunması, modelde multikolineerlik sorunu olmadığını göstermektedir. T-istatistiklerinin 1.96'nın üzerinde olması ise yüklerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 6. 26. PLS-SEM ölçüm modeli güvenilirlik ve geçerlilik bulguları

Latent Variable	Indicators	Outer Loadings	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	(AVE)	T Statistic	VIF
Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları	SFKD1	0,844	0,845	0,849	0,896	0,683	38,748	2,200
	SFKD2	0,797					38,148	1,771
	SFKD3	0,843					41,173	1,904
	SFKD4	0,820					38,850	1,941
Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları	MKKD1	0,815	0,879	0,890	0,917	0,734	41,412	1,927
	MKKD2	0,817					45,872	1,962
	MKKD3	0,901					41,993	3,093
	MKKD4	0,891					42,812	2,950
Sürdürülebilir Gelişim Algısı(SGA)	SGA1	0,871	0,941	0,943	0,951	0,709	32,697	4,385
	SGA2	0,881					33,551	4,630
	SGA3	0,772					25,279	2,058
	SGA4	0,765					24,030	1,941
	SGA5	0,831					25,206	2,620
	SGA6	0,878					34,506	3,607
	SGA7	0,869					34,606	3,244
	SGA8	0,861					25,856	3,014
Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri	SYPKN1	0,838	0,730	0,739	0,847	0,649	27,826	1,430
	SYPKN2	0,799					23,700	1,482
	SYPKN3	0,778					28,982	1,413
Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı	ZKDA1	0,851	0,911	0,916	0,931	0,694	34,949	2,753
	ZKDA2	0,803					37,962	2,316
	ZKDA3	0,846					35,142	2,471
	ZKDA4	0,753					31,944	1,986
	ZKDA5	0,878					35,983	3,468
	ZKDA6	0,860					37,699	3,038
Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı	ZKOA1	0,761	0,892	0,906	0,921	0,700	31,425	1,685
	ZKOA2	0,745					34,515	1,889
	ZKOA3	0,889					44,330	3,207
	ZKOA4	0,885					46,142	3,423
	ZKOA5	0,891					38,445	3,468

6.3.2.1. Yakınsak geçerlilik ve güvenilirlik bulguları

Geçerlik, belirli bir ölçüm ölçeğinin değerlendirmeyi amaçladığı kavramı doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığının değerlendirilmesini içerir. Yapısal geçerliliğin

değerlendirilmesi, hem yakınsak hem de ayrımcı geçerlilik incelenerek gerçekleştirilir. Yakınsak geçerlilik, belirli bir ölçümdeki ögeler, altta yatan yapıyı tasvir etmek için toplu olarak hizalandığında ortaya çıkar. Bu noktada çıkarılan ortalama varyans (AVE), yapı ile ilişkili her göstergenin kareli yüklerinin ortalaması olarak hesaplanır. İstatistiksel açıdan AVE'nin 0.50'yi aşması yakınsak geçerliliğin sağlandığını göstermektedir (SmartPLS). Analiz bulguları, (bkz tablo 6.26) tüm yapılar için AVE değerlerinin 0.50'nin üzerinde (0.649–0.734 aralığında) olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, her bir örtük değişkenin göstergelerinin varyansının yarısından fazlasını açıkladığını göstermekte ve Fornell & Larcker'ın (1981, s.46) önerdiği kriterle uyumlu olduğunu doğrulamaktadır.

İç tutarlılık güvenilirliği açısından Cronbach's Alpha değerlerinin 0.730 ile 0.941 arasında değiştiği, rho_A ve bileşik güvenilirlik (Composite Reliability) değerlerinin ise 0.80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, Hair vd., (2022) tarafından önerilen eşik değerlerle karşılaştırıldığında yapıların yüksek düzeyde güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca tüm göstergelerin dış yüklerinin 0.70'in üzerinde olması, göstergelerin ilgili örtük değişkenleri yeterli düzeyde temsil ettiğini doğrulamaktadır.

6.3.2.2. Ayrımcı geçerlilik bulguları

Ayrımcı geçerlilik, çalışma kapsamında yer alan yapıların birbirinden bağımsız ve benzersiz olduğunu ortaya koymak amacıyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, yapıların bireysel kimliklerini koruduklarını ve diğer yapılarla aşırı derecede ilişkili olmadıklarını göstermektedir. SmartPLS bağlamında ayrımcı geçerlilik üç farklı metodoloji aracılığıyla doğrulanmaktadır: Fornell–Larcker kriteri, çapraz yükleme prensibi ve HTMT oranı.

Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre, belirli bir yapı için AVE'nin karekökünün diğer yapılarla olan korelasyon değerlerinden yüksek olması ayrımcı geçerliliğin sağlandığını göstermektedir. Çapraz yükleme prensibine göre ise, her bir göstergenin kendi ait olduğu yapıda diğer yapılara kıyasla daha yüksek faktör yükü sergilemesi beklenmektedir. Eğer bir göstergenin alternatif bir yapıda daha yüksek yük değerine sahip olması söz konusu olursa, bu durum ayrımcı geçerlilik açısından sorun teşkil etmektedir. Ayrıca yükleme farkının 0.10'dan küçük olması, göstergenin başka

bir yapıya çapraz yüklendiğini ve bu durumun ayrımcı geçerliliği zayıflatabileceğini göstermektedir (Hair et al., 2022).

Tablo 6.27’de sunulan bulgular, Fornell–Larcker kriterine göre her bir yapının AVE karekökünün diğer yapılarla olan korelasyonlarından yüksek olduğunu göstermiştir.

Tablo 6. 27. Ayırışma geçerliliği ve uyum özeti değerleri

Discriminant Validity (Fornell-Larcker Criterion)							Heterotrait-Monotrait (HTMT) Ratios				
	MKKD	SFKD	SGA	SYPKN	ZKDA	ZKOA	MKKD	SFKD	SGA	SYPKN	ZKDA
MKKD	0.857										
SFKD	0.628	0.826					0.725				
SGA	0.477	0.355	0.842				0.525	0.392			
SYPKN	0.487	0.550	0.524	0.805			0.596	0.687	0.725		
ZKDA	0.552	0.460	0.725	0.519	0.833		0.613	0.520	0.687	0.632	
ZKOA	0.549	0.577	0.502	0.448	0.661	0.837	0.607	0.657	0.392	0.543	0.723
RMStheta : 0.141; SRMR0.057; Chi-Square: 1427.816; GoF: 0.534; NFI: 0.846											

HTMT oranı, önceki araştırmalar ve simülasyon çalışmalarından elde edilen bulgular ışığında, Henseler vd., kavramsal olarak birbirine çok benzer yapıları kapsayan modellerde <0.90 eşik değerini önermektedir. Bu durumda 0.90’ı aşan bir HTMT değeri, ayrımcı geçerliliğin zayıfladığını ve yapıların birbirinden ayırt edilemediğini gösterebilir. Buna karşılık, tersine yol modeli, içindeki yapıların kavramsal olarak daha farklı yapıları içeren modellerde araştırmacılar için uygun eşik değeri <0.85 olarak kabul edilmektedir (Henseler et al., 2015). Bu çalışmada HTMT oranlarının incelenmesi sonucunda en yüksek değer 0.725 olduğu görülmüş ve bu değer literatürde önerilen eşiklerin altında kalarak yapıların birbirinden ayırt edilebilir olduğunu desteklemiştir. Ayrıca model uyum iyiliği göstergeleri (RMStheta: 0.141; SRMR: 0.057; Chi-Square: 1427.816; GoF: 0.534; NFI: 0.846) ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğini pekiştirmektedir.

Elde edilen sonuçlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, SmartPLS ile gerçekleştirilen ölçüm modeli analizinin güvenilirlik ve geçerlilik açısından güçlü kanıtlar sunduğu anlaşılmaktadır. Yapıların yüksek iç tutarlılığa sahip olması, yakınsak geçerliliğin sağlanması ve çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmaması, araştırmanın ölçüm modelinin sağlamlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, yapısal

model analizine geçiş için güvenilir bir temel oluşturmakta ve sonraki aşamalarda hipotezlerin test edilmesine metodolojik açıdan sağlam bir zemin hazırlamaktadır.

6.3.3. Yol katsayıları ve hipotez testleri

Yapısal eşitlik modelinde hipotezlerin değerlendirilmesi, gizil değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin gücünü ve yönünü gösteren yol katsayıları (β) üzerinden yapılır. Bu katsayılar, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerini nicel olarak ortaya koyan temel ölçütlerdir. Dolayısıyla, hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemede yol katsayıları kritik bir göstergedir.

Hipotezlerin test edilmesinde, yol katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı *bootstrapping yöntemi* ile elde edilen ortalama değerler, standart sapmalar, t-değerleri ve p-değerleri dikkate alınarak belirlenmektedir. Literatürde hipotezlerin kabulü için $\beta \geq 0.10$, bootstrapping ortalamalarının β ile uyumlu seyretmesi, standart sapmaların düşük (0.01–0.05 aralığında) kalması, t-değerlerinin 1.96'nın üzerinde ve p-değerlerinin 0.05'in altında bulunması gerektiği ifade edilmektedir (J. Cohen, 1988b; Hair, Hult, Ringle & Sarstedt, 2022). Bu kriterler sağlandığında modelin öngördüğü ilişkiler güvenilir ve istatistiksel olarak desteklenmiş kabul edilmektedir.

Bu çerçevede, PLS-SEM aracılığıyla gerçekleştirilen yapısal model analizinde elde edilen yol katsayıları, t-değerleri ve p-değerleri incelenmiş; hipotezlerin kabul/red durumları değerlendirilmiş ve modelin kuramsal çerçevesi hem doğrudan etki hipotezleri hem de dolaylı etki hipotezleri üzerinden istatistiksel olarak sınanmıştır.

6.3.3.1. Doğrudan etki hipotez testleri

Doğrudan etkiler, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki aracısız etkilerini göstermekte olup, modelde öngörülen ilişkilerin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu çalışmada PLS-SEM aracılığıyla test edilen doğrudan etki hipotezlerinin sonuçları Tablo 2.28'de sunulmaktadır.

Tablo 6. 28. Doğrudan etki hipotez test sonuçları

Hipotez	Yol	β	Ort.	Ss	t-değeri	p	Sonuç
H1	SGA → ZKDA	0.725	0.726	0.040	18.181	0.000	Kabul
H2	ZKDA → ZKOA	0.661	0.663	0.033	19.843	0.000	Kabul
H3	ZKOA → MKKD	0.549	0.552	0.037	14.986	0.000	Kabul
H4	ZKOA → SFKD	0.577	0.579	0.041	13.981	0.000	Kabul
H5	ZKOA → SYPKN	0.448	0.454	0.052	8.650	0.000	Kabul

Tablo incelendiğinde, tüm doğrudan yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Özellikle SGA'nın ZKDA üzerindeki etkisi ($\beta = 0.725$, $t = 18.181$) ve ZKDA'nın ZKOA üzerindeki etkisi ($\beta = 0.661$, $t = 19.843$) yüksek etki büyüklüğü ile öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ZKOA'nın MKKD, SFKD ve SYPKN üzerindeki etkileri de anlamlı ve pozitif yönlüdür. Bu bulgular, modelde öngörülen algısal zincirin güçlü biçimde doğrulandığını ortaya koymaktadır.

6.3.3.2. Dolaylı etki hipotez testleri

Dolaylı etkiler, bir değişkenin başka bir değişken üzerindeki etkisini aracılık eden yapılar üzerinden aktarmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, modelin bütünsel geçerliliğini test etmek için aracılık yollarının incelenmesi önemlidir. Tablo 6.29'da yer alan dolaylı etki hipotez test sonuçları, modeldeki aracılık ilişkilerinin gücünü ve anlamlılığını ortaya koymaktadır.

Tablo 6. 29. Dolaylı etki hipotez test sonuçları

Hipotez	Yol	β	Ort.	Ss	t-değeri	p	Sonuç
H6	SGA → ZKDA → ZKOA → SFKD	0.276	0.279	0.030	9.116	0.000	Kabul
H7	SGA → ZKDA → ZKOA → MKKD	0.263	0.266	0.030	8.655	0.000	Kabul
H8	ZKDA → ZKOA → SYPKN	0.296	0.301	0.041	7.191	0.000	Kabul
H9	SGA → ZKDA → ZKOA	0.479	0.482	0.035	13.522	0.000	Kabul
H10	SGA → ZKDA → ZKOA → SYPKN	0.215	0.219	0.033	6.586	0.000	Kabul
H11	ZKDA → ZKOA → MKKD	0.363	0.367	0.035	10.379	0.000	Kabul
H12	ZKDA → ZKOA → SFKD	0.381	0.384	0.036	10.606	0.000	Kabul

Tablo Y'deki sonuçlar, tüm hipotezlerin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğunu ($p < 0.001$) ve kabul edildiğini göstermektedir. Beta (β) katsayıları 0.215 ile 0.479

arasında değişmekte olup, bu değerler dolaylı etkilerin orta ile güçlü düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. En yüksek etki büyüklüğü H9 hipotezinde (SGA → ZKDA → ZKOA) gözlenmiştir ($\beta = 0.479$; $t = 13.522$). Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı'nın modelde merkezi bir aracılık rolü oynadığını ve Sürdürülebilir Gelişim Algısı'nın etkilerini farklı çıktılara güçlü biçimde aktardığını ortaya koymaktadır.

Dolaylı etkilerin anlamlı ve güçlü düzeyde olması, aracılık yapılarının modelde kritik bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Özellikle ZKOA, hem SGA'nın hem de ZKDA'nın farklı çıktılara aktarılmasında merkezi bir köprü işlevi görmektedir. Bu durum, kültürel miras alanlarında sürdürülebilirlik algısının yalnızca doğrudan değil, otantiklik aracılığıyla da ziyaretçi tutumlarını ve deneyimlerini şekillendirdiğini göstermektedir. Böylece otantiklik algısı hem teorik hem de pratik açıdan modelin en kritik bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

6.3.4. Ek Metodolojik kontroller

Ortak yöntem yanlılığı kontrolü: Araştırmada ortak yöntem yanlılığını azaltmak amacıyla Harman's single factor testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ilk faktör toplam varyansın %44,084'ünü açıklamıştır. Bu oran %50'nin altında olduğundan, verilerin tek bir faktör altında toplanmadığı ve ortak yöntem yanlılığı riskinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Podsakoff vd., (2003) ortak yöntem yanlılığının özellikle anket çalışmalarında ciddi bir tehdit oluşturabileceğini vurgulamaktadır; bu çalışmada elde edilen bulgular, söz konusu riskin düşük olduğunu göstermektedir.

Ayrıca VIF değerleri incelenmiş ve tüm değişkenlerde kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir. Multikolineerlik; VIF değerlerinin 3.3 ve 5'in altında olması değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermektedir (Hair et al., 2022). Bu bulgu, modelin tahmin gücünü (Q^2) desteklemektedir (Geisser, 1974).

Açıklanan varyans (R^2): Bağımlı değişkenler için R^2 değerleri MKKD için 0,302 (Adj.=0,300), SFKD için 0,333 (Adj.=0,331), SYPKN için 0,201 (Adj.=0,199), ZKDA için 0,526 (Adj.=0,524) ve ZKOA için 0,436 (Adj.=0,435) olarak hesaplanmıştır. Özellikle ZKDA'nın yüksek açıklayıcılığı, değer algısının modelde kritik rol oynadığını gösterirken, otantiklik algısının da değer algısı üzerinden güçlü biçimde açıklandığı anlaşılmaktadır. Hair vd., (2022) R^2 değerlerinin modelin açıklayıcılığını değerlendirmede temel ölçüt olduğunu ve 0,50'nin üzerindeki değerlerin

güçlü kabul edildiğini belirtmektedir; bu bağlamda ZKDA'nın açıklayıcılığı literatürle uyumludur.

Tahmin gücü (Q²): Blindfolding analizi sonucunda SYPKN için güçlü (Q²=0,41), MKKD ve SFKD için orta (Q²≈0,29–0,30), ZKDA ve ZKOA için orta (Q²≈0,20–0,24), SGA için düşük (Q²=0,14) tahmin gücü elde edilmiştir. Bu dağılım, modelin özellikle politik/yasal katılım niyetleri (SYPKN) üzerinde güçlü öngörü kapasitesine sahip olduğunu; SGA'nın tek başına davranış niyetlerini öngörmede sınırlı kaldığını göstermektedir. Stone (1974) ve Geisser (1974) tarafından geliştirilen Q² kriteri, pozitif değerlerin modelin öngörü gücünü doğruladığını belirtmektedir; bu çalışmada elde edilen sonuçlar bu kriterle uyumludur.

Alternatif model karşılaştırması: Bayesian Information Criterion (BIC) değerleri MKKD için -134,378, SFKD için -152,960, SYPKN için -79,871, ZKDA için -290,992 ve ZKOA için -221,261 olarak bulunmuştur. En düşük BIC değerlerinin ZKDA ve ZKOA'da görülmesi, bu boyutların modelde kritik rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca R² ve f² değerleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, SKGA'nın ZKDA üzerinde çok güçlü (f²=1,108) ve ZKDA'nın ZKOA üzerinde büyük (f²=0,774) bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Cohen (1988b) f² değerlerini küçük (0,02), orta (0,15) ve büyük (0,35) olarak sınıflandırmaktadır; bu bağlamda elde edilen bulgular çok güçlü etki büyüklüklerini ortaya koymaktadır.

Model uyum ölçütleri: PLS-SEM analizinde SRMR, NFI ve d_ULS gibi uyum indeksleri raporlanmıştır. Saturated model için SRMR=0,057, NFI=0,846, d_ULS=1,534; Estimated model için SRMR=0,112, NFI=0,821, d_ULS=5,814 bulunmuştur. SRMR değerinin 0,08 sınırının altında olması önerilen modelin iyi uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. NFI değerleri 0,90'ın altında kalmakla birlikte orta düzeyde uyum sağlamaktadır. Henseler vd., (2015;2009) SRMR'nin PLS-SEM'de en güvenilir uyum ölçütlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır; bu çalışmadan elde edilen bulgular, önerilen modelin veriyle uyumlu olduğunu, alternatif modelin ise daha zayıf uyum sergilediğini göstermektedir. Buna karşılık Estimated modelde SRMR'in 0,08'in üzerinde olması, sadeleştirilmiş versiyonun uyum kaybına uğradığını göstermektedir. NFI değerleri her iki modelde de 0,90'ın altında kalmakla birlikte orta düzeyde uyum sağlamaktadır. Ayrıca d_ULS değerinin Estimated modelde belirgin biçimde artması, bazı ilişkilerin çıkarılmasıyla modelin açıklayıcılığının düştüğünü göstermektedir.

Güç analizi (post-hoc power): Post-hoc power analizleri SGA → ZKDA, ZKDA → ZKOA, ZKOA → MKKD ve ZKOA → SFKD yollarında %1 ve %5

anlamlılık düzeylerinde güç = 1,000 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, örneklem büyüklüğü ve etki büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda modelin hipotezleri test etme gücünün yüksek olduğunu göstermektedir (analiz parametreleri: $\alpha = 0,05$, iki kuyruklu test varsayımı ile raporlanmıştır). Literatürde Cohen (1988b) güç değerinin 0,80'in üzerinde olmasını yeterli kabul ederken, Faul vd. (2009) G*Power analizlerinde 0,95 ve üzerindeki değerlerin güçlü olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen 1,000 değeri, hipotez testleri için örneklem büyüklüğünün fazlasıyla yeterli olduğunu ve modelin istatistiksel gücünün tam olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel Değerlendirme: Tüm bulgular, ZKOA'nın merkezi aracılık rolünü ve modelin özellikle politik/yasal katılım niyetleri üzerinde güçlü öngörü kapasitesini ortaya koymaktadır. Diyagram 6.1'de gösterildiği üzere, SGA (Sürdürülebilir Gelişim Algısı) ve ZKDA (Zerzevan Kalesi'nin Değer Algısı) bağımsız değişkenler olarak konumlanmakta; bu iki yapıdan beslenen ZKOA (Zerzevan Kalesi'nin Otantiklik Algısı) hem bağımlı hem bağımsız bir aracı değişken rolü üstlenmektedir. ZKOA aracılığıyla nihai bağımlı değişkenler olan MKKD (Mirasın Korunması ve Kullanımı Davranışları), SFKD (Sürdürülebilir Finansal Katkı Davranışları) ve SYPKN (Sürdürülebilir Yasal ve Politik Katılım Niyetleri) üzerinde doğrudan etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, modelin kuramsal zincirini SGA → ZKDA → ZKOA → (MKKD, SFKD, SYPKN) şeklinde doğrulamaktadır.

Diyagram 6.1. Araştırma modeli, aracı ve değişkenler

ZKOA'nın bu çift rollü yapısı, modelin özgün katkısını oluşturmaktadır. Sonuç olarak, metodolojik kontroller PLS-SEM literatüründe önerilen sağlamlık testlerini

kapsamlı biçimde karşılamakta ve modelin hem güvenilir hem de yüksek öngörü kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

7. NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI ve ANALİZ SÜRECİ

Bu araştırmanın nitel analiz süreci, karma yöntem tasarımının gerektirdiği biçimde veri toplama, analiz ve geçerlilik–güvenirlik aşamalarının sistematik olarak yürütülmesini içermektedir. Creswell (2014), nitel araştırmalarda veri toplama, analiz ve doğrulama süreçlerinin birbirinden ayrıştırılarak raporlanmasının bilimsel şeffaflık ve izlenebilirlik açısından zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nitel analiz süreci üç temel bileşen altında sunulmuştur: nitel veri kaynakları, nitel veri analizi ve nitel geçerlilik–güvenirlik.

7.1. Kuramsal Çerçeve ve Analitik Boyut

Bu araştırmanın nitel analiz süreci, hibrit kodlama yaklaşımı ile yapılandırılmış olup hem literatürden türetilen önsel temaları hem de katılımcı ifadelerinden yükselen veri odaklı kodları bütünleştirerek Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir miras yönetimi bağlamındaki çok boyutlu yapısını analiz etmeye olanak sağlamıştır.

Bu kapsamda koruma, yerel katılım, ekonomik fayda, yönetim ve ziyaretçi deneyimi gibi literatür temelli kodlar; miras değeri, otantiklik, sosyal değer, çevresel düzenleme ve erişilebilirlik gibi saha verisinden türeyen kavramsal kümelerle birlikte değerlendirilmiştir. Veri odaklı kodlama süreci, katılımcı ifadelerinden yükselen temaların belirlenmesini sağlamış; bu temalar literatürle karşılaştırmalı biçimde doğrulanarak nihai tematik yapıya entegre edilmiştir.

Analitik çerçeve, kültürel miras yönetimi literatüründe öne çıkan politik–kurumsal, kültürel, sosyo-ekonomik, çevresel ve yönetim temelli yaklaşımlardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu kuramsal yapı, görüşme verilerinin yorumlanmasında kavramsal bir rehber işlevi görmüş; koruma politikaları, yönetim planı, ziyaretçi hizmetleri, ekonomik faydalar, çevresel sürdürülebilirlik ve paydaş ilişkileri gibi temaların sistematik biçimde analiz edilmesini sağlamıştır. Araştırmada kullanılan teorik yaklaşımlar ve bunların analitik süreçteki işlevleri Tablo 7.1'de özetlenmiştir.

Tablo 7. 1. Arkeoturizm ve miras yönetimi boyutları

Boyut	Kaynak / Teori	Vurgulanan Nokta	Araştırmadaki İşlevi
Politik ve Kurumsal	Fowler (1987); Saltman & Abuamoud (2020a; 2020b)	Arkeolojinin devlet çıkarları ve kurumların gücüyle şekillenmesi	Koruma politikaları, yönetim planları, yerel yönetimlerin rolü
Kültürel	Paideia yaklaşımı (Carbone et al., 2012a; 2012b;; 2013)	Kültürel mirasın toplum için sosyal fayda üretmesi, kültürlerarası diyalog	Sunum, bilgilendirme, eğitim programları, ziyaretçi hizmetleri
Sosyo-Ekonomik	Valencia vd., (2022)	Turizm aracılığıyla ekonomik ve sosyal değer kazanımı	Turizm potansiyeli, ekonomik faydalar, yerel topluluklarla ilişkiler
Çevresel	EU Framework (2020); UNESCO (2015); Zengin & Zeren (2024); Xi vd. (2025b); Au Yong vd. (2025)	Çevresel sürdürülebilirlik, aşırı turizmin etkileri, yerel toplulukların çevreye duyarlı uygulamaları	Zerzevan Kalesi'nin doğal çevreyle uyumlu korunması, çevresel etkilerin yönetilmesi
Yasal ve Yönetişim	Koren-Lawrence, at al (2022); Anghel, Bira & Zbucnea (2022a; 2022b)	Yasal düzenlemeler, mevzuat ve paydaş katılımı	Yönetim planı, bakım–koruma çalışmaları, yönetim ve paydaş ilişkileri

Fowler (1987), arkeolojinin ulus devletlerin ekonomik, politik ve kurumsal çıkarları doğrultusunda şekillendiğini vurgulayarak, geçmişin ulusal kimlik ve meşruiyet aracı olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Bu perspektif, araştırmada koruma politikaları ve yönetim planlarının politik bağlamını anlamak için temel oluşturmuştur Saltman & Abuamoud (2020a), arkeolojinin politik yönünü kurumların gücü ve otoritesi üzerinden tartışmakta; bu yaklaşım, yerel yönetimlerin rolü ve kurumsal düzenlemelerle ilgili sorulara teorik dayanak sağlamaktadır.

Paideia yaklaşımı (Carbone et al., 2012a; 2012b; 2013), kültürel mirasın yalnızca korunması değil, aynı zamanda toplum için sosyal fayda üretmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, turizmi bir bilgi aktarımı, kültürlerarası diyalog ve sosyo-ekonomik sürdürülebilir kalkınma aracı olarak konumlandırır. Bu nedenle sunum, bilgilendirme, eğitim programları ve ziyaretçi hizmetleri gibi unsurlar, kültürel mirasın toplumsal değerini artıran araçlar olarak değerlendirilir. Zerzevan Kalesi bağlamında Paideia yaklaşımı, alanın yalnızca korunması değil, aynı zamanda yerel halk ve

ziyaretçiler için kültürel öğrenme ve sosyal fayda üretme potansiyelini ortaya koymaktadır. Valencia vd. (2022), arkeolojik mirasın turizm aracılığıyla ekonomik ve sosyal değer kazandığını ortaya koyar. Bu yaklaşım, turizm potansiyeli, ekonomik faydalar ve yerel topluluklarla ilişkilerin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Koren-Lawrence vd., (2020), kültürel mirasın korunmasında yasal düzenlemeler ve organizasyonel yapıların önemini vurgulamaktadır. Buna paralel olarak, Anghel, Bıra & Zbucea (2022) miras yönetiminde yönetişim, paydaş katılımı ve mevzuatın rolünü öne çıkarır. Bu görüşler, yönetim planı, yerel yönetimlerin rolü ve bakım–koruma çalışmalarıyla ilgili sorulara teorik temel sağlamaktadır.

Çevresel boyut ise kültürel miras yönetiminde giderek önem kazanan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin kültürel miras politikaları, miras alanlarının iklim değişikliği ve çevresel etkiler karşısında korunmasının önemini vurgulamaktadır (European Commission, 2020). UNESCO'nun Dünya Mirası ve Sürdürülebilir Kalkınma çerçevesi, kültürel mirasın sosyal ve ekonomik katkılarının yanı sıra çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine de hizmet etmesi gerektiğini belirtmektedir. Arkeolojik alanlarda aşırı turizmin çevresel etkilerini tartışan çalışmalar (Zengin ve Zeren, 2024) doğal çevrenin korunmasının miras yönetiminin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Xi vd., (2025a; 2025b), arkeolojik alanlarda sürdürülebilir yönetim için çevresel faktörlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yerel toplulukların çevreye duyarlı turizm uygulamalarındaki rolünü öne çıkaran araştırmalar (Au Yong vd., 2025) ise çevresel boyutun yalnızca kurumsal değil, toplumsal katılım yoluyla da güçlendirilebileceğini göstermektedir.

7.2. Nitel Veri Kaynakları

Araştırmanın nitel veri seti, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Bu teknik, soruların alanyazın doğrultusunda önceden hazırlanmasına olanak tanırken, görüşme sırasında araştırmacıya gerekli durumlarda soruları derinleştirme ve yeniden yapılandırma esnekliği sunar. Böylece katılımcılar, kendi deneyimlerini ve değerlendirmelerini daha özgün ve ayrıntılı biçimde aktarabilmiştir (Ekiz, 2015; Guest, MacQueen & Namey, 2012).

Bu çeşitlilik, Zerzevan Kalesi'nin miras yönetimi bağlamında farklı aktörlerin algılarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

Nitel görüşmeler için katılımcılar, araştırmanın amacına en uygun bilgi sağlayabilecek kişiler arasından amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir (Patton, 2015). Bu doğrultuda Zerzevan Kalesi'nin miras yönetimi sürecinde rol alan farklı paydaş gruplarını temsil eden toplam 8 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir: Kale yönetimi (2 kişi), Yerel yönetim (4 kişi) ve Turizm paydaşları (2 kişi). Bu çeşitlilik, miras yönetimi bağlamında farklı aktörlerin algılarının karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Görüşmeler, katılımcıların uygun gördüğü sessiz ortamlarda gerçekleştirilmiş; veri kaybını önlemek amacıyla görüşme formu önceden paylaşılmış, görüşme sırasında ses kaydı alınmış ve yanıtlar eşzamanlı olarak not edilmiştir. Görüşme formu; koruma politikaları, yönetim planı, ziyaretçi hizmetleri, yerel yönetimlerin rolü, bakım–koruma çalışmaları, turizm–arkeoloji ilişkisi, ekonomik ve sosyal faydalar, aidiyet, kültürel aktarım ve bilimsel önem gibi temalar etrafında yapılandırılmıştır.

Nitel veri toplama sürecinde veri doygunluğu (data saturation) ilkesi esas alınmış; görüşmeler ilerledikçe yeni tema ortaya çıkmadığı gözlemlendiği için veri toplama süreci sekiz katılımcı ile sınırlandırılmıştır.

7.3. Nitel Analizde Geçerlik ve Güvenirlilik

Bu araştırmada geçerlik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla çeşitli yöntemsel stratejiler benimsenmiştir. Öncelikle, görüşme formu araştırmanın teorik çerçevesine dayalı olarak geliştirilmiş ve uzman görüşleri alınarak içerik geçerliği sağlanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, uluslararası ölçekte kabul gören MAXQDA yazılımı aracılığıyla sistematik biçimde kodlanmış ve tematik çerçeveye göre sınıflandırılmıştır.

MAXQDA, araştırmacıya yalnızca metinleri kodlama imkânı sunmakla kalmamış, aynı zamanda kodların dağılımını görselleştirerek bulguların daha anlaşılır ve karşılaştırılabilir hale gelmesini sağlamıştır (Kuckartz & Rädiker, 2019). Görüşmelerde veri doygunluğuna (data saturation) ulaşıldığı, yeni temaların ortaya çıkmadığı gözlemlendiği için 8 katılımcı ile sınırlı tutulmuştur.

Kodlama sürecinin güvenilirliğini artırmak amacıyla veriler hem araştırmacı tarafından yeniden gözden geçirilmiş hem de bağımsız bir ikinci kodlayıcı tarafından kontrol edilmiştir. Kodlayıcılar arası uyum Cohen's Kappa katsayısı ile ölçülmüş ve 0,69 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, literatürde “iyi düzeyde uyum” olarak kabul edilmektedir (Landis & Koch, 1977; McHugh, 2012).

Görüşmeler sırasında katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntılar şeklinde korunmuş, böylece verilerin şeffaflığı ve güvenilirliği artırılmıştır (Silver & Lewins, 2014). Bulguların bir bölümü katılımcılarla paylaşılmış ve geri bildirimleri alınarak katılımcı doğrulaması (member checking) sağlanmıştır.

Veri analizi süreci, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği üç aşamalı yaklaşım doğrultusunda yürütülmüştür:

- Veri indirgeme; verilerin özetlenmesi, kodlamaların yapılması ve temaların belirlenmesi.
- Veri gösterme; verilerin organize edilerek tablolar ve şemalar aracılığıyla anlaşılır hale getirilmesi.
- Sonuç çıkarma ve doğrulama; Temalar arası ilişkilerin test edilmesi, bulguların kuramsal çerçeveye ilişkilendirilmesi ve yorumların sürekli olarak gözden geçirilmesi.

Bu süreçte, sayma (frekans analizi), örnekleme (tekrarlanan temaların not edilmesi), gruplandırma (benzer özelliklere sahip durumların sınıflandırılması), değişkenler arası ilişki kurma ve neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesi gibi teknikler kullanılmıştır (Robson, 1993; Ekiz, 2015). Ayrıca elde edilen bulgular genel kuramsal çerçevelerle ilişkilendirilerek, özel verilerin ortaya çıkma sebepleri açıklanmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için ek olarak şu stratejiler benimsenmiştir:

- Veri Doyumu (Saturation); Görüşmeler ilerledikçe yeni tema ortaya çıkmadığı noktada veri toplama süreci sonlandırılmış, bu durum bulguların güvenilirliğini artırmıştır.
- Negatif Örnek Analizi; Bulgulara uymayan örnekler de dikkate alınarak analiz yapılmış, böylece tarafsızlık ve bütünlük sağlanmıştır (Lincoln & Guba, 1985).
- Denetim İzi (Audit Trail); Kodlama ve analiz süreci ayrıntılı biçimde belgelenmiş, araştırmanın yeniden üretilebilirliği güvence altına alınmıştır.

Bu yönetsel stratejiler, araştırmanın bilimsel güvenilirliğini ve nitel analiz sürecinin şeffaflığını güçlendirmiştir.

7.4.Nitel Analiz Bulguları ve Tartışma

Bu bölümde nitel analiz sürecinde elde edilen kodlar, temalar ve alt kodlar sistematik biçimde sunulmaktadır. Analiz yaklaşımı, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği veri indirgeme, veri gösterme ve sonuç çıkarma-doğrulama aşamalarına

dayanmaktadır. Bu çerçeve, nitel verilerin hem betimsel hem de yorumlayıcı düzeyde ele alınmasına olanak tanıyan bütüncül bir analiz yapısı sunmaktadır.

Araştırmada bu yaklaşım doğrultusunda elde edilen bulgular tablolar ve şekiller aracılığıyla frekans değerleriyle desteklenmiş; böylece verilerin şeffaflığı ve karşılaştırılabilirliği artırılmıştır. Katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar kullanılarak temaların bireysel ve ortak yönleri görünür kılınmış; temalar araştırmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Bu yöntem, Lincoln ve Guba'nın (1985) güvenilirlik ilkeleriyle uyumlu olarak bulguların hem doğrulanabilirliğini hem de bilimsel geçerliliğini güçlendirmiştir. Ayrıca MAXQDA yazılımı, kodların dağılımını görselleştirerek temaların sistematik biçimde sunulmasına katkı sağlamıştır (Kuckartz & Rädiker, 2019)

Sonuç olarak, bu bölümde sunulan bulgular betimsel, yorumlayıcı ve kuramsal düzeyde ele alınmış; tablolar, şekiller, frekans değerleri ve doğrudan alıntılar aracılığıyla desteklenmiş; literatürle karşılaştırmalı biçimde tartışılarak araştırmanın özgün katkıları ortaya konulmuştur

7.4.1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum mevcut sürdürülebilir alan yönetimi

Bu tema, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nı mevcut sürdürülebilir yönetim uygulamalarını ele almaktadır olup yürütülen yönetim stratejilerini, koruma çalışmalarını, paydaş katılımını ve sunulan hizmetleri ayrıntılı biçimde incelemektedir. Şekil X. Yoğunluk Matrisi Kod Dağılımına göre, katılımcı ifadelerinden elde edilen toplam 102 kodlama, sekiz kategori üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda elde edilen ana kodlar; alan yönetim planı, sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesi, araştırma ve inceleme durumu, bakım ve koruma çalışmaları, sunulan hizmetle ve paydaş katılımıdır.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	TOPLAM
✓ Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Mevcut Sürdürülebilir Alan Yönetimi									0
✓ Alan Yönetim Planı	•						•		2
• Paydaşların Katıldığı Yasal Strateji Planı	•								1
• Sürdürülebilirlik İlkeleri ile Turizmin Dengeli Gelişimi		•	•		•				6
• Profesyonel Ekip Çalışması		•	•	•		•	•		6
✓ Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları ve Çevre Düzenlemesi									0
• Çevre Düzenlemesi ve Patika Yollar			•						5
• Engelli Ziyaretçilere Yönelik Düzenlemeler	•		•						2
• Hassas Alan Sınırlandırmaları	•		•		•		•	•	5
• Ziyaretçi Yönlendirme ve Bilgilendirme Tabelaları	•	•	•	•	•	•			8
✓ Araştırma ve İnceleme Durumu									0
• Akademik ve Bilimsel Çalışmalar		•	•			•			5
• Kazı Başkanı ve Ekibinin Yetkinlikleri ve Duyarlılığı				•	•				2
• Kale Analiz Merkezi			•				•		2
• Alanın Tarihi Öneminin Ortaya Çıkması		•							1
• Bölgenin Kronoloji Sorunsalının Çözümü		•							1
✓ Bakım ve Koruma Çalışmaları									0
• Restorasyon Çalışmaları	•		•			•			8
• 2014'ten İtibaren Düzenli Bakım ve Koruma		•							1
• Tarihi Eserlerin Elektronik Veri Tabanına Aktarılması			•						1
✓ Sunulan Hizmetler									0
• Türkçe ve İngilizce broşürler		•	•						3
• Turlara Ev Sahipliği		•			•		•	•	4
• WC hizmeti	•		•		•		•		4
• Rehber Adayları İçin Bilgilendirme Gezileri		•							1
• Yerel Halk İçin Eğitim ve Etkinlik Programları	•								1
• Ziyaretçiler İçin Yıl Boyu Eğitim Programları	•							•	2
• Eserlerin Bir Bölümü İç Kale Müzesinde Sergilenmesi	•					•			4
• Paydaş Katılımı	•	•	•	•	•	•	•		27
Σ TOPLAM	16	20	22	9	12	12	8	3	102

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	TOPLAM
✓ Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Mevcut Sürdürülebilir Alan Yönetimi									0
✓ Paydaş Katılımı				•			•		2
✓ Yerel Yönetimlerle İşbirliği	•	•				•			3
• Broşür Desteği			•						1
• Sosyal Medya Desteği			•						1
• Kültürel Mirasın Eğitim Yoluyla Yaygınlaştırılması		•		•		•			3
• Tanıtım Faaliyetleri		•							1
• Güvenliğin Sağlanması		•							1
• Yol, Ulaşım ve Çevre Düzenlemesi		•		•					2
✓ Kültür ve Turizm Bakanlığı									0
• İl Kültür ve Turizminin Sitelerinde Tanıtılması					•				2
• Yasalarla desteklenmesi					•	•			2
• Mali Destek					•	•			3
✓ Topluluk Katılımı	•			•					2
• Kazı Alanında Çalışmalara Katımları					•		•		2
• Gelişen Sahiplik Duygusu ile Sürdürülebilirliğe Katkı		•		•					2
Σ TOPLAM	2	6	2	5	6	4	2	0	27

Matris 7. 1.Zerzevan Kalesi ve Mithraeum mevcut sürdürülebilir alan yönetimi yoğunluk matrisi kod dağılımı

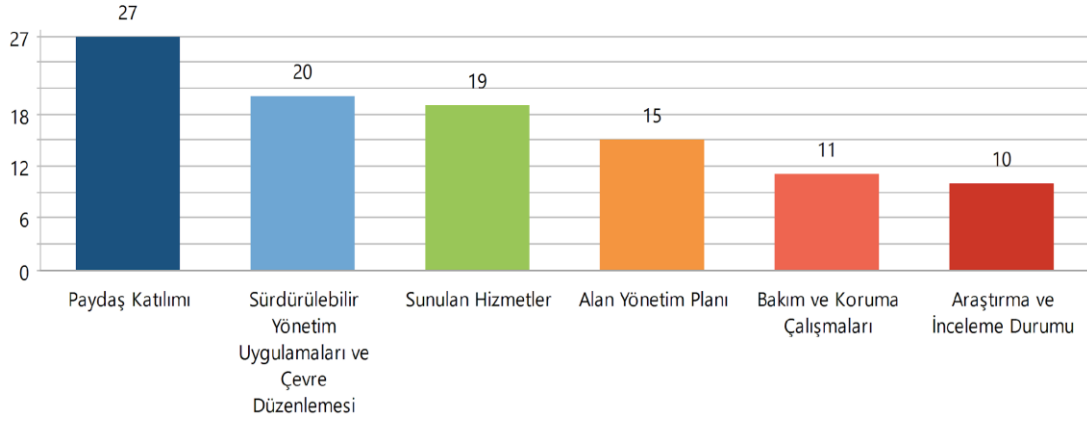
Yoğunluk matrisi, (bkz. Görsel 7.1) sürdürülebilir alan yönetimi kapsamında koruma çalışmaları, paydaş katılımı, çevre düzenlemesi, sunulan hizmetler ve araştırma faaliyetlerinin ve diğer kodların, dengeli biçimde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Kod sistemi, mevcut yönetim yapısını tematik olarak sınıflandırmakta ve her bir alt başlığın ne ölçüde uygulandığını göstermektedir.

Tablo 7. 2 incelendiğinde, sürdürülebilir yönetim uygulamalarının en güçlü yön olarak öne çıktığını; paydaş katılımı, alan yönetim planı ve sunulan hizmetlerin ise yüksek oranda olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Tablo 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi belge temelli frekansı

Kodlar	Belgeler	Yüzde
1-Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları ve Çevre Düzenlemesi	8	100,00
2-Alan Yönetim Planı	7	87,50
3-Sunulan Hizmetler	7	87,50
4-Paydaş Katılımı	7	87,50
5-Araştırma ve İnceleme Durumu	6	75,00
6-Bakım ve Koruma Çalışmaları	4	50,00
Kodlanmış BELGELER	8	100,00
Kodlanmamış BELGELER	0	0,00
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Veriler toplam 8 belge incelenmiştir. “Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları ve Çevre Düzenlemesi” tüm belgelerde (%100) kodlanarak en güçlü yön olarak öne çıkmıştır. “Alan Yönetim Planı”, “Sunulan Hizmetler” ve “Paydaş Katılımı” 7 belgede (%87,5) yer almış; bu durum yönetim modelinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. “Araştırma ve İnceleme Durumu” 6 belgede (%75), “Bakım ve Koruma Çalışmaları” ise 4 belgede (%50) kodlanmıştır. Bu dağılım, alan yönetiminin güçlü yönlerinin çevre düzenlemesi ve paydaş katılımı olduğunu; bakım ve koruma çalışmalarının ise görece daha sınırlı biçimde vurgulandığını ortaya koymaktadır.

Grafik 7.1. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi kod temelli frekansı

Grafik 7.1’de belirtildiği gibi, görüşme formlarından elde edilen 8 belge incelenmiştir. Bulgulara göre “Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları ve Çevre Düzenlemesi” kodu 20 kez, “Paydaş Katılımı” ise 27 kez kodlanarak en fazla bahsedilen kategori olmuştur. Buna karşılık “Araştırma ve İnceleme Durumu” 10 kez kodlanarak en az değinilen alan olarak öne çıkmıştır. Bu sonuçlar, sürdürülebilir yönetim uygulamalarının güçlü yön olduğunu; paydaş katılımı, alan yönetim planı ve sunulan hizmetlerin ise yüksek oranda olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bulgular sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesinin en güçlü yön olduğunu; paydaş katılımı, alan yönetim planı ve sunulan hizmetlerin ise yüksek oranda olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Kod 1. Alan yönetim planı

Alan Yönetim Planı, arkeolojik alanın korunması, kullanımı ve yönetimi için hazırlanan resmi plan ve stratejilerini içermektedir. Zerzevan Kalesi için kapsamlı bir alan yönetim planı hazırlanmıştır. Bu plan, yasal zeminde, tüm paydaşların katıldığı, koruma ve gelecek nesillere aktarma hedeflerini kapsamaktadır. Görüşler, alanın uzun vadeli korunması, turizmin dengeli gelişimi ve yönetim planının etkinliği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda Alan Yönetim Planı üç boyutta şekillenmiştir: Paydaşların katıldığı yasal strateji planı sürdürülebilirlik ilkeleri ve turizmin dengeli gelişimi profesyonel ekip çalışması. Alt kodlar ve katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur:

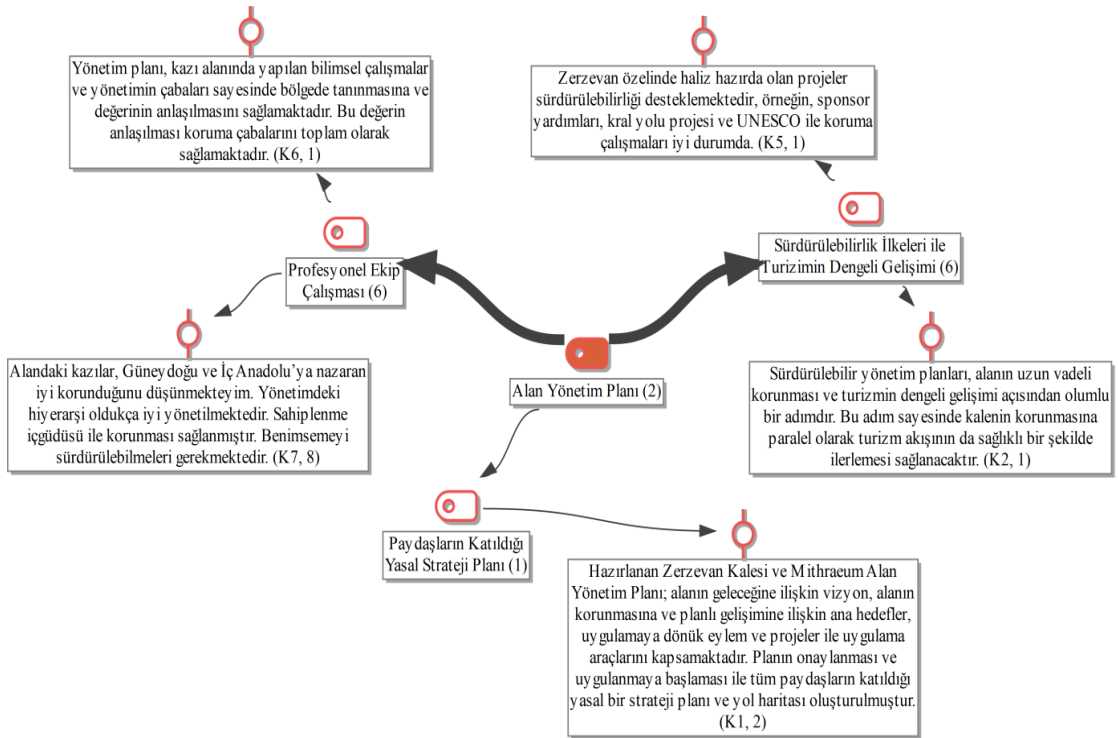
Paydaşların katıldığı yasal strateji planı: Alan Yönetim Planı, yasal zeminde tüm paydaşların katılımıyla hazırlanmış ve koruma ile gelecek nesillere aktarma hedeflerini

kapsamaktadır. Katılımcılardan biri, *“Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Alan Yönetim Planı; alanın geleceğine ilişkin vizyon, alanın korunmasına ve planlı gelişimine ilişkin ana hedefler, uygulamaya dönük eylem ve projeler ile uygulama araçlarını kapsamaktadır. Planın onaylanması ve uygulanmaya başlaması ile tüm paydaşların katıldığı yasal bir strateji planı ve yol haritası oluşturulmuştur.”* (K1). Bu ifade, planın yalnızca fiziksel koruma değil, aynı zamanda yönetsel ve toplumsal sürdürülebilirlik açısından da ele alındığını göstermektedir.

Sürdürülebilirlik ilkeleri ve turizmin dengeli gelişimi: Plan doğrultusunda, turizmin dengeli gelişimini ve uzun vadeli korumayı hedeflemektedir. Katılımcılardan biri, *“Sürdürülebilir yönetim planları, alanın uzun vadeli korunması ve turizmin dengeli gelişimi açısından olumlu bir adımdır. Bu adım sayesinde kalenin korunmasına paralel olarak turizm akışının da sağlıklı bir şekilde ilerlemesi sağlanacaktır”* (K2). Bu görüş, yönetim planının hem koruma hem turizm açısından çift yönlü faydasını ortaya koymaktadır. Butler’ın (1999) turizm yaşam döngüsü modeli bu dengeyi açıklamaktadır. Bir diğer görüş, *“Artan ziyaretçi sayısı dikkate alındığında, sürdürülebilir yönetim için daha bütüncül politikaların uygulanması sağlıklı sonuçlar sağlayacaktır.”* (K3). Bu ifade, ziyaretçi yoğunluğunun yönetim planına entegre edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. McCool ve Lime (2001), taşıma kapasitesi yaklaşımı çerçevesinde, turistik alanların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için ziyaretçi baskısının sistematik biçimde izlenmesi ve yönetim planlarına dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, özellikle korunan alanlarda kullanım düzeyinin çevresel ve deneyimsel sınırları aşmaması için kritik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, *“UNESCO geçici miras listesinde olması sürdürülebilir yönetim için önemlidir. Belirli sürdürülebilirlik şartları oluşunca UNESCO’ya girilebilmektedir.”* (K4). Bu görüş UNESCO sürecinin sürdürülebilirlik ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Smith (2006), kültürel mirasın uluslararası tanınırlık yoluyla korunması gerektiğini savunur.

Profesyonel ekip çalışması: Alan yönetimi, profesyonel ekiplerin katkısıyla yürütülmektedir. Katılımcılardan biri, *“Alandaki korunma durumu genel olarak profesyonel bir ekip tarafından gerçekleştirilmektedir.”* (K5). Aas, Ladkin ve Fletcher (2005), uzman ekiplerin destinasyon yönetiminde başarıyı artırdığını belirtmektedir. Bir diğer görüş, *“Yönetim planı, kazı alanında yapılan bilimsel çalışmalar ve yönetimin çabaları sayesinde bölgede tanınmasına ve değerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu değer anlaşılması koruma çabalarını toplam olarak sağlamaktadır.”* (K6). Bu ifade,

yönetim planının bilimsel ve toplumsal tanınırlık boyutunu öne çıkarmaktadır. Timothy ve Boyd (2003), heritage tourism yaklaşımıyla bu bulguyu desteklemektedir. Son olarak, “Alandaki kazılar, Güneydoğu ve İç Anadolu’ya nazaran iyi korunduğunu düşünmekteyim. Yönetimdeki hiyerarşi oldukça iyi yönetilmektedir. Sahiplenme içgüdüsü ile korunması sağlanmıştır. Benimsemeyi sürdürülebilmeleri gerekmektedir” (K7). Bu görüş, yönetim hiyerarşisinin güçlü olduğunu ve sahiplenme duygusunun korumayı desteklediğini göstermektedir. Cohen (1988a), otantiklik ve sahiplenme kavramıyla bu bulguyu açıklamaktadır.

Görsel 7. 1. Alan yönetim planı kod-alt-kod modeli

Alan yönetimi ile ilgili bazı katılımcı görüşleri, görsel 7.1’de kod-alt kod modelinde verilmiştir.

Katılımcı görüşleri, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un sürdürülebilir yönetiminde profesyonel ekiplerin, bilimsel çalışmaların ve sahiplenme duygusunun kritik rol oynadığını göstermektedir. Alan Yönetim Planı, hem ulusal hem uluslararası literatürle uyumlu olup sürdürülebilir turizm açısından güçlü bir model sunmaktadır. Özellikle profesyonel ekip çalışmasının vurgulanması, alan yönetiminin kurumsal bir yapıya kavuştuğunu ortaya koymaktadır.

Kod 2. Sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesi

Bu kod, yapılan nitel analiz sonucunda katılımcı görüşlerinden türetilmiştir. Katılımcıların ifadeleri, Zerzevan Kalesi'nin uzun vadeli korunması, ziyaretçi deneyiminin geliştirilmesi ve turizmin dengeli biçimde yönetilmesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Kodlama sürecinde görüşler belirli temalar altında toplanmış, bu temalar ise alt kodlarla somutlaştırılmıştır. Böylece arkeolojik alanın sürdürülebilir kullanımını sağlayan yönetim politikaları; çevre düzenlemesi ve patika yollar, hassas alan sınırlandırmaları, engelli ziyaretçilere yönelik düzenlemeler ve ziyaretçi bilgilendirme ve yönlendirme tabelaları başlıkları altında, alt kod olarak incelenmiştir: ilgili alt kodlar ve katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur;

Ziyaretçi yönlendirme ve bilgilendirme tabelaları: Katılımcılar, bilgilendirme levhalarının ve broşürlerin ziyaretçilerin öğrenme sürecini desteklediğini, kazı alanında yönlendirme araçlarının sürekli yenilendiğini belirtmiştir. Literatürde kültürel miras alanlarında bilgilendirme araçlarının öğrenme sürecini desteklediği vurgulanmaktadır (Leask, 2010). İlgili katılımcı görüşleri: *“Ziyaretçiler için yapı ve eserlerin yanında bilgilendirme levhaları bulunmakta.”* Bilgilendirme tabelaları ve broşürlerden bilgi sahibi olurken, alan çalışanlarından da bilgi alabilmektedirler.” (K3). *“Kazı alanında bilgilendirme ve yönlendirme levhaları mevcut olmakla beraber devam eden kazı çalışmaları ile sürekli yenilenip ekleme yapılmaktadır.”* (K6). Bilgilendirme sistemlerinin ziyaretçi deneyimini artırıcı işlevi verilerden açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi örneği bu yaklaşımı doğrulamakta ve sürekli güncellenen yapısıyla güçlü bir örnek sunmaktadır.

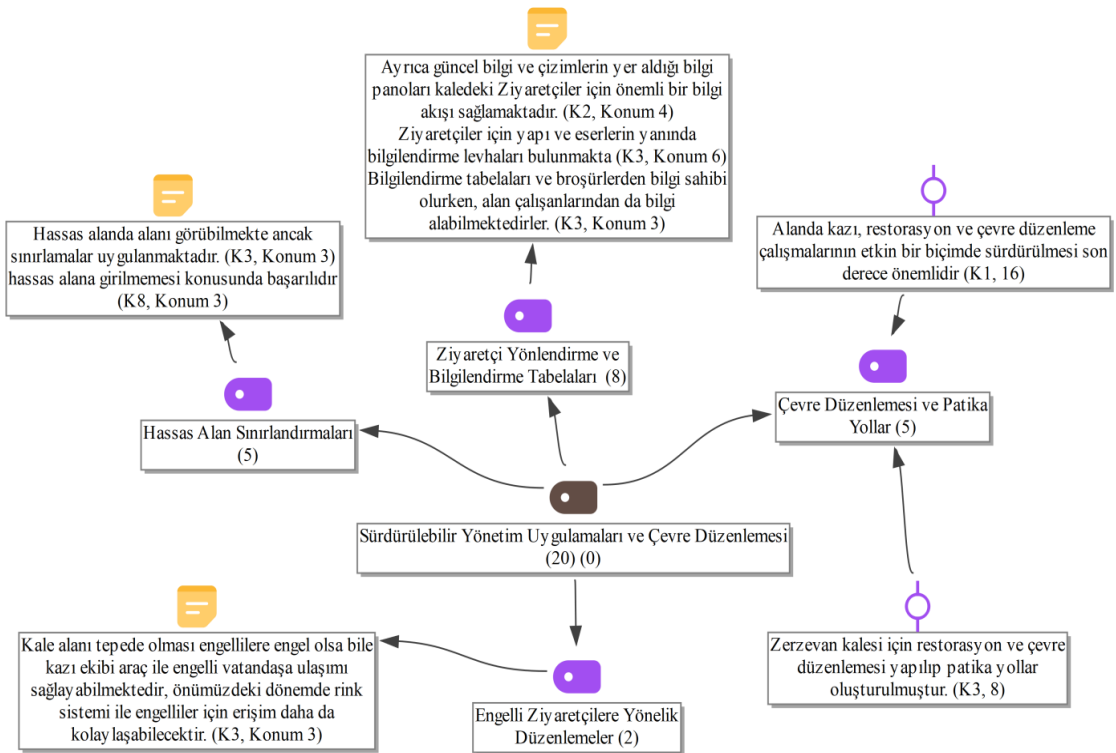
Hassas alan sınırlandırmaları: Görüşler, hassas bölgelerde görsel erişim sağlanırken fiziksel koruma önlemlerinin uygulandığını göstermektedir.. Literatürde bu tür sınırlandırmaların ziyaretçi yönetimi ve koruma arasındaki dengeyi sağlamak için önerildiği belirtilmektedir (Garrod & Fyall, 2000). Katılımcı görüşleri: *“Hassas alanda alanı görebilmekte ancak sınırlamalar uygulanmaktadır.”* (K3). *“Hassas alana girilmemesi konusunda başarılıdır.”* (K8). *“Bilgilendirici tabelalar mevcutken, hassas alana girişler korunmak amacı ile girişlere sınırlandırılmıştır.”* (K7). Zerzevan Kalesi'nde uygulamalar bilgilendirme araçlarıyla desteklenerek örnek bir yönetim modeli geliştirilmiştir

Engelli ziyaretçilere yönelik düzenlemeler: Veriler, engelli ziyaretçiler için erişim kolaylığı sağlanmaya çalışıldığını ve geleceğe dönük planlamaların yapıldığını

göstermektedir. Katılımcı görüşü: “Kale alanı tepede olması engellilere engel olsa bile kazı ekibi araç ile engelli vatandaşa ulaşımı sağlayabilmektedir, önümüzdeki dönemde ring sistemi ile engelliler için erişim daha da kolaylaşabilecektir.” (K3). Darcy, engelli erişimini kültürel miras alanlarında sıklıkla göz ardı edilen bir konu olarak değerlendirmiştir (2010). Katılımcılar, engelli ziyaretçiler için araçla erişim sağlandığını ve gelecekte ring sistemiyle erişimin kolaylaştırılacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi’nde bu düzenlemeler literatürdeki eksikliklere katkı sunmaktadır.

Çevre düzenlemesi ve patika yollar: Katılımcılar, restorasyon ve çevre düzenlemesi kapsamında patika yolların oluşturulduğunu, bunun ziyaretçi deneyimini iyileştirdiğini vurgulamıştır. Literatürde bu tür düzenlemelerin ziyaretçi deneyimini artırıcı ve alanın sürdürülebilir kullanımını destekleyici bir işlev gördüğü belirtilmektedir (Timothy & Boyd, 2003). Zerzevan Kalesi’nde yapılan düzenlemeler bu yaklaşımı doğrulamakta ve örnek bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. İlgili katılımcı görüşü: “Zerzevan kalesi için restorasyon ve çevre düzenlemesi yapıp patika yollar oluşturulmuştur.” (K3).

Kod-Teori Modeli (bkz. görsel 7.2), Zerzevan Kalesi’nde sürdürülebilir yönetim politikalarının nasıl somutlaştığını görsel bir çerçeveye ortaya koymaktadır.

Görsel 7.2. Sürdürülebilir yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemesi kod-teori modeli

Modelde, nitel analiz sürecinde katılımcı görüşlerinden türetilen alt kodlar birbirine bağlanarak bütüncül bir yapı oluşturulmuştur. Ziyaretçi yönlendirme ve bilgilendirme tabelaları, hassas alan sınırlandırmaları, engelli ziyaretçilere yönelik düzenlemeler ve çevre düzenlemesi ile patika yollar gibi unsurlar, alanın hem korunmasını hem de ziyaretçi deneyiminin geliştirilmesini sağlayan pratikler olarak öne çıkmaktadır. Katılımcı numaraları (K2, K3, K6, K7, K8) doğrudan alıntılarla birlikte verilerek, bulguların hangi görüşlerden türetildiği şeffaf biçimde gösterilmiştir. Bu yapı, stratejik planlama ile sahadaki uygulamalar arasındaki ilişkiyi görünür kılmakta ve Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir kullanımına yönelik yönetim anlayışının teorik ve pratik boyutlarını bir arada sunmaktadır.

Kod 3. Araştırma ve inceleme durumu

Bu kod, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un sürdürülebilir yönetiminde bilimsel inceleme ve akademik katkıların oynadığı rolü görünür kılmaktadır. Yalnızca fiziksel düzenlemeler değil, aynı zamanda araştırma süreçleri ve bilimsel üretim kapasitesi de alanın yönetiminde belirleyici olmuştur. Katılımcı görüşleri doğrultusunda bu tema beş alt kod altında somutlaştırılmıştır: Akademik ve Bilimsel Çalışmalar, Kazı Başkanı ve Ekibinin Yetkinlikleri, Kale Analiz Merkezi, Alanın Tarihi Öneminin Ortaya Çıkması, ve Bölgenin Kronoloji Sorunsalının Çözümü alt kodları öne çıkmıştır. Konu ile alakalı alt kodlar ve katılımcıların bazı ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Akademik ve bilimsel çalışmalar: Alanın yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olması, Türkçe ve İngilizce yayınlarla desteklenmesi, bilimsel üretim kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu durum arkeolojik alanların bilgi üretim merkezleri olarak işlev gördüğünü tartışan literatürle paralellik taşır (Smith, 2012). Katılımcılar da bunu şöyle dile getirmiştir: *“Alan çalışması bilimle alakalıdır, alandan çıkarılan eserleri bilime kazandırılmaktadır” (K3); “Alanda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmakta ve bilimsel yayınlar devam etmektedir” (K6). “Alan çalışması bilimle alakalıdır, alandan çıkarılan eserleri bilime kazandırılmaktadır” (K3). “Kale Başkanı akademik camiada olduğu için bilimsel çalışmalar devam etmektedir” (K6). “Zerzevan Kalesi'nde birçok arkeolojik bulgu ve mimari yapı yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuştur. Ayrıca kalede yapılan çalışmalarla ilgili bant çalışmaları, Kitap çalışmaları, Türkçe ve İngilizce yayınlar yapılmaktadır” (K2).* Katılımcılar, Zerzevan Kalesi'nde yürütülen

bilimsel çalışmaların alanın tanınırlığını artırdığını ve yönetim planına entegre edildiğini vurgulamıştır. Bu bulgular, Zerzevan Kalesi'nin uluslararası bilim camiasının ilgisini çektiğini ve bölgedeki tarihsel kronoloji sorunlarının çözümüne katkı sağladığını göstermektedir.

Alanın tarihi öneminin ortaya çıkması: Araştırmalar, alanın tarihsel önemini ortaya koymakta ve. Bu bulgu, kazıların tarihsel kronolojiye katkısını ele alan küresel literatürle ilişkilendirilebilir (Renfrew, 2007). Katılımcılar da bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Zerzevan'daki araştırma ve incelemeler, alanın tarihi önemini ortaya koymak açısından büyük değer taşımaktadır;

Kronoloji sorunlarının çözümü: Araştırmalar, bölgedeki kronoloji sorunlarına açıklık getirmektedir. Katılımcılar da bunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Çalışmalar sonucunda elde edilen veriler bölgedeki kronoloji sorunsalı başta olmak üzere birçok konuya cevap vermektedir.*” (K2). *Çalışmalar sonucunda elde edilen veriler bölgedeki kronoloji sorunsalı başta olmak üzere birçok konuya cevap vermektedir* (K2).” Zerzevan Kalesi'nde yürütülen araştırmalar, alanın bilimsel bilgi üretim merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşler, Zerzevan Kalesi'nin tarihsel katmanlarının yapılan araştırmalarla daha görünür hale geldiğini ve bu durumun hem koruma hem de tanıtım açısından değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazı Başkanı ve ekibinin yetkinlikleri; çalışmaların duyarlılıkla yürütülmesi, kazı başkanının akademik birikimi ve ekibin profesyonelliği sayesinde mümkün olmaktadır. Literatürde bu konu sınırlı işlendiği için Zerzevan örneği özgün bir katkı niteliği taşır. Katılımcılar bunu şu şekilde ifade etmiştir: *Araştırma inceleme, Zerzevan yönetimi tarafından, hassas bir şekilde sürdürülmekte olduğunu düşünüyorum. Kazı alanı çalışanlarının, çalışmalarını duyarlı bir şekilde sürdürmektedir* (K4).” *Kazı başkanının katkıları ve kazı ekibinin yetkinlikleri ile yapılan bilimsel çalışmalar ve incelemeler başarılı bir şekilde sürdürülmektedir* (K5).”

Kale analiz merkezi: Eserlerin kodlanarak kayıt altına alınması ve analiz merkezinde korunması, bilimsel altyapının güçlü olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, dijital veri yönetiminin arkeolojik alanlarda giderek önem kazandığını ortaya koyan çalışmaları destekler (Kansa, 2010). Katılımcılar da bunu doğrulamaktadır: “*Zerzevan kalesinin araştırma ve inceleme durumu oldukça iyi durumda, bulunan eserlere kod verilmekte, kazı evine getirilmekte ve korumaya alınmakta*” (K3). *Çınar merkezde, kalenin analiz merkezi bulunmaktadır. Oldukça iyi durumda olduğunu düşünmekteyim*” (K7).

Araştırma ve inceleme durumu kodu, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir yönetiminde bilimsel temelli yaklaşımın vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı görüşleri, alanın akademik üretim kapasitesini, tarihsel önemini ve kronoloji sorunlarının çözümüne katkısını vurgulamaktadır. Ayrıca kazı başkanı ve ekibinin yetkinlikleri ile kale analiz merkezi'nin varlığı, araştırmaların güvenilirliğini ve sürekliliğini sağlamaktadır. Böylece Zerzevan Kalesi yalnızca bir turistik destinasyon değil, aynı zamanda bilimsel bilgi üretim merkezi olarak da değerlendirilmektedir.

Kod 4. Bakım ve koruma çalışmaları

Bakım ve Koruma Çalışmaları kapsamında, arkeolojik yapıların korunması için düzenli bakım ve restorasyon faaliyetleri yürütülmekte; orijinal malzemelerin korunması, aşınma ve erozyonun önlenmesi, yapısal güçlendirme gibi uygulamalar bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Katılımcı ifadeleri ve tablo verileri incelendiğinde, bu sürecin süreklilik içinde ve bilimsel yöntemlerle yürütüldüğü açıkça görülmektedir. Katılımcı görüşleri bağlamında oluşan alt kodlar ise alanın korunmasına yönelik farklı boyutları ortaya koymaktadır:

- Restorasyon Çalışmaları
- 2014'ten İtibaren Düzenli Bakım ve Koruma
- Tarihi Eserlerin Elektronik Veri Tabanına Aktarılması

Restorasyon çalışmaları: Restorasyonun sistematik biçimde yapılması, koruma kararlarının bilimsel temele dayandığını göstermektedir. Bu bulgu, kültürel miras alanlarında restorasyonun bilimsel yöntemlerle yürütülmesi gerektiğini savunan çalışmalara denk düşmektedir (Matero, 2003). Katılımcılar da bu noktayı şöyle ifade etmiştir: *“Direk kazıp ortaya çıkaralım dışında, sistematik bir şekilde çalışma yapılmaktadır ve belirli bir plan ile kazılar yapılmaktadır. Bu bağlamda restorasyon ya da koruma durumuna karar verilmektedir.”* (K3) *“Zerzevan Kalesi'nde 12 ay boyunca kazı, koruma ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir.”* (K1).

2014'ten itibaren düzenli bakım ve koruma: Düzenli bakım ve koruma faaliyetlerinin sürdürülmesi, süreklilik açısından özgün bir katkı sunmaktadır. Uzun vadeli bakım sistematigi üzerine dünya literatüründe sınırlı veri bulunduğundan Zerzevan örneği bu boşluğu doldurmaktadır. Katılımcılar bunu şu şekilde dile getirmiştir: *“Bakım ve koruma çalışmaları düzenli olarak 2014'ten itibaren*

yürütülmektedir. Koruma çalışmasının daha uzun vadeli olması için bu yöndeki çalışmalar sistematik ve bilimsel bir şekilde yürütülmektedir. Yapılan tüm çalışmalar bilimsel bir kurul ve kazı başkanlığı birlikteliği ile gerçekleşmektedir.” (K2)

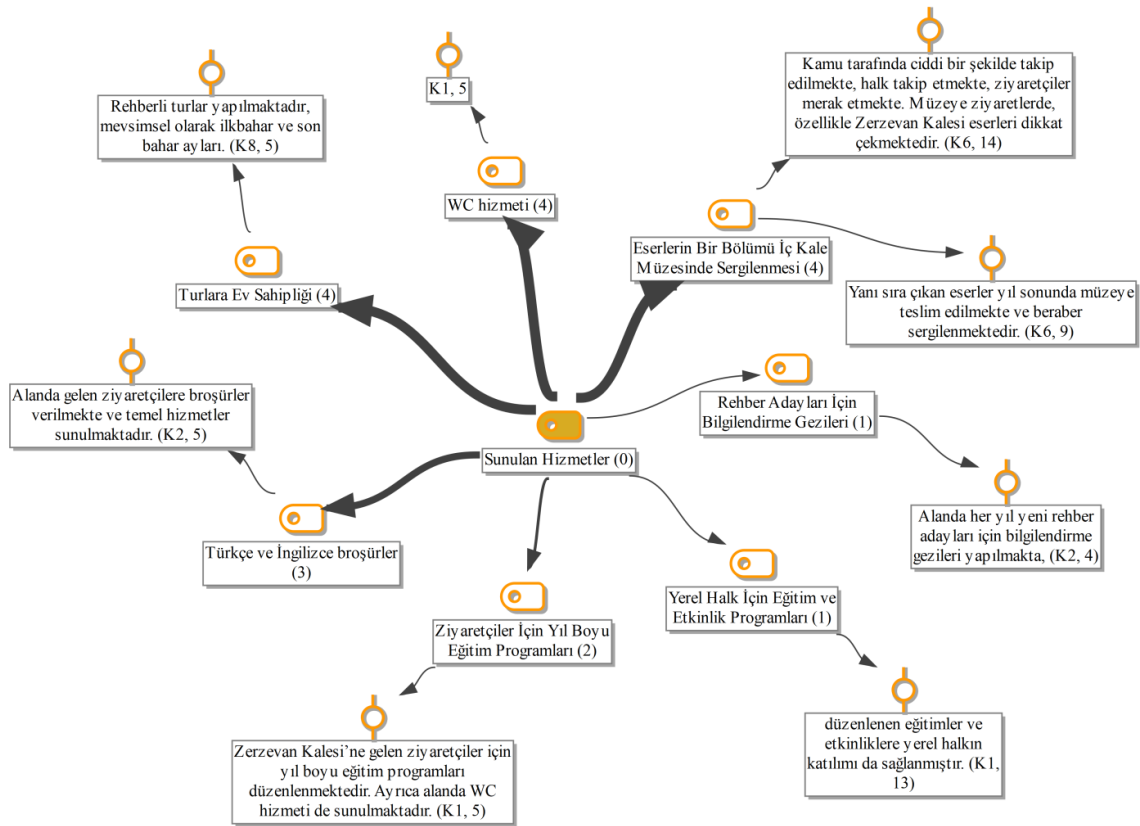
Tarihi eserlerin elektronik veri tabanına aktarılması: Eserlerin dijital olarak kayıt altına alınması, koruma süreçlerinin sürdürülebilir biçimde yürütüldüğünü göstermektedir. Katılımcılar da bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Bulunan eserlere kod verilmekte, kazı evine getirilmekte ve korumaya alınmakta; aynı zamanda Zerzevan Kalesine ait veri tabanına aktarılmaktadır.” (K3).*

Bu alt kodlar, bakım ve koruma çalışmalarının sahadaki uygulamalar ile dijital arşivleme süreçlerini bütünleştirdiğini göstermektedir. Zerzevan Kalesi’nde yürütülen restorasyon, düzenli bakım ve dijital kayıt faaliyetleri, alanın hem korunmasını hem de gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan güçlü bir sürdürülebilir yönetim modeli ortaya koymaktadır. Katılımcı görüşleri, bu sürecin süreklilik içinde ve bilimsel yöntemlerle gerçekleştirildiğini doğrulamaktadır.

Görsel 7.3 Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’da bakım ve koruma çalışmaları ile araştırma ve inceleme durumunun kod-teori-birlikte oluşum ve çakışan kodlar modelini ortaya koymaktadır. Analiz, bu iki ana kodun diğer alt kodlarla nasıl kesiştiğini ve hangi alanlarda birlikte anlam kazandığını göstermektedir.

Kod 5. Sunulan hizmetler

Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçi memnuniyetini artırmak için çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Görsel 7.4; Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçi memnuniyetini artırmaya yönelik sunulan hizmetlerin kod-alt kod ilişkisini görselleştirmektedir. Model, sunulan hizmetler alt kodları; Türkçe ve İngilizce broşürler, turlara ev sahipliği, WC hizmeti, rehber adayları için bilgilendirme gezileri, yerel halk için eğitim ve etkinlik programları, ziyaretçiler için yıl boyu eğitim programları ve eserlerin bir bölümünün İç Kale Müzesinde sergilenmesi olarak değerlendirilmiş olup bu alt kodların nasıl sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır.

Görsel 7.4. Sunulan hizmetler kod-alt kod bölümler modeli

Bu yapı, alanın turistik cazibesini güçlendirirken aynı zamanda sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır. Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçi memnuniyetini artırmak amacıyla çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Bu çerçevede, alt kodlar ve kullanıcı görüşleri şu şekilde öne çıkmaktadır:

- Eserlerin bir bölümü iç kale müzesinde sergilenmesi: “Çıkan eserler yıl sonunda müzeye teslim edilmekte ve beraber sergilenmektedir.” (K6).

- Rehber adayları için bilgilendirme gezileri: “Alanda her yıl yeni rehber adayları için bilgilendirme gezileri yapılmakta.” (K2).
- Turlara ev sahipliği: “Kale, özel tur şirketleri tarafından yapılan turlara ev sahipliği yapmaktadır.” (K2).
- Yerel halk için eğitim ve etkinlik programları: “Düzenlenen eğitimler ve etkinliklere yerel halkın katılımı da sağlanmıştır.” (K1).
- Ziyaretçiler için yıl boyu eğitim programları: “Zerzevan Kalesi’ne gelen ziyaretçiler için yıl boyu eğitim programları düzenlenmektedir.” (K1).
- Türkçe ve İngilizce broşürler: “Alana gelen ziyaretçilere broşürler verilmekte ve temel hizmetler sunulmaktadır.” (K2).
- WC hizmeti: “Alanda WC hizmeti de sunulmaktadır.” (K1).

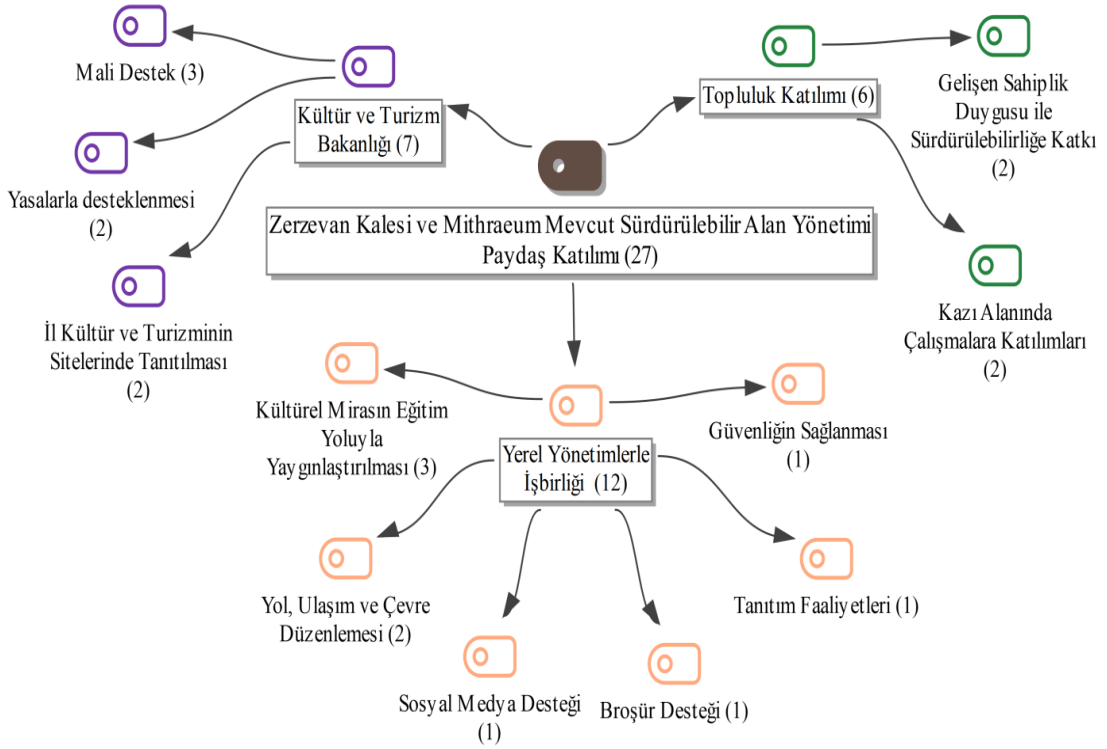
Bu yapı, Zerzevan Kalesi’nin yalnızca turistik bir destinasyon değil, aynı zamanda kültürel paylaşım ve eğitim merkezi olduğunu göstermektedir. Müze sergileri, rehberli turlar, bilgilendirme gezileri, broşürler ve temel hizmetler ziyaretçi deneyimini zenginleştirmekte; yerel halk ve ziyaretçiler için düzenlenen eğitim programları ise toplumsal sahiplenmeyi güçlendirmektedir. Sonuç olarak, sunulan hizmetler alan yönetiminde pratik düzenlemeler ile toplumsal ve akademik boyutların bütünleştiği bir sürdürülebilirlik anlayışını yansıtmaktadır.

Kod 6. Paydaş katılımı

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un sürdürülebilir alan yönetiminde paydaş katılımı, yerel halk, yerel yönetimler ve kamu kurumlarının sürece dahil olma biçimlerini ifade etmektedir. Görüşme bulguları ışığında sürece dahil olan yapılar araştırmanın alt kodlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda Şekil X, paydaş katılımının hiyerarşik kod–alt kod ilişkilerini görselleştirerek farklı aktörlerin sürece nasıl dahil olduklarını ortaya koymaktadır. Göresel 7.5 incelendiğinde, paydaş katılımı üç temel alt boyutta ele alınmaktadır:

- Yerel Yönetimlerle İşbirliği (broşür desteği, sosyal medya desteği, tanıtım faaliyetleri, güvenlik, yol–ulaşım–çevre düzenlemesi, kapasite planı, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları),
- Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İşbirliği (yasal koruma, mali destek, ören yeri statüsü, bakanlık sitelerinde tanıtım),

- Topluluk Katılımı (kazı alanında çalışmalara katılım, istihdam, sahiplenme duygusu, sürdürülebilirliğe katkı).

Görsel 7. 5. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir alan yönetimi paydaş katılımı hiyerarşik kod ve alt kod modeli

Bu yapı, yerel halkın istihdamı ve bilinçlendirilmesi, yerel yönetimlerin altyapı ve tanıtım desteği, kültür ve turizm kurumlarının mali ve organizasyonel katkıları ile topluluk katılımının alanın sahiplenilmesi ve sürdürülebilirliğe nasıl katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Paydaşların çok boyutlu işbirliği sayesinde kültürel mirasın korunması ve turistik cazibenin güçlendirilmesi kritik bir rol oynamaktadır. Bu bulgular, sahadaki katılımcı görüşleriyle de desteklenmektedir. İlgili görüşler aşağıda alt boyutlara göre sunulmuştur:

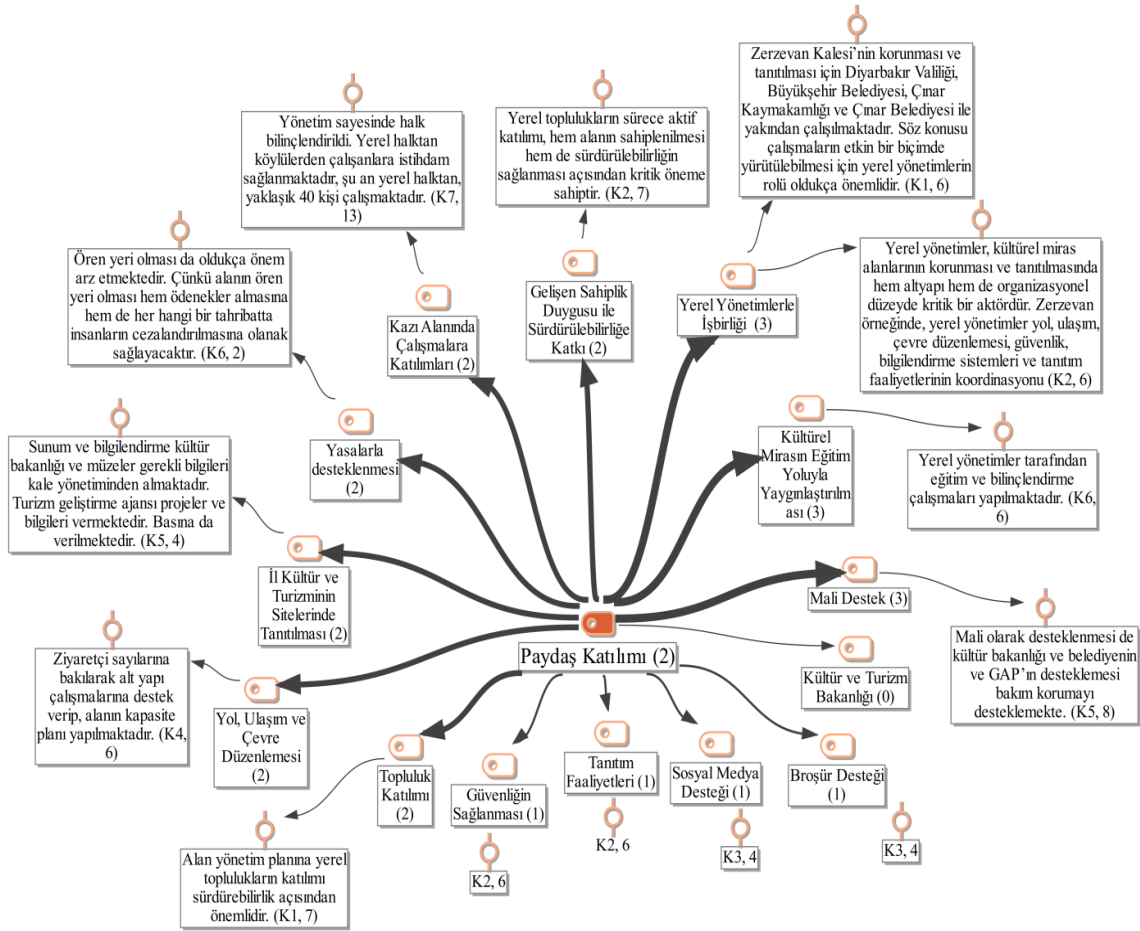
Yerel yönetimlerle işbirliği: “Zerzevan Kalesi’nin korunması ve tanıtılması için Diyarbakır Valiliği, Büyükşehir Belediyesi, Çınar Kaymakamlığı ve Çınar Belediyesi ile yakından çalışılmaktadır” (K1): “Yerel yönetimler olmadan, kazı alanında istenilen duruma gelinmesi oldukça zordur” (K6): “Yerel yönetimler, kültürel miras alanlarının korunması ve tanıtılmasında hem altyapı hem de organizasyonel düzeyde kritik bir aktördür” (K2). “Broşür ya da sosyal medya desteği verilmektedir” (K3). “Ziyaretçi

sayılarına bakılarak altyapı çalışmaları yapılmakta, kapasite planı oluşturulmaktadır.” (K4). *“Yerel halkın eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi sağlanmaktadır”* (K6).

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliği: *“Alanın sit alanı olması, korumanın yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir”* (K5). *“Mali olarak desteklenmesi kültür bakanlığı, belediye ve GAP’ın katkılarıyla sürdürülmektedir”* (K5). *“Ören yeri olması hem ödenekler almasına hem de tahribat durumunda cezalandırma mekanizmasını devreye sokmaktadır”* (K6). *“İl Kültür ve Turizminin sitelerinde tanıtım yapılmaktadır, turizm geliştirme ajansı projeler sunmaktadır”* (K5).

Topluluk katılımı: *“Kazıda çalışan işçilerin istihdamı sağlanmaktadır.”* (K5) *“Yerel halktan yaklaşık 40 kişi çalışmaktadır”* (K7). *“Alan yönetim planına yerel toplulukların katılımı sürdürülebilirlik açısından önemlidir”* (K1). *“Yerelin alanla geçmişi olması duygusal bağı kuvvetlendirmektedir, sahiplik duygusunu artırmaktadır”* (K4). Görsel 7.6; kod–alt kod–bölümler yapısında katılımcı görüşleri sistematik biçimde sınıflandırılmıştır.

Yerel yönetimler altyapı, güvenlik, tanıtım ve eğitim faaliyetlerinde kritik aktörler olarak öne çıkarken; Kültür ve Turizm Bakanlığı yasal koruma, mali destek ve tanıtım faaliyetleriyle sürece katkı sağlamaktadır. Yerel topluluklar ise istihdam, bilinçlendirme ve sahiplenme yoluyla sürdürülebilirliğin en önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Katılımcı ifadeleri, yerel halkın sürece katılımının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal bağ ve sahiplenme açısından da kültürel miras yönetimini güçlendirdiğini göstermektedir.

Görsel 7.6. Paydaş katılımı kod-alt- kod bölümler modeli

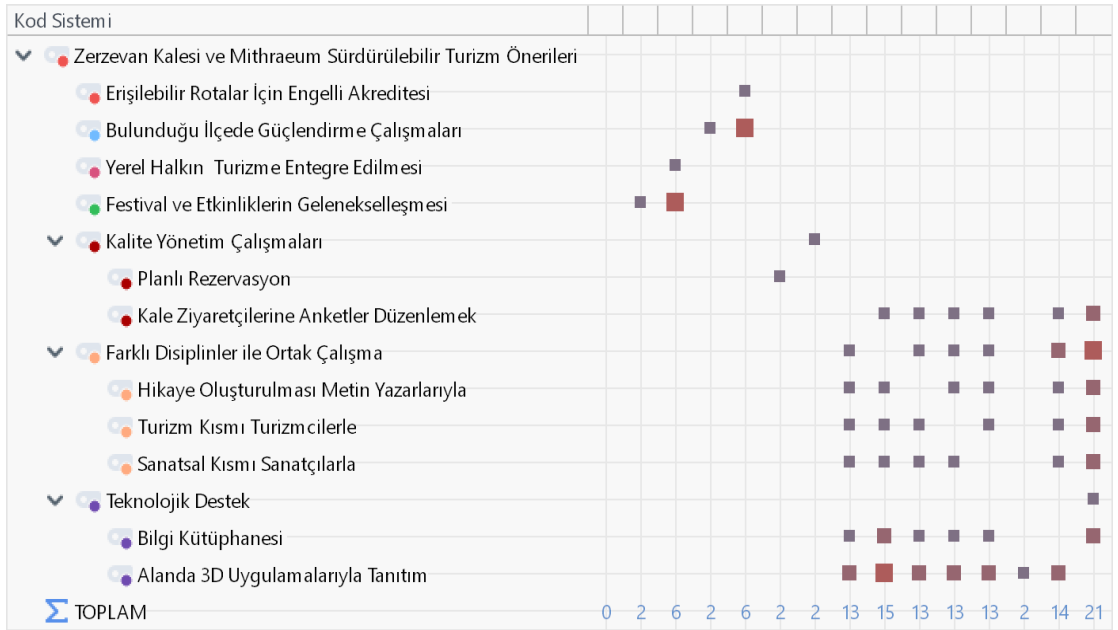
Katılımcıların tamamı, sürdürülebilir yönetim uygulamalarının varlığını vurgulamıştır. Bu bulgu, araştırmada en çok öne çıkan ikinci kategori olan “Sürdürülebilir Yönetim Uygulamaları ve Çevre Düzenlemesi” (20 kodlama) ile desteklenmektedir. Alan içerisinde çevre düzenlemesi ve ziyaretçi yönetimi kapsamında; patika yollar, bilgilendirme panoları, yönlendirme sistemleri, hassas alan sınırlamaları ve engelli ziyaretçilere yönelik düzenlemeler sistematik olarak uygulanmaktadır. Bu uygulamalar, sürdürülebilir turizm literatüründe öne çıkan erişilebilirlik ve ziyaretçi deneyimi odaklı yaklaşımlarla örtüşmektedir (Butler, 1999; McCool & Moisey, 2001). Görsel 7.6 bu görüşlerin görsel temsili olarak, paydaşların sürece hangi boyutlarda katkı sunduğunu bütüncül biçimde ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un sürdürülebilir alan yönetimi açısından yalnızca yerel düzeyde değil, uluslararası ölçekte de örnek bir model sunduğunu göstermektedir. Kodların dengeli dağılımı, alanın fiziksel koruma, çevre düzenlemesi, paydaş katılımı ve hizmet sunumu gibi farklı boyutları bütüncül bir

yaklaşım ile ele aldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, UNESCO Dünya Mirası adaylık kriterlerinde vurgulanan çok boyutlu yönetim anlayışıyla uyumlu olup (UNESCO, (2012); bununla birlikte, sürdürülebilir turizm literatüründe öne çıkan erişilebilirlik, ziyaretçi deneyimi ve çevresel düzenleme odaklı yaklaşımlar da bu bulguları desteklemektedir (Butler, 1999; McCool & Moisey, 2001). Ayrıca paydaş katılımının güçlü biçimde vurgulanması, çevresel yönetim literatüründe önerilen kapsayıcı yönetim modelleriyle örtüşmektedir (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

7.4.2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri

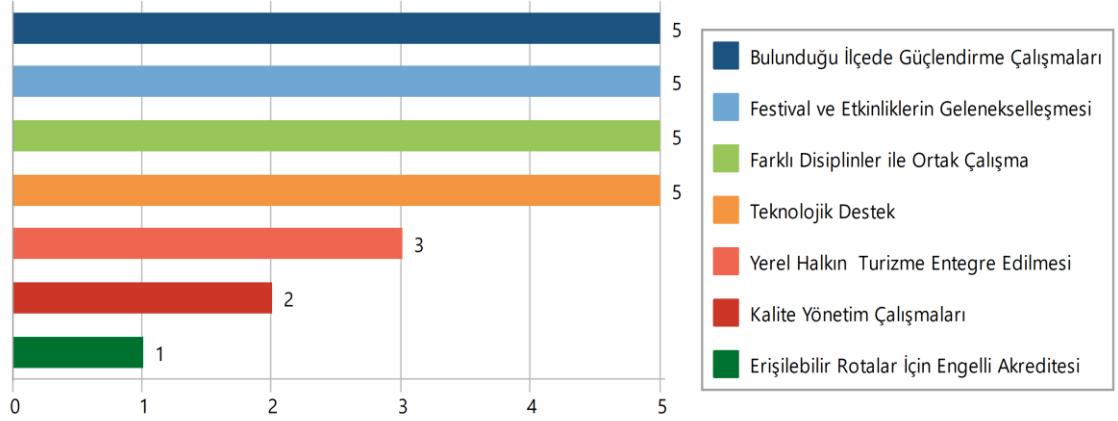
Zerzevan Kalesi ve Mithraeum için sürdürülebilir turizm önerileri, görüşmeler ışığında 7 kod etrafında şekillenmiştir. Buna göre oluşan kodlar Erişilebilir rotalar için engelli akreditesi, Bulunduğu ilçede güçlendirme çalışmaları, Yerel halkın turizme entegresi, festival ve etkinliklerin gelenekselleşmesi, kalite yönetim çalışmaları ve teknolojik destek olarak, matris 7.2’de görsel olarak sunulmuştur.

Matris 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum için sürdürülebilir turizm önerileri yönetimi yoğunluk matrisi kod dağılımı

Grafik 7.2’de Zerzevan Kalesi ve Mithraeum için sürdürülebilir turizm bağlamında katılımcılar tarafından sunulan önerilerin kod temelli frekanslarını göstermektedir. Buna göre: Yerel Halkın Turizme Entegrasyonu: 3 belge, 3 defa, İlçede

Güçlendirme: 3 belgede 5 defa, Festival ve Etkinliklerinn Gelenekselleşmesi: 3 belgede 3 defa, Teknolojik Destek: 2 belgede 5 defa, Kalite Yönetim Çalışmaları: 2 belgede 2 defa Farklı Disiplinlerle Ortak Çalışma Çalışma: 1 belge 5 defa, Erişilebilir Rotalar için Engelli Akreditesi: 1 belgede 1 defa geçmiştir

Grafik 7. 2. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Sürdürülebilir turizm önerileri kod temelli frekansı

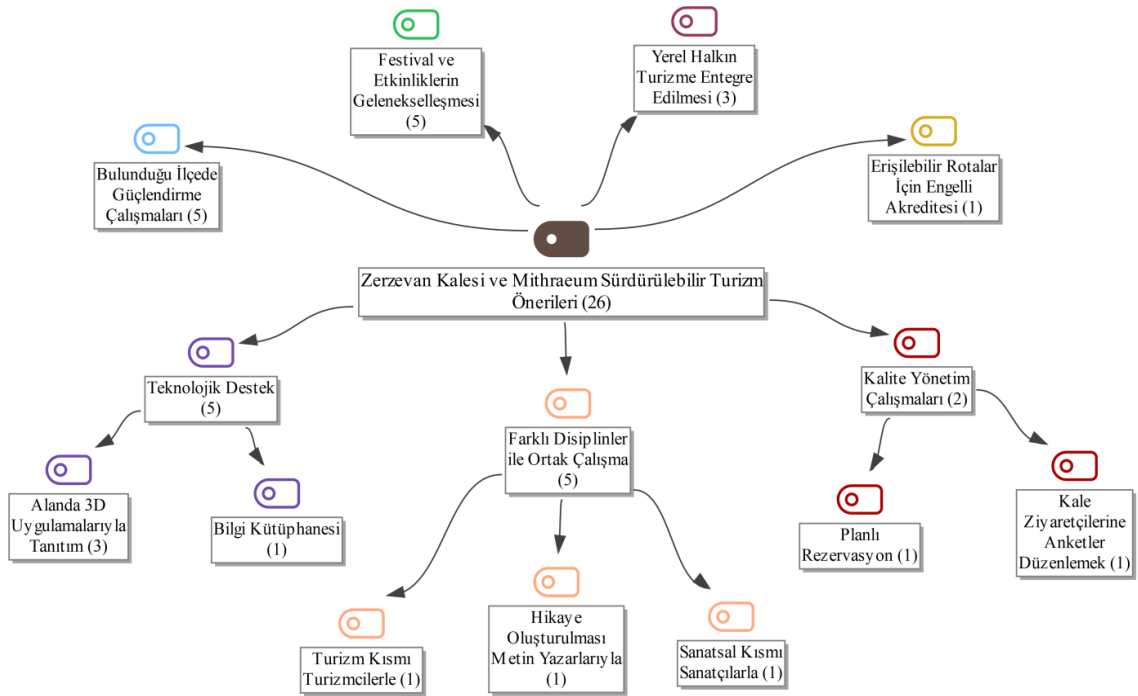
Tablo 7.3 ise bu kodların belge temelli yüzdelerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların %87,5'i öneri sunmuş, yalnızca %12,5'i herhangi bir öneri getirmemiştir. En fazla vurgulanan öneriler “Bulunduğu ilçede güçlendirme çalışmaları” (%37,5) ve “Festival ve etkinliklerin gelenekselleşmesi” (%37,5) olmuştur. Diğer öneriler ise daha düşük oranlarla (%25 ve %12,5) çeşitlenmiştir.

Tablo 7. 3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri belge temelli frekans tablosu

Kodlar	Belgeler	Yüzde
Bulunduğu İlçede Güçlendirme Çalışmaları	3	37,50
Festival ve Etkinliklerin Gelenekselleşmesi	3	37,50
Yerel Halkın Turizme Entegre Edilmesi	2	25,00
Kalite Yönetim Çalışmaları	2	25,00
Teknolojik Destek	2	25,00
Erişilebilir Rotalar İçin Engelli Akreditesi	1	12,50
Farklı Disiplinler ile Ortak Çalışma	1	12,50
Kodlanmış BELGELER	7	87,50
Kodlanmamış BELGELER	1	12,50
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Sonuç olarak, katılımcı görüşleri ve frekans dağılımları birlikte değerlendirildiğinde, sürdürülebilir turizm için öncelikli alanların yerel kalkınma ve kültürel süreklilik olduğu görülmektedir. Daha düşük frekansla dile getirilen teknolojik destek, kalite yönetimi, engelli akreditesi ve disiplinler arası işbirliği ise alanın modernleşmesi, kapsayıcılığı ve çok boyutlu yönetimi için tamamlayıcı unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu tema, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm potansiyelini artırmak için katılımcılar tarafından sunulan stratejileri ve iyileştirme alanlarını kapsamaktadır. Görsel 7.7, önerilerin hiyerarşik kod-alt kod ilişkilerini görselleştirmektedir.

Görsel 7.7. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum sürdürülebilir turizm önerileri hiyerarşik-kod-alt-kod

Bulgular, festival ve etkinliklerin gelenekselleşmesi kapsamında kültürel, sanatsal ve bilimsel etkinliklerin düzenlenmesi; yerel halkın turizme entegre edilmesi bağlamında el sanatları, rehberlik, konaklama ve ekonomik fayda paylaşımı; erişilebilir rotalar için engelli akreditesi çerçevesinde erişilebilir güzergâhların oluşturulması ve akreditasyon süreçlerinin geliştirilmesi; kalite yönetim çalışmaları kapsamında planlı rezervasyon, ziyaretçi anketleri ve kapasite yönetimi; farklı disiplinlerle ortak çalışma bağlamında metin yazarlarıyla hikâye oluşturma, sanatçılarla sanatsal katkı sağlama ve

turizmcilerle işbirliği; teknolojik destek kapsamında 3D uygulamalarla tanıtım, QR kodlu bilgilendirme, bilgi kütüphanesi ve dijital rehberlik; bulunduğu ilçede güçlendirme çalışmaları kapsamında altyapı ve ulaşımın geliştirilmesi, müze kurulması, restoran ve tanıtım sahalarının oluşturulması ile tematik kültürel rölyeflerin hayata geçirilmesi gibi öneriler etrafında toplanmıştır. Tabloda sunulan kod-alt kod hiyerarşi modeli bulguları doğrultusunda katılımcı görüşleri, ilgili kod ve alt kodlar altında aşağıda verilmiştir.

Kod 1. Festival ve etkinliklerin gelenekselleşmesi

Festival ve Etkinliklerin Gelenekselleşmesi alt kodları; kültürel festivallerin düzenli olarak tekrarlanması, etkinliklerin yerel kimliği güçlendirmesi ve turizm çekiciliğini artırması olarak değerlendirilmiştir.

Zerzevan Kalesi'nde sürdürülebilir turizmi destekleyen önerilerden biri de düzenli etkinliklerin geleneksel hale getirilmesidir. Katılımcılar bu konuda farklı boyutlara dikkat çekmiştir: *“Alanda gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve sosyal etkinliklerin artarak devam etmesi de turizm açısından önemlidir” (K1)*. Bunun yanı sıra, *“Yerel yönetimlerin etkinlikler düzenlemesi (alanda daha önceden düzenlenen; orkestra, gökyüzü etkinliği, vb.) tanıtım amaçlı yapılan etkinlikler devam etmelidir. Sanat ve festivalin birleşme noktası olmasına katkıda bulunmalıdır” (K7)* ifadesi, etkinliklerin sürekliliğinin tanıtım ve kültürel canlılık açısından önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, *“Sürdürülebilir geleneksel olan her yıl yapılan festivallerin oluşması sürdürülebilirliği arttırmaktadır. Geleneksel hale gelmesi sahiplenme güdüsünü arttıracığı için sürdürülebilirliği sağlanmaktadır” (K5)* görüşü, düzenli etkinliklerin sahiplenme duygusunu güçlendirerek alanın sürdürülebilirliğine katkı sunduğunu göstermektedir.

Kod 2. Yerel halkın turizme entegre edilmesi

Yerel Halkın Turizme Entegre Edilmesi alt kodları; yerel halkın turizm süreçlerine aktif katılımı, ekonomik fayda sağlaması ve toplumsal sahiplenmeyi artırması olarak incelenmiştir. Bu kod, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm potansiyelini güçlendiren en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar bu noktada, *“Zerzevan, yerel topluluklar için hem ekonomik hem de*

kültürel bir değer yaratmaktadır. Ancak toplulukların daha fazla katılımıyla bu ilişki güçlendirilebilir” (K2): şeklinde görüş bildirmiştir. Ayrıca, “Yerel halkın katılımı ve söz sahibi olması gerekmektedir. Dışardan gelenler ve yerel topluluk arasında gerçek sahiplik duygusu ile bağ kurup koruması sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır. Halkın söz sahibi olduğu bir yönetim; insanların ilgisini çekme (eserin hikayesinin korunması) çekiciliği arttıracaktı” (K4), ifadesiyle, yerel halkın karar süreçlerine dahil edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında, “Yerel halkın rehberlik, el sanatları, konaklama gibi alanlarda turizme entegre edilmesi, hem ekonomik fayda sağlar hem korumayı destekler” (K2) görüşü, yerel halkın turizm faaliyetlerinde aktif rol üstlenmesinin hem ekonomik hem de kültürel sürdürülebilirlik açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Kod 3. Erişilebilir rotalar için engelli akreditesi

Bu kod, engelli ziyaretçiler için erişilebilir güzergâhların oluşturulması ve akreditasyon süreçlerinin uygulanması olarak ele alınmıştır. Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm vizyonunda öne çıkan bir diğer öneri, engelli bireylerin alana erişimini kolaylaştıracak düzenlemelerdir. Katılımcılar bu konuda, *“Engelli ziyaretçilere yönelik durum henüz çok yeni olmakla beraber erişilebilir rotaların oluşturulması gerekmektedir. Vakıf ile akredite olma (engelli eğitimde) akredite olmak mümkündür” (K5).* şeklinde görüş bildirmiştir. Bu ifade, kapsayıcı turizm anlayışının henüz başlangıç aşamasında olduğunu, ancak gerekli düzenlemelerle engelli bireylerin de turizm faaliyetlerine dahil edilmesinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Kod 4. Teknolojik destek

Ziyaretçi deneyimini zenginleştirmek ve alanın korunmasını kolaylaştırmak için teknolojik uygulamaların devreye alınması önerilmektedir. Katılımcılar bu konuda, *“Teknolojik olarak desteklenmesi gerekmektedir. Örneğin 3d ile yarım kalan yapıların gösterilebilmesi önemlidir” (K3).* görüşünü dile getirmiştir. Ayrıca, *“3D ile tanıtım yapılması alana gidilmeden hassas alanları gösterebilir kılmak” (K4).* ifadesi, teknolojinin koruma işlevine dikkat çekmektedir. Bunun yanında, *“Kaleye henüz çıkmadan bilgilendirmeler yapılmalı. QR kodlu bilgi verme, panolar, bilimsel ve akademik olarak yapılan çalışmaların sunulması, bilgi kütüphanesi gibi olanakların*

sağlanması gerekmektedir” (K4). görüşü, dijital araçların ziyaretçi bilgilendirmesinde ve alanın sürdürülebilir yönetiminde kritik bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Kod 5. Kalite yönetim çalışmaları

Kalite Yönetim Çalışmaları alt kodları; planlı rezervasyon sistemlerinin geliştirilmesi ve kale ziyaretçilerine yönelik anketlerin düzenlenmesi olarak incelenmiştir.

Turizm hizmetlerinde kaliteyi yükseltmeye yönelik öneriler, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir yönetiminde önemli bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda hizmet standartlarının belirlenmesi, sürekli iyileştirme süreçlerinin uygulanması ve kapasite yönetim planlarının geliştirilmesi, ziyaretçi memnuniyetini artırarak tekrar ziyaret oranlarını yükseltecektir. Katılımcılar bu konuda, *“Kale ziyaretçilerine anketler düzenlemek, kaliteyi ve yönetimi kolaylaştıracaktır” (K4)* görüşünü dile getirmiştir. Ayrıca, *“Taşıma kapasitesi aşılmadan sürdürülebilir bir şekilde ilişki kurulması sağlanmalı. Arkeolojik mirasın, turizmin yıkıcı etkilerinden uzakta olması gerekmektedir. Planlı rezervasyon önerilebilir” (K7)* ifadesiyle, kapasite yönetimi ve planlı rezervasyonun sürdürülebilirlik açısından kritik olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu görüşler, kalite yönetimi çalışmalarının hem ziyaretçi deneyimini geliştirdiğini hem de arkeolojik mirasın korunmasına doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.

Kod 6. Farklı disiplinler ile ortak çalışma

Farklı Disiplinler ile Ortak Çalışma alt kodları; metin yazarlarıyla hikâye oluşturulması, sanatçılarla sanatsal katkı sağlanması ve turizmcilerle turizm boyutunun güçlendirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Alan yönetiminde yalnızca tek bir uzmanlık alanına bağlı kalmak yerine, farklı disiplinlerin birlikte çalışması sürdürülebilirliği güçlendiren bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Arkeoloji, turizm, mimarlık ve sosyoloji gibi disiplinlerin ortak katkıları, Zerzevan Kalesi'nin çok boyutlu biçimde yönetilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada katılımcılar, *“Farklı disiplinlerle çalışma ile kapsamlı bir yönetim uygulamak mümkündür. Örneğin sanatsal kısmı sanatçılarla, turizm kısmı turizmcilerle, hikaye oluşturulması metin yazarları ile yapılırsa, mümkündür” (K4)* görüşünü dile getirmiştir. Bu ifade, disiplinler arası işbirliğinin

yalnızca yönetimsel değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal açıdan da alanın değerini artırılabileceğini göstermektedir.

Kod 7. Bulunduğu ilçede güçlendirme çalışmaları

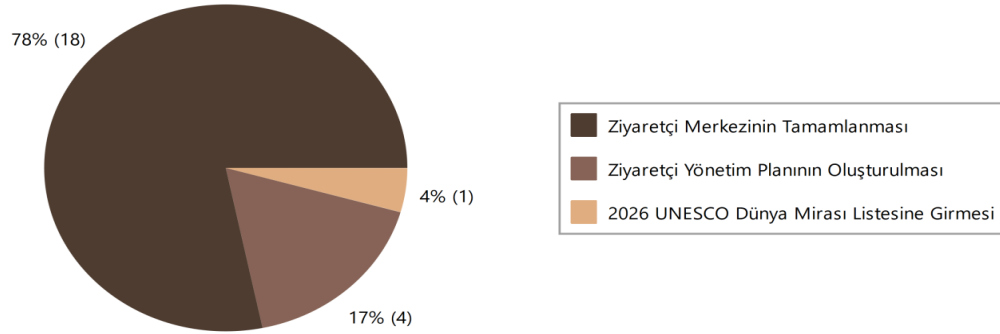
Bulunduğu İlçede Güçlendirme Çalışmaları, yerel düzeyde altyapı, tanıtım ve turizm kapasitesini artırmaya yönelik faaliyetler olarak değerlendirilmiştir. Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir turizm bağlamında öne çıkan bir diğer öneri alanıdır. Katılımcılar bu noktada, *“Zerzevan Kalesinin bulunduğu ilçeye yatırımlar yapılırsa; örneğin müze kurulması, turistlerin ilçede de vakit sağlamasını sağlayacak ve yerelde turizm hareketinden fayda sağlayacaktır” (K4)* şeklinde görüş bildirmiştir. Ayrıca, *“Bilim müzesi, restoranların oluşturulması vb. çekiciliği arttırarak bölgenin sadece geçiş yani transit olarak kullanılmasını engelleyecektir” (K8)* ifadesiyle ilçede turizm altyapısının geliştirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında, *“İlçede etki yaratılmalıdır. Yerel toplumun için tanıtım sahaları, işyerleri, müze gibi yapılabilir. Kendi kültürü ile ilgili tematik rölyefler içeren durumlar ile gerçekleştirilebilir” (K5)* görüşü, ilçede yapılacak yatırımların hem ekonomik kalkınmayı hem de kültürel kimliğin görünür kılınmasını sağlayacağını ortaya koymaktadır.

7.4.3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un sürdürülebilir turizm vizyonu, yalnızca mevcut önerilerle sınırlı kalmayıp geleceğe dönük yönetim planlarıyla da desteklenmektedir. Katılımcıların sunduğu bulgular, yerel kalkınma ve kültürel sürekliliğin öncelikli alanlar olduğunu ortaya koyarken, gelecek planları bu bulguları somut yatırımlar ve stratejik hedeflerle tamamlamaktadır. Bu bağlamda, ziyaretçi deneyimini zenginleştirmek, alan üzerindeki baskıyı azaltmak ve uluslararası tanınırlığı artırmak için üç temel tema öne çıkmaktadır: 2026 UNESCO Dünya Mirası Listesine Girmesi: , Ziyaretçi Merkezinin Tamamlanması ve Ziyaretçi Yönetim Planının Oluşturulması Katılımcı görüşleriyle ortaya çıkan üç temel tema; Grafik 7.3 ve Tablo 7.4 verileri belgelerdeki frekans dağılımını ortaya koyarak katılımcıların hangi konuları öncelikli gördüklerini somut biçimde göstermektedir.

Grafik 7.3, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un gelecekteki yönetim planlarına ilişkin kod temelli frekans dağılımını göstermektedir. Ziyaretçi merkezinin

tamamlanması en yüksek kodlama sayısı ile öne çıkarken, ziyaretçi yönetim planı ve UNESCO hedefi daha düşük frekanslarla dile getirilmiştir.

Grafik 7. 3. Zerdan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları kod temelli frekansı

Tablo 7.4 ise bu temaların belge temelli dağılımını ortaya koyarak katılımcıların hangi konuları öncelikli gördüklerini yüzdesel olarak somutlaştırmaktadır.

Tablo 7. 4. Zerdan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları belge temelli frekansı

Kodlar	Belgeler	Yüzde
Ziyaretçi Merkezinin Tamamlanması	5	62,50
Ziyaretçi Yönetim Planının Oluşturulması	3	37,50
2026 UNESCO Dünya Mirası Listesine Girmesi	1	12,50
Kodlanmış BELGELER	5	62,50
Kodlanmamış BELGELER	3	37,50
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Tablo 7.4 incelendiğinde, ziyaretçi merkezinin tamamlanması: 5 belgede kodlanmış olup %62,5 oranıyla en yüksek öncelik olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgu, merkezin ziyaretçi deneyimini zenginleştirecek, eğitim faaliyetlerine mekân sağlayacak ve hizmet kalitesini artıracak kritik bir yatırım olduğunu göstermektedir. Ziyaretçi yönetim planının oluşturulması: 3 belgede kodlanmış ve %37,5 oranında dile getirilmiştir. Bu plan, taşıma kapasitesinin aşılması, ziyaretçi akışının kontrollü biçimde yönlendirilmesi ve teknolojik izleme sistemleriyle alanın korunması için tamamlayıcı bir strateji olarak görülmektedir. 2026 UNESCO Dünya Mirası Listesine Girmesi: 1 belgede kodlanmış ve %12,5 oranında yer almıştır. Düşük frekansa rağmen, bu hedef Zerdan Kalesi'nin uluslararası tanınırlığını artıracak ve kültürel mirasın uzun vadeli korunmasına katkı sağlayacak stratejik bir adım olarak

değerlendirilmektedir. Ayrıca, analiz edilen toplam 8 belgeden 5'i (%62,5) kodlanmış, 3'ü (%37,5) ise kodlanmamıştır. Bu durum, katılımcıların büyük çoğunluğunun gelecekteki yönetim planlarını somutlaştıran temalara odaklandığını göstermektedir. Frekans bulgularına ek olarak, ilgili temalara dair katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur.

Kod 1. 2026 UNESCO Dünya Mirası tam liste hedefi

UNESCO Dünya Mirası Tam Liste hedefi düşük frekansla dile getirilmiş olsa da stratejik öneme sahiptir. Katılımcılar, Zerzevan Kalesi'nin uluslararası tanınırlığını artırmak ve koruma standartlarını güvence altına almak amacıyla bu sürecin kritik olduğunu belirtmiştir: *“Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal Alanı 2020 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girmiştir. Asıl liste için UNESCO başvuru dosyası tamamlanarak sunulmuş ve Zerzevan Kalesi'nin 2026 yılında dünya mirası olması planlanmaktadır.”* (K1). Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin yerel düzeyde altyapı yatırımlarını öncelikli görürken, uluslararası düzeyde kültürel miras politikalarıyla uyumlu bir strateji izlediğini ortaya koymaktadır. Smith (2006), dünya mirası statüsünün kültürel miras alanlarının korunması ve tanıtımı açısından uzun vadeli faydalar sağladığını bulgularına dayanarak göstermektedir.

Kod 2. Ziyaretçi merkezinin tamamlanması

Ziyaretçi Merkezi alt kodları; dinlenme alanlarının düzenlenmesi, turizm jandarması binasının inşası, mescitler ve lavaboların sağlanması, bilet satış yerlerinin oluşturulması, hediyelik eşya satış noktalarının açılması, kafe ve restoranların kurulması, fuaye alanlarının tasarlanması ve tanıtım ile sergi salonlarının geliştirilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Bu kodda, katılımcıların büyük çoğunluğu ziyaretçi merkezinin tamamlanmasını öncelikli yatırım olarak değerlendirmiştir. Bu merkez, ziyaretçilerin yönlendirilmesi, bilgilendirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için kritik bir altyapı sağlayacaktır. Katılımcılar, *“Alanın girişinde inşa edilen ve 2025 yılı sonunda faaliyete geçmesi planlanan Ziyaretçi Karşılama Merkezi'nde tanıtım ve sergi salonları, fuaye alanları, kafe, restoran, hediyelik eşya, bilet satış yerleri, mescitler, lavabolar ve Turizm Jandarması binası yer almaktadır”* (K1) ifadesiyle merkezin kapsamını ortaya

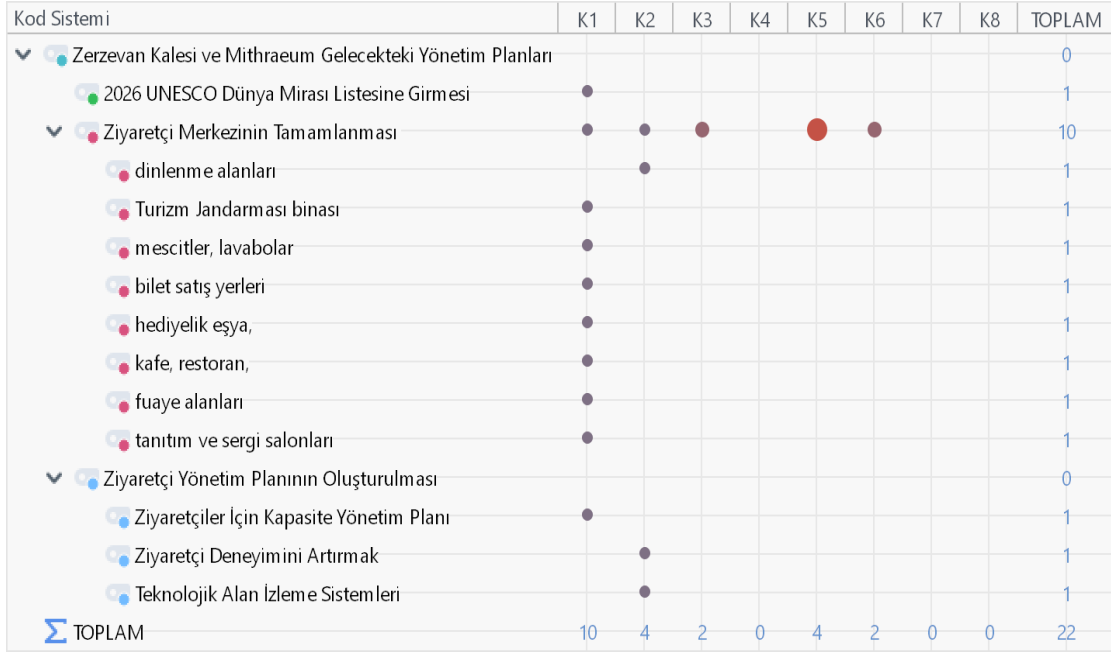
koymuştur. Ayrıca, “Yakın bir zamanda tamamlanması planlanan ziyaretçi merkezi, dinlenme alanları ve bilgilendirici materyallerin artırılması söz konusu olacaktır” (K2) görüşü, merkezin ziyaretçi deneyimini zenginleştirecek bir yatırım olduğunu göstermektedir.

Kod 3. Ziyaretçi yönetim planının oluşturulması

Ziyaretçi Yönetim Planı alt kodları; ziyaretçiler için kapasite yönetim planının hazırlanması, ziyaretçi deneyiminin artırılması ve teknolojik alan izleme sistemlerinin kurulması olarak ele alınmıştır.

Artan ziyaretçi sayısının alan üzerindeki baskısını azaltmak için kapsamlı bir yönetim planı öne çıkmıştır. Katılımcılar, bu planın taşıma kapasitesi, rezervasyon sistemleri, ziyaretçi akış yönetimi ve erişilebilirlik düzenlemelerini içermesi gerektiğini vurgulamıştır. “Alana gerçekleştirilen yoğun ziyaretten dolayı ‘Ziyaretçi Yönetim Planı’nın hazırlanması planlanmaktadır” (K1) ifadesi, bu ihtiyacın somut bir göstergesidir. Ayrıca, “Önümüzdeki dönemde yapılacak olan rink sistemi ile engellilerin alana erişimi daha da kolaylaşabilecektir” (K3) ve “Sürdürülebilir yönetim ve uygulamaları büyük önem taşımaktadır... teknolojik izleme ve kapasite yönetimi sistemleri entegre edilmesi planlanmaktadır” (K2) görüşleri, planın kapsayıcı ve teknolojik boyutlarını ortaya koymaktadır.

Matris 7.3’de, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un gelecekteki yönetim planlarına ilişkin yoğunluk matrisi kod dağılımı, katılımcı görüşlerinde vurgulanan kod ve alt kodları görsel olarak sunulmuştur. Böylece frekans bulguları ile nitel görüşler arasında doğrudan bir bağ kurulmakta, temaların hem sayısal hem de içeriksel düzeyde nasıl şekillendiği ortaya konmaktadır.

Matris 7.3. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum gelecekteki yönetim planları yoğunluk matrisi kod dağılımı

Yanı sıra matris 7.3’de, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un gelecekteki yönetim planlarına ilişkin yoğunluk matrisi kod dağılımı, katılımcı görüşlerinde vurgulanan kod ve alt kodların kod kitapçığı bağlamında görsel olarak sunulmuştur. Yoğunluk matrisi, ziyaretçi merkezinin en kritik yatırım olarak öne çıktığını, ziyaretçi yönetim planının alan üzerindeki baskıyı azaltmaya yönelik kapsamlı düzenlemeler içerdiğini ve UNESCO Dünya Mirası Tam Liste hedefinin düşük frekansa rağmen stratejik önem taşıdığını göstermektedir. Böylece frekans bulguları ile nitel görüşler arasında doğrudan bir bağ kurulmakta, temaların hem sayısal hem de içeriksel düzeyde nasıl şekillendiği ortaya anlaşılmaktadır.

7.4.4. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı’nın turizm yolu ile değerlendirilmesi

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı, Diyarbakır’ın turizm vizyonunda hem kültürel mirasın korunması hem de ekonomik kalkınmanın desteklenmesi açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Matrix 7.4’de yer alan yoğunluk matrisi, bu alanın turizm yoluyla değerlendirilmesi ana temasına ilişkin kodların ve alt kodların sistematik biçimde sınıflandırıldığını göstermektedir. Bu sistem, katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular aracılığıyla hangi kodların oluşturulduğunu, bu

kodların hangi alt kodlarla desteklendiğini ve toplamda kaç kez tekrarlandığını ortaya koyarak araştırmanın tematik çerçevesini netleştirmektedir.

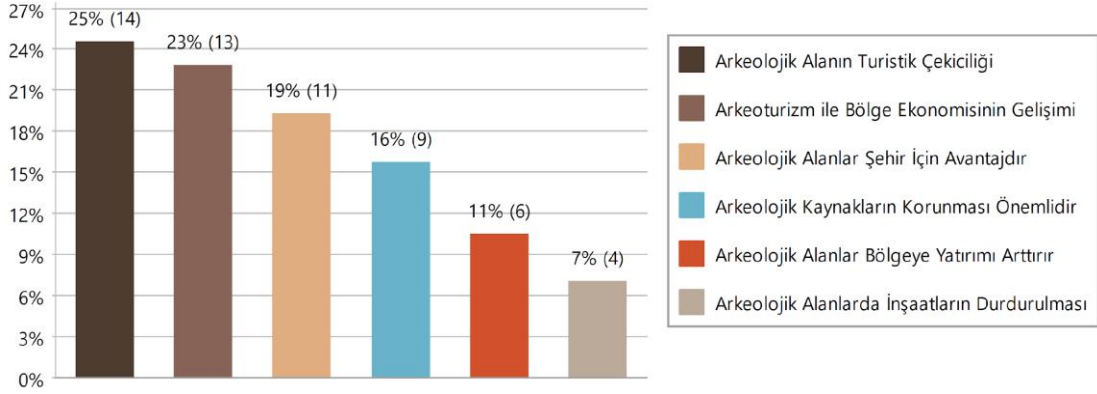
Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	TOPLAM
▼ Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanının Turizm Yolu ile Değerlenmesi									0
▼ Arkeolojik Alanlar Şehir İçin Avantajdır									0
Arkeolojik Alanlar Turistik İmaj Oluşturur						●		●	4
Arkeolojik Alanlar Tarihi Gemisi Korur				●					2
Turizm Arkeolojik Alanları Tanıtır	●	●	●				●	●	5
▼ Arkeolojik Alanın Turistik Çekiciliği									0
Kale Varlıkları ve Yarattığı Hikaye				●					3
Turizmi Daha Anlamlı Hale Getirmesi				●		●			2
Kültür ve İnanç Turizmi	●	●	●						4
Mithraeum Alanı			●				●		3
Sürekli Yeni Eser Keşfi	●		●						2
▼ Arkeoturizm ile Bölge Ekonomisinin Gelişimi									0
Yerel Ekonomiye Katkı	●	●							2
Zerzevanın İsim Tabelasında Kullanımı					●	●			2
İstihdam Olanaklarının Artması	●	●			●		●		4
Zerzevan Kalesinin Turlara Eklenmesi		●	●			●			3
Kale Özelinde Hediyeleklerin Yapılması					●				1
Gelen Turistlerin Konaklaması			●						1
▼ Arkeolojik Alanlar Bölgeye Yatırımı Arttırır									0
Sosyo-Kültürel Etki ile Kurulan Turizm Şirketleri					●	●			2
Yatırımların Daha Hızlı Gelişimi						●			1
Bakanlıkların Desteklerinin Artması					●				3
> Arkeolojik Alanlarda İnşaatların Durdurulması						●		●	4
▼ Arkeolojik Kaynakların Korunması Önemlidir									0
Arkeolojik Alanların Sürdürülebilir Turizm Yönetimi		●						●	2
Arkeolojik Mirasın Korunması İçin Eğitim ve Bilinçlenme	●	●		●					4
Alanın Korunarak Gelecek Kuşaklara Aktarılması	●			●			●		3
Σ TOPLAM	8	8	6	8	7	9	5	6	57

Matris 7. 4. Zerzevan Kalesi Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın turizm yolu ile değerlendirilmesi kod yoğunluk matrisi

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum arkeolojik alanının turizm yoluyla değerlendirilmesi ana temasına ilişkin kodlar ve alt kodlar, Matrix 7.4'de sunulan yoğunluk matrisi doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; arkeolojik alanlar şehir için avantajdır (arkeolojik alanların turistik imaj oluşturmaları, tarihi geçmişi koruması ve turizm aracılığıyla tanıtılması), arkeolojik alanların turistik çekiciliği (kale varlıkları ve yarattığı hikâyeye, kültür ve inanç turizmi, Mithraeum alanı, sürekli yeni eser keşfi, turizmi daha anlamlı hale getirmesi), arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi (yerel ekonomiye katkı, Zerzevan'ın isim tabelasında kullanımı, istihdam olanaklarının artması, turlara eklenmesi, hediyelik eşya üretimi, turistlerin konaklaması), arkeolojik alanlar bölgeye yatırımı arttırır (sosyo-kültürel etki ile kurulan turizm şirketleri, yatırımların hızlanması, bakanlık desteklerinin artması), arkeolojik kaynakların

korunması (sürdürülebilir turizm yönetimi, eğitim ve bilinçlenme, alanın gelecek kuşaklara aktarılması) ve arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulması (alanın özgünlüğünün korunması, yapılaşma baskısının önlenmesi) öne çıkmaktadır.

Grafik 7.4. kod temelli frekans grafiği incelendiğinde, arkeolojik alanların turistik çekiciliği 14 defa kodlanarak en fazla görüş bildirilen tema olurken en az kodlanan arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 7. 4. Zervevan Kalesi Mithraeum arkeolojik alanının turizm yolu ile değerlendirilmesi kod temelli frekansı

Zervevan Kalesi Mithraeum arkeolojik alanının turizm ile değerlendirilmesinde kod ve belge temelli frekansları birlikte incelendiğinde; arkeolojik alanlar şehir için avantajdır: 7 belgede 11 defa, arkeolojik alanın turistik çekiciliği: 6 belgede 14 defa, arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi: 6 belgede 11 defa, arkeolojik alanlar bölgeye yatırımı arttırır: 2 belgede 6 defa, arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulması: 2 belgede 4 defa geçmiştir.

Tablo 7. 5. Zervevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı'nın turizm yolu ile değerlendirilmesi, belge temelli frekansı

Kodlar	Belgeler	Yüzde
1-Arkeolojik Alanlar Şehir İçin Avantajdır	7	87,50
2-Arkeolojik Alanın Turistik Çekiciliği	6	75,00
3-Arkeoturizm ile Bölge Ekonomisinin Gelişimi	6	75,00
4-Arkeolojik Kaynakların Korunması Önemlidir	5	62,50
5-Arkeolojik Alanlar Bölgeye Yatırımı Arttırır	2	25,00
6-Arkeolojik Alanlarda İnşaatların Durdurulması	2	25,00
Kodlanmış BELGELER	8	100,00
Kodlanmamış BELGELER	0	0,00
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Grafik 7.4. ve tablo 7.5. sonuçları, kodların yoğunluk ve tekrar düzeylerini göstermektedir. Bu bulgular, katılımcı görüşleriyle birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu çerçevede ilgili kodlar, sistematik bir şekilde katılımcı görüşleriyle aşağıda sunulmuştur.

Kod 1. Arkeolojik alanlar şehir için avantajdır:

Arkeolojik alanlar şehir için avantajdır alt kodları; arkeolojik alanların turistik imaj oluşturması, tarihi geçmişi koruması ve turizm aracılığıyla tanıtılması olarak incelenmiştir. Bu kod, arkeolojik alanların şehir kimliği, marka değeri ve rekabet avantajı yaratmadaki rolünü ele almaktadır. Ashworth & Tunbridge (1990) kültürel mirasın şehir imajı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Zerzevan Kalesi özelinde bu etki Diyarbakır'ın turistik imajını güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İlgili alt kodları ve katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Arkeolojik alanların turistik imajı: Zerzevan Kalesi, Diyarbakır'ın turistik imajının önemli bir parçası haline gelmiştir. "Diyarbakır" denildiğinde akla gelen ilk yerlerden biri olmaya başlamıştır. Arkeolojik alan, şehrin diğer turistik ve kültürel özelliklerinin de keşfedilmesine katkı sağlamaktadır. Katılımcılar, Zerzevan Kalesi'nin Diyarbakır'ın turistik imajını güçlendirdiğini ve şehre hareketlilik kazandırdığını belirtmektedir: *“Arkeolojik alanlar, destinasyonun turizm kenti olmasını sağlamaktadır.” (K6) “Turizm bölgede yeni gelişmekle beraber, Zerzevan Kalesi özelinde, kente hareketlilik getirmektedir (K6) “Diyarbakır denince, önemli kent alanı olan Zerzevan Kalesi ön plana çıkmaktadır (K6).”* Arkeolojik alanların bulunduğu destinasyonların turistik kimlik ve marka imajı oluşturmasına katkısı ön plana çıkmaktadır. Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca bir arkeolojik alan değil, aynı zamanda Diyarbakır'ın turistik kimliğini güçlendiren bir marka unsuru olduğunu göstermektedir.

Arkeolojik alanlar tarihi geçmişi koruması: Katılımcılar, alanın tarihsel bellek işlevine dikkat çekmektedir. İlgili görüş; *“Zerzevan arkeolojik alanı, tarihi geçmişin koruma kalesi durumundadır (K4)”* Bu ifade, alanın toplumsal hafızayı taşıyan bir mekân olduğunu ortaya koymaktadır. Lowenthal (1998), bu tür alanların geçmişi koruma işlevini toplumsal hafıza açısından kritik görmektedir. Bu bağlamda, arkeolojik alanlar, geçmişin somut kanıtlarını koruyarak gelecek nesillere aktarma işlevi

ne görmektedir. Zerzevan Kalesi, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki yaşamı, askeri stratejileri ve Mithraizm dinini belgeleyen önemli bir tarihi hafıza mekânıdır.

Turizm arkeolojik alanları tanıtması: Turizm ve arkeoloji arasında karşılıklı fayda ilişkisi vardır. Turizm, arkeolojik alanları geniş kitlelere tanıtırken, arkeolojik alanlar da turizm için çekici destinasyonlar oluşturmaktadır. Zerzevan Kalesi, Diyarbakır ve Çınar ilçesi için önemli bir marka değeri ve turistik imaj oluşturmaktadır. Şehrin tanınırlığını artırmakta ve diğer turistik destinasyonlar arasında rekabet avantajı sağlamaktadır. Katılımcılar, turizmin arkeolojik alanların tanıtımındaki rolünü şu şekilde dile getirmiştir: *“Kültürel mirasın turizmle ilişkisi kalenin tanıtımı açısından iyidir (K7).”* *“Turizm arkeolojik alanın tanıtılmasına katkı sağlamaktadır (K8).”* *“Turizm ve kültürel miras alanları arasında karşılıklı etkileşim içeren karmaşık bir ilişki mevcuttur (K2).”* *“Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal Alanı ilimiz, bölgemiz, ülkemiz tarihi, tanıtımı ve turizmi açısından son derece önemlidir (K1).”*

Bu bulgular, turizmin arkeolojik alanların ulusal ve uluslararası tanınırlığını artırdığını göstermektedir. Timothy & Boyd (2003), bu etkileşimin sürdürülebilir turizm için temel olduğunu belirtmektedir.

Kod 2. Arkeolojik alanın turistik çekiciliği:

Bu kod, Zerzevan Kalesi'nin fiziksel, tarihsel ve anlatısal özellikleriyle turistler için nasıl cazip hale geldiğini ortaya koymaktadır. Kültürel miras turizmi literatüründe çekicilik faktörlerinin belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, katılımcı görüşleri doğrultusunda oluşan alt kodlar kale varlıkları ve yarattığı hikâye, turizmi daha anlamlı hale getirmesi, kültür ve inanç turizmi, Mithraeum alanı ve sürekli yeni eser keşfi olarak belirlenmiştir. Timothy & Boyd (2003), çekicilik faktörlerinin kültürel miras turizminde belirleyici olduğunu savunur. Temaya ilişkin alt kodlar ve katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Kale varlıkları ve yarattığı hikâye: Katılımcılar, kalenin hikâyesinin turizm açısından önemini vurgulamaktadır: *“Kalenin hikayesinin ilgi odağı olması turizm potansiyeli için önemlidir (K4).”* Bu bulgu, anlatı gücünün turistik çekiciliği artırdığını göstermektedir.

Turizmi daha anlamlı hale getirmesi: Katılımcılar, kalıntıların turistik motivasyonu artırdığını belirtmektedir: *“Bölgesel olarak gelişim sağlayan kalıntıların, kültürel mirası beslemesi, ilgi odağı olarak görülmesi, turizmi daha anlamlı hale*

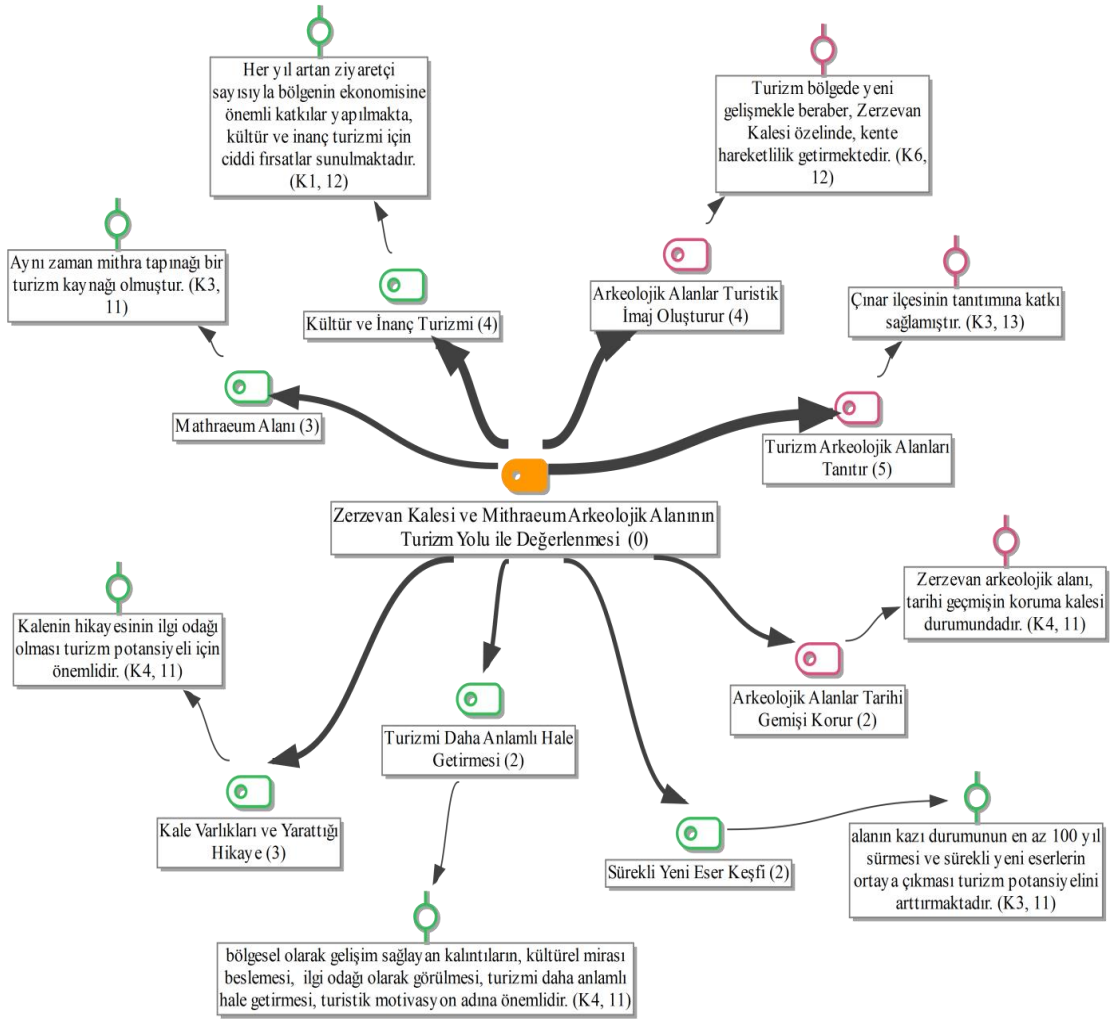
getirmesi, turistik motivasyon adına önemlidir (K4).” Bu ifade, kültürel mirasın turistik deneyimi derinleştirdiğini göstermektedir.

Kültür ve inanç turizmi: Zerzevan Kalesi, kültür ve inanç turizmi açısından önemli bir destinasyon haline gelmiştir. Mithraeum tapınağı, mistik ve manevi arayışları olan ziyaretçiler için özel bir çekim noktası haline gelmiştir. Katılımcılar, Zerzevan’ın kültür ve inanç turizmi açısından önemini şu şekilde ifade etmiştir: “*Her yıl artan ziyaretçi sayısıyla bölgenin ekonomisine önemli katkılar yapılmakta, kültür ve inanç turizmi için ciddi fırsatlar sunulmaktadır (K1).*” “*Kale, özgün yapıları sayesinde önemli bir turizm potansiyeline sahiptir (K2).*” “*Arkeolojik alanlar turistler için merak konusudur. Turizm ve arkeolojiyi ayrı düşünmek mümkün değildir (K3).*”

Mithraeum Alanı: Timothy ve Olsen (2006), inanç temelli turizmin kültürel miras alanlarında özel bir çekim gücü oluşturduğunu belirtmektedir. Katılımcılar, Mithra tapınağının manevi çekiciliğini şu şekilde dile getirmiştir: “*Mithra tapınağı merak motivasyonu ile ziyaret edilmektedir. Örneğin mistik inançlı insanlar gelmekte, yoga vb. gibi aktiviteler yapılmaktadır (K7).*” “*Aynı zamanda Mithra tapınağı bir turizm kaynağı olmuştur(K3).*” Bu bulgular, Zerzevan’ın manevi arayışlara hitap eden bir destinasyon haline geldiğini göstermektedir.

Sürekli yeni eser keşfi; Katılımcılar, yeni keşiflerin turizm hareketliliğini artırdığını belirtmektedir: “*Alanda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ve gerçekleştirilen büyük keşifler bölgede büyük bir turizm hareketliliği sağlamıştır (K1).*” Bu bulgu, arkeolojik keşiflerin destinasyonun güncelliğini ve ilgisini canlı tuttuğunu göstermektedir.

Görsel 7.8’de Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Arkeolojik Alanı’nın turizm yoluyla değerlendirilmesine ilişkin temanın alt kodu olan; Arkeolojik Alanın Turistik Çekiciliği, kod–teori modeli sunulmaktadır. Bu model, araştırmada öne çıkan kodların (örneğin turistik çekicilik, şehir için avantaj, ekonomik katkı, koruma) ve bunlara bağlı alt kodların (kültür ve inanç turizmi, yeni eser keşfi, istihdam olanakları, sürdürülebilir yönetim vb.) nasıl birbirini tamamladığını göstermektedir. Böylece hem turizmin arkeolojik alan üzerindeki çok boyutlu etkileri hem de katılımcı görüşlerinin tematik dağılımı bütüncül bir çerçevede ortaya konmaktadır.

Görsel 7. 8. Arkeolojik alanların şehir avantajıdır ve arkeolojik alanın turistik çekiciliği ve kod-teori modeli

Katılımcı görüşleri, Zerzevan Kalesi'nin turistik çekiciliğinin farklı boyutlarda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kale varlıkları ve anlatsal özellikleri, ziyaretçiler için güçlü bir hikâye unsuru oluşturarak turizm potansiyelini artırmaktadır. Kalıntıların turizmi daha anlamlı hale getirmesi, kültürel mirasın deneysel yönünü güçlendirmekte ve ziyaretçi motivasyonunu derinleştirmektedir. Kültür ve inanç turizmi kapsamında Mithraeum tapınağı, mistik ve manevi arayışlara hitap eden özel bir çekim noktası olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Timothy ve Olsen'in (2006) inanç temelli turizmin kültürel miras alanlarında özel bir çekim gücü oluşturduğunu belirten görüşleriyle örtüşmektedir. Sürekli yeni eser keşfi ise destinasyonun güncelliğini ve cazibesini canlı tutarak turizm hareketliliğini artırmaktadır. Bu bulgular, Zerzevan Kalesi'nin hem tarihsel anlatısı hem de arkeolojik keşifleriyle kültürel miras turizmi açısından güçlü bir destinasyon olduğunu göstermektedir. Tartışma bağlamında,

çekicilik faktörlerinin yalnızca fiziksel unsurlarla sınırlı kalmadığı; anlatı gücü, manevi değerler ve keşiflerin sürekliliğiyle desteklendiği görülmektedir. Böylece Zerzevan, kültürel miras turizminin hem ekonomik katkı hem de deneyimsel derinlik açısından önemli bir örneğini sunmaktadır.

Kod 3. Arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi:

Arkeoturizm ile Bölge Ekonomisinin Gelişimi alt kodları; yerel ekonomiye katkı sağlaması, Zerzevan isminin tabelalarda kullanılması, istihdam olanaklarının artması, Zerzevan Kalesi'nin turlara eklenmesi, kale üzerinde hediyeliklerin yapılması ve gelen turistlerin konaklaması olarak ele alınmıştır. Bu kod, Zerzevan Kalesi'nin turizm sektörü aracılığıyla nasıl değerlendirildiğini ve turizmin arkeolojik alanla kurduğu karşılıklı etkileşimi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kod ve alt kodlar katılımcı görüşmeleri doğrultusunda oluşturulmuş olup, ilgili ifadeler aşağıda sunulmuştur:

Yerel ekonomiye katkı: Katılımcı görüşleri, turizmin doğrudan ekonomik canlılık sağladığını ortaya koymaktadır: *“Alan bulunduğu kentin ve bölgenin ziyaretçi sayısının artmasında, turizminin gelişmesinde, istihdamın artmasında, ekonomisinin gelişmesinde doğrudan etkilidir” (K1).* *“Yılda 400 binden fazla bir ziyaretçi akışına sahip olan kale, bölgenin önemli bir destinasyon merkezi haline gelmiş olup bölgedeki var olan ekonomik durağanlığa can suyu olmuştur” (K2).* Bu ifadeler doğrultusunda, Zerzevan Kalesi, bölgenin ekonomik gelişimine doğrudan katkı sağladığı çıkarımı yapılabilir. Artan ziyaretçi sayısı, turizmin gelişmesi, istihdamın artması ve yerel ekonominin canlanması bu katkının en önemli göstergeleridir. Bu bulgular, turizmin bölgesel ekonomik durağanlığı kıran bir unsur olduğunu göstermektedir.

Zerzevan isim tabelasının kullanımı: Katılımcılar, arkeolojik alanın marka değerinin ticari hayata yansımaları şu şekilde dile getirmiştir: *“Örneğin, kale isminin verildiği tesis dikkat çekmektedir” (K5).* *“Şehirde birçok işletmenin isim tabelasında Zerzevan adını kullanması, işletmenin popüleritesini arttırmakta ve ekonomik gelir oluşmasını sağlamaktadır” (K6).* Arkeolojik alanın popüleritesi, şehirdeki işletmelerin isim tabelalarına da yansımaktadır. Bu ifade, kültürel mirasın yerel işletmeler için ekonomik bir marka kaynağına dönüştüğünü göstermektedir.

İstihdam olanaklarının artması: Arkeoturizm, yerel halk için istihdam fırsatları yaratmaktadır. Köylülerden kazı alanında çalışanlara kadar geniş bir kesim bu süreçten fayda sağlamaktadır. Katılımcı görüşleri, turizmin doğrudan istihdam

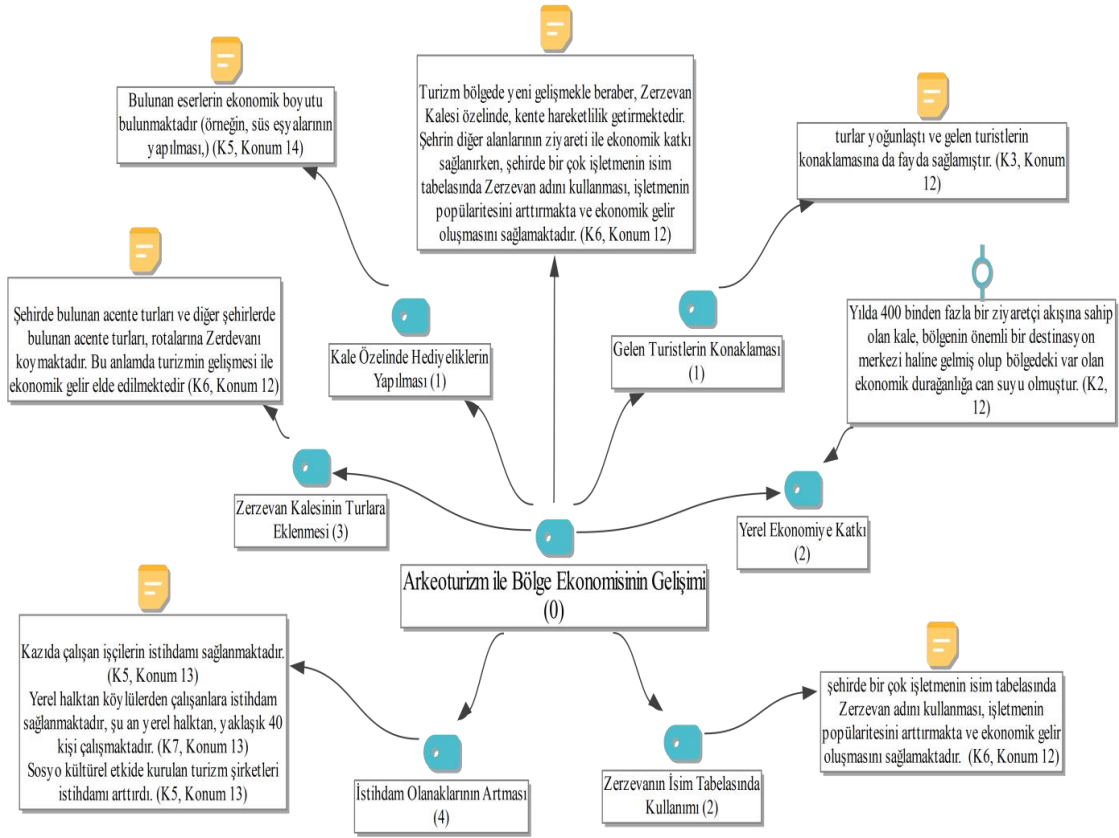
yarattığını ortaya koymaktadır: “*Arkeolojik turizm, bölge ekonomisine katkı sağlamakta ve yerel istihdamı desteklemektedir. Yerel halktan köylülerden çalışanlara istihdam sağlanmaktadır, şu an yerel halktan, yaklaşık 40 kişi çalışmaktadır*” (K2).

Zerzevan Kalesinin turlara eklenmesi: Katılımcılar, destinasyonun turizm rotalarına entegrasyonunu şu şekilde belirtmiştir: “Şehirde bulunan acente turları ve diğer şehirlerde bulunan acente turları, rotalarına Zerzevan’ı koymaktadır. Bu anlamda turizmin gelişmesi ile ekonomik gelir elde edilmektedir” (K6). “Zerzevan Kalesi, tur acentelerinin rotalarına eklenmiş ve bu durum bölgeye ekonomik gelir sağlamıştır” (K2). Bu ifade, turizm rotalarına eklenmenin ekonomik dolaşımı artırdığını göstermektedir.

Kale özelinde hediyeliklerin yapılması: Katılımcılar, hediyelik eşya üretiminin ekonomik boyutunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Bulunan eserlerin ekonomik boyutu bulunmaktadır (örneğin, süs eşyalarının yapılması)*” (K5). Bu bulgu, kültürel mirasın yaratıcı endüstrilerle bütünleşerek ekonomik değer ürettiğini göstermektedir. Yanı sıra arkeolojik buluntuların ekonomik boyutu, hediyelik eşya üretimiyle somutlaşmaktadır. Bu durum, turizmin kültürel mirasla bütünleşmesini sağlamaktadır.

Gelen turistlerin konaklaması: Katılımcılar, turizm faaliyetlerinin konaklamaya katkısını şu şekilde dile getirmiştir: “Turlar planlarına Zerzevan Kalesini eklemiştir. Özellikle pandemiden sonra turlar yoğunlaştı ve gelen turistlerin konaklamasına da fayda sağlamıştır” (K3). Bu ifade, turizmin bölgesel konaklama sektörünü doğrudan desteklediğini göstermektedir.

Görsel 7.9’da sunulan “arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi” modeli, hediyelik eşya üretiminden konaklama imkânlarına, tur rotalarına eklenmeden istihdam artışına kadar farklı boyutlarda arkeoturizmin bölge ekonomisine sağladığı katkıları sistematik biçimde göstermektedir. Böylece turizm faaliyetlerinin yalnızca kültürel mirasın tanıtımıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda yerel kalkınmayı destekleyen çok yönlü bir işlev üstlendiği ortaya konmaktadır.

Görsel 7. 9. Arkeoturizm ile bölge ekonomisinin gelişimi kod-teori modeli

Bu model, hediyelik eşya üretiminden konaklama imkânlarına, tur rotalarına eklenmeden istihdam artışına kadar farklı boyutlarda arkeoturizmin bölge ekonomisine sağladığı katkıları sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Böylece turizm faaliyetlerinin yalnızca kültürel mirasın tanıtımıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda yerel kalkınmayı destekleyen çok yönlü bir işlev üstlendiği görsel olarak açıklanmaktadır.

Katılımcı görüşleri, Zerzevan Kalesi'nde arkeoturizmin bölge ekonomisine çok yönlü katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Yerel ekonomiye doğrudan katkı, artan ziyaretçi sayısı ve istihdam olanaklarıyla somutlaşmıştır. Kale isminin işletmelerin tabelalarına yansması, kültürel mirasın marka değerine dönüşerek ticari hayata etki ettiğini göstermektedir. Tur rotalarına eklenme, bölgeye ekonomik gelir sağlarken hediyelik eşya üretimi yaratıcı endüstrilerle bütünleşerek kültürel mirası ekonomik bir kaynağa dönüştürmüştür. Ayrıca gelen turistlerin konaklama faaliyetleri, bölgesel turizm altyapısını destekleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, arkeoturizmin yalnızca kültürel mirasın tanıtımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ekonomik çarpan etkisi yaratarak bölgesel kalkınmayı desteklediğini göstermektedir. Richards'ın (1996) kültürel turizmin ekonomik kalkınmadaki rolünü vurgulayan

görüşleriyle uyumlu olarak, Zerzevan örneği kültürel miras turizminin yerel halkın yaşamına doğrudan etki eden bir kalkınma modeli sunduğunu ortaya koymaktadır.

Kod 4. Arkeolojik alanlar bölgeye yatırımı arttırması:

Arkeolojik Alanlar Bölgeye Yatırımı Arttırır alt kodları; sosyo-kültürel etkiyle kurulan turizm şirketleri, yatırımların daha hızlı gelişmesi ve bakanlık desteklerinin artması olarak incelenmiştir. Bu kod, arkeolojik alanların bölgeye hem kamu hem özel sektör yatırımlarını çekme kapasitesini göstermektedir. Garrod ve Fyall (2000) kültürel mirasın yatırım cazibesi oluşturduğunu vurgulamaktadır. Zerzevan Kalesi sayesinde bölgenin turizm potansiyeli ortaya çıkmıştır. Kale bu anlamda, bölgeye otel, restoran, ulaşım altyapısı gibi alanlarda yatırımları çekmiştir. Bu bağlamda, ilgili alt kodlar ve katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir:

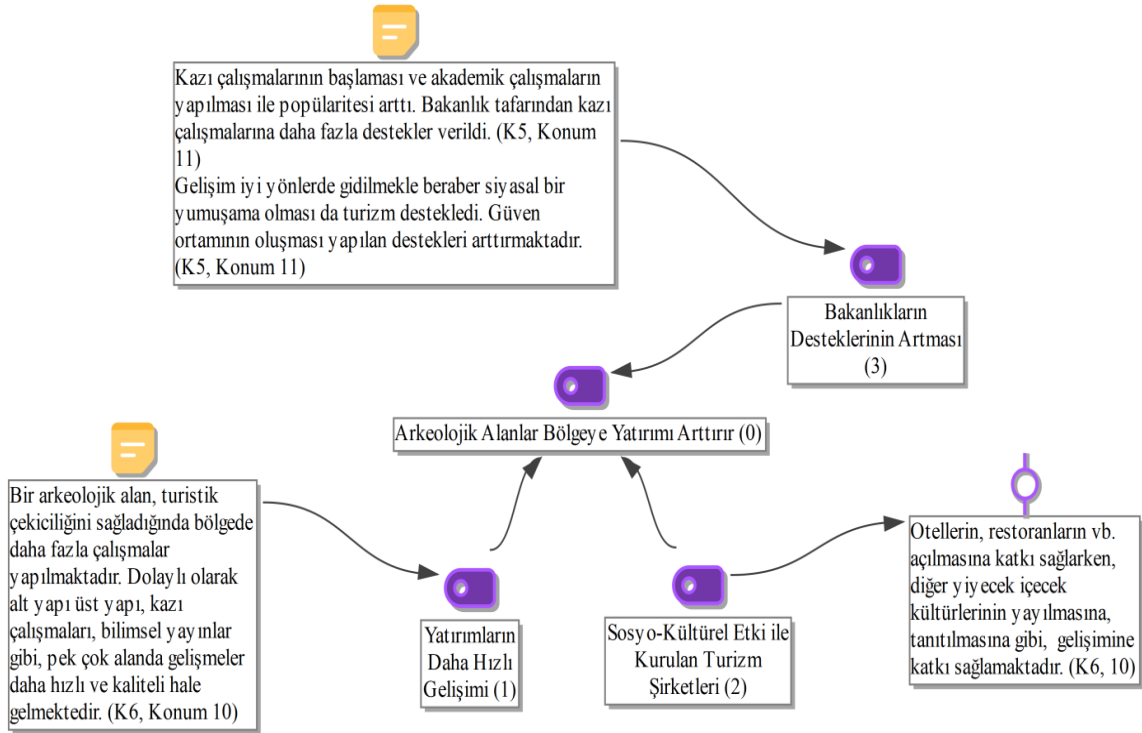
Sosyo-kültürel etkide kurulan turizm şirketleri: Katılımcılar, turizm şirketlerinin açılmasının sosyo-kültürel etkilerini şu şekilde dile getirmiştir; *“Otellerin, restoranların vb. açılmasına katkı sağlarken, diğer yiyecek içecek kültürlerinin yayılmasına, tanıtılmasına gibi, gelişimine katkı sağlamaktadır”* (K6). *Sosyo kültürel etkide kurulan turizm şirketleri istihdamı arttırdı”* (K5). Bu bulgular, turizm yatırımlarının kültürel çeşitliliği artırdığını göstermektedir.

Yatırımların daha hızlı gelişimi: Katılımcı görüşleri, turistik çekiciliğin yatırımları hızlandırdığını ortaya koymaktadır: *“Arkeolojik alan, turistik çekiciliğini sağladığında bölgede daha fazla çalışmalar yapılmaktadır. Dolaylı olarak alt yapı üst yapı, kazı çalışmaları, bilimsel yayınlar gibi, pek çok alanda gelişmeler daha hızlı ve kaliteli hale gelmektedir”* (K5).

Bakanlık desteklerinin artması: Katılımcılar, kamu desteğinin artmasını şu şekilde dile getirmiştir; *“Kazı çalışmalarının başlaması ve akademik çalışmaların yapılması ile popüleritesi arttı. Bakanlık tarafından kazı çalışmalarına daha fazla destekler verildi”* (K5). Gelişim iyi yönlerde gidilmekle beraber siyasal bir yumuşama olması da turizm destekledi. Güven ortamının oluşması yapılan destekleri arttırmaktadır. (K5).” Bu bulgular, kamu desteğinin turizmle birlikte arttığını ve siyasal iklimin yatırımları etkileyebileceğini göstermektedir.

Zerzevan Kalesi'nin turizm potansiyeli, bölgeye otel, restoran, ulaşım altyapısı gibi alanlarda yatırım çekmektedir. Kamu sektörü de alan yönetimi, restorasyon ve

çevre düzenlemesi için kaynak ayırmaktadır. Bu bağlamda kod-teori modeli ve katılımcı görüşleri, görsel modelde görsel 7.10'da verilmiştir.

Görsel 7. 10. Aarkeolojik alanlar ve bölgesel yatırım kod-teori modeli

Görsel, Zerzevan Kalesi'nde yürütülen arkeolojik çalışmaların bölgesel yatırım ve gelişim üzerindeki etkilerini kod-teori ilişkisi çerçevesini görsel olarak ortaya koymaktadır. Model, kazı ve akademik çalışmaların artan popülerite ile birlikte bakanlık desteklerini güçlendirdiğini; bu desteklerin altyapı ve üstyapı yatırımlarını hızlandırarak sosyo-kültürel etkiler ve turizm şirketlerinin kurulması gibi sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Böylece arkeolojik alanların yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal kalkınmayı destekleyen bir işlev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Kod 5. Arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulması:

Arkeolojik Alanlarda İnşaatların Durdurulması alt kodu; kamu kurumlarından sadece maddi destek ve arkeoloji kurallarına göre inşaat olarak değerlendirilmiştir. Arkeolojik sit alanlarında yapılaşmanın kontrol altına alınması ve yasadışı inşaatların önlenmesi, kültürel mirasın korunması açısından hayati öneme sahiptir. Jokilehto (1999), UNESCO'nun koruma ilkelerinin bu tür alanlarda uygulanmasının önemini

vurgulamaktadır. Bu bağlamda, katılımcı görüşleri arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulmasının gerekliliğini üç temel boyutta ortaya koymaktadır: kamu kurumlarının rolü, uzman denetimi ve arkeolojik kurallara uygun inşaat. Katılımcı görüşleri bu konudaki hassasiyeti ortaya koymaktadır:

Kamu kurumlarından sadece maddi destek Katılımcılar, kamu kurumlarının doğrudan inşaat sürecine müdahil olmaması gerektiğini, yalnızca finansal destek sağlaması gerektiğini belirtmiştir: *“Bu işin uzmanları tarafından yapılmalı ve kamu kurum kuruluşları sadece maddi destek vermeli, inşaat kısmında bulunmamalıdır” (K8).*

Arkeoloji kurallarına göre inşaat Katılımcılar, inşaat faaliyetlerinin arkeolojik kurallara uygun şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır: *“Korunma durumunda inşaatın arkeolojik kurallara uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Devam eden kazı çalışmalarından dolayı inşaatın bitirilmesi lazım” (K8).*

Bu Kod, arkeolojik alanlarda inşaatların durdurulmasının kültürel mirasın korunması için zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı görüşleri, bu sürecin uzman denetimiyle yürütülmesi ve kamu kurumlarının yalnızca destekleyici rol üstlenmesi gerektiğini göstermektedir. Zerzevan örneği, arkeolojik alanlarda yapılaşmanın kontrol altına alınmasının hem kültürel sürekliliğin sağlanması hem de sürdürülebilir turizm için temel bir koşul olduğunu ortaya koymaktadır.

Kod 6. Arkeolojik kaynakların korunması önemlidir:

Arkeolojik Kaynakların Korunması Önemlidir alt kodları; arkeolojik alanların sürdürülebilir turizm yönetimi, mirasın korunması için eğitim ve bilinçlenme çalışmaları ve alanın korunarak gelecek kuşaklara aktarılması olarak incelenmiştir. Arkeolojik mirasın korunması, kültürel sürekliliğin sağlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Bu süreç yalnızca fiziksel koruma ile sınırlı değildir; toplumsal bilinç, eğitim ve sürdürülebilir turizm yönetimiyle desteklenmesi gerekmektedir. Moscardo (1996), ziyaretçi eğitiminin sürdürülebilir turizmde kritik olduğunu vurgularken, Lowenthal (1998) kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımının kültürel süreklilik için vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Bu önem bağlamında, katılımcı görüşleriyle şekillenen kod ve alt kodlar aşağıda sunulmuştur:

Arkeolojik alanların sürdürülebilir turizm ile yönetimi: Katılımcılar, sürdürülebilir yönetim planlarının önemini şu şekilde dile getirmiştir: *“Sürdürülebilir*

yönetim planları, alanın uzun vadeli korunması ve turizmin dengeli gelişimi açısından olumlu bir adımdır” (K2). Sürdürülebilir turizm uygulamaları ile alan ziyarete uğrarsa, ekonomik fayda sağlarken yerel halkın refahını arttıracaktır. Bu anlamda refah sağlandığında alan ile ilgili değer halk tarafından algılanırken, koruma bilinci artacaktır” (K8). Sürdürülebilir yönetim planları, alanın uzun vadeli korunması ve turizmin dengeli gelişimi açısından olumlu bir adımdır” (K2). Bu bulgu, koruma ile kalkınmanın birlikte yürütülmesi gerektiğini göstermektedir.

Arkeolojik alanların korunması için eğitim ve bilinçlenme: Arkeolojik mirasın korunması için ziyaretçilerin ve yerel halkın bilinçlendirilmesi kritik öneme sahiptir. Eğitim programları, bilgilendirme panoları ve rehberli turlar bu kapsamda düzenlenmektedir. Katılımcılar, eğitim ve bilinçlenmenin önemini şu şekilde ifade etmiştir: *Bakım ve korumada toplumsal olarak ve yerel ile eğitimler yürütülmelidir. Eğitimlerin turist ve yerel halka verilmesi korumayı sürdürecektir” (K4). Kamuoyunun bilinçlendirilmesi, kültürel mirasın eğitim yoluyla yaygınlaştırılması” (K2). Zerzevan Kalesi’ne gelen ziyaretçiler için yıl boyu eğitim programları düzenlenmektedir” (K1).* Bu bulgular, eğitim ve bilinçlenmenin kültürel mirasın korunmasında kritik rol oynadığını göstermektedir.

Alanın korunarak gelecek kuşaklara aktarılması: Katılımcı görüşleri, arkeolojik alanların yalnızca bugünün turizmi için değil, gelecek kuşaklara aktarılması açısından da kritik olduğunu ortaya koymaktadır: *“Kültürel alanın önemi kazı başlanmadan korunması hedeflenmelidir. Korunma sağlanamadan kazılara başlanmamalıdır” (K4). Söz konusu çalışmalar alanın anlamlandırılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından hayati öneme sahiptir” (K1).* Bu bulgular, koruma faaliyetlerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olduğunu göstermektedir.

Bu kod arkeolojik mirasın korunmasının üç temel boyutunu ortaya koymaktadır: gelecek kuşaklara aktarım, eğitim ve bilinçlenme, sürdürülebilir turizm yönetimi. Katılımcı görüşleri, bu boyutların birbirini tamamladığını ve kültürel mirasın korunmasının yalnızca fiziksel değil, toplumsal ve yönetsel bir süreç olduğunu göstermektedir. Zerzevan örneği, kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için koruma faaliyetlerinin turizmle dengeli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

7.4.5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri)

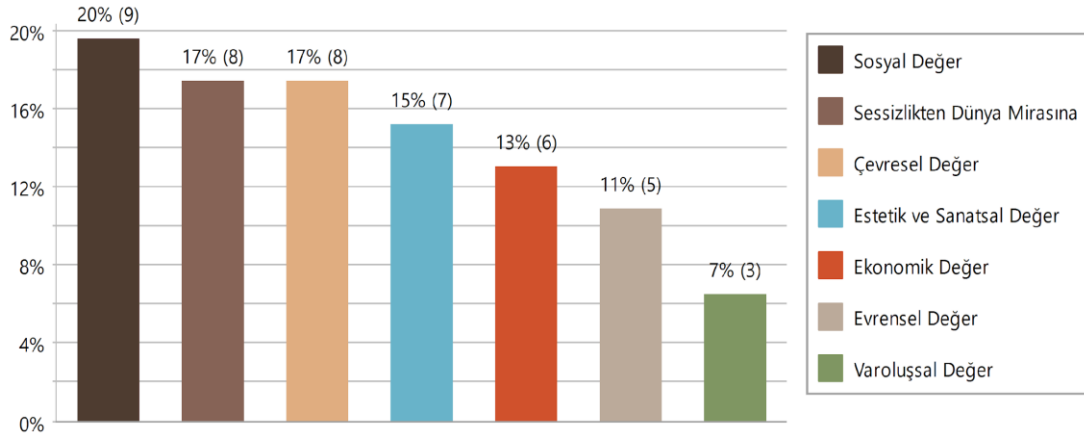
Bu tema, arkeolojik mirasın yalnızca korunması değil; aynı zamanda toplumsal, ekonomik, çevresel ve kültürel boyutlarla bütünleşerek sürdürülebilir bir değer oluşturduğunu göstermektedir. Zerzevan Kalesi örneği, bu çok boyutlu miras yaklaşımının hem yerel hem küresel düzeyde stratejik bir turizm ve kültürel alan haline geldiğini ortaya koymaktadır. 7.5’de yoğunluk matrisi; sessizlikten dünya mirasına, evrensel değer, estetik ve sanatsal değer, varoluşsal değer, çevresel değer, ekonomik değer, sosyal değer; alt kodları aracılığıyla nasıl somutlaştığını ve katılımcı görüşlerinde hangi boyutların öne çıktığını görselleştirmektedir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	TOPL...
▼ Sürdürülebilir Arkeoturizm ve Sosyal Değer (Miras Değeri)									0
▼ Sessizlikten Dünya Mirasına									0
● 2014 Kazılardan Önce Bilinmiyordu	●					●			3
● Yıllık Ortalama 400 bin Ziyaret	●	●							2
● 2020 UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi	●				●	●			3
▼ Evrensel Değer									0
● Uluslararası Arkeolojik Önem	●		●			●			3
● Kalenin Evrensel Değerinin Korunması	●								1
● Benzersizlik	●								1
▼ Estetik ve Sanatsal Değer									0
● Yapısal ve Mekansal Çekicilik		●	●	●			●		4
● Arkeolojik Alan ve Sanatın Birleşimi	●				●				3
▼ Varoluşsal Değer									0
● Ortak Hikaye ile Kimlik Oluşumu				●					3
▼ Çevresel Değer									0
● Arkeolojik Alanların Turizme Açılması Faydalıdır	●	●				●	●		6
● Sürdürülebilir Turizm Yolu ile Çevresel Gelişim	●					●			2
▼ Ekonomik Değer									0
● Arkeolojik Alan Yerel Halka Ekonomik Fayda Sağlar	●	●	●	●			●	●	6
▼ Sosyal Değer									0
● Arkeolojik Alan Kültürler Arası Etkileşim Noktasıdır				●		●	●		3
● Arkeolojik Alan Yerel Halka Sosyal Refah Sağlar			●	●		●		●	6
Σ TOPLAM	11	5	4	7	3	9	4	3	46

Matris 7. 5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) kod yoğunluk matrisi

Yoğunluk matrisi incelendiğinde, estetik–sanatsal ve ekonomik değerlerin en güçlü boyutlar olduğunu; sosyal değerın toplumsal sahiplenmeyi desteklediğini ortaya koymaktadır. Sessizlikten Dünya Mirasına ve çevresel değerler orta düzeyde katkı sağlarken, evrensel ve varoluşsal değerler daha sınırlı biçimde temsil edilmiştir.

Grafik 7.5, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında öne çıkan miras değerlerini kod temelli frekans dağılımı ile göstermektedir.

Grafik 7. 5. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) kod temelli frekansı

Bulgular, sosyal değerın 9 defa kodlanarak %20 ile en fazla vurgulanan tema olduğunu ortaya koyarken, ‘Sessizlikten Dünya Mirasına’ ve ‘çevresel değerlerin’ 8’er defa kodlanarak %17 oranında öne çıktığı görülmektedir. ‘Estetik ve sanatsal değer’ 7 defa (%15), ‘ekonomik değer’ 6 defa (%13), ‘evrensel değer’ 5 defa (%11) ve ‘varoluşsal değer’ 3 defa (%7) oranında dile getirilmiştir. Grafik, değerlerin birbirine göre ağırlığını görsel yoğunlukla ortaya koymakta; katılımcıların Zerzevan Kalesi’ni öncelikle sosyal etkileşim ve kültürel paylaşım bağlamında anlamlandırdığını göstermektedir

Tablo 7.6, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum’un sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında öne çıkan miras değerlerini belge temelli frekans dağılımı ile göstermektedir.

Tablo 7. 6. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal değer (miras değeri) belge temelli frekansı

Kodlar	Belgeler	Yüzde
1-Estetik ve Sanatsal Değer	6	75,00
2-Ekonomik Değer	6	75,00

Kodlar	Belgeler	Yüzde
3-Sosyal Değer	5	62,50
4-Sessizlikten Dünya Mirasına	4	50,00
5-Çevresel Değer	4	50,00
6-Evrensel Değer	3	37,50
7- Varoluşsal Değer	1	12,50
Kodlanmış BELGELER	8	100,00
Kodlanmamış BELGELER	0	0,00
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Bulgular, estetik ve sanatsal değer ile ekonomik değer in %75 oranında en fazla belgelerde yer aldığını ortaya koymaktadır. Sosyal değer %62,5 oranında öne çıkarken, ‘Sessizlikten Dünya Mirasına’ ve çevresel değerler %50 oranında dile getirilmiştir. Evrensel değer %37,5 ve varoluşsal değer %12,5 oranında kodlanmıştır. Bu tablo, hangi belgelerde hangi değerlerin yoğunlaştığını metodolojik açıdan şeffaf biçimde ortaya koymakta; katılımcıların Zerzevan Kalesi’ni özellikle estetik-sanatsal değer ve ekonomik değer bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir. Katılımcı görüşleri, kodlar ve alt kodlar çerçevesinde aşağıda sunulmuştur.

Kod 1. Sessizlikten dünya mirasına (turizm potansiyeli):

Sessizlikten dünya mirasına: Alt kodları Zerzevan Kalesi’nin 2014 kazılarında önce bilinmemesi, yıllık ortalama 400 bin ziyaretçi çekmesi ve 2020 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi’ne alınması olarak değerlendirilmiştir. Bu tema, Zerzevan Kalesi’nin 2014 yılında başlayan arkeolojik kazılar öncesi ve sonrası durumunu, keşfin etkilerini ve UNESCO sürecini ele almaktadır. Zerzevan Kalesi’nin 2014 öncesi bilinmeyen, ihmal edilmiş durumu ve kazıların başlamasıyla ortaya çıkan tarihi değerleri, 2014 sonrası dönemde, Türkiye’nin en çok ziyaret edilen arkeolojik alanlarından biri haline gelmiştir. Bu anlamda kazılar sonrası ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan bir miras alanına dönüşümünü ifade eder. Alt kodlar, bu dönüşümün aşamalarını ortaya koymaktadır.

2014 kazılarından önce bilinmiyordu: Zerzevan Kalesi’nin kazılar öncesi dönemi, yerel halk dışında bilinmeyen ve ihmal edilmiş bir alan olarak tanımlanabilir. Katılımcılar bu durumu şöyle ifade etmiştir: "*Zerzevan Kalesi'nde 2014 yılında ilk defa*

kazı ve koruma çalışmaları başlatılmıştır (K1)" Kazı başlamadan önce Roma imparatorluğun büyük garnizonlarının var olduğu bilinmiyordu. Tarihle ilgili daha kapsamlı bilgi vermiştir (K6). " Bu ifadeler, kazıların başlamasıyla birlikte alanın tarihsel öneminin açığa çıktığını göstermektedir. Roma askeri mimarisi ve Mithraeum gibi unsurlar, Zerzevan'ın yalnızca yerel değil ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamıştır.

Yıllık ortalama 400 bin ziyaret: Kazılar sonrası hızla artan ziyaretçi sayısı, alanın turistik cazibesini ortaya koymaktadır. Katılımcılar bu durumu şöyle dile getirmiştir: *"Yılda 400 binden fazla bir ziyaretçi akışına sahip olan kale, bölgenin önemli bir destinasyon merkezi haline gelmiş" (K2). "Zerzevan Kalesi, 2014 yılında başlatılan çalışmalar ile yılda ortalama 400 bin kişinin ziyaret ettiği bir ören yeri haline gelmiştir. Bu sayı her yıl daha da artacaktır" (K1). Ziyaretçi akışındaki artış, sürdürülebilir turizmin ekonomik ve kültürel etkilerini göstermektedir. Bu rakamlar, bölgeye ekonomik canlılık kazandırırken aynı zamanda kültürel tanınırlığı da artırmaktadır.*

2020 UNESCO Dünya Mirası geçici listesi: 2020 yılında UNESCO Dünya mirası geçici listesine alınan Zerzevan Kalesi, 2026 yılında tam listeye girmeyi hedeflemektedir. Bu süreç, alanın uluslararası tanınırlığını artırmakta ve koruma standartlarını yükseltmektedir. Kale'nin UNESCO süreci, alanın evrensel değerini uluslararası düzeyde tescillemiştir. Katılımcılar bu süreci şöyle aktarmıştır: *"Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal Alanı 2020 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girmiştir. Asıl liste için UNESCO başvuru dosyası tamamlanarak sunulmuş ve Zerzevan Kalesi'nin 2026 yılında dünya mirası olması planlanmaktadır." (K1) "UNESCO geçici durumundan gerekli tedbirler alınmıştır" (K6). "UNESCO ile koruma çalışmaları iyi durumda" (K5). UNESCO Geçici Liste süreci, Zerzevan Kalesi'nin uluslararası tanınırlığını artırmış ve koruma standartlarını yükseltmiştir. 2026'da tam listeye girme hedefi, sürdürülebilir yönetim açısından stratejik bir yönelim sunmaktadır.*

Bu alt kodların bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin sessizlikten dünya mirasına uzanan yolculuğunu göstermektedir. Keşif öncesi bilinmezlik, kazılar sonrası artan ziyaretçi akışı ve UNESCO süreci, alanın sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında nasıl ulusal ve uluslararası düzeyde değer kazandığını ortaya koymaktadır.

Kod 2. Evrensel değer:

Evrensel Değer alt kodları; alanın uluslararası arkeolojik öneme sahip olması, kalenin evrensel değerinin korunması ve yapının benzersizliği olarak incelenmiştir. Bu kod, Zerzevan Kalesi'nin uluslararası arkeolojik önemini, benzersizliğini ve evrensel değerinin korunmasını ifade etmektedir. Katılımcı görüşleri üç alt kod üzerinden yoğunlaşmıştır:

Uluslararası arkeolojik önem: “UNESCO geçici miras listesinde olması sürdürülebilir yönetim için önemlidir. Belirli sürdürülebilirlik şartları oluşunca UNESCO'ya girilebilmektedir (K3). Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal Alanı 2020 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girmiştir. (K1). Unesco geçici durumundan gerekli tedbirle alınmıştır (K6).” Bu ifadeler, Zerzevan Kalesi'nin uluslararası düzeyde tanınan bir arkeolojik alan olduğunu göstermektedir. UNESCO süreci, alanın korunması için sürdürülebilir yönetim şartlarını zorunlu kılmakta; bu da hem yerel hem küresel düzeyde koruma bilincini artırmaktadır.

Kalenin evrensel değerlerinin korunması: Zerzevan Kalesi sahip olduğu kültürel mirasın evrensel değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarımı bakımından oldukça önemlidir. (K1). Bu görüş, evrensel değerlerin korunmasının yalnızca bugünkü ziyaretçiler için değil, gelecek kuşaklar için de zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Zerzevan Kalesi'nin korunması, toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır. Literatürde (Lowenthal, 1998) kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımının kimlik açısından kritik olduğu belirtilmektedir.

Benzersizlik: Eserlerin içinde en dikkat çekenini özel tek vitrinde sergilenen, 1895 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülen, Zerzevan Kalesi'ndeki kiliseye ait vaftiz kovasıdır. Bronzdan yapılan eser MS 6. yüzyıla aittir ve zengin bir bezemeye ayrıca ithaf yazıtına sahiptir. Diyarbakır'a getirilen vaftiz kovası eşi benzeri olmayan ünik bir eserdir ve Hıristiyan dünyası için son derece önemlidir (K1). Vaftiz kovası örneği, Zerzevan Kalesi'nin benzersiz eserleriyle evrensel miras niteliğini pekiştirdiğini göstermektedir. Bu eser, yalnızca estetik bir değer taşımamakta, aynı zamanda dini ve kültürel açıdan da uluslararası önem arz etmektedir. Benzersizlik, Zerzevan'ın evrensel değerini güçlendiren en önemli unsurlardan biridir.

Bu alt kodların bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin evrensel değerini üç boyutta ortaya koymaktadır: uluslararası arkeolojik önem, gelecek kuşaklara aktarım

sorumluluğu ve benzersiz eserlerin kültürel-dini anlamı. Böylece Zerzevan, yalnızca Diyarbakır'ın değil, tüm insanlığın ortak mirası olarak konumlanmaktadır.

Kod 3. Estetik ve sanatsal değer:

Estetik ve Sanatsal Değer alt kodları; yapısal ve mekânsal çekicilik ile arkeolojik alanın sanatla bütünleşmesi şeklinde ele alınmıştır. Arkeolojik alanın mimari güzelliği, sanatsal önemi, görsel çekiciliği ve estetik değerini ifade eder. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi'nin estetik ve sanatsal değeri, mimari güzellik, görsel çekicilik ve kültürel üretimle bütünleşme üzerinden şekillenmektedir. Bu kod, alanın ziyaretçilerde bıraktığı estetik izlenimi ve sanatla kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktadır:

Yapısal ve mekansal çekicilik: Katılımcılar, alanın mimari ve mekânsal özelliklerinin turistik çekiciliği artırdığını vurgulamaktadır: “*Assur, Pers, Parth, Sasani ve Roma dönemlerine ait önemli arkeolojik bulgular ve mimari birimler tespit edilmiştir. Kale, özgün yapıları sayesinde önemli bir turizm potansiyeline sahiptir*” (K2). “*Aynı zaman Mithra tapınağı bir turizm kaynağı olmuştur*” (K3). “*Mithra tapınağı merak motivasyonu ile ziyaret edilmektedir. Ör, mistik inançlı insanlar gelmekte, yoga vb. gibi aktiviteler yapılmaktadır*” (K7). “*Arkeolojiyi, miras turizm olarak adlandırmak, doğru olsa da canlı etkileşim alanı olması ziyaretçilere farklı duyu organları ile etkileyen, aslında arkeolojik alan-kalıntılar ve bıraktığı izlenimdir*” (K4). Bu ifadeler, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca tarihsel bir yapı değil, aynı zamanda ziyaretçilerin duyu ve estetik deneyim yaşadığı bir mekân olduğunu göstermektedir. Farklı medeniyetlere ait yapılar ve Mithraeum'un sembolik tasarımı, ziyaretçilerin görsel ve duyu deneyimini zenginleştirmekte; bu da turistik motivasyonu doğrudan etkilemektedir.

Arkeolojik alan ve sanatın birleşimi: Katılımcılar, arkeolojik alanın sanatsal etkinliklerle bütünleşmesini şu şekilde dile getirmiştir: “*Etkinlikler alan da bulunan eserlerle desteklenmelidir*” (K5). “*Alanda gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve sosyal etkinliklerin artarak devam etmesi de turizm açısından önemlidir*” (K1). “*Turizm farklı kültürlerin tanınması için bir araçtır. Kurulan bağlantı kültür ve sanat. Örneğin roma takı defilesi ile sanatın birleştirilmesi*” (K5). Bu görüşler, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca geçmişi sergileyen bir alan değil, aynı zamanda güncel kültürel üretimle etkileşime giren bir sahne olduğunu göstermektedir. Sanatın arkeolojik alanla birleşmesi, hem

ziyaretçilerin ilgisini artırmakta hem de alanın yaşayan bir kültürel mekâna dönüşmesini sağlamaktadır.

Bu alt kodların bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin estetik ve sanatsal değerini iki boyutta ortaya koymaktadır: mimari ve mekânsal çekicilik ile sanatla bütünleşme. Böylece alan, hem tarihsel hem de çağdaş kültürel üretimle ziyaretçilere çok katmanlı bir deneyim sunmaktadır. Literatürde kültürel miras alanlarının çağdaş sanatla bütünleşmesinin sürdürülebilir turizm açısından yenilikçi bir yaklaşım olduğu farklı araştırmalarda da vurgulanmaktadır (ör. Richards, 2018; Smith, 2006).

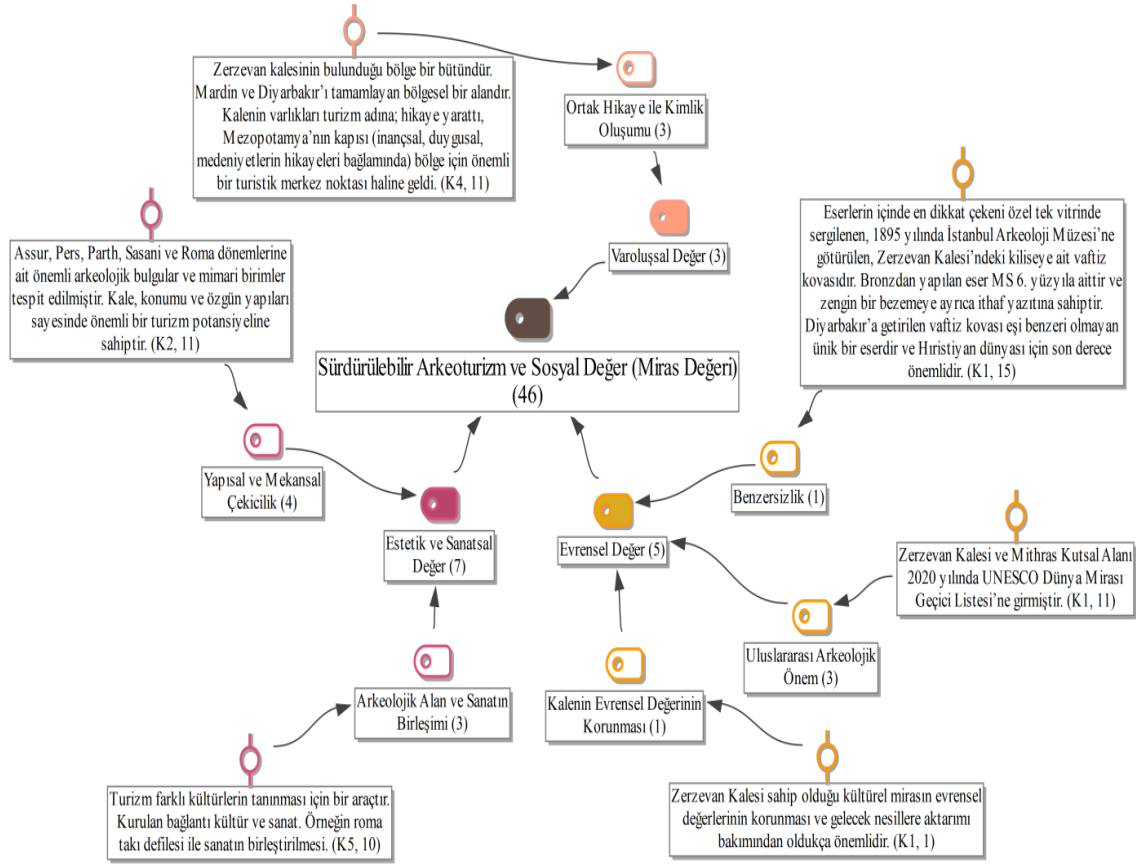
Kod 4. Varoluşsal değer:

Varoluşsal Değer alt kodu; ortak hikâye üzerinden kimlik oluşumuna katkı sağlaması olarak değerlendirilmiştir. Bu kod, Zerzevan Kalesi'nin ortak hikâye üzerinden kimlik oluşumuna ve aidiyet duygusuna katkısını ifade etmektedir. Katılımcı görüşleri tek bir alt kod üzerinden yoğunlaşmıştır:

Ortak hikaye ile kimlik oluşumu: Katılımcılar, Zerzevan Kalesi'nin bölgesel kimlik ve ortak hikâye oluşturmadaki rolünü şu şekilde dile getirmiştir: “*Ortak hikaye, yer ile bağlantı kurulması yer kimliğinin oluşturulması*” (K4). *Arkeolojik alanlar, tarihi mekanların izlerini taşıyan, geçmişten gelen bütün izleri, bir şekilde insanlara sunmaktadır. Duyulara hizmet eder; görme, dokunma, duyma ile etkileşim ve yeni hikâyeler oluşturmaktadır*” (K4). “*Zerzevan kalesinin bulunduğu bölge bir bütündür. Mardin ve Diyarbakır'ı tamamlayan bölgesel bir alandır. Kalenin varlıkları turizm adına; hikaye yarattı, Mezopotamya'nın kapısı (inançsal, duygusal, medeniyetlerin hikâyeleri bağlamında) bölge için önemli bir turistik merkez noktası haline geldi*” (K4). Bu ifadeler, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca bir arkeolojik alan değil, aynı zamanda bölgesel kimliğin ve ortak kültürel hafızanın taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Alanın “geçmişin hikâyesini taşıması” ve “yeni hikâyeler yaratma” potansiyeli, toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır. Literatürde (Lowenthal, 1998) kültürel mirasın varoluşsal boyutunun kimlik oluşumunda kritik bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Alt kodun bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin varoluşsal değerini kimlik ve hafıza üzerinden ortaya koymaktadır. Böylece alan, turizm ve ekonomik getiriden bağımsız olarak korunması gereken bir miras olarak konumlanmaktadır. Kültürel miras değeri ile ilgili bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Görsel 7.11; Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında öne çıkan *evrensel, varoluşsal, estetik ve sanatsal değeri* kod-teori hiyerarşi ilişkisi çerçevesinde göstermektedir.

Görsel 7. 11. Zerzevan Kalesi'nin ve Mithraeum evrensel, varoluşsal, estetik ve sanatsal değeri kod-teori hiyerarşi modeli

Model, varoluşsal değer, evrensel değer, estetik ve sanatsal değer, yapısal ve mekânsal çekicilik, benzersizlik ve uluslararası arkeolojik önem gibi temaların nasıl sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır. Bulgular, kalenin Mezopotamya'nın kapısı olarak ortak bir hikâye ve kimlik oluşumuna katkı sağladığını; Assur, Pers, Parth, Sasani ve Roma dönemlerine ait bulgularla evrensel miras değerini güçlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girişi, bu evrensel değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarımı açısından kritik bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır

Kod 5. Çevresel değer:

Çevresel Değer alt kodları; arkeolojik alanların turizme açılmasının çevresel fayda sağlaması ve sürdürülebilir turizm yolu ile çevresel gelişimin desteklenmesi

olarak incelenmiştir. Arkeolojik alanların turizme açılması, kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü alanın tanınırlığı arttığında dolaylı olarak altyapı ve üstyapı çalışmaları daha hızlı ve kaliteli hale gelmektedir. Yanı sıra tanınırlık arttığında alanın sahip olduğu çevresel değerler anlaşılmakta ve koruma bilinci artmaktadır. Bu anlamda Zerzevan Kalesi'nin çevresel değeri, arkeolojik alanların turizme açılmasıyla birlikte ortaya çıkan koruma bilinci, altyapı gelişimi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu kod, alanın çevresel gelişim ve koruma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını göstermektedir. Konu ile ilişkili alt kodlar katılımcı görüşleri ile birlikte aşağıda verilmiştir.

Sürdürülebilir turizm yolu ile çevresel gelişim: Katılımcılar, sürdürülebilir turizmin çevresel gelişim üzerindeki etkilerini şu şekilde aktarmıştır: *“Arkeolojik alanda yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları, çevre düzenlemeleri, ziyaretçilere yönelik donatılar, alanın bulunduğu kentin ve bölgenin ziyaretçi sayısının artmasında, turizminin gelişmesinde, istihdamın artmasında, ekonomisinin gelişmesinde doğrudan etkilidir” (K1).* *“Dolaylı olarak alt yapı üst yapı, kazı çalışmaları, bilimsel yayınlar gibi, pek çok alanda gelişmeler daha hızlı ve kaliteli hale gelmektedir” (K6).* Bu görüşler, sürdürülebilir turizm uygulamalarının çevresel gelişimi hızlandığını ve altyapı-üst yapı yatırımlarını teşvik ettiğini göstermektedir. Böylece turizm, yalnızca ekonomik değil, çevresel açıdan da sürdürülebilir bir kalkınma aracı haline gelmektedir. Alt kodların bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin çevresel değerini iki boyutta ortaya koymaktadır: turizme açılmanın doğrudan faydaları ve sürdürülebilir turizm yoluyla çevresel gelişim. Bu çerçevede, alanın çevresel değeri, koruma bilinci ve altyapı gelişimiyle birlikte sürdürülebilir arkeoturizmin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Arkeolojik alanın turizme açılması faydalıdır: Katılımcılar, turizme açılmanın çevresel ve toplumsal faydalarını şu şekilde dile getirmiştir: *“Arkeolojik alanda yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları, çevre düzenlemeleri, ziyaretçilere yönelik donatılar, alanın bulunduğu kentin ve bölgenin ziyaretçi sayısının artmasında, turizminin gelişmesinde, istihdamın artmasında, ekonomisinin gelişmesinde doğrudan etkilidir” (K1).* *“Arkeolojik kazıların yapılması ile birlikte kültürel mirasa, toplumun bakış açısı değişti. Bu değişim eski olan yapıların değerli olduğu yönünde oldu” (K6).* *“Geçmişte değeri bilinmemesine karşın, günümüzde değeri, yerel halk tarafından benimsenmeye başlamıştır” (K7).* *“Değerin anlaşılması koruma çabalarını toplam olarak sağlamaktadır” (K6).* *“Kültürel bilincin artmasına da olanak tanımaktadır” (K2).* Bu

ifadeler, turizme açılmanın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda çevresel ve kültürel bilinci artıran bir süreç olduğunu göstermektedir. Alanın tanınırlığı arttıkça çevresel değerler daha iyi anlaşılmakta ve koruma bilinci güçlenmektedir.

Kod 6. Ekonomik değer:

Arkeolojik alanın bölge ekonomisine katkısı, istihdam yaratma potansiyeli, turizm gelirleri ve yerel ekonomik kalkınmaya etkileri bu kod altında toplanır. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi'nin ekonomik değeri, bölge ekonomisine katkısı, istihdam yaratma potansiyeli, turizm gelirleri ve yerel kalkınmaya etkileri üzerinden şekillenmektedir. Arkeolojik alanın turizm cazibe merkezi haline gelmesi, ekonomik durağanlık yaşayan bölgeye “can suyu” olmuştur. Bu kod, sürdürülebilir arkeoturizmin ekonomik boyutunu ortaya koymaktadır. İlgili alt kodlar ve katılımcı görüşleri aşağıda sıralanmıştır.

Arkeolojik alan yerel halka ekonomik fayda sağlar: Katılımcılar, ekonomik faydayı şu şekilde dile getirmiştir: “*Ekonomik etkileşim bir yerin korunması için temel unsur olması, arkeolojik alanın da, turizm cazibe merkezi olmasından dolayı, karşılıklı fayda sağlamaktadır*” (K4). “*Gelen turist sayılarından ekonomik fayda elde edilmiştir*” (K7). “*Çalışmalar sırasında yöre halkının istihdam edilmesiyle şimdiden yerel topluluklara olumlu ekonomik etki sağlanmış durumdadır. Ayrıca düzenlenen eğitimler ve etkinliklere yerel halkın katılımı da sağlanmıştır*” (K1). Bu ifadeler, Zerzevan Kalesi'nin ekonomik değerinin iki düzeyde işlediğini göstermektedir: doğrudan turizm gelirleri ve dolaylı olarak istihdam ve yerel kalkınma. Turizm sektörü, konaklama, yeme-içme ve hediyelik eşya sektörlerini canlandırmakta; yerel halk için yeni iş olanakları yaratmaktadır. Literatürde arkeolojik alanların ekonomik kalkınmaya katkısının sürdürülebilir turizmin en önemli boyutlarından biri olduğu farklı araştırmalarda da vurgulanmaktadır (ör. Chhabra, 2010; Richards, 2018; Smith, 2006).”

Alt kodun bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin ekonomik değerini hem turizm gelirleri hem de yerel halkın refahına katkı üzerinden ortaya koymaktadır. Böylece alan, sürdürülebilir arkeoturizmin ekonomik ayağını güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

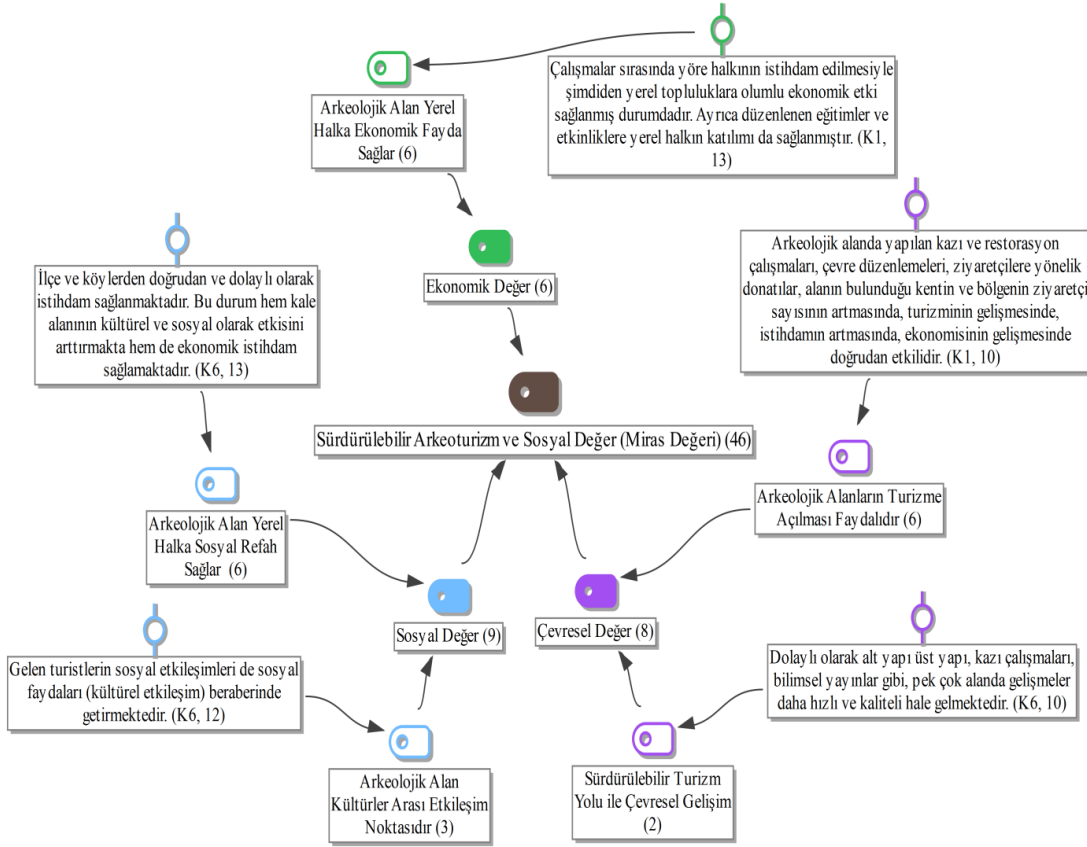
Kod 7. Sosyal değer

Zerzevan Kalesi'nin sosyal değeri, arkeolojik alanların kültürel etkileşim noktası olması ve yerel halka sosyal refah sağlaması üzerinden şekillenmektedir. Bu kod, alanın toplumsal bağları güçlendiren ve kültürel paylaşımı artıran yönlerini ortaya koymaktadır.

Arkeolojik alanlar kültürler arası etkileşim noktasıdır: katılımcılar, Zerzevan Kalesi'nin kültürel etkileşim boyutunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Gelen turistlerin sosyal etkileşimleri de sosyal faydaları (kültürel etkileşim) beraberinde getirmektedir.*” (K6) “*Her kesimden insanı birleştiren bir noktada olması önemlidir*” (K7). “*Ziyaretçiler adına, geçmişe yönelik deneyim sağlanması ve alanın kültürü ile etkileşime girmesi önemlidir*” (K4). Bu ifadeler, Zerzevan Kalesi'nin farklı kültürlerden gelen ziyaretçileri bir araya getiren bir etkileşim mekânı olduğunu göstermektedir. Alan, geçmişin izlerini sunarken aynı zamanda kültürler arası diyalog ve paylaşım için bir zemin oluşturmaktadır.

Arkeolojik alanlar yerel halka sosyal refah sağlar: Katılımcılar, sosyal refah boyutunu şu şekilde aktarmıştır: “*Alanda kazı başladığında, bölge halkına çalışma imkânı sağlamıştır ve bu da sosyal durumlarının iyileşmesine katkı sağlamıştır*” (K3). “*İlçe ve köylerden doğrudan ve dolaylı olarak istihdam sağlanmaktadır. Bu durum hem kale alanının kültürel ve sosyal olarak etkisini arttırmakta hem de ekonomik istihdam sağlamaktadır*” (K6). “*Ekonomik fayda beraberinde sosyal faydayı da getirmektedir* (K4).” “*Sürdürülebilir turizm uygulamaları ile alan ziyarete uğrarsa, ekonomik fayda sağlarken yerel halkın refahını arttıracaktır*” (K8). Bu görüşler, Zerzevan Kalesi'nin sosyal değerinin ekonomik katkıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. İstihdam olanakları, yerel halkın yaşam standartlarını yükseltmekte; kültürel etkinlikler ise toplumsal bağları güçlendirmektedir. Alt kodların bütünlüğü, Zerzevan Kalesi'nin sosyal değerini iki boyutta ortaya koymaktadır: kültürler arası etkileşim ve yerel halkın refahına katkı. Böylece alan, sürdürülebilir arkeoturizmin toplumsal ayağını güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Görsel 7.12; Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında sosyal, ekonomik ve çevresel değerlerini kod-teori hiyerarşisiyle gösterilmektedir.

Görsel 7. 12. Sürdürülebilir arkeoturizm ve sosyal –ekonomik ve çevresel değer) kod matris tarayıcısı

Kod teori modeli incelendiğinde, ekonomik değer, yerel halka sağlanan istihdam ve turizmin gelişimine katkı üzerinden öne çıkarken; sosyal değer, kültürel etkileşim, toplumsal refah ve kültürler arası iletişim bağlamında vurgulanmaktadır. Çevresel değer ise sürdürülebilir turizm yoluyla çevresel gelişim, altyapı–üst yapı düzenlemeleri ve bilimsel çalışmalarla ilişkilendirilmiştir. Bu model, arkeolojik alanların yalnızca kültürel mirasın korunmasına değil, aynı zamanda yerel toplumların ekonomik kalkınmasına, sosyal refahına ve çevresel sürdürülebilirliğine katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

7.4.6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim)

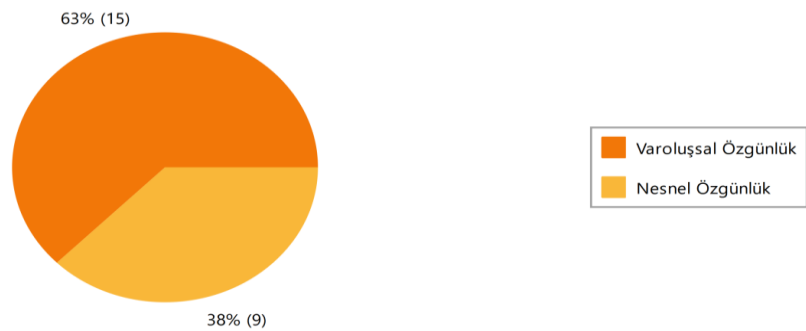
Bu tema, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un turizm potansiyelini otantik deneyim bağlamında ele almaktadır. Otantik deneyim, hem nesnel özgünlük (somut miras unsurlarının korunması, atmosfer, bilimsel doğrulama) hem de varoluşsal özgünlük (aidiyet, tarihsel bilgi akışı, geçmişle bağ kurma, açık hava müzesi işlevi,

arkeolojik bulguların ışık tutması) üzerinden şekillenmektedir. 7.6’da kod yoğunluk matrisi, bu temaya ait kod–alt kod yapısını sistematik biçimde ortaya koyarken, hangi boyutların katılımcı görüşlerinde daha baskın olduğunu görselleştirmektedir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	TOPLAM
▼ Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Turizm Potansiyeli (Otantik Deneyim)									0
▼ Nesnel Özgünlük									0
Atmosfer		■				■			2
Alanda Özgün Yapı ve Eserlerin Korunması			■				■		2
Bilimsel Doğrulama ile Tarihsel Kültürün Temelleri		■	■				■		5
▼ Varoluşsal Özgünlük									0
Yerel Halk İçin Aidiyet		■		■	■				3
Ziyaretçiler İçin Tarihsel Bilgi Akışı		■	■						2
Geçmişten Günümüze Medeniyetlerin Açık Hava Müzesi			■	■	■				3
Geçmişle Bağ Kurulması ve Kültürel Olguların Aktarımı				■					2
Arkeolojik Bulguların Bölge Tarihine Işık Tutması	■	■	■			■			5
Σ TOPLAM	1	6	6	4	2	3	2	0	24

Matris 7. 6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) yoğunluk matrisi

Matriste varoluşsal özgünlük alt kodları (aidiyet, bilgi akışı, geçmişle bağ kurma, açık hava müzesi, arkeolojik bulgular) daha yoğun biçimde temsil edilmiştir; nesnel özgünlük alt kodları ise (atmosfer, özgün yapıların korunması, bilimsel doğrulama) alanın fiziksel ve bilimsel değerini öne çıkarmıştır.

Grafik 7. 6. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) kod temelli frekansı

Grafik 7.6 incelendiğinde, Zerzevan Kalesi'nin turizm potansiyelinde otantik deneyim temasının öne çıktığı görülmektedir. Katılımcı görüşlerinde özellikle varoluşsal özgünlük (%75), yani ziyaretçilerin kişisel ve manevi bağ kurarak deneyimi anlamlandırmaları, daha güçlü biçimde vurgulanmıştır. Buna karşılık nesnel özgünlük (%50), alanın somut ve tarihi kalıntılarının özgünlüğünü ifade etmekte ve turistik çekiciliği desteklemektedir. Kodlanmış belgelerin yüksek oranı (%87,5), otantiklik temasının katılımcılar arasında yaygın biçimde dile getirildiğini göstermektedir. Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca fiziksel bir arkeolojik alan değil, aynı zamanda ziyaretçilere öznel ve nesnel düzeyde otantik bir deneyim sunan çok boyutlu bir destinasyon olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. 7. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) belge temelli frekansı

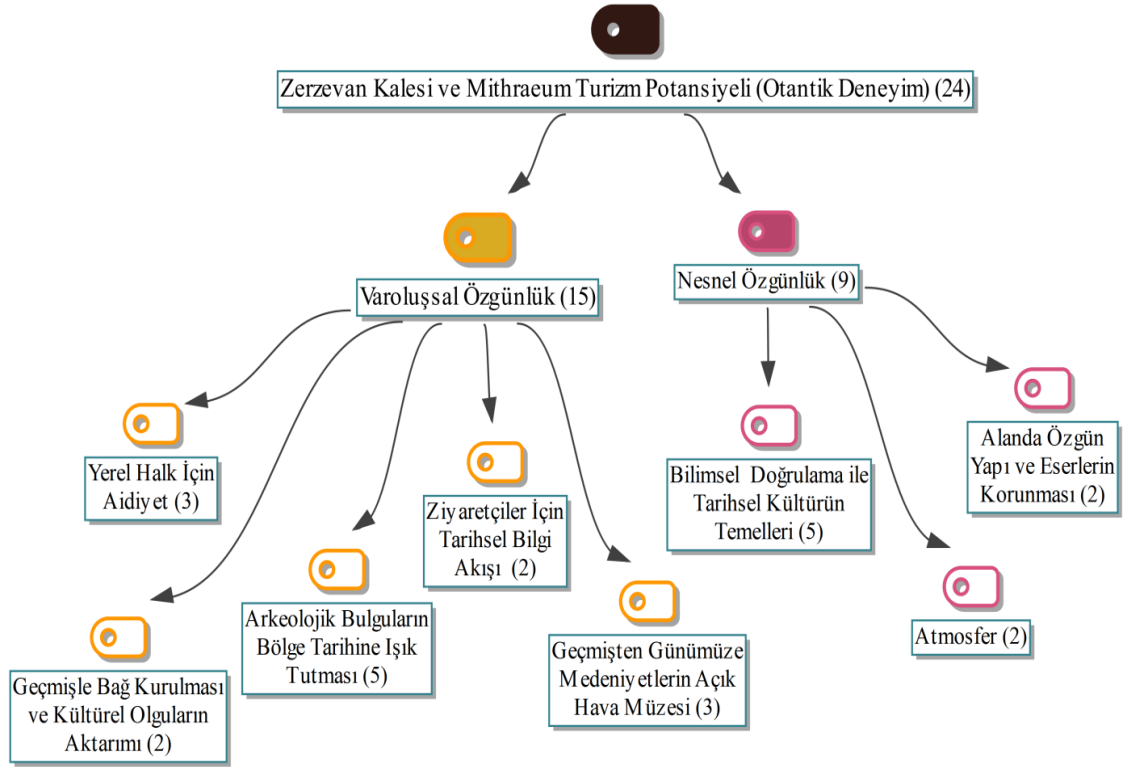
Kodlar	Belgeler	Yüzde
1-Varoluşsal Özgünlük	6	75,00
2-Nesnel Özgünlük	4	50,00
3-Kodlanmış BELGELER	7	87,50
Kodlanmamış BELGELER	1	12,50
ANALİZ EDİLEN BELGELER	8	100,00

Belge temelli frekans tablosu 7.7 ve kod temeller frekans grafiği 7.6 incelendiğinde, varoluşsal özgünlük 6 belgede toplam 15 kez kodlanırken; nesnel özgünlük 4 belgede 9 kez kodlanmıştır. Toplamda 8 belge analiz edilmiş, bunların 7'sinde otantiklik temasına ilişkin kodlar yer almıştır. Bu bulgular, varoluşsal özgünlüğün yalnızca daha fazla belgede değil, aynı zamanda daha sık tekrarlandığını göstermektedir.

Varoluşsal özgünlüğün yüksek tekrar oranı, katılımcıların Zerzevan Kalesi'ni kişisel ve manevi bağ kurarak deneyimlediklerini ortaya koymaktadır. Nesnel özgünlük ise alanın somut arkeolojik kalıntılarının özgünlüğünü vurgulamakta ve turistik çekiciliği desteklemektedir. Literatürde otantik deneyimin sürdürülebilir turizm açısından kritik bir unsur olduğu belirtilmektedir (G. Coşkun, 2021; Liu et al., 2023). Bu bağlamda, Zerzevan Kalesi'nin hem öznel hem de nesnel düzeyde otantiklik sunması, UNESCO Dünya Mirası kriterleriyle örtüşen çok boyutlu bir değer

yaratmaktadır. Bu durum, Zerzevan Kalesi'nin turizm potansiyelini otantik deneyim üzerinden şekillendirdiğini ve UNESCO Dünya Mirası sürecinde güçlü bir kriter oluşturduğunu göstermektedir.

Görsel 7.13 hiyerarşik kod-alt kod modelinde, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un turizm potansiyelini, otantik deneyim teması altında sistematik biçimde sınıflandırmaktadır.

Görsel 7. 13. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum turizm potansiyeli (otantik deneyim) hiyerarşik kod-alt kod modeli

Hiyerarşik kod-alt kod modeli, nesnel özgünlük ve varoluşsal özgünlük boyutlarını üst düzey kodlar olarak ortaya koyarken, bunların alt kodlar aracılığıyla nasıl somutlaştığını göstermektedir. Böylece analiz, otantikliğin hem fiziksel-bilimsel hem de duygusal-kültürel boyutlarda sürdürülebilir turizm açısından kritik bir değer yarattığını hiyerarşik bir düzen içinde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda katılımcı görüşlerini de içeren kod ve alt kodlar aşağıda sunulmuştur.

Kod 1. Varoluşsal özgünlük

Varoluşsal Özgünlük alt kodları; yerel halk için aidiyet duygusunun oluşması, ziyaretçiler için tarihsel bilgi akışının sağlanması, geçmişten günümüze medeniyetlerin

açık hava müzesi olarak sunulması, geçmişle bağ kurulması ve kültürel olguların aktarımı ile arkeolojik bulguların bölge tarihine ışık tutması olarak değerlendirilmiştir. Varoluşsal özgünlük ziyaretçilerin arkeolojik alanda yaşadığı kişisel, duygusal ve varoluşsal deneyimleri ifade eder.

Varoluşsal özgünlüğün sağlanması yine kalenin atmosferi ile alakalı iken nesnel özgünlükte inst-ü yerinde eserlerin korunması deneyimleri daha anlamlı hale getirmektedir. İlgili katılımcı görüşleri; *“Bu tür deneyimler, turistlerin sadece görmek değil, aynı zamanda "hissetmek" ve "yaşamak" istedikleri otantik anlara karşılık gelir. Ziyaretçilerin arkeolojik alanda tarihsel bilgi edinmesi, kültürel zenginlik deneyimlemesi ve tarihi mekanları gezip görmesi: Ziyaretçiler için ise tarihsel bilgi ve kültürel zenginlik kaynağıdır”* (K2). *Ziyaretçiler için gezip görebilecekleri tarihi bir alan olması kaleyi önemli kılmaktadır”* (K3). Turistin kendini tarihle bağlantılı hissetmesi, geçmişe yolculuk yapma duygusu ve ruhsal tatmin gibi unsuları kapsamaktadır; ilgili alt kodlar ve katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir;

Yerel halk için aidiyet: Aidiyet duygusu, koruma güdüsünü tetiklemektedir. Bu bağlamda Zerzevan Kalesi'nin, yerel halk için geçmişle bağ kurma ve kültürel kimlik oluşturma işlevi, aidiyet duygusunun bir sonucu olarak karşımıza çıkarken. Bu durum koruma güdüsünü de tetiklemektedir. Koruma güdüsü oluştuktan arkeolojik alan ve kültürel olguların sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. *“Bu buluntular, yerel halk için bir aidiyet unsurudur”* (K1). *“Aynı zamanda kalenin bulunduğu ilçede yerel halkın anılarının bulunması alanı kültürel olarak değerli hale getirip yerel halkın desteğini almaktadır”* (K2). *Yerel halkın anısının olması çevre koruması oldukça önemlidir”* (K5). Timothy & Boyd (2003), sürdürülebilir turizmde yerel halkın katılımının mirasın korunması için kritik olduğunu bulmuştur. Katılımcıların aidiyet ve destek vurgusu bu görüşle uyumludur.

Ziyaretçiler için tarihsel bilgi akışı: Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçiler, Roma dönemine ait kalıntılar ve Mithras tapınağı aracılığıyla antik inançları ve ritüelleri hissederek tarihsel bilgi edinmektedir. İlgili katılımcı görüşleri: *“Ziyaretçiler için ise tarihsel bilgi ve kültürel zenginlik kaynağıdır”* (K2). *“Ziyaretçiler için gezip görebilecekleri tarihi bir alan olması kaleyi önemli kılmaktadır”* (K3). Cohen (1988a), turist deneyiminde bilgi ve öğrenmenin otantiklik algısını güçlendirdiğini bulmuştur; Zerzevan örneğinde, katılımcıların tarihsel bilgi ve kültürel zenginlik vurgusu bu görüşü desteklemektedir.

Geçmişten günümüze medeniyetlerin açık hava müzesi; Zerzevan Kalesi'nin farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan, geçmişten günümüze kültürel birikimi sergileyen açık hava müzesi işlevi ön plana çıkmaktadır, ilgili katılımcı görüşleri; *"Kültürel inançların oluşması medeniyetlerin tamamının oluşması gibi kültürel önemi anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze olan medeniyetleri taşıırken açık hava müzesi olmaktadır"* (K5). *"Arkeolojik alanlar, tarihi mekanların izlerini taşıyan, geçmişten gelen bütün izleri, bir şekilde insanlara sunmaktadır "* (K4). Bu bulgular, MacCannell'in (1973) turistlerin otantiklik arayışında geçmişle bağ kurma isteğini vurguladığı çalışmayla örtüşmektedir. Yazar, otantik deneyimin yalnızca "görmek" değil, kültürel sürekliliği yaşamakla anlam kazandığını belirtmiştir.

Geçmişle bağ kurulması ve kültürel olguların aktarımı: Yerel halk ve ziyaretçiler, geçmişle bağ kurarak kültürel olguları içselleştirmektedir. Bu bağlamda yerel halkın ve ziyaretçilerin geçmişle bağ kurması, kültürel olguların aktarılması ve korunması ile ilgili katılımcı görüşleri; *"Yerel halkın yaşadığı bölgede olması dolayısı ile geçmişe bir bağlılıkları söz konusudur. Geçmişe bağlılıkta, kültürel olguların aktarılmasına ve korunmasına katkı sağlayacaktır"* (K3). *"Kültürün geçmişi ile bağ kurmak isteyenlerin; daha bilinçli bir duruma gelmesi ile arkeolojik alanı koruma potansiyeli gelişecektir"* (K4). Smith (2006), kültürel mirasın toplumsal kimlik üretiminde oynadığı rolü önermiştir; Zerzevan örneğinde, katılımcıların geçmişle bağ kurma ve kültürel aktarım vurgusu bu teoriyi desteklemektedir.

Arkeolojik bulguların bölge tarihine ışık tutması: Zerzevan Kalesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkan bulguların bölgenin tarihine ışık tutması, bilinmeyen tarihi dönemlerin keşfedilmesi ile ilgili katılımcı görüşleri; *"Zerzevan Kalesi'nde kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan eserler dönemin askeri ve sosyal yaşantısına dair önemli ve ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca söz konusu eserlerin varlığı Diyarbakır ve bölgenin bilinen tarihini de değiştirmiştir"* (K1). *"Arkeolojik bulgular sadece Zerzevan'nın değil bölgenin tarihine ışık tutmaktadır"* (K2). *"Kazı başladığında bulunan eserler Roma dönemine aitken ilerleyen dönemlerde Asur dönemine ait eserler bulundu, bu durumda Kalenin tarihi daha geriye dayandığı ortaya çıktı. Bu anlamda bilimsel olarak araştırılması alanın anlamını kültürel olarak geriye götürmektedir (K5)."* *"Tarihle ilgili daha kapsamlı bilgi vermiştir"* (K6). Lowenthal (1998), mirasın tarihsel kimlik oluşturmadaki rolünü vurgulamaktadır. Zerzevan'daki bulguların Diyarbakır'ın bilinen tarihini geriye doğru genişletmesi, Lowenthal'ın mirasın kimlik inşasındaki dönüştürücü etkisine ilişkin görüşleriyle doğrudan örtüşmektedir. Bu durum, arkeolojik

keşiflerin yalnızca bilimsel bilgi üretmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal hafızayı ve kültürel kimliği yeniden şekillendirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Kod 2. Nesnel özgünlük:

Nesnel Özgünlük alt kodları; atmosfer, alanda özgün yapı ve eserlerin korunması ile bilimsel doğrulama yoluyla tarihsel kültürün temellerinin ortaya konulması olarak incelenmiştir. Arkeolojik alanın fiziksel, tarihi ve mimari açıdan gerçek, orijinal ve korunmuş olma durumunu ifade eder. Yapıların özgünlüğü, restorasyonların bilimsel doğruluğu ve tarihi dokunun korunması gibi nesnel kriterler içermektedir. Bu anlamda Zerzevan Kalesi ve Mithraeum arkeolojik alanı çekici atmosferi, kazı çalışmaları ile bilimsel olarak araştırılması ve özgün yapı ve eserlerinin yerinde korunması kriterleri göz önünde bulundurulduğunda, alanın nesnel özgünlüğünün korunduğu anlaşılmaktadır. İlgili katılımcı görüşleri, alt kodlar ile beraber aşağıda sıralanmıştır.

Atmosfer: Doğa ile iç içe olması ve “altın üçgen” güzergahında bulunması, Zerzevan Kalesi'nin turizm potansiyelini artırmaktadır. İlgili katılımcı görüşleri; *“Zerzevan şehrin dışında olduğu için, doğa ile iç içe olmak adına turistlere cazip gelmektedir. Önemli bir güzergâh noktası (altın üçgen gibi) olduğu için turizm potansiyeli yüksektir” (K6). “Kale, u ve özgün yapıları sayesinde önemli bir turizm potansiyeline sahiptir” (K2). Urry (1990), “turist bakışı” teorisinde mekânsal atmosferin otantiklik algısını güçlendirdiğini öne sürmüştür. Katılımcıların doğa ve güzergâh vurgusu bu teoriyle örtüşmektedir.*

Alanda özgün yapı ve eserlerin korunması: Zerzevan Kalesi'nin Roma İmparatorluğu döneminden kalma askeri mimari özellikleri, garnizon yapısı ve savunma sistemleri ve Mithras dinine ait tapınağın, özgün mimarisi, astronomik hizalamaları ve sembolik tasarımının korunmuş olması, insitu yerinde koruma ve Unesco için önemli bir durum oluştururken, yerinde korunması hem nesne özgünlüğü hem varoluşsal özgünlüğü desteklemektedir. İlgili katılımcı görüşleri; *“Mithrasın inanç olarak kültürel etki etmesi ve kale alanının mimarisinin yansıtılması kültürel olarak araştırılırken, veriler bilimsel olarak elde edilmektedir” (K7). “2014'ten bu yana Zerzevan Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda, Assur, Pers, Parth, Sasani ve Roma dönemlerine ait önemli arkeolojik bulgular ve mimari birimler tespit edilmiştir. Kale, u ve özgün yapıları sayesinde önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Kültürel miras turizmi açısından dikkat çekici bir destinasyon olarak değerlendirilmektedir”(K2). Jokilehto (1999), otantiklik ve yerinde koruma üzerine yaptığı çalışmalarda özgün yapıların*

korunmasının UNESCO sürecinde kritik olduğunu önermiştir. Katılımcıların özgün mimari vurgusu bu görüşle örtüşmektedir.

Bilimsel doğrulama ile tarihsel kültürün temelleri: Arkeolojik bulguların bilimsel yöntemlerle doğrulanması, tarihi kültürün bilimsel temellere dayandırılması, alanın gerçeklik olgusunu karşılamaktadır. İlgili katılımcı görüşleri; “*Çalışmalar sistematik ve bilimsel bir şekilde yürütülmektedir. Yapılan tüm çalışmalar bilimsel bir kurul ve kazı başkanlığı birlikteliği ile gerçekleştirilmektedir*” (K2). “*Buluntular, Assur, Pers, Parth, Sasani ve Roma dönemlerini anlamak açısından hem bilimsel hem de kültürel olarak büyük önem arz etmektedir*” (K2). “*Kazı başladığında bulunan eserler Roma dönemini aitken ilerleyen dönemlerde Asur dönemine ait eserler bulundu, bu durumda Kalenin tarihi daha geriye dayandığı ortaya çıktı. Bu anlamda bilimsel olarak araştırılması alanın anlamını kültürel olarak geriye götürmektedir. Yani bilimsel çalışmalar tarihsel kültürün temelini atmıştır*” (K3). Görüşler ışığında, kazıların bilimsel yöntemlerle yürütülmekte olduğu ve buluntuların sistematik biçimde değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum, alanın otantik değerini güçlendirmekte ve kültürel mirasın bilimsel temellere dayalı olarak doğrulanmasının önemini ortaya koymaktadır. **Cleere (1995)**, UNESCO Dünya Mirası kriterleri kapsamında bilimsel doğrulamanın ve akademik araştırmaların miras alanlarının değerinin belirlenmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Katılımcıların sistematik ve bilimsel kazı vurgusu, Cleere'nin bu yaklaşımıyla doğrudan örtüşmektedir.

8. BULGULAR ve TARTIŞMA

8.1. Nicel Bulguların Değerlendirmesi

Bu araştırmada geliştirilen “Zerzevan Kalesi Kültürel Miras Algısı ve Sürdürülebilir Katılım leği”, kültürel mirasa yönelik algı, tutum ve davranışları ölçmek amacıyla uygulanmış ve ölçeğin istatistiksel yapısı SPSS analizleriyle kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Pilot uygulamada düşük faktör yükü ve madde-toplam korelasyonu yetersiz olan maddelerin çıkarılmasıyla ölçeğin yapısal bütünlüğü güçlendirilmiş, ana uygulamada elde edilen 455 ankette eksik ve u değerlerin temizlenmesi sonucunda analizler 405 katılımcı üzerinden yrtlmştir. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,946 gibi “mükemmel” düzeyde çıkması ve Bartlett Küresellik Testi’nin anlamlı olması ($\chi^2=9011,787$; $p<.001$), veri setinin faktör analizi için son derece uygun olduğunu kesin biçimde doğrulamaktadır.

Örneklem profili, Zerzevan Kalesi ziyaretçilerinin genç ve eğitimli bir kitle olduğunu göstermektedir. Katılımcıların yüzde 41’inin 25–34 yaş aralığında, yüzde 24,7’sinin 18–24 yaş grubunda yer alması ve lisans mezunlarının yüzde 34,8 ile en yüksek oranı oluşturması, kültürel miras algısının değerlendirilmesinde örneklemenin soyut kavramları yorumlama kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu demografik yapı, özellikle sürdürülebilirlik, otantiklik ve değer algısı gibi çok boyutlu kavramların ölçülmesinde önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Güvenirlik analizleri, ölçeğin hem bütünsel hem de boyutsal düzeyde yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alpha katsayısının 0,952 olması, sosyal bilimlerde nadiren ulaşılan bir güvenilirlik düzeyidir. Alt boyutlarda katsayıların 0,729 ile 0,939 arasında değişmesi, tüm boyutların güvenilirlik açısından güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Madde-toplam korelasyonlarının 0,472–0,746 aralığında seyretmesi, her bir maddenin ölçeğe anlamlı katkı sunduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca hiçbir maddenin çıkarılması Cronbach Alpha değerini artırmamış, bu da ölçeğin maddelerinin yapısal bütünlüğe tam uyum sağladığını göstermektedir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçek altı boyut altında net biçimde ayrılmıştır: sürdürülebilir gelişim algısı, Zerzevan Kalesi'nin değer algısı, Zerzevan Kalesi'nin otantiklik algısı, mirasın korunması ve kullanımı davranışları, sürdürülebilir finansal katkı davranışları ve sürdürülebilir yasal ve politik katılım niyetleri. Faktör yüklerinin 0,570 ile 0,945 arasında değişmesi, maddelerin ilgili boyutları güçlü biçimde temsil ettiğini açıkça göstermektedir.

Sürdürülebilir gelişim algısı boyutunda “Bir şehir için arkeolojik kalıntıların varlığı avantajdır” maddesinin 0,945 faktör yükü ile en yüksek katkıyı sağlaması, katılımcıların arkeolojik mirasın şehir gelişimi açısından stratejik bir unsur olduğunu güçlü biçimde algıladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca kültürel bir değer olarak değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma açısından da önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Otantiklik algısı boyutunda “Zerzevan Kalesi ile ilgili tarihi olay ve efsaneleri ziyaretim sırasında hissettim” maddesinin 0,851 faktör yükü ile öne çıkması, ziyaretçilerin mekânın tarihsel atmosferini yoğun biçimde deneyimlediğini göstermektedir. Otantiklik boyutuna ilişkin ortalama değerlerin 3,71–4,11 aralığında seyretmesi, ziyaretçilerin restorasyonun niteliği, mekânsal bütünlük ve tarihsel atmosfer konusunda güçlü bir olumlu algıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu boyutta en düşük ortalamaya sahip madde olan “Zerzevan Kalesi ile ilgili bilgilendirmeleri yeterli buldum” (ortalama 3,71), ziyaretçi deneyiminin bilgi aktarımı boyutunda iyileştirmeye açık alanlar bulunduğunu net biçimde ortaya koymaktadır.

Zerzevan Kalesi'nin değer algısı boyutunda “Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanının evrensel değeri vardır” maddesinin 0,723 ve “Zerzevan Kalesi arkeolojik miras alanı toplumsal kimlik açısından etkilidir” maddesinin 0,728 faktör yüküne sahip olması, katılımcıların alanı hem evrensel hem de toplumsal kimlik açısından güçlü bir kültürel miras unsuru olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, Zerzevan Kalesi'nin yalnızca yerel bir turistik alan değil, aynı zamanda kültürel kimlik ve toplumsal aidiyet açısından önemli bir referans noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

Mirasın korunması ve kullanımı davranışları boyutunda yer alan “Arkeolojik alandaki çevre kirliliğini yetkililere bildiririm” ve “Arkeolojik alandaki tahribatı yetkililere bildiririm” maddelerinin yüksek faktör yükleri, ziyaretçilerin koruma sorumluluğunu yalnızca algısal düzeyde değil, davranışsal düzeyde de benimsediğini göstermektedir. Bu durum, Zerzevan Kalesi'nin ziyaretçiler tarafından korunması gereken bir miras alanı olarak görüldüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilir finansal katkı davranışları boyutunda “Kültürel mirasın korunmasına destek veren şirketlerden ürün satın almaya özen gösteririm” maddesinin yüksek yük değeri, ziyaretçilerin ekonomik katkı yoluyla koruma süreçlerine dahil olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yasal ve politik katılım niyetleri boyutunda “Kültürel mirasın korunmasını destekleyen adaylara oy veririm” maddesinin güçlü yük değeri, kültürel mirasın korunmasının katılımcılar için politik bir tercih alanı hâline geldiğini göstermektedir.

Toplam açıklanan varyansın yüzde 71,265 olması, ölçeğin teorik yapıyı yüksek düzeyde temsil ettiğini ve kültürel miras alanlarında kullanılan ölçek geliştirme çalışmalarında beklenen düzeyin üzerinde bir geçerlilik sunduğunu kesin biçimde doğrulamaktadır. Negatif ifadelerin ayrı bir faktörde, pozitif ifadelerin ise başka bir faktörde toplanması, literatürde “yöntem etkisi” olarak açıklanan doğal bir ayrışmadır ve ölçeğin kuramsal bütünlüğünü zayıflatmamaktadır.

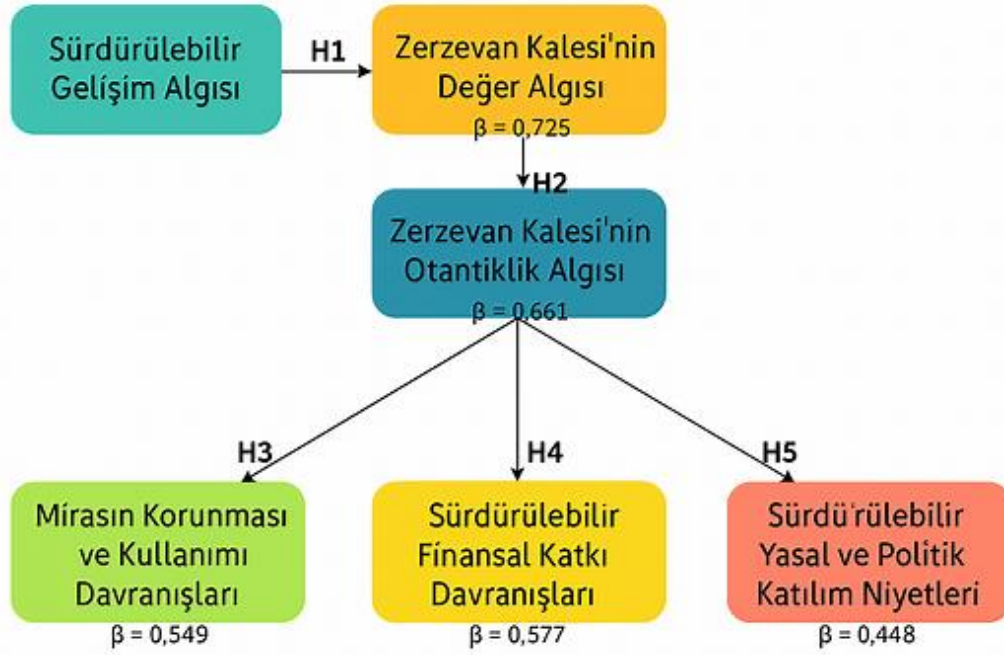
Genel olarak SPSS bulguları, geliştirilen ölçeğin hem teorik hem de bağlama özgü açıdan güçlü bir yapıya sahip olduğunu ve Zerzevan Kalesi özelinde kültürel miras algısını çok boyutlu, güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçebildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, sonraki SmartPLS analizleri ve nitel bulgularla bütünleştirildiğinde, kültürel mirasın sürdürülebilir yönetimine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapılmasına sağlam bir temel sunmaktadır.

8.1.1.Yapısal eşitlik model önerisi

SmartPLS ile gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellemesi, araştırmada önerilen kuramsal yapının hem ölçüm hem de yapısal boyutlarda güçlü biçimde doğrulandığını göstermektedir. Ölçüm modeline ilişkin güvenilirlik ve geçerlilik bulguları 5.5.1’de ayrıntılı olarak sunulmuş olup, faktör yüklerinin yüksekliği, AVE ve CR değerlerinin kabul edilebilir düzeyleri ve HTMT kriterinin sağlanması, yapısal ilişkilerin güvenle yorumlanabileceğini göstermektedir. Bu sağlam temel üzerine inşa edilen yapısal model, sürdürülebilirlik, değer ve otantiklik algılarının birbirini nasıl etkilediğini ve bu algıların davranışsal çıktılara nasıl dönüştüğünü bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktadır.

Araştırma modelinin diyagramı, (bkz. 8.1) çalışmada önerilen yapısal zincirin bütüncül işleyişini görsel olarak ortaya koymaktadır. Diyagramda sürdürülebilir gelişim algısından başlayan süreç, önce Zerzevan Kalesi’nin değer algısına, ardından otantiklik

algısına ve son olarak mirasın korunması, sürdürülebilir finansal katkı ve politik/yasal katılım niyetlerine uzanan ardışık bir yapıyı göstermektedir.

Diyagram 8.1. Araştırma modeli diyagramı yapısal zinciri

Bu görsel yapı, modelin temel varsayımını oluşturan “algısal dönüşüm zincirini” açık biçimde yansıtmaktadır: Sürdürülebilirlik → Değer → Otantiklik → Davranışsal Çıktılar. SmartPLS analizinde elde edilen bulgular, diyagramda sunulan bu kuramsal akışın istatistiksel olarak da desteklendiğini göstermekte; böylece modelin hem teorik hem ampirik düzeyde tutarlı bir bütünlük sunduğu doğrulanmaktadır.

Doğrudan etkilerin analitik değerlendirmesi aşağıdaki gibidir:

1. Sürdürülebilirlikten değere geçiş (H1): Sürdürülebilir gelişim algısının değer algısı üzerindeki etkisi modeldeki en güçlü doğrudan ilişkidir. 5.5.1’de raporlanan yüksek faktör yükleri ve güçlü AVE değerleri, bu ilişkinin ölçüm düzeyinde sağlam olduğunu desteklemektedir. Bu bulgu, ziyaretçilerin alanın ekonomik, sosyal ve çevresel katkılarını fark ettikçe alanı daha değerli gördüklerini göstermektedir. Etki katsayısının yüksekliği, sürdürülebilirlik farkındalığının değer atfetme sürecinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

2. Değerin otantikliğe aktarılması (H2): Değer algısının otantiklik algısı üzerindeki etkisi güçlü ve anlamlıdır. Bu ilişki, kültürel mirasın değerli bulunmasının ziyaretçilerin mekânı daha otantik algılamasını sağladığını göstermektedir. 5.5.1’deki

ayırıcı geçerlilik bulguları, bu iki yapının kavramsal olarak ayırt edilebilir olduğunu doğrulamakta; yapısal modeldeki güçlü ilişki ise değer algısının otantiklik algısının temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

3. Otantikliğin davranışsal çıktılara etkisi (H3–H5): Otantiklik algısının mirasın korunması, finansal katkı ve politik/yasal katılım niyetleri üzerindeki etkileri anlamlı ve tutarlıdır. Bu bulgular, ziyaretçilerin mekânla kurdukları otantik bağın davranışsal eğilimleri güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle finansal katkı eğilimleri üzerindeki etkinin diğer davranışsal çıktılara kıyasla daha yüksek olması, otantikliğin ekonomik sürdürülebilirlik açısından kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Dolaylı etkiler ve aracılık mekanizması: Dolaylı etkiler incelendiğinde, sürdürülebilir gelişim algısının davranışsal çıktılara etkisinin büyük ölçüde değer ve otantiklik algıları üzerinden aktarıldığı görülmektedir. En güçlü dolaylı etki, sürdürülebilirlikten değere ve oradan otantikliğe uzanan zincirde ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, modeldeki merkezi aracının otantiklik algısı olduğunu açıkça göstermektedir.

Değer algısının davranışsal çıktılara doğrudan değil, otantiklik algısı aracılığıyla etki etmesi, modelin algısal dönüşüm mantığını desteklemektedir. 5.5.1'deki ölçüm modelinin sağlamlığı, bu aracılık mekanizmasının güvenilir biçimde test edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda , H9 hipotezi; Sürdürülebilir Gelişim Algısı'nın Değer Algısı ve Otantiklik üzerinden kurduğu dolaylı zincirin ($\beta = 0.479$) güçlü çıkması, çalışmanın kuramsal özgünlüğünü kanıtlamaktadır

Modelin açıklayıcılığı (R^2) ve tahmin gücü (Q^2): Bağımlı değişkenlerin açıklanan varyans değerleri, modelin özellikle değer ve otantiklik algılarını güçlü biçimde açıkladığını göstermektedir. Davranışsal çıktılar için elde edilen orta düzeydeki R^2 değerleri, otantiklik algısının bu davranışları anlamlı biçimde yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Blindfolding analizi sonucunda elde edilen Q^2 değerleri, modelin özellikle politik/yasal katılım niyetleri üzerinde yüksek tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, modelin yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda öngörücü bir yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Uyum ölçütleri ve modelin sağlamlığı: SRMR, NFI ve d_ULS gibi uyum ölçütlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olması, modelin veriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Post-hoc güç analizinde tüm ana yollar için elde edilen yüksek güç değerleri, örneklemin modelin test edilmesi için yeterli olduğunu doğrulamaktadır.

SmartPLS analizleri, araştırmada önerilen yapısal modelin: güçlü doğrudan etkiler, anlamlı aracılık mekanizmaları, orta–yüksek açıklayıcılık düzeyleri, yüksek tahmin gücü, iyi uyum ölçütleri ile metodolojik açıdan tutarlı ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Model, sürdürülebilir gelişim algısından başlayarak değer ve otantiklik algıları üzerinden davranışsal çıktılara uzanan bütünsel bir yapıyı doğrulamış; özellikle otantiklik algısının aracılık rolü, kültürel miras alanlarında ziyaretçi davranışlarının hem bilişsel hem deneyimsel temellerini ortaya koymuştur.

8.2. Nicel Bulgular ve Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular, sürdürülebilir gelişim algısı, değer algısı, otantiklik algısı ve davranışsal çıktılar arasındaki ilişkilerin kültürel miras turizmi bağlamında ardışık ve bütüncül bir yapısal zincir oluşturduğunu göstermektedir. Önceki bölümde sunulan araştırma modelinin diyagramı, bu kavramlar arasındaki kuramsal akışı görsel olarak ortaya koymuş; SmartPLS analizleri ise bu akışın ampirik olarak da doğrulandığını göstermiştir. Böylece kültürel miras alanlarında ziyaretçi davranışlarını açıklayan çok katmanlı bir algısal dönüşüm süreci tanımlanmıştır.

Sürdürülebilirlik algısının değer algısı üzerindeki güçlü etkisi, kültürel miras alanlarının ekonomik, sosyal ve çevresel katkılarının ziyaretçi algılarını şekillendirdiğini gösteren çalışmalarla uyumludur (Timothy & Boyd, 2003; Chhabra, 2010). Literatürde sürdürülebilirlik temelli algıların ziyaretçi tutumlarını etkilediği sıkça vurgulanmakla birlikte (UNESCO, 2015), bu çalışmada söz konusu ilişkinin modeldeki en güçlü yol olarak ortaya çıkması, sürdürülebilirlik farkındalığının değer atfetme sürecindeki belirleyici rolünü daha da görünür kılmaktadır.

Değer algısının otantiklik algısını beslemesi, kültürel mirasın anlamlandırılmasında bilişsel değerlendirmelerin deneyimsel algılarla bütünleştiğini savunan yaklaşımlarla paralellik göstermektedir (Kolar & Zabkar, 2010; Wang, 1999). Otantikliğin çoğunlukla tarihsel bütünlük, mekânsal atmosfer ve kültürel süreklilik üzerinden değerlendirildiği literatürde (E. Cohen, 1988a), bu çalışmanın değer algısını otantiklik algısının temel belirleyicisi olarak ortaya koyması, kavramlar arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Otantiklik algısının koruma davranışları, finansal katkı ve politik/yasal katılım niyetleri üzerindeki etkileri, otantikliğin kültürel miras alanlarında davranışsal

eğilimlerin güçlü bir belirleyicisi olduğunu ortaya koyan çalışmalarla uyumludur (McKercher & du Cros, 2002; Poria, Reichel & Biran, 2006). Ancak bu araştırma, otantikliğin yalnızca bir algı değil, aynı zamanda davranışsal niyetleri yönlendiren merkezi bir mekanizma olduğunu göstermesi bakımından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Bu araştırmanın özgün katkısı, literatürde çoğunlukla ayrı ayrı ele alınan sürdürülebilirlik, değer ve otantiklik kavramlarını tek bir ardışık yapısal model içinde bütünlendirmesidir. Mevcut çalışmalar genellikle bu kavramları ikili ilişkiler düzeyinde incelemekte (örn. sürdürülebilirlik → tutum; otantiklik → memnuniyet), ancak bu çalışma kavramlar arasındaki dönüşüm sürecini sürdürülebilirlik → değer → otantiklik → davranışsal çıktılar şeklinde bütüncül bir zincir olarak test etmektedir.

Bu yönüyle çalışma:

- Değer algısını sürdürülebilirlik ve otantiklik arasında bağlayıcı bir kavramsal köprü olarak konumlandırmakta,
- Otantiklik algısını davranışsal çıktılara uzanan merkezi bir aracılık mekanizması olarak ortaya koymakta,
- Ziyaretçi davranışlarını açıklayan katmanlı ve ardışık bir algısal süreç tanımlamaktadır.

Bu bütüncül yaklaşım, kültürel miras turizmi literatüründe ilk kez bu kadar sistematik biçimde test edilmiş olup, çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

8.2.1. Bulguların teorik anlamı

Araştırma bulguları, kültürel miras alanlarında ziyaretçi davranışlarının yalnızca bilişsel değerlendirmelerle değil, aynı zamanda mekânın sunduğu otantik deneyimle şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, kültürel miras yönetimi literatüründe giderek önem kazanan “deneyimsel değer” yaklaşımını desteklemekte (Pine & Gilmore, 1999) ve otantikliğin yalnızca bir algı unsuru değil, aynı zamanda ziyaretçilerin davranışsal eğilimlerini yönlendiren güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Deneyimsel değer, ziyaretçinin mekânla kurduğu duygusal ve duyuşsal etkileşimi merkeze alarak, kültürel miras alanlarının yönetiminde otantikliğin korunmasının neden kritik olduğunu açıklamaktadır.

Sürdürülebilirlik → değer → otantiklik zincirinin doğrulanması, kültürel miras alanlarında algısal süreçlerin katmanlı, ardışık ve birbirini besleyen bir yapıya sahip

olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kültürel miras yönetimi, sürdürülebilir turizm ve ziyaretçi davranışları literatüründe yeni bir teorik çerçeve sunmakta; özellikle otantikliğin aracılık rolü, gelecekteki araştırmalar için önemli bir kavramsal temel oluşturmaktadır.

Modelin Alana Katkısı: Bu çalışma, kültürel miras turizmi bağlamında: sürdürülebilirlik farkındalığının değer atfetme süreçlerini,

- Değer algısının otantiklik deneyimini,
- Otantiklik algısının ise koruma, finansal katkı ve politik/yasal katılım davranışlarını şekillendirdiğini bütüncül bir yapısal modelle ortaya koymuştur.

Bu sonuçlar, hem kültürel miras yönetimi hem sürdürülebilir turizm politikaları hem de ziyaretçi davranışları literatürü açısından önemli teorik katkılar sunmakta; modelin hem açıklayıcı hem de öngörücü gücü, çalışmayı alanda referans niteliğine taşımaktadır.

8.3. Nitel Bulguların Değerlendirmesi

Bu bölümde, yerel yöneticiler, kazı ekibi ve paydaşlarla yapılan mülakatlardan elde edilen veriler MAXQDA yazılımı aracılığıyla analiz edilmiş ve bulgular altı ana tema altında bütünleştirilmiştir. Temalar, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir arkeoturizm bağlamındaki mevcut durumu, geleceğe yönelik beklentileri ve alanın sosyal-kültürel değerini çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymaktadır.

Tema 1: Mevcut Alan Yönetimi: Katılımcılar, alan yönetim planının varlığı, çevre düzenlemelerinin sürekliliği ve kazı çalışmalarının bilimsel yöntemlerle yürütülmesini vurgulamıştır. Bu bulgular, alanın kurumsal bir yönetim yapısına sahip olduğunu ve sürdürülebilir miras yönetimi ilkeleriyle uyumlu bir çerçevede yönetildiğini göstermektedir.

Tema 2: Sürdürülebilir Arkeoturizm Uygulamaları: Yerel halkın sürece dahil edilmesi, kültürel festivallerin gelenekselleştirilmesi, “erişilebilir rota” gibi engelli dostu uygulamaların geliştirilmesi ve teknolojik araçların (3D modelleme, QR kodlar) kullanılması, sürdürülebilir turizm potansiyelini artıran önemli stratejiler olarak öne çıkmıştır.

Tema 3: Gelecek Yönetim Planları: Katılımcıların büyük çoğunluğu, “2026 UNESCO Dünya Mirası Tam Listesi” hedefini alanın en önemli stratejik adımı olarak

değerlendirmiştir. Ziyaretçi merkezinin tamamlanması ve kapsamlı bir ziyaretçi yönetim planının hazırlanması, geleceğe yönelik öncelikli ihtiyaçlar arasında yer almaktadır.

Tema 4: Arkeolojinin Turizm Yoluyla Değerlenmesi: Arkeoturizmin bölge ekonomisine istihdam, gelir ve yatırım artışı sağladığı; aynı zamanda alanın şehir imajını güçlendirdiği ifade edilmiştir. Bu bulgular, arkeolojik alanların turizm yoluyla ekonomik ve kültürel değer üreten önemli çekim merkezleri olduğunu göstermektedir.

Tema 5: Miras Değeri (Sosyal Değer): Zerzevan Kalesi'nin yalnızca ekonomik değil; estetik, sanatsal ve varoluşsal bir değer taşıdığı belirtilmiştir. Katılımcılar, alanın kültürel kimliğin bir parçası olduğunu ve toplumsal aidiyeti güçlendirdiğini vurgulamıştır.

Tema 6: Turizm Potansiyeli ve Otantik Deneyim: Mithras Tapınağı'nın sunduğu gizemli atmosfer, hem “nesnel özgünlük” (in situ koruma, bilimsel doğrulama) hem de “varoluşsal özgünlük” (geçmişle bağ kurma, aidiyet) açısından güçlü bir otantik deneyim sunmaktadır. Bu bulgu, MacCannell (1973) ve Cohen (1988a) tarafından ortaya konan otantiklik tartışmalarını desteklemektedir.

8.3.1. Tematik değerlendirme: sürdürülebilir arkeoturizmin çok boyutlu yapısı

Nitel bulgular, Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında çok boyutlu bir yönetim alanı sunduğunu göstermektedir. Temalar, literatürdeki sürdürülebilir miras yönetimi yaklaşımlarıyla uyumlu biçimde aşağıdaki alt boyutlarda bütünleşmektedir:

Sürdürülebilir alan yönetimi: Kurumsal ve Bilimsel Temel: Alan yönetim planı, paydaş katılımı ve profesyonel ekip çalışmasıyla güçlü bir kurumsal yapı sunmaktadır. Bu durum, Aas vd., (2005) ve Smith (2006) tarafından vurgulanan çok aktörlü miras yönetimi yaklaşımıyla uyumludur.

Sürdürülebilir turizm uygulamaları: Katılımcı ve Teknolojik Yaklaşımlar: Yerel halkın entegrasyonu, teknolojik araçların kullanımı ve kalite yönetimi, Paideia yaklaşımının savunduğu toplumsal fayda üretimi ilkesiyle örtüşmektedir.

Gelecek Yönetim Planları: UNESCO ve Ziyaretçi Yönetimi: UNESCO 2026 hedefi ve ziyaretçi yönetim planı, alanın uluslararası tanınırlığını artıracak stratejik adımlar olarak değerlendirilmiştir.

Turizm yoluyla değerlendirme: Ekonomik ve Kültürel Etki: Arkeoturizmin bölgesel kalkınmaya katkısı, literatürde turizmin ekonomik ve kültürel etkilerine ilişkin bulgularla paralellik göstermektedir.

Sosyal-ekonomik-çevresel değer: Çok Boyutlu Miras: Zerzevan Kalesi, sürdürülebilir arkeoturizmin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarını aynı anda karşılayan bir örnek sunmaktadır.

Otantik deneyim: Varoluşsal ve Nesnel Özgünlük: Alan hem bilimsel doğrulama hem de duygusal bağ kurma açısından güçlü bir otantiklik sunmaktadır.

8.3.2. Nitel bulguların sonuçları

MAXQDA analizleri, nicel modelin ortaya koyduğu ilişkileri desteklemiş ve Zerzevan Kalesi bağlamında sürdürülebilir arkeoturizmin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarını derinlemesine açıklamıştır. Katılımcıların yoğunlaştığı kodlar doğrultusunda öne çıkan sonuçlar şunlardır:

- Sürdürülebilir Yönetim: Ziyaretçi yönetim planı, taşıma kapasitesi hesaplamaları ve izleme sistemleri gereklidir.
- Koruma ve Otantiklik: Restorasyonlarda özgün malzeme kullanımı ve uzman denetimi önemlidir.
- Aidiyet ve Kimlik: Alan, kültürel kimliğin bir parçası olarak görülmekte ve aidiyet duygusunu güçlendirmektedir.
- Sosyal ve Ekonomik Fayda: Turizm, yerel halk için ekonomik katkı ve sosyal değer üretmektedir.
- Yerel Yönetim ve Katılım: Paydaşlar arası işbirliği ve politik destek mekanizmaları gereklidir.
- Deneyim ve Bilgilendirme: Dijital rehberlik, hikâye anlatımı ve ziyaretçi merkezleri farkındalığı artırmaktadır.
-

8.3.3. Nitel bulguların sentezi ve özgünlük

Nitel analizler, sayısal verilerin arkasındaki bağlamsal derinliği ortaya koymuş ve Zerzevan Kalesi'ne özgü üç kritik tema belirlemiştir:

- Dinamik Bilgilendirme: Tabelaların kazı süreciyle eş zamanlı güncellenmesi, “yaşayan miras yönetimi” anlayışını yansıtmaktadır.

- Eğitici Koruma: Hassas alan sınırlandırmalarının yasaklayıcı değil, bilgilendirici bir çerçevede sunulması, koruma bilincini ikna yoluyla güçlendirmektedir.
- Kapsayıcı Erişilebilirlik: Engelli erişimi için planlanan rink sistemi, arkeolojik alanlarda nadir görülen bir sosyal sürdürülebilirlik örneğidir.

Görüşmelerde özellikle vurgulanan “Mithras Gizemi”, ziyaretçilerde güçlü bir varoluşsal özgünlük yaratarak mirasa yönelik duygusal bağlılığı artıran temel unsur olarak öne çıkmıştır.

8.4. Karma Yöntem Bulguları ve Değerlendirmesi

Bu çalışmada geliştirilen modelin hipotez testleri hem nicel hem de nitel bulgularla bütünleştirilmiştir. Tablo 8.1 incelendiğinde, SmartPLS sonuçları tüm doğrudan ve dolaylı hipotezlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. MAXQDA analizleri ise katılımcıların vurguladığı kodlar aracılığıyla bu ilişkilerin içeriksel boyutunu ortaya koymuştur. Nicel ve nitel bulguların bütünleştirilmesi de modelin hem istatistiksel hem bağlamsal olarak geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin:

- SGA → ZKDA ilişkisi “gelecek nesiller” ve “yerel fayda” kodlarıyla desteklenmiştir.
- ZKDA → ZKOA ilişkisi “geçmişle bağ” ve “in-situ koruma” kodlarıyla örtüşmektedir.
- ZKOA → davranışsal çıktılar ilişkisi “restorasyon”, “yerel halk katılımı”, “yasal plan” kodlarıyla güçlenmiştir.

Bu sonuçlar, Cohen (1988a), MacCannell (1973), Wang (1999), Chhabra (2010), Rickly-Boyd (2012) gibi kuramsal yaklaşımların Zerzevan Kalesi bağlamında doğrulandığını göstermektedir.

Tablo 8. 1. Karma bulgular tablosu

Hipotezler	SmartPLS S (Nicel Sonuçlar)	MAXQDA (Nitel Kodlar / Temalar)	Karma (Bütünleştirme)
H1:SGA→ZKDA	$\beta=0.725$, $t=18.181$, $p<.001$	Sürdürülebilir Yönetim: Katılımcılar “gelişim algısı”, “gelecek nesiller” ve “yerel fayda” kodlarını vurgulamış; alan yönetim planı, çevre düzenlemesi ve paydaş katılımı UNESCO süreci ve profesyonel ekiplerle desteklenmiştir.	Gelişim algısı değer algısını beslemekte; sürdürülebilir yönetim planı ve gelecek nesiller vurgusu bu bağı güçlendirmektedir.

Hipotezler	SmartPLS (Nicel Sonuçlar)	MAXQDA (Nitel Kodlar / Temalar)	Karma (Bütünleştirme)
H2:ZKDA→ZKOA	$\beta=0.661$, $t=19.843$, $p<.001$	Otantiklik: Katılımcılar “geçmişle bağ”, “aidiyet”, “otantik deneyim” ve “in-situ koruma” kodlarını öne çıkarmış; özgün yapıların korunması otantiklik algısını pekiştirmiştir.	Değer algısı otantiklik algısını artırmakta; duygusal ve fiziksel özgünlük birleşmektedir.
H3:ZKOA→MKKD	$\beta=0.549$, $t=14.986$, $p<.001$	Mirasın Korunması: Katılımcılar “restorasyon”, “bakım ve koruma”, “eğitim” ve “toplumsal sahiplenme” kodlarını vurgulamış; bilimsel yöntemlerle süreklilik sağlanmıştır.	Otantiklik mirasın korunmasını desteklemekte; restorasyon ve bakım uygulamalarıyla uyumludur.
H4:ZKOA→SFKD	$\beta=0.577$, $t=13.981$, $p<.001$	Finansal Katkı: Katılımcılar “yerel halk katılımı”, “ekonomik değer”, “turizm gelirleri”, “istihdam” ve “hediyelik eşya üretimi” kodlarını öne çıkarmıştır.	Otantiklik finansal katkıyı artırmakta; aidiyet duygusu ve yerel halkın katılımı ekonomik desteği güçlendirmektedir.
H5: ZKOA→SYPKN	$\beta=0.448$, $t=8.650$, $p<.001$	Politik Katılım: Katılımcılar “paydaş katılımı”, “yasal strateji planı”, “yerel yönetim işbirliği”, “bakanlık desteği” ve “topluluk katılımı” kodlarını vurgulamıştır.	Otantiklik politik katılımı artırmakta; sahiplenme duygusu ve yasal planlarla desteklenmektedir.
H6: SGA→ZKDA → ZKOA → SFKD	$\beta=0.276$, $t=9.116$, $p<.001$	Finansal Katkı (Dolaylı): Katılımcılar “alan yönetim planı” ve “paydaş katılımı” kodlarını müze sergileri ve ekonomik katkılarla ilişkilendirmiştir.	Gelişim algısı finansal katkıyı dolaylı biçimde desteklemekte; müze ve ekonomik katkılarla uyumludur.
H7: SGA→ZKDA→ ZKOA → MKKD	$\beta=0.263$, $t=8.655$, $p<.001$	Mirasın Koruma-Kullanma durumu (Dolaylı): Katılımcılar “restorasyon” ve “çevre düzenlemesi” kodlarını süreklilik ve bilimsel yöntemle ilişkilendirmiştir.	Gelişim algısı mirasın korunmasını dolaylı biçimde beslemekte; bakım ve sahiplenme ile örtüşmektedir.
H8: ZKDA→ZKOA → YPKN	$\beta=0.296$, $t=7.191$, $p<.001$	Politik Katılım (Dolaylı): Katılımcılar “yerel yönetim” ve “topluluk katılımı” kodlarını eğitim, bilinçlendirme ve yasal koruma bulgularıyla ilişkilendirmiştir.	Değer algısı politik katılımı artırmakta; yerel yönetim işbirliğiyle desteklenmektedir.
H9: SGA→ZKDA→ ZKOA	$\beta=0.479$, $t=13.522$, $p<.001$	Otantiklik (Dolaylı): Katılımcılar “alan yönetim planı” ve “UNESCO süreci” kodlarını varoluşsal ve nesnel özgünlük bulgularıyla ilişkilendirmiştir.	Gelişim algısı otantiklik algısını çok güçlü biçimde beslemekte; UNESCO süreciyle uyumludur.
H10: SGA→ZKDA → ZKOA→SYPKN	$\beta=0.215$, $t=6.586$, $p<.001$	Politik Katılım (Dolaylı): Katılımcılar “paydaş katılımı” ve “yasal strateji planı” kodlarını yerel yönetim işbirliği ve bakanlık desteği bulgularıyla ilişkilendirmiştir.	Gelişim algısı politik katılımı dolaylı biçimde etkilemekte; etki zayıf ama paydaş katılımı ile desteklenmektedir.
H11: ZKDA→ZKOA → MKKD	$\beta=0.363$, $t=10.379$, $p<.001$	Mirasın Koruma-Kullanma Davranışı (Dolaylı): Katılımcılar “restorasyon” ve “sahiplenme” kodlarını süreklilik ve bilimsel yöntem bulgularıyla ilişkilendirmiştir.	Değer algısı mirasın koruma-kullanma davranışını, otantiklik üzerinden güçlendirmekte; sahiplenme ve restorasyonla örtüşmektedir.
H12: ZKDA→ZKOA → SFKD	$\beta=0.381$, $t=10.606$, $p<.001$	Finansal Katkı (Dolaylı): Katılımcılar “yerel halk katılımı” ve “ekonomik değer” kodlarını turizm gelirleri ve istihdam bulgularıyla ilişkilendirmiştir.	Değer algısı finansal katkıyı otantiklik üzerinden güçlendirmekte; ekonomik değer ve yerel halkın katılımıyla uyumludur.

Karma bulgular tablosu genel olarak incelendiğinde; nicel bulgular, sürdürülebilir gelişim algısının Zerzevan Kalesi'nin değer algısını güçlendirdiğini

ortaya koymuştur ($\beta=0.725$). Nitel bulgularda ise katılımcılar bu ilişkide “gelecek nesiller”, “yerel fayda” ve “alan yönetim planı” kodlarını öne çıkarmış; UNESCO süreciyle uyumlu bir şekilde kültürel mirasın uzun vadeli korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bulgu, Timothy & Boyd (2003) ile McKercher & du Cros (2002)’nin sürdürülebilir turizm yönetiminin kültürel mirasın değer algısını beslediğini ortaya koyan çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Değer algısının otantiklik algısını artırdığı ($\beta=0.661$) da görülmüştür. Katılımcılar “geçmişle bağ”, “aidiyet” ve “in-situ koruma” kodlarını vurgulamış; özgün yapıların korunması otantiklik algısını pekiştirmiştir. Bu bulgu, Cohen (1988a)’in otantiklik kuramı ve MacCannell (1973)’in turistik otantiklik yaklaşımıyla uyumludur.

Otantiklik algısının mirasın korunması ($\beta=0.549$), finansal katkı ($\beta=0.577$) ve politik katılım ($\beta=0.448$) üzerinde anlamlı etkiler yarattığı görülmüştür. Katılımcılar “restorasyon”, “bakım ve koruma”, “yerel halk katılımı” ve “yasal strateji planı” kodlarını öne çıkarmış; bu bulgular UNESCO’nun (2012) kültürel miras yönetiminde topluluk katılımı ve finansal sürdürülebilirlik vurgusuyla örtüşmektedir. Böylece otantiklik hem ekonomik katkıyı hem de politik süreçlere katılımı güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmıştır.

Dolaylı hipotezler (H6–H12) modelin bütünsel geçerliliğini ortaya koymuştur. Örneğin H9’da sürdürülebilir gelişim algısının değer algısı üzerinden otantiklik algısını güçlü biçimde beslediği ($\beta=0.479$) görülmüştür. Katılımcılar bu ilişkide “UNESCO süreci” ve “varoluşsal özgünlük” kodlarını vurgulamıştır. Bu bulgu, Smith (2006) ve Harrison (2013)’un sürdürülebilir gelişim algısının otantiklik üzerinden mirasın korunmasına aktarıldığını belirten çalışmalarıyla paraleldir.

Finansal katkı hipotezlerinde (H6, H12) yerel halk katılımı ve ekonomik değer kodları turizm gelirleri ve istihdam bulgularıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bulgular, Chhabra (2010) ve Garrod & Fyall (2000)’in yerel halkın turizm süreçlerine entegrasyonunun sürdürülebilir arkeoturizm için kritik olduğunu vurgulayan çalışmalarıyla uyumludur. Mirasın korunması (H7, H11) restorasyon ve sahiplenme kodlarıyla desteklenmiş, politik katılım (H8, H10) ise yerel yönetim işbirliği, bakanlık desteği ve topluluk katılımı kodlarıyla güçlenmiştir.

Genel bütünleştirme, Zerzevan Kalesi’nin sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında otantiklik merkezli bir yaklaşım benimsediğini ve bu yaklaşımı fiilen uyguladığını göstermektedir. Hem yerel halkın algıları hem de istatistiksel model sonuçları, otantikliğin sürdürülebilir katkı davranışlarını besleyen en kritik unsur olduğunu ortaya

koymaktadır. Literatürde Cohen (1988a), Taylor (2001), Chhabra (2010), Knudsen & Waade (2010) ve Rickly-Boyd (2012)'nin otantikliğin turizm deneyimlerinde belirleyici olduğu yönündeki kuramsal yaklaşımları, arkeolojik alan bağlamında doğrulanmıştır.

8.4.1. Karma yöntem ve tartışma

Bu araştırma, arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir bir yönetim modelini, algısal değişkenler ile davranışsal çıktılar arasındaki ilişkiler üzerinden açıklamıştır. Elde edilen bulgular, sürdürülebilir gelişim algısının doğrudan davranış üretmediğini; bu etkinin değer ve otantiklik algıları aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Zerzevan Kalesi örneği, sürdürülebilir arkeoturizmin ancak otantiklik merkezli bir yönetim yaklaşımıyla davranışsal çıktılara dönüşebileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel problemi, arkeolojik miras alanları için sürdürülebilir bir yönetim modelinin nasıl geliştirileceği ve bu modelin ziyaretçi algıları ile yöneticilerin, uzmanların ve yerel sorumluların görüşleri üzerinden nasıl yapılandırılacağıdır. Bu bağlamda, araştırma sorularına verilen yanıtlar aşağıda sunulmuştur. İlk olarak, ziyaretçilerin Zerzevan Kalesi'ni nasıl bir yer olarak algıladıkları incelenmiştir. Bulgular, ziyaretçilerin kaleyi otantik ve kültürel açıdan değerli bir destinasyon olarak gördüklerini ortaya koymuştur. Bu algı, sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla birleştiğinde değer algısını güçlendirmekte ve otantiklik algısını pekiştirmektedir.

Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilirliği ziyaretçiler açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Katılımcılar, ekonomik katkıyı kabul etmekle birlikte önceliği kültürel mirasın korunmasına vermektedir. Bu durum, turizmde sıkça tartışılan "koruma-ekonomik fayda dengesinin Zerzevan Kalesi özelinde de geçerli olduğunu göstermektedir.

Ziyaretçilerin sürdürülebilir turizm ve destinasyon hakkındaki tutumları, ekonomik faydayı desteklemekle birlikte kültürel mirasın korunmasına öncelik verdiklerini ortaya koymuştur. Bu bulgu, sürdürülebilir turizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yöneticilerin sürdürülebilir turizm ve miras yönetimi algıları ise koruma, aidiyet ve yerel halkın katılımını öncelikli gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım,

topluluk temelli miras yönetimi anlayışıyla uyumlu olmakla birlikte, uygulamada katılımın biçimsel mi yoksa gerçek anlamda demokratik mi olduğu tartışmaya açıktır.

Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir yönetimi için yapılan ve planlanan uygulamalar arasında restorasyon çalışmaları, çevre düzenlemeleri ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girme hedefi öne çıkmaktadır. UNESCO sürecinin alanın evrensel değerini tescillemesi ve uluslararası düzeyde koruma mekanizmalarını güçlendirmesi beklenmektedir. Ancak bu süreç aynı zamanda ziyaretçi yoğunluğunu artırarak mirasın korunmasını zorlaştırabilecek riskler de barındırmaktadır.

Daha sürdürülebilir bir destinasyon olması için yapılması gerekenler arasında yerel halkın sürece aktif katılımı, turizm gelirlerinin bölgeye dönüşü, eğitim programlarının geliştirilmesi ve ziyaretçi yoğunluğunun dengelenmesi bulunmaktadır. Bu öneriler, sürdürülebilir turizm literatüründe öne çıkan kriterlerle uyumlu olmakla birlikte, uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar nedeniyle tartışmaya açıktır.

Zerzevan Kalesi için sürdürülebilir bir yönetim modeli geliştirilmiştir. Bu model, sürdürülebilir kalkınma algısının değer algısını; değer algısının otantiklik algısını otantiklik algısının ise davranışsal katılımı (koruma, finansal destek, politik katılım) doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu zincir, literatürde önerilen modellerle uyumlu olmakla birlikte Zerzevan Kalesi özelinde özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu bulgular, turizmde otantikliğin ziyaretçi deneyimini güçlendiren bir unsur olduğunu ortaya koyan Wang (1999)'un "existential authenticity" yaklaşımıyla uyum göstermektedir; aynı zamanda Cohen (1988a)'in turistik otantiklik tartışmalarıyla da desteklenmektedir. Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçilerin otantiklik algısı, bu kuramsal çerçevelerle doğrudan ilişkilidir.

Koruma-ekonomik fayda dengesi, Ashworth ve Tunbridge (1996)'ın kültürel miras yönetiminde ekonomik boyutu vurgulayan çalışmalarıyla açıklanmış; Nuryanti (1996)'nin turizm ve kültürel miras ilişkisine dair değerlendirmeleriyle pekiştirilmiştir. Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçilerin ekonomik katkıyı kabul etmekle birlikte önceliği mirasın korunmasına vermesi, bu literatürle örtüşmektedir. Sürdürülebilir turizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alınması gerektiği Richards (1996) tarafından öne çıkarılmıştır. Zerzevan Kalesi'nde ziyaretçilerin kültürel mirasa öncelik vermesi, bu yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Yöneticilerin katılım vurgusu, topluluk temelli miras yönetimini destekleyen Tosun (2000)'un turizmde topluluk katılımının sınırlarına ilişkin bulgularıyla paralellik

göstermektedir. Bununla birlikte Pretty (1995)'in katılım spektrumu, bu katılımın çoğu zaman biçimsel düzeyde kaldığını ve gerçek anlamda demokratikleşmediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Zerzevan Kalesi'nde yerel halkın katılımının niteliğini sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

UNESCO sürecinin sunduğu fırsatlar ve barındırdığı riskler ise Labadi (2013)'nin Dünya Mirası Listesi'ne yönelik eleştirileriyle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda UNESCO süreci, bir yandan alanın evrensel değerini tescilleyen bir mekanizma olarak görülürken, diğer yandan ziyaretçi yoğunluğunu artırarak yönetsel baskı oluşturabilecek bir risk faktörü olarak değerlendirilmektedir.

Yerel halkın sürece entegrasyonu ve ekonomik katkı üretimi, Murphy (1985)'in topluluk yaklaşımı ve Jamal & Getz (1995)'in paydaş işbirliği modeliyle uyumludur. Zerzevan Kalesi'nde aidiyet ve sahiplenme duygusunun ekonomik sürdürülebilirlikle birleşmesi bu yaklaşımları desteklemektedir. Son olarak geliştirilen modelin algısal yapılar ile davranışsal çıktılar arasındaki ilişkileri açıklaması, Poria, Butler ve Airey (2003)'ün miras turizmi algıları üzerine çalışmaları ve Chhabra (2010)'nun otantiklik ve miras tüketimi bulgularıyla benzerlik taşımaktadır. Böylece çalışma, literatürdeki farklı yaklaşımları bütünleştirerek özgün bir katkı sunmakta ve Zerzevan Kalesi örneğinde sürdürülebilir turizm literatürüne yeni bir açılım getirmektedir.

Araştırma bulguları, Zerzevan Kalesi'nde sürdürülebilir yönetim uygulamalarının ziyaretçi deneyimi, erişim kolaylığı ve kültürel mirasın korunması açısından olumlu bir algı yarattığını göstermektedir. Elde edilen veriler, literatürde sürdürülebilir miras yönetimine ilişkin genel yaklaşımlarla büyük ölçüde uyumlu olmakla birlikte, bazı boyutlarda literatürde sınırlı ele alınan alanlara özgün katkılar sunmaktadır.

Öncelikle bilgilendirme sistemleri bağlamında, literatürde yorumlayıcı bilgilendirme araçlarının ziyaretçi deneyimini artırdığı ve algısal değeri güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Leask, 2010). Zerzevan Kalesi'nde bilgilendirme sistemlerinin kazı sürecine paralel olarak sürekli güncellenmesi, literatürde çoğunlukla statik olarak ele alınan bilgilendirme anlayışına karşı “dinamik bilgilendirme” boyutunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bilginin yalnızca aktarılmadığını; aynı zamanda alanın yaşayan ve gelişen bir miras alanı olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

Hassas alan sınırlandırmaları açısından literatürde koruma ve erişim arasındaki dengenin sürdürülebilir miras yönetiminin temel unsurlarından biri olduğu belirtilmektedir (Garrod & Fyall, 2000). Zerzevan Kalesi örneğinde bu

sınırlandırmaların bilgilendirme levhalarıyla bütünleştirilmiş biçimde uygulanması, koruma önlemlerinin ziyaretçiyle çatışan değil, bilgilendirici bir çerçevede sunulduğunu göstermektedir. Bu uygulama, literatürde sınırlı biçimde ele alınan “koruma-bilgilendirme entegrasyonu” boyutuna somut bir örnek teşkil etmektedir.

Engelli erişimi konusu kültürel miras literatüründe sıklıkla ikincil düzeyde ele alınmakta ya da fiziksel sınırlılıklar gerekçe gösterilerek geri planda bırakılmaktadır (Darcy, 2010). Zerzevan Kalesi’nde araç desteği sağlanması ve planlanan rink sistemiyle erişim kolaylığının artırılması yönündeki çalışmalar, erişilebilirlik ilkesinin sürdürülebilirlik anlayışıyla birlikte değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, kültürel miras alanlarında kapsayıcı sürdürülebilirlik yaklaşımının güçlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Çevre düzenlemesi ve patika yollar bağlamında literatür, çevresel düzenlemelerin ziyaretçi deneyimini iyileştirdiğini ve alanın algısal değerini artırdığını belirtmektedir (Timothy & Boyd, 2003). Zerzevan Kalesi’nde gerçekleştirilen düzenlemelerin doğal dokuya zarar vermeden erişimi kolaylaştıracak şekilde planlanması, “doğa uyumlu düzenleme” yaklaşımının uygulamaya geçirilmiş bir örneğini oluşturmaktadır. Bu yönüyle alan, koruma ve kullanım dengesini mekânsal tasarım üzerinden kurmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Zerzevan Kalesi’nde sürdürülebilir yönetim uygulamaları hem literatürle uyumlu bir çerçeve sunmakta hem de bilgilendirme sistemlerinin dinamik yapısı, koruma-bilgilendirme entegrasyonu, kapsayıcı erişilebilirlik yaklaşımı ve doğa uyumlu düzenlemeler gibi boyutlarda literatüre özgün katkılar sağlamaktadır. Bu bulgular, alanın yalnızca bir arkeolojik çekim merkezi değil; sürdürülebilir arkeoturizm yönetimi açısından örnek teşkil edebilecek bir uygulama modeli geliştirdiğini göstermektedir.

9. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Bu araştırma, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum'un sürdürülebilir arkeoturizm bağlamında nasıl yönetilebileceğini inceleyerek; sürdürülebilir gelişim algısı, değer algısı ve otantiklik algısı arasındaki yapısal ilişkilerin davranışsal çıktılara nasıl dönüştüğünü ortaya koymuştur. Çalışmada geliştirilen yapısal model kapsamında sürdürülebilir gelişim algısının değer algısını; değer algısının otantiklik algısını; otantiklik algısının ise mirasın korunması ve kullanımı davranışları, sürdürülebilir finansal katkı davranışları ve sürdürülebilir yasal ve politik katılım niyetleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler oluşturduğu belirlenmiştir.

Katılımcı görüşlerinde gelecek nesillere aktarma, kültürel mirasın korunması, yerel ekonomik fayda üretimi, restorasyonun bilimsel yürütülmesi ve yönetsel işbirliği gibi temaların öne çıkması; Zerzevan Kalesi'nin sürdürülebilir arkeoturizm açısından yalnızca turistik bir çekim merkezi değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik sürdürülebilirliğin taşıyıcısı olarak konumlandığını göstermektedir.

Nicel analizlerde tüm hipotezlerin istatistiksel olarak anlamlı bulunması, modelin yapısal geçerliliğini ortaya koymuştur. MAXQDA ile yürütülen nitel analizler ise katılımcıların otantiklik algısını yalnızca deneyimsel bir tatmin unsuru olarak değil; koruma, ekonomik destek ve yönetsel katılım motivasyonlarının temel belirleyicisi olarak değerlendirdiğini göstermiştir. Böylece sürdürülebilir gelişim algısı → değer algısı → otantiklik algısı → davranışsal çıktılar zinciri hem nicel hem nitel bulgularla bütüncül biçimde doğrulanmıştır.

Araştırma, sürdürülebilir kalkınma, değer algısı ve otantiklik kavramlarını turizm ve miras literatüründe genellikle ayrı ele alınmalarına karşın, tek bir yapısal model içinde bütünleştirerek özgün bir kuramsal çerçeve sunmuştur. Ek olarak bulgular, çalışmanın yalnızca mevcut kuramları doğrulamakla kalmadığını, aynı zamanda onları genişleterek yeni bir kuramsal çerçeveye dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, literatürdeki mevcut yaklaşımlardan üç temel açıdan ayrılmaktadır:

- Otantikliği yalnızca deneyimsel tatmin düzeyinde değil, davranışsal sürdürülebilirlik çıktılarının üreticisi olarak konumlandırmaktadır.
- Algısal yapılar ile davranışsal sonuçlar arasındaki aracılık mekanizmasını yapısal eşitlik modeliyle test etmektedir.

- Sürdürülebilirliği teknik bir yönetim modeli olmaktan çıkararak, algısal ve toplumsal bir yönetişim süreci olarak ele almaktadır.

Mevcut akademik çalışmalar incelendiğinde, sürdürülebilir kalkınma, değer ve otantiklik ilişkilerinin çoğunlukla parçalı biçimde ele alındığı görülmektedir. Steiner ve Reisinger (2006)'ın otantikliğin ziyaretçi deneyimindeki rolünü vurgulayan yaklaşımı ile MacCannell (1973)'in turistik otantiklik kuramı, bu çalışmada elde edilen bulgular tarafından doğrulanmaktadır. Ancak bu tez, otantiklik algısının yalnızca deneyimsel tatmin üretmediğini; aynı zamanda koruma davranışı, finansal katkı ve politik katılım gibi çok boyutlu davranışsal çıktılara dönüştüğünü göstermesi bakımından literatüre yeni bir boyut eklemektedir. Buna ek olarak, McKercher ve du Cros (2002) ile Timothy ve Boyd (2003)'un koruma-ekonomik fayda dengesine ilişkin tartışmaları, arkeolojik alanlar bağlamında somut olarak test edilmiş ve bu dengenin ziyaretçi algılarında nasıl şekillendiği ortaya konmuştur. Böylece çalışma, kültürel miras yönetimi literatüründeki kuramsal yaklaşımları bütünleştirerek Zerzevan Kalesi örneğinde özgün bir katkı sunmaktadır.

Yanı sıra; Hardy, Beeton ve Pearson'ın (2002) sosyal ve kültürel boyutlara yaptığı vurgu, ziyaretçilerin kültürel mirasa öncelik vermesiyle desteklenmiş; Aas, Ladkin ve Fletcher'ın (2005) topluluk temelli miras yönetimi yaklaşımı, Arnstein'in (1969) katılım merdiveni eleştirisiyle birlikte değerlendirilmiş ve yerel halkın katılımının niteliği sorgulanmıştır. UNESCO sürecine dair Smith'in (2006) risk-fayda tartışması Zerzevan Kalesi bağlamında yeniden yorumlanmış; Scheyvens'in (1999) topluluk temelli turizm modeli aidiyet ve ekonomik sürdürülebilirlik ilişkisiyle somutlanmıştır. Son olarak, Garrod ve Fyall'ın (2000) algısal yapılar ile davranışsal çıktılar arasındaki ilişkiyi açıklayan çerçevesi, bu tezde geliştirilen modelle bütünleştirilmiştir. Böylece araştırma, hem kuramsal hem de uygulamalı literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sürdürülebilir gelişim algısını zincirin başlangıç değişkeni olarak konumlandırır ve otantiklik algısını davranışsal çıktılara bağlayan bütünlük bir yapısal model geliştirerek sürdürülebilir arkeoturizm literatüründe kuramsal ve ampirik düzeyde önemli bir açılım sağlamaktadır.

Araştırmanın temel bulguları, arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizm yönetiminin sadece fiziksel koruma ve altyapı çalışmalarından ibaret olmadığını, ziyaretçi deneyiminin psikolojik boyutunun belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Literatürde sürdürülebilir turizm algısı ile koruma davranışı arasındaki ilişki genellikle doğrudan ele alınırken (örneğin; Ye et al., 2024), bu çalışma söz konusu ilişkinin

"algılanan değer" ve "otantiklik" üzerinden şekillenen çok katmanlı bir mekanizmaya sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu çalışma, "Arkeolojik miras alanlarında sürdürülebilir turizm uygulamalarının başarısı için, ziyaretçilerin değer ve otantiklik algıları üzerinden şekillenen davranışsal katılım mekanizmasına ihtiyaç vardır" tezini doğrulamıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan temel yargılar şunlardır:

- Algısal-Davranışsal Zincir: Sürdürülebilir yönetim, ziyaretçi davranışını doğrudan değil; önce değeri, sonra otantiklik algısını inşa ederek etkilemektedir. Bu zincirin herhangi bir halkasının (özellikle otantiklik) eksik kalması, koruma niyetini zayıflatmaktadır.
- Yönetimsel Paradigma Değişimi: Miras alanlarının korunması sadece arkeologların veya devletin görevi değil; anlam üretimi süreciyle ziyaretçinin de dahil olduğu kolektif bir süreçtir.
- Zerzevan Örneğinin Özgünlüğü: Mithraeum Kazı Alanı'nın taşıdığı gizem ve tarihsel derinlik, otantiklik algısını en çok besleyen unsur olarak tespit edilmiştir. Bu, alanın yönetim modelinde "hikaye anlatıcılığı" ve "deneyim tasarımı"nın kritik önemini kanıtlamaktadır.

Bulgular, sürdürülebilir turizm uygulamalarının (atık yönetimi, yerel katılım, koruma politikaları vb.) ziyaretçiler nezdinde bir *deneyimsel değer* yarattığını göstermektedir. Bu durum, Deneyimsel Değer Teorisi'nin (Mathwick et al., 2001) temel varsayımlarıyla uyumludur. Ziyaretçi, alanın sürdürülebilir şekilde yönetildiğini algıladığında, hem alana atfettiği önem hem de aldığı tatmin artmaktadır. Ancak araştırmanın en özgün katkısı, bu değer algısının otantiklik algısını tetiklediğini ve otantikliğin de nihai olarak koruma niyetini güçlendirdiğini ortaya koymasıdır.

Otantiklik, Zerzevan Kalesi örneğinde sadece nesnel bir "eskilik" veya "bozulmamışlık" (objective authenticity) değil; ziyaretçinin alanla kurduğu bağ ve hissettiği tarihsel derinlik (existential/constructivist authenticity) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaretçilerin alanın otantik olduğuna dair inancı arttıkça, mirası koruma ve finansal/politik süreçlere katılım niyetleri de yükselmektedir. Bu bulgu, Wang (1999) ve Urry'nin (1990) turist bakışı ve otantiklik kuramlarını, miras yönetimi bağlamında ampirik bir davranışsal modele dönüştürmektedir.

Elde edilen model, Değer-İnanç-Norm (VBN) Teorisi'nin (Stern et al., 1999) temel önermelerini desteklemektedir. Ziyaretçilerin sürdürülebilirlik algısı bir "değer" seti oluşturmakta, bu değerler otantiklik üzerinden "inanç" ve "sorumluluk" duygusuna

(norm) evrilerek koruma davranışını tetikleemektedir. Uluslararası literatürdeki benzer çalışmalarla (örneğin; Xi et al., 2025a;2025b; Zengin ve Zeren, 2024) karşılaştırıldığında, Zerzevan Kalesi bulguları, kültürel mirasın korunmasında "duygusal ve bilişsel sahiplenmenin" fiziksel denetimlerden daha etkin bir koruma kalkını oluşturabileceğini göstermektedir. Uygulayıcılar ve politika yapıcılar için öneriler şöyle sıralanabilir:

- Deneyim odaklı koruma: Arkeolojik alan yönetiminde ziyaretçilere sadece kısıtlamalar getiren bir koruma anlayışı yerine; alanın değerini ve otantikliğini keşfetmelerini sağlayan, interaktif ve bilgilendirici rotalar oluşturulmalıdır.
- Paydaş katılımının güçlendirilmesi: Nitel bulgularda yerel yönetimlerin desteğinin kritik olduğu görülmüştür. Kazı yönetimi, yerel halk ve belediyeler arasında sürdürülebilir turizm komisyonları kurularak, ekonomik faydanın yerelde kalması sağlanmalıdır.
- Otantiklik koruma stratejisi: Restorasyon ve çevre düzenleme çalışmalarında "aşırı ticarileşme"den kaçınılmalı; alanın ruhunu (genius loci) zedeleyecek modern müdahaleler yerine, özgünlüğü vurgulayan minimalist dokunuşlar tercih edilmelidir.

Araştırma bulguları, alan yöneticileri, yerel yönetimler, turizm sektörü, yerel halk ve politika yapıcılar için yol gösterici niteliktedir. Amaç, kültürel mirasın uzun vadeli korunması, ziyaretçi deneyiminin güçlendirilmesi ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlanmasıdır. *Bu bağlamda öneriler şunlardır:*

- UNESCO Süreci ve Uluslararasılaşma: Alanın UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesi evrensel değerini tescilleyecek; koruma, finansman ve tanıtım olanaklarını artıracaktır. Artan ziyaretçi yoğunluğunun yaratabileceği baskılar dikkate alınmalı ve sürdürülebilir yönetim stratejileri bu süreçle eş zamanlı planlanmalıdır.
- Yerel halkın entegrasyonu: Yerel halkın turizm süreçlerine aktif ve kurumsal biçimde katılımı sağlanmalı; istihdam olanakları, kültürel etkinlikler ve yerel üretim teşvik edilmelidir. Katılım mekanizmalarının sembolik değil, karar süreçlerine etkili ve sürdürülebilir nitelikte olması önemlidir.
- Mirasın korunması ve otantikliğin sağlanması: Restorasyon ve bakım çalışmaları bilimsel yöntemlerle yürütülmeli; yerinde (in-situ) koruma yaklaşımı benimsenmeli; özgün malzeme kullanımı ve uzman denetimi sağlanmalıdır.

Taşıma kapasitesi analizleri yapılmalı ve ziyaretçi yönetim planları oluşturulmalıdır.

- Finansal sürdürülebilirlik: Turizm gelirleri yerel halka yansıtılmalı, gelir çeşitliliği sağlanmalıdır. Hediyelik eşya üretimi, kültürel festivaller, tematik etkinlikler, sponsorluk destekleri ve yerel ürünlerin pazarlanması ekonomik sürdürülebilirliği güçlendirecektir.
- Politik katılım: Yerel yönetim, bakanlık ve topluluk işbirliği güçlendirilmelidir. Yasal strateji planları hazırlanmalı; katılım karar süreçlerini etkileyen ve sürdürülebilir olmalıdır.
- Disiplinler arası işbirliği ve teknoloji: Ziyaretçi yönetimi, erişilebilirlik, kalite yönetimi ve dijital rehberlik sistemleri disiplinler arası işbirliğiyle geliştirilmelidir. Mimarlık, çevre bilimleri, iletişim ve teknoloji uzmanlarının katkısı alanın bilimsel ve turistik değerini güçlendirecektir.
- Engelli erişimi ve doğa uyumlu düzenlemeler: Ziyaretçi erişimi artırılmalı; patika ve çevre düzenlemeleri doğal dokuya zarar vermeden planlanmalıdır.

Araştırmanın bulguları, kültürel miras yönetiminin yalnızca teknik ve fiziksel uygulamalardan ibaret olmadığını; aksine, ziyaretçilerin algıları, deneyimleri ve yerel halkın katılımı gibi psikososyal boyutların bu sürecin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Özellikle otantiklik algısının, yalnızca deneyimsel bir tatmin değil; aynı zamanda koruma güdüsünü, ekonomik destek davranışlarını ve yönetsel katılım eğilimlerini tetikleyen stratejik bir ara değişken olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgu, Steiner & Reisinger (2006) otantiklik kuramını davranışsal çıktılarla ilişkilendiren yeni bir açılım sunmaktadır.

9.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma belirli bir örneklem ve belirli bir zaman dilimi çerçevesinde yürütülmüştür. Model belirli değişkenlerle sınırlandırılmış olup farklı sosyo-kültürel, çevresel ve politik değişkenler kapsam dışında bırakılmıştır.

9.2. Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Gelecek araştırmalarda geliştirilen modelin farklı arkeolojik alanlarda test edilmesi ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Boylamsal araştırmalarla algı ve davranış değişimlerinin zaman içindeki dönüşümü incelenebilir. Dijitalleşme, kriz yönetimi, iklim değişikliği ve sürdürülebilir miras politikalarının etkisi gelecek araştırmalarda modele entegre edilebilir.

9.3. Nihai Değerlendirme

Bu tez, sürdürülebilir gelişim, değer ve otantiklik kavramlarını bütünleşik bir algısal yönetim zinciri içinde ele alarak sürdürülebilir arkeoturizm literatürüne hem kuramsal hem uygulamalı katkı sunmaktadır. Zerzevan Kalesi örneğinde geliştirilen model, kültürel mirasın korunmasının yalnızca teknik veya ekonomik bir mesele olmadığını; ziyaretçi algıları ve toplumsal katılım üzerinden şekillenen çok katmanlı bir yönetsel süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Otantiklik algısı, koruma, finansal sürdürülebilirlik ve politik katılım davranışlarını harekete geçiren stratejik bir ara mekanizma olarak konumlandırılmıştır. Karma yöntem yaklaşımı sayesinde modelin hem nicel hem nitel düzeyde doğrulanması sağlanmış ve benzer arkeolojik alanlar için kavramsal ve yönetsel bir referans çerçevesi oluşturulmuştur. Bu yönüyle çalışma, sürdürülebilir arkeoturizmi koruma–kullanma dengesi ekseninde yeniden düşünmeye ve uygulanabilir stratejiler geliştirmeye davet eden bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Tez’de elde edilen sonuçlar araştırmanın temel problemi ve sorularına yanıtlar üretmiştir. Zerzevan Kalesi’nin miras değeri, otantikliği yüksek, Zerzevan Kalesi’nin sürdürülebilirliği ve sürdürülebilir yönetimine yönelik güçlü niyet, tutum ve davranışlar son derece önemlidir. Sürdürülebilir turizm ve arkeolojik alanın sürdürülebilir yönetimi hakkında görüş ve tutumlarının ziyaretçiler ve yöneticiler nezdinde oldukça olumludur. Bu hassasiyet, Zerzevan Kalesi’nin sürdürülebilir yönetimi için yapılan ve planlanan uygulamaları desteklemektedir. Bu çerçevede tez, “Zerzevan Kalesi için sürdürülebilir bir yönetim modeli nasıl oluşturulabilir” sorusuna; sürdürülebilir bir destinasyon olması ve yönetilmesi gerekenler için somut öneriler ve model geliştirmiştir.

Zerzevan Kalesi Arkeolojik Alanının sürdürülebilir turizm yönetimi bağlamında yürütölen tez çalışmasında, arkeolojik alanların sürdürülebilir yönetimi için neler

yapılmalı sorusuna aranan cevapta hem kuramsal hem de uygulama düzeyinde birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar üzerinden model ve öneriler geliştirilmiştir. Bu çıktıların genelleştirilmesi mümkün olmasa da bundan sonra yapılacak diğer bilimsel çalışmalar için bir altlık oluşturması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Aas, C., Ladkin, A., & Fletcher, J. (2005). Stakeholder collaboration and heritage management. *Annals of Tourism Research*, 32(1), 28–48. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.005>
- Acar, M. E. (2025). *Change as an agent for architectural conservation: A non-anthropocentric conceptual framework for managing change* [Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/114191>
- Afkhami, B. (2021). Archaeological tourism: Characteristics and functions. *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences*, 6(2), 57–60.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Ajeena, D. W. (2022). Sustainable tourism and its role in preserving archaeological sites. In F. Calabrò, L. Della Spina, & M. J. Piñeira Mantiñán (Eds.), *New Metropolitan Perspectives (NMP 2022), Lecture Notes in Networks and Systems*, 482 (pp. 2485–2495). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-06825-6_237
- Alazaizeh, M. M., Hallo, J. C., Backman, S. J., Norman, W. C., & Vogel, M. A. (2016b). Value orientations and heritage tourism management at Petra Archaeological Park, Jordan. *Tourism Management*, 57, 149–158. DOI: 10.1016/j.tourman.2016.05.008
- Alazaizeh, M., Jamaliah, M. M., & Mgonja, J. T. (2016a). Visitors' value orientations and sustainable behavior in heritage tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 11(2), 123–138. DOI: 10.1080/1743873X.2015.1114019
- Alazaizeh, M., Jamaliah, M. M., & Mgonja, J. T. (2019a). Dimensions of sustainable visitor behavior: Policy compliance and general practices. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(6), 823–842. DOI: 10.1080/09669582.2018.1560456
- Alazaizeh, M., Jamaliah, M. M., Mgonja, J. T., & Abukhalifeh, A. N. (2019b). Tourists' sustainable behavior in heritage sites: The role of site-specific factors. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(6), 823–840. DOI: 10.1080/09669582.2018.1554704
- AlMasri, R., & Ababneh, A. (2021). Analytical study of tourism impacts on the archaeological site of Umm Qais—Jordan. *Heritage*, 4(3), 2449–2469. <https://doi.org/10.3390/heritage4030138>
- Anghel, A. M., Simionescu, M., & Bilan, Y. (2022c). Sustainable development and tourism growth: Evidence from European countries. *Sustainability*, 14(3), 1122. <https://doi.org/10.3390/su14031122>

- Anghel, A., Bîră, M., & Zbucea, A. (2022b). Heritage management and organizational governance in archaeological sites. *Journal of Cultural Heritage Management*, 15(2), 145–162.
- Anghel, R., Bîră, M., & Zbucea, A. (2022b). Governance and heritage management in tourism: Stakeholder perspectives and challenges. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20(5), 456–472. <https://doi.org/10.1080/14766825.2022.204123>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Ashworth, G. J., & Tunbridge, J. E. (1990). *The tourist-historic city*. Belhaven Press
- Asmelash, A. G., & Kumar, S. (2019). The structural relationship between sustainable tourism development and sustainable development goals. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 1–19. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1624365>
- Au Yong, C., Tan, L., & Wong, M. (2025). Community-driven sustainability practices in cultural heritage tourism. *Sustainability*, 17(4), 225–240.
- Avrami, E., MacLean, M., & Mason, R. (2019). *Values-based management of cultural heritage*. Getty Conservation Institute.
- Avrami, E., Mason, R., & de la Torre, M. (2000). *Values and heritage conservation*. Getty Conservation Institute.
- Ayus, Ş. (2021). *Zerzevan Kalesi Geç Roma ve Geç Antik Dönem mutfak kapları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi.
- Ayus, Ş., ve Aydın, M. (2023). Zerzevan Kalesi Geç Roma ve Geç Antik Dönem seramikleri. İçinde Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe *Orient Yayınları* (ss. 410–445).
- Bahçe, S. (2011). *Kültür turizmi ve Türkiye'de kültür turizmi potansiyeli*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balla, A., Pavlogeorgatos, G., Tsiafakis, D., & Pavlidis, G. (2014). Recent advances in archaeological predictive modeling for archaeological research and cultural heritage management. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14(4), 143–152.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Bilgili, M. Y. (2017). Economic, ecological and social dimensions of sustainable development. *The Journal of International Social Research*, 10(51), 1041–1055

- Blasco López, M. F., Recuero Virto, N., Aldas Manzano, J., & Garcia-Madariaga, J. (2018). Tourism sustainability in archaeological sites. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 8(3), 276-292.
- Boran, A., ve Aykaç, R. (2019). Yeni araştırmalar bağlamında Diyarbakır kalesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 273–282.
- Brundtland, G. H. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- Buonincontri, P., Marasco, A., & Ramkissoon, H. (2017). Visitors' experience, place attachment and sustainable behaviour at cultural heritage sites: A conceptual framework. *Sustainability*, 9(7), 1112
- Butcher, J. (2020). Constructing mass tourism. *International Journal of Cultural Studies*, 23(6), 898–915. <https://doi.org/10.1177/1367877920911923>
- Butler, R. W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7–25.
- Cahyadi, H. S. (2016). *Integrating archaeo-tourism with geotourism development in Bantimurung National Park, South Sulawesi Province*. [Conference presentation] Proceedings of the 1st UPI International Conference on Sociology Education, 449–454. <https://doi.org/10.2991/ATF-16.2016.86>
- Campana, S., & Remondino, F. (2014). 3D recording and modeling in archaeology and cultural heritage: Theory and practice. *Journal of Archaeological Science*, 46, 206–215. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2014.02.026>
- Can, E. (2016). Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Turizmin Sürdürülebilir Rekabet Açısından Değerlendirilmesi, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 23-40.
- Can, F. (2017). New dimensions of sustainable development, *International Journal of Academic Value Studies, (Javstudies) vol: 3, Issue: 10*, pp. 138-146 ISSN:2149-8598.
- Carbone, F., Oosterbeek, L., & Costa, C. (2012a). The educational and awareness purposes of the Paideia approach for heritage management. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 12(6), 1983–1986. <https://doi.org/10.5194/nhess-12-1983-2012>
- Carbone, F., Oosterbeek, L., & Costa, C. (2012b). Cultural heritage and tourism: A Paideia approach. *International Journal of Heritage Studies*, 18(6), 555–569.
- Carbone, F., Oosterbeek, L., & Costa, C. (2013). Paideia approach for heritage management: The tourist enhancement of archaeological heritage on behalf of local communities. *PASOS: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 11(2), 285–295. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2013.11.018>
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1(2), 245–276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10

- Ceballos-Lascurain, H. (1996). *Tourism, ecotourism, and protected areas*. Gland, Switzerland & Cambridge, UK: International Union for Conservation of Nature (IUCN).
- Cengiz, M., ve Tanaç Zeren, M. (2021). Arkeolojik miras alanlarında koruma, yorumlama ve sunum müdahalelerinin gelişimi. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 54-76.
- Cheng, T. E., Li, S., Zhang, H., & Cao, M. (2021a). Examining the antecedents of environmentally responsible behaviour: relationships among service quality, place attachment and environmentally *Responsible Behaviour*. *Sustainability*, 13(18), 10297. <https://doi.org/10.3390/su131810297>
- Cheng, T. M., Wu, H. C., & Huang, L. M. (2021b). The influence of environmental attitudes on tourists' pro-environmental behavior: Evidence from heritage sites. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(7), 1125–1142. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1855432>
- Chhabra, D. (2010). Back to the past: Identifying tourism authenticity for postmodern consumers. *Tourism Recreation Research*, 35(2), 159–170. <https://doi.org/10.1080/02508281.2010.11081632>
- Choi, H. C., & Sirakaya, E. (2005). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 26(3), 425–432.
- Ciski, M., Rzaşa, K., & Ogryzek, M. (2019). Use of GIS tools in sustainable heritage management—The importance of data generalization in spatial modeling. *Sustainability*, 11(20), 5616. <https://doi.org/10.3390/su11205616>
- Cleere, H. (1989). *Archaeological heritage management in the modern world*. London: Unwin Hyman.
- Cleere, H. F. (1995). Cultural landscapes as world heritage. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 1(1), 63–68.
- Cohen, E. (1988a). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
- Cohen, J. (1988b). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Costa, D. M. (2004). *Arqueologia patrimonial: O pensar do construir*. Revista Habitus, 2, 333–360.
- Coşkun, A. (2015a). *Zerzevan Kalesi 2014 yılı kazı çalışmaları: İlk Sezon*. Kazı Sonuçları Toplantısı. c.1, s.37, 101-128.

- Coşkun, A. (2015b). *Çınar tarihi. medeniyetin kavşağında bir ilçe Çınar*. İçinde Haspolat, Y.K. (Ed.), *Zerzevan Kalesi Kazıları* (s. 92-98). Ankara: MRK Matbaası.
- Coşkun, A. (2016a). *Zerzevan Kalesi 2015 yılı kazı çalışmaları*. 2. Sezon. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.1, s.38, 125-150.
- Coşkun, A. (2016b). *Zerzevan Kalesi Roma sınır garnizonu*. *Aktüel Arkeoloji*. Mayıs/Haziran, 6-9.
- Coşkun, A. (2016c). *Roma askeri yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde yeni kazılar*. [Konferans sunumu] Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu. c.1. 47-59.
- Coşkun, A. (2017a). *Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeological Researches*. *Anatolia*. s.43, 91-110.
- Coşkun, A. (2017b). *Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazı çalışmaları*. 3. Sezon. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.2, . s. 39, 405-422.
- Coşkun, A. (2019). *Zerzevan Kalesi Zerzevan Castle: Roma'nın Sınır Garnizonu* .T.C. Diyarbakır Valiliği Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları : 19. Üçüncü Baskı, ISBN: 978-605-149-919-2 Kayseri
- Coşkun, A. (2021). *Doğu Roma'dan Bugüne Zerzevan Kalesi*. İçinde Nazlı Hilal Kızılkay (Ed.), *Diyarbakır Kültür ve Medeniyet Dergisi*, :1 ss:88,98 ISSN: 2148-5097
- Coşkun, G. (2021). *Authentic Experience in Tourism and Commodification: A Review*. *Toleho Journal*, 3(2), 95-102
- Coşkun., A. (2022). *Diyarbakır Zerzevan Kalesi'nde Bulunan Mithras Kültü üzerine değerlendirmeler*. İçinde Mustafa Bulut (Ed.), *Diyarbakır'ın Portresi*, Detay Yayıncılık, Ankara
- Coşkun, A. (2023). *An Evaluation of the Original Identity Problem and Structural Design of Zerzevan Castle*. *Anadolu Araştırmaları*, (28), 119-142.
- Coşkun., A. (2023). *Zerzevan Kalesi kazılarının dünü ve bugünü / The Past and Present of Zerzevan Castle Excavations*. İçinde Aytaç Coşkun, (Ed.), *Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi-Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future*, Orient Yayınları, 2-26.
- Coşkun, A., & E, Oğuz-Kırca, E. D. (2022). *Beyond the roman east: an archaeological evaluation of the Mithraeum based on its architectural authenticity at Castrum Zerzevan (Diyarbakır, Turkey)*. *Journal of Ancient History and Archaeology*, 9(2).
- Coşkun, A., & Oğuz-Kırca, E. D. (2023b). *An evaluation of the original identity problem and structural design of Zerzevan Castle*. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 28, 119–142.

- Coşkun, A., ve Oğuz Kırca, E.D. (2023a)., “Benzersiz bir kaya oygu yapılar kompleksi olarak Zerzevan Kalesi’ndeki Mithraeum / The Mithraeum At Castrum Zerzevan as a unique complex of rock hewn structures. İçinde Aytaç Coşkun (Ed), Roma’nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future, Orient Yayınları, 46-76
- Coşkun, A., ve Ş. Ayus (2023), *Astronomi, Mithras ve Diyarbakır'da gökyüzü gözlem etkinlikleri. Diyarbakır. s.7. 59-65*
- Coşkun, A. ve Ayus Ş. (2024) *Zerzevan Kalesi ve Mithras Kutsal alanı arkeolojik kazı çalışmalarının diyarbakır tarihi turizmine katkısı. İçinde Karakaş, A vd., (Ed), Diyarbakır Gelecek Tassavuru, 211-233.*
- Coşkun, A., Ayus Ş ve Durma F. (2024). *Zerzevan Kalesi 2022 yılı çalışmaları. 43. Kazı Sonuçları Toplantısı.*
- Coşkun, A., Oğuz Kırca, E.D., ve Demirciler, V. (2025a). Zerzevan Kalesi ve Mithraeumu’nun benzersizliğini kanıtlayan çok yönlü karşılaştırmalara dayalı kültürel miras analizi. *OANNES - Uluslararası Antik Tarih Dergisi*, 7 (1), 39-63. <https://doi.org/10.33469/oannes.1540862>
- Coşkun, A., Ayus Ş., ve Durma F. (2025b). *Zerzevan Kalesi 2023 yılı çalışmaları. 44. Kazı Sonuçları Toplantısı.*
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research. (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cronbach, L. J. (1951). *Coefficient alpha and the internal structure of tests. Psychometrika, 16(3), 297–334. https://doi.org/10.1007/BF02310555.*
- Curtis, C. L. (2017). *Contextualizing sustainability in heritage practice: A multiscalar approach to community engagement at Çatalhöyük and Aktopraklık, Turkey (Doctoral dissertation)*. State University of New York at Buffalo.
- Çağlar, Z., & Doğan, M. (2018). The impact of the UNESCO World Heritage Lists on tourism supply: Diyarbakır case. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(3), 455–471.
- Çakırca, D. (2015). Savaşın savunmasız düşmanı-kültürel miras. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 16-35.

- Çizmeli-Öğün, Z., Toumpan, F., & Aksın, E. (2023). *Zerzevan Kalesi 2014–2020 dönemi kazılarında bulunan sikkeler*. In Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe (pp. 450–480). Orient Yayınları.
- Dadizadeh, N. A., & Doğan, E. (2024). Community engagement and sustainable heritage tourism: Mediating role of archaeological heritage interpretation. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 26(2–3), 175–206. <https://doi.org/10.1080/13505033.2024.2400627>
- Dağdağ, F. E. (2017). Görsel iletişimin tarihi, kültürel ve estetik nesnesi olan Diyarbakır surları ve sembolik motifleri. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 307–318.
- Dalkılıç, N., & Nabikoğlu, A. (2021). Diyarbakır surları. *Diyarbakır Dergisi*, (1), 78–87.
- Dans, E. P., & González, P. A. (2019). Sustainable tourism and social value at World Heritage Sites: Towards a conservation plan for Altamira, Spain. *Annals of Tourism Research*, 74, 68-80.
- Dans, E. P., González, P. A., & Sinde-Cantorna, A. I. (2017a). The Altamira controversy: Assessing the economic impact of a World Heritage Site for planning and tourism management. *Journal of Cultural Heritage*, 30, 180–188. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2017.09.007>
- Dans, E., García, J., & Herrero, L. C. (2017b). The economic valuation of cultural heritage: Application to the Altamira caves. *Journal of Cultural Heritage*, 25, 146–153. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2016.12.008> (doi.org in Bing)
- De la Torre, M. (2018). *Conservation and values: Heritage management in the twenty-first century*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Deichmann, F. W., & Peschlow, U. (1977). *Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien*. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Demir, A. (2013). Sürdürülebilir gelişmede yükselen değer; biyolojik çeşitlilik açısından Türkiye değerlendirmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(24), 67–74.
- Demirtaş, H., & Öztürk, M. (2021a). Troya'da otantiklik ve yerel paydaş katılımı: Alan yönetim planlarının sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 19(1), 45–62.
- Demirtaş, H., & Öztürk, S. (2021b). Otantiklik ve topluluk katılımı ekseninde Troya Arkeolojik Alan yönetim planının değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 78–95.
- Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. New York: McGraw-Hill.

- DeVellis, R. F. (2012). *Scale development: Theory and applications*. (3rd ed.). Sage.
- Diker, O. (2016). Kültürel miras turizmi ve sosyo-kültürel farklılıklar. *Turizm Akademik Dergisi*, 3(2), 365–380.
- Doğan, M. (2013). Bir kriz faktörü olarak taşıma kapasitesi aşımı ve Bozcaada örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3).
- Doğan, M. (2014). *Sürdürülebilir destinasyon yönetimi bağlamında adalar: Bozcaada üzerine bir model önerisi*. [Yayınlanmamış doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Domínguez-Quintero, A. M., González-Rodríguez, M. R., & Paddison, B. (2020). The mediating role of experience quality on authenticity and satisfaction in the context of cultural-heritage tourism. *Current Issues in Tourism*, 23(2), 248-260.
- Drost, A. (1996). Developing sustainable tourism for world heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 479–492. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00065-8](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00065-8)
- Durma, F. (2023). *Zerzevan Kalesi'nde 2014–2018 kazılarında ele geçen ok uçları üzerine genel bir değerlendirme*. In Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe (pp. 220–244). Orient Yayınları.
- Dursun, F., & Coşkun, A. (2020). *A preliminary study on material properties of the Zerzevan Castle, Turkey*. [Conference presentation]. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 949(1), 012038.
- Ekiz, E. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Enseñat-Soberanis, F., Pérez-Caballero, C., & Suárez, M. (2019). Visitor flow management strategies for touristified archaeological sites. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 9(4), 512–528.
- European Commission. (2020). *Sustainability and cultural heritage – Culture and creativity*. European Union. <https://culture.ec.europa.eu>
- Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2000). *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. AltaMira Press.
- Fatima, F. (2021). *Historic urban landscapes and archaeological sites: Perspectives and directions*. In Y. Mahgoub, N. Cavalagli, A. Versaci, H. Bougdah, & M. Serra-Permanyer (Eds.), *Cities' identity through architecture and arts* (pp. 85–98). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14869-0_8
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41(4), 1149–1160. <https://doi.org/10.3758/BRM.41.4.1149>

- Fejérdy, T. L. (2006). *The intangible dimension of tangible heritage: A Hungarian approach*. [Conference presentation]. In Proceedings of the International Conference on the Safeguarding of Tangible and Intangible Cultural Heritage: Towards an Integrated Approach (pp. 158–173). UNESCO.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. (4th ed.). Sage.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. (5th ed.). Sage.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (2010). *Predicting and changing behavior: The reasoned action approach*. Psychology Press.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fowler, D. D. (1987). Uses of the past: Archaeology in the service of the state. *American Antiquity*, 52(2), 229–248. <https://doi.org/10.2307/281778>
- Gao, J., & Jones, S. (2020). Authenticity in heritage and tourism: Critical perspectives. *Journal of Heritage Tourism*, 15(2), 97–112. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1700472>
- Garrod, B., & Fyall, A. (2000). Managing heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 682–708. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00094-8](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00094-8)
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi, Siyaset, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196–215. [https://izlik.org/JA94FY76EF:contentReference\[oaicite:1\]{index=1}](https://izlik.org/JA94FY76EF:contentReference[oaicite:1]{index=1})
- Geisser, S. (1974). A predictive approach to the random effect model. *Biometrika*, 61(1), 101–107. <https://doi.org/10.1093/biomet/61.1.101>
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2000). *A geography of heritage*. (1st ed.). Routledge.
- Graham, J., Amos, B., & Plumptre, T. (2003). *Principles for good governance in the 21st century*. Ottawa: Institute on Governance. https://iog.ca/docs/2003_August_policybrief15.pdf
- Guest, G., MacQueen, K. M., & Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guyer, H.S. (1968). *Reise durch Mesopotamien*. Zürich: Juris.
- Baş, G. (2010). Diyarbakır'daki geleneksel konut mimarisinde süsleme anlayışı. *History Studies: International Journal of History*, 2(1), 310–326. https://doi.org/10.9737/hist_51

- Gündem, C.Y., (2023), *Zerzevan Kalesi'nin ilk arkeozoolojik çalışmalar sonrası sürü ve besin ekonomisi/ herd and food economy of Zerzevan Castle after the first archaeozoological studies*, Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi-Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future, Orient Yayınları, Ankara, 82-101
- Güçlü Nergiz, H., Toker, F., & Akoğlan Kozak, M. (2023). Kültürel mirasın uzamsal boyutunda Göbeklitepe'nin ruhu. *Turizm Akademik Dergisi*, 10(2), 179–195.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir kalkınma geliştirmekte olan ülkelerde uygulanabilir mi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2017a). *Multivariate data analysis*. (7th ed.). Pearson.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017b). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. (2nd ed.). Sage.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2022). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. (3rd ed.). Sage
- Hanar, E. (2023). *Zerzevan Kalesi Roma ve Bizans dönemleri cam buluntuları*. In Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe (pp. 186–215). Orient Yayınları.
- Hardy, A., Beeton, R. J. S., & Pearson, L. (2002). Sustainable tourism: An overview of key issues. *Tourism Management*, 23(4), 475–485.
- Harrison, R. (2013). Heritage and the legacy of colonialism: Managing archaeological sites in a global context. *International Journal of Heritage Studies*, 19(5), 473–488.
- Harvey, D. C. (2001). Heritage pasts and heritage presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319–338.
- Hasdemir-Bozkuş, G. (2023). *Zerzevan Kalesi kazılarında bulunan Geç Roma kandilleri*. In Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe (pp. 272–303). Orient Yayınları.
- Hassan, F. (2014). Tangible heritage in archaeology. In C. Smith (Edt), *Encyclopedia of Global Archaeology* (pp. 1–8). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_1141
- Hayat, N. (2019). Archaeological heritage management in Turkish Republic and Northern Cyprus: Implication for sustainable tourism. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 7(1), 180–191. <https://doi.org/10.15640/jthm.v7n1a13>

- Hayta, A. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143–151.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. *Advances in International Marketing*, (20), 277–319.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hodder, I. (1999). *The archaeological process: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodder, I. (2014). *Çatalhöyük: The leopard's tale – Revealing the mysteries of Turkey's ancient 'town'*. London: Thames & Hudson.
- Hollesen, J., Callanan, M., Dawson, T., Fenger-Nielsen, R., Friesen, T. M., Jensen, A. M., & Markham, A. (2018). Climate change and the deterioration of archaeological sites in the Arctic. *Antiquity*, 92(363), 573–586. <https://doi.org/10.15184/aqy.2018.20>
- Honey, M. (2008). *Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise?*. Island Press.
- Hughes, G. (1995). Authenticity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 22(4), 781–803. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00007-P](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00007-P)
- ICOMOS. (1990). *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*. International Council on Monuments and Sites.
- ICOMOS. (2008). *The interpretation and presentation of cultural heritage sites*. https://www.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf.
- ICOMOS. (2019). *The future of our past: Engaging heritage in climate action*. ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group. <https://www.icomos.org/en/climate-change>
- ICOMOS. (2020). *Archaeological site management guidelines*. International Council on Monuments and Sites.
- ICOMOS. (2022). *Cultural heritage and climate change: The impact on archaeological sites*. International Council on Monuments and Sites.
- ICOMOS. (2023). *Managing cultural landscapes: The role of tourism*. International Council on Monuments and Sites.

- Ioan, P., Cornelia, P., Loredana, V., Iasmina, I., & Diana, M. (2020). The relationship between archeotourism and other types of historical cultural niche tourism. *Agricultural Management / Lucrări Științifice Seria I, Management Agricol*, 22(1), 179–184.
- Ismagilova, G., Safiullin, L., & Gafurov, I. (2015). Using historical heritage as a factor in tourism development. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 188, 157–162. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.355>
- Jamal, T., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 186–204. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)00064-Y](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00064-Y)
- Jones, S. (2009). Cultural heritage and authenticity: Some theoretical considerations. *Anthropological Journal of European Cultures*, 18(1), 40–54.
- Jokilehto, J. (1999). *A history of architectural conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Kaderli, L. (2014). Kültürel miras koruma yaklaşımlarının tarihsel gelişimi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 12, 29–41.
- Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (Edt.), (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad–Basra–Diyarbakır–İsfahan–Malatya–Mardin–Musul–Tebriz–Van. (cilt 1)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 141–151.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31–36.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kalinda, D. (2022). *Tangible cultural analytics: How tangible augmented reality can enhance cultural heritage research*. [Doctoral dissertation]. Toronto Metropolitan University.
- Kansa, E. (2010). Open Context: Data sharing in archaeology. *Near Eastern Archaeology*, 73(1), 24–30.
- Kapuci, U., & Cengiz, C. (2023). Arkeolojik peyzaj–turizm etkileşimi açısından kentsel kültürel mirasın sürdürülebilirliği: İznik kenti örneği. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences*, 6(1), 186–204. <https://doi.org/10.53353/atrs.1216635>
- Karademir, N. (2021). Diyarbakır’da bir kültürel miras turizmi ögesi: Hevsel Bahçeleri. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(42), 377–389.

- Karadoğın, S. (2023). *Mekânın fonksiyonel kullanımı ve kültürel coğrafi öğeler açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır)*. İçinde Aytaç Coşkun (Ed.), Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe (pp. 150–175). Orient Yayınları.
- Karadoğın, S., & Coşkun, A. (2017). *Çevresel koşulları ve konumu açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır)*. [Konferans sunumu] Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, 115–134.
- Karadoğın, S., & Coşkun, A. (2018). *Kültürel jeoloji açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır/Çınar)*. [Konferans sunumu]. 71. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri, 489–492.
- Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93–114.
- Keskin, A., & Zeren, H. (2018). Arkeolojik alanlarda mimari düzenlemeler ve sunum teknikleri: Sürdürülebilirlik ve eğitim hedefleri. *Miras Yönetimi Dergisi*, 4(1), 77–95.
- Keskin, A., & Zeren, H. (2022). Türkiye’de arkeolojik alanların sunum teknikleri ve sürdürülebilirlik. *International Journal of Heritage Studies*, 28(2), 201–220. <https://doi.org/10.1080/13527258.2021.2001234>
- Khan, M. M. H., & Huda, M. N. (2023). *The role of museums and communities in sustainable heritage site management in Bangladesh: The case study of Mahasthangarh*. In A. El-Shafie (Edt), Conservation of urban and architectural heritage – Past, present and future. Springer, Cham.
- Kılıç, E. (2017). *2014–2015 yılı kazı çalışmaları ışığında Zerzevan Kalesi su sistemi. Zerzevan Kalesi Kazı Raporu 2014–2015*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Knudsen, B. T., & Waade, A. M. (Edt.), (2010). *Re-investing authenticity: Tourism, place and emotions*. (vol. 20). Channel view publications.
- Koç, Ü. C., & Kejanlı, T. (2022). Yerli turistin kültürel turizm algısı: Diyarbakır Suriçi örneği. *Online Journal of Art & Design*, 10(3), 1–15.
- Kolar, T., & Zabkar, V. (2010). A consumer-based model of authenticity: An oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing?. *Tourism management*, 31(5), 652-664.
- Koren-Lawrence, N., Collins-Kreiner, N., & Israeli, Y. H. (2020). The future of the past: Sustainable management of archaeological tourist sites – The case study of Israel. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100700. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100700>

- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA: Text, audio, and video*. Springer.
- Kurniawan, H., Salim, A., Suhartanto, H., & Hasibuan, Z. A. (2011). *E-cultural heritage and natural history framework: An integrated approach to digital preservation*. [Conference presentation]. In International Conference on Telecommunication Technology and Applications (IACSIT) (pp. 177–182). Singapore.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (1999). *Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*. <https://teftis.ktb.gov.tr/tr-263663/arkeolojik-mirasin-korunmasina-iliskin-avrupa-sozlesmesi.html> (teftis.ktb.gov.tr)
- Kvale, S. (2007). *Doing interviews*. Sage.
- Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage, and outstanding universal value: Value-based analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*. AltaMira Press.
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33(1), 159–174.
- Lasaponara, R., & Masini, N. (2011). Satellite remote sensing in archaeology: Past, present and future perspectives. *Journal of Archaeological Science*, 38(9), 1995–2002. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2011.02.002>
- Leask, A. (2010). Progress in visitor attraction management: A review of research. *Tourism Management*, 31(2), 155–166.
- Lin, Y., & Liu, C. (2018). Authenticity and revisit intention in heritage tourism: A structural equation modeling approach. *Journal of Destination Marketing & Management*, 10, 108–118.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Liu, Y., Zhang, J., & Huang, S. (2023). The impacts of ecotourists' perceived authenticity and perceived value on environmentally responsible behaviors: Evidence from Huangshan World Natural and Cultural Heritage Site. *Sustainability*, 15(2), 1551. <https://doi.org/10.3390/su15021551>
- López, M., Serrano, A., & Iglesias, M. (2018). Market orientation and innovation as drivers of sustainable performance in heritage tourism organizations. *Journal of Heritage Tourism*, 13(3), 230–245. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2017.1408716>
- Lowenthal, D. (1998). *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge University Press.

- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79(3), 589–603.
- Mason, R. (2002). *Assessing values in conservation planning*. In M. de la Torre (Ed.), *Assessing the values of cultural heritage*, (pp. 5–30). Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Matero, F. (2003). *Managing change: sustainable approaches to the conservation of cultural heritage*. Getty Conservation Institute.
- Mathwick, C., Malhotra, N., & Rigdon, E. (2001). Experiential value: Conceptualization, measurement and application in the catalog and Internet shopping environment. *Journal of Retailing*, 77(1), 39–56.
- McCool, S. F., & Lime, D. W. (2001). Tourism carrying capacity: Tempting fantasy or useful reality? *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), 372–388.
- McCool, S. F., & Moisey, R. N. (2001). *Tourism, recreation, and sustainability: Linking culture and the environment*. Wallingford: CABI Publishing.
- McHugh, M. L. (2012). *Interrater reliability: The kappa statistic*. *Biochemia Medica*, 22(3), 276–282.
- McKercher, B., & du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. Routledge.
- McManamon, F. P., & Hatton, A. (Edt.), (2000). *Cultural resource management in contemporary society: Perspectives on managing and presenting the past*. Routledge.
- Meskell, L. (2002). *Private life in New Kingdom Egypt*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Moore, K., Brown, L., & Jones, S. (2009). Negotiating authenticity in heritage tourism. *Tourism Geographies*, 11(3), 389–407. <https://doi.org/10.1080/14616680903053375>
- Moore, K., Williams, A., & Smith, J. (2021). Authenticity in tourism experiences: Conceptual advances and practical implications. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(12), 1850–1868. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1874392>
- Moscardo, G. (1996). Mindful visitors: Heritage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 376–397.
- Mousazadeh, M., Ghanian, M., Zargaran, M., Yamani, M., & Ghoochani, O. M. (2023). *Developing sustainable behaviors for underground heritage tourism management: The case of Persian Qanats, a UNESCO world heritage property*. *Land*, 12(4), 808. <https://doi.org/10.3390/land12040808>

- Mubaideen, S., & Al Kurdi, N. (2017). Heritage conservation and urban development: A supporting management model for the effective incorporation of archaeological sites in the planning process. *Journal of Cultural Heritage*, 28, 117–128. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2017.05.007>
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism: A community approach*. Routledge.
- Naycı, N. (2014). Arkeolojik alan yönetiminde sürdürülebilir yaklaşımlar: Aspat (Strobilos) yönetim planı çalışmaları. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 31(2), 189–207. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2014.2.10>
- Nguyen, T. H., & Cheung, C. (2016). Authenticity and heritage tourism: Vietnamese case studies. *Tourism Management*, 55, 94–105. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.02.011>
- Niebuhr, C. (1780). *Voyage en Arabie & en d'autres Pays Circonvoisins*. Amsterdam: chez S. J. Baalde.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Otto, J. E., & Ritchie, J. R. B. (1996). The service experience in tourism. *Tourism Management*, 17(3), 165–174. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(96\)00003-9](https://doi.org/10.1016/0261-5177(96)00003-9)
- Ökse, A. T. (2023). *Zerzevan Kalesi'nde bulunan yeni Assyrian cylinder mührü / A new Assyrian cylinder seal found at Zerzevan*. In A. Coşkun (Ed.), *Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future* (pp. 32–41). Orient Yayınları, Ankara.
- Öksüz Kuşçuoğlu, G., ve Taş, M., (2017). Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 58-67.
- Öz, C. (2023). *Zerzevan (Samachi) Kalesi'nde bulunan ağırşaklar ve kalede tekstil üretimi üzerine ilk değerlendirmeler / Spindle whorls unearthed in Zerzevan Castle and preliminary evaluations on textile production in the castle*. In *Roma'nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi – Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future* (pp. 108–129). Orient Yayınları.
- Öz, A. (2002). Magnesia antik kentinde koruma ve yönetim planlarının uygulanabilirliği. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 107, 45–58.
- Pacifico, D., & Vogel, M. (2012). Archaeological sites, modern communities, and tourism. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1588–1611. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.04.002>
- Park, S., Choi, S., & Lee, S. (2019). Tourist perceptions of authenticity and revisit intention: Evidence from heritage destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(4), 555–572. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1554705>

- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pedersen, A. (2002). *Managing tourism at World Heritage Sites: A practical manual for World Heritage Site managers*. UNESCO World Heritage Centre.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy: Work is theatre & every business a stage*. Harvard Business School Press.
- Pinter, T. L. (2005). Heritage tourism and archaeology: Critical issues. *The SAA archaeological record*, 5(3), 9-11.
- Plata, A. R., Martínez, J. L. L., & Pérez, A. B. (2022). Architectural survey, diagnostic, and constructive analysis strategies for monumental preservation of cultural heritage and sustainable management of tourism. *Buildings*, 12(8), 1156. <https://doi.org/10.3390/buildings12081156>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Poria, Y., Butler, R., & Airey, D. (2003). The core of heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 238–254.
- Pretty, J. N. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.
- Preusser, C. (1911). *Nordmesopotamische Baudenkmäler altchristlicher und islamischer Zeit*. Leipzig: Hinrichs.
- Ram, Y., Björk, P., & Weidenfeld, A. (2016). Authenticity and place attachment of major visitor attractions. *Tourism Management*, 52, 110–122. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.06.010>
- Ramkissoon, H., & Uysal, M. (2011). The effects of perceived authenticity, satisfaction, and destination image on behavioral intentions. *Journal of Travel Research*, 50(6), 658–673. <https://doi.org/10.1177/0047287510380073>
- Reed, M. S. (2008). Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological Conservation*, 141(10), 2417–2431.
- Renfrew, C., & Bahn, P. (2016). *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*. Thames & Hudson. London.
- Ross, D., & Saxena, G. (2019). Participative co-creation of archaeological heritage: Case insights on creative tourism in Alentejo, Portugal. *Annals of Tourism Research*, 79, 102790.
- Renfrew, C. (2007). *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. Thames & Hudson

- Richards, G. (1996). *Cultural Tourism in Europe*. CAB International.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
- Rickly, J. M., Vidon, P., & Knudsen, D. (2021). Existential authenticity and ethics in tourism: A Beauvoirian perspective. *Tourism Studies*, 21(3), 345–362. <https://doi.org/10.1177/1468797621991234>
- Rickly-Boyd, J. M. (2012). Authenticity & aura: A Benjaminian approach to tourism. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 269–289. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.05.003>
- Rigdon, E. E., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2017). On comparing results from CB-SEM and PLS-SEM: Five perspectives and five recommendations. *Marketing: ZFP – Journal of Research and Management*, 39(3), 4–16. <https://doi.org/10.15358/0344-1369-2017-3-4>
- Ritter, C. (1844). *Die Erdkunde Des Halbinsellandes Klein-Asien XI*. Berlin.
- Robson, C. (1993). *Real world research: A resource for social scientists and practitioner-researchers*. Oxford: Blackwell.
- Rodríguez-Hernández, A., López-García, M., & Sánchez-Martín, J. (2023). Participation principles in heritage governance: Insights from the Rio, Aarhus and Faro frameworks. *International Journal of Heritage Policy*, 12(1), 55–70.
- Saltman, M., & Abuamoud, I. (2020a). Archaeology, nationalism and authority. *International Journal of Heritage Studies*, 26(1), 45–60.
- Saltman, M., & Abuamoud, I. (2020b). The sustainable management of cultural heritage sites: Tourism and the politics of archaeology at Petra. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(4), 228–239. <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0060>
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): A useful tool for family business researchers. *Journal of Family Business Strategy*, 5(1), 105–115.
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management*, 20(2), 245–249.
- Serçeoğlu, N. (2015). *Konaklama işletmelerinde çalışan personelin işkoliklik eğilimleri ile hizmet odaklılık ilişkisi: TRAI bölgesinde bir araştırma*. [Yayınlanmamış doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sesana, E., Gagnon, A. S., Bertolin, C., & Hughes, J. (2021). Adapting cultural heritage to climate change risks: Perspectives of cultural heritage experts. *Climate Risk Management*, 32.

- Shennan, S. (1997). *Quantifying archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Silver, C., & Lewins, A. (2014). *Using software in qualitative research: A step-by-step guide*. London: Sage.
- Smid Hribar, M., Bole, D., & Pipan, P. (2015). Sustainable heritage management: Social, economic and other potentials of culture in local development. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 188, 103–1.
- Smith, C. (2012). Archaeological sites as centers of knowledge production. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 19(4), 431–461.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Stedman, R. C. (2002). Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 34(5), 561–581. <https://doi.org/10.1177/0013916502034005001>
- Steiner, C. J., & Reisinger, Y. (2006). Understanding existential authenticity. *Annals of Tourism Research*, 33(2), 299–318. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2005.08.002>
- Stepchenkova, S., & Park, J. (2021). The role of authenticity in tourism: A meta-analysis. *Tourism Management*, 83, 104–118.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407–424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Stone, M. (1974). Cross-validatory choice and assessment of statistical predictions. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 36(2), 111–147.
- Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E., & Simanavicius, A. (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, 29(2), 259–271. <https://doi.org/10.1002/sd.2133>
- Su, L. (2018). Social exchange theory and residents' attitudes toward sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(2), 180–196.
- T.C. Kültür Bakanlığı 1999. (658 Nolu İlke Kararı). *Arkeolojik sitler, koruma ve kullanma koşulları*. Ankara, Resmi Gazete, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2015). *Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Dünya Miras Listesi'nde*. <https://hevselbahcesi.com/pages/hevsel-bahceleri>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics*. (7th ed.). Boston: Pearson.

- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2010). *Mixed methods in social & behavioral research*. (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Taylor, J. P. (2001). Authenticity and sincerity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(1), 7–26. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00004-9](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00004-9)
- Teheri, M., Rahmani, H., & Hosseini, S. (2018). Existential authenticity and sustainable tourism: Case studies from heritage sites. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 16(4), 345–362.
- Tenenhaus, M., Amato, S., & Esposito Vinzi, V. (2004). A global goodness-of-fit index for PLS structural equation modelling. Proceedings of the XLII SIS Scientific Meeting, 1(2), 739–742.
- Tenenhaus, M., Vinzi, V. E., Chatelin, Y. M., & Lauro, C. (2005). PLS path modeling. *Computational Statistics & Data Analysis*, 48(1), 159–205. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2004.03.005>
- Tepebaş, U. (2021). The contribution of archaeological surveys on the perception of cultural heritage: Cilicia as a case study. *Cultural Heritage and Science*, 2(1), 25–30.
- Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Harlow: Pearson Education.
- Timothy, D. J., & Olsen, D. H. (2006). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. Routledge.
- Tosun, C. (2000). Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management*, 21(6), 613–633.
- Trigger, B. G. (1989). *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuna, M. (2016). Türkiye’de arkeolojik park yaklaşımı: Alan yönetimi ve ziyaretçi yönetim planları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 233–250.
- UNEP & UNWTO. (2005). *Making tourism more sustainable*. A guide for policy makers (pp. 8–12).
- UNESCO. (2021). *Manual for the management of archaeological sites*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2020). *Zerzevan Castle and Mithraeum [Tentative listing]*. Submitted by the Permanent Delegation of Turkey.
- UNESCO. (2015). *Policy document for the integration of a sustainable development perspective into the processes of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO Publishing.

- UNESCO World Heritage Centre. (2015). *World heritage and sustainable development*. Paris: UNESCO Publishing.
- UNWTO. (2013). *Sustainable tourism for development guidebook: Enhancing capacities for sustainable tourism for development in developing countries*. Madrid: World Tourism Organization.
- UNESCO. (2013). *World heritage resource*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2009). *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics*. Montreal: UNESCO Institute for Statistics.
- UNESCO. (1957). *Recommendation on international principles applicable to archaeological excavations*. Adopted by the General Conference at its ninth session, New Delhi, 11 December 1956. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2003). *Tangible and intangible cultural heritage*.
- Urry, J. (1990). *The tourist gaze*. Sage Publications.
- Uysal, Ö. (2013). Decomposing the environmental and economic dimensions of sustainable growth concept. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, vol:5, no:2, s. 111-118.
- Valencia, J., Mileto, C., Vegas, F., & Cristini, V. (2022). *Archaeological heritage valorization through tourism*. [Conference presentation]. In C. Mileto, F. Vegas López-Manzanares, V. Cristini & L. García-Soriano (Eds.), *HERITAGE 2022. International Conference on Vernacular Heritage: Culture, People and Sustainability* (ISBN 978-84-1396-020-3). Universitat Politècnica de València.
- Vaz, E. (2020). Archaeological sites in small towns a sustainability assessment of Northumberland County. *Sustainability*, 12(5), 2018.
- Villa, F. G., Pereira Roders, A., & Veldpaus, L. (2021). *Cultural heritage, tourism and the UN sustainable development goals: The case of Croatia*. In A. Pereira Roders & F. Bandarin (Edt.), *Reshaping urban conservation: The historic urban landscape approach in action* (pp. 403-424). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71819-0_19
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349–370. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(98\)00103-0](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(98)00103-0)
- Wang, N., Li, Y., & Chen, X. (2015). Tourist authenticity and cultural continuity: A dynamic perspective. *Annals of Tourism Research*, 52, 85–98. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.03.004>
- Wang, H. (1996). Pollution control investment in China: The role of incentives and institutions. *Policy Research Working Paper No. 1784*. Washington, DC: World Bank.

- Waterton, E., & Watson, S. (2014). *The Palgrave handbook of contemporary heritage research*. Palgrave Macmillan.
- WCED. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- Willis, G. B. (2005). *Cognitive interviewing: A tool for improving questionnaire design*. Sage.
- Wise, N., & Jimura, T. (2020). *Tourism, cultural heritage and urban regeneration: Changing spaces in historical places*. Cham: Springer.
- WTO. (2005). *Making tourism more sustainable – A guide for policy makers*. World Tourism Organization.
- Xi, Y., Li, H., & Chen, Z. (2025). Developing a framework for sustainable management of archaeological site parks. *International Journal of Heritage Studies*, 31(1), 45–62.
- Xi, Y., Liu, T., Wang, Y., Ying, F. J., Han, Y., Luo, S., & Zhang, P. (2025). Developing a framework for sustainable management of archaeological site parks: Cross-case analysis based on public perception. *Land*, 14(4), 684. <https://doi.org/10.3390/land14040684>
- Ye, J., Qin, Y., & Wu, H. (2024). Cultural heritage and sustainable tourism: Unveiling the positive correlations and economic impacts. *Current Psychology*, 43, 36393–36415. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-07070-6>
- Yıkıcı, A. (2010). *Kentsel arkeolojik alanların korunmasına yönelik planlama yaklaşımları: Yenikapı arkeolojik alan yönetim ve yönlendirme rehberi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, G (2020). *Sürdürülebilirlik – Nasıl tasarlayacağız?. Covid-19 Pandemisi Yazı Serisi, Covid-19 Yayınları 33, Işık Üniversitesi, 2020-06-23* <https://www.ısikun.edu.tr/web/1695-15756-1-1>
- Yüksek, G., İstanbullu Dinçer, F., & Dinçer, M. Z. (2019). Seyitgazi İlçesi Paydaşlarının Sürdürülebilir Turizm Farkındalıkları, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 107-121.
- Zengin, B., & Zeren, F. (2024). The negative effects of over-tourism in archaeological heritage sites. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 14(2), 115–130.
- Zhang, Y., Xu, H., & Li, J. (2021). Postmodern authenticity in tourism: Simulation, marketing, and technology. *Tourism Management*, 83, 104–118. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104118>

Zümrüt, M. S., ve Bodakçi, A. (2019). *Şehrin göz ardı edilen yüzünde turizm*. [Conference presentation]. International West Asia Congress Of Tourism (Iwact '19) The Book Of Proceedngs (P. 553). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van.

EKLER

EK-1. GÖRÜŞME FORMU

Geçmiş kime aittir?" Antropolog Donald D. Fowler, 1987'de arkeolojinin politik kullanımları üzerine yaptığı incelemede, "bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışından ve daha sonra bir disiplin olarak, arkeolojinin ulus devletlerin ekonomik, politik ve hükümet kurumları tarafından şekillendirildiğini" yazmıştır. Arkeolojideki politikanın büyük bir kısmının otoriteye dayandığı açık bir gerçektir. Fowler'ın belirttiği gibi, bu otorite soruları, arkeolojinin bir ulusun geçmişini yükseltmek ve bir medeniyetin var olma hakkını doğrulamak için kullanıldığı milliyetçilikle temellendirilebilir. Ancak bu sorular, ideoloji veya kimlikten ziyade kurumların gücüne odaklanarak pratik yollarla da yanıtlanabilir (Saltman & Abuamoud, 2020: s.48).

Çalışma, turizm ve arkeolojinin nasıl yönetildiği, yapısı hakkında arkeologlar, yerel yönetimler ve turizm uzmanlarının ne düşündüğünü yanıtlamaya çalışmaktadır. Teorik Dayanak: Saltman, M., & Abuamoud, I. (2020); Paideia Yaklaşımı: Carbone vd., (2012; 2013); Arkeolojik mirasın turizm yoluyla değerlendirilmesi: Valencia vd., (2022); Organizasyon ve Mevzuat: Koren-Lawrence (2020): (Anghel, Bira, ve Zbucnea, 2022).

Bu çalışma, turizm ve arkeolojinin, Zerzevan Kalesi Arkeolojik alanı özelinde sürdürülebilir bir perspektifle nasıl yönetilebileceği konusunda ilgili uzman, yönetici ve sorumluların algı ve düşüncelerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Görüşmeler, turizm ve arkeoloji alanıyla ilgili sorumlu idari ve akademik uzmanlar-yöneticilerle yapılacaktır:

Arkeolojik alan yönetimi

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

İl-İlçe Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkan.

Diyarbakır Müze Müdürlüğü

Tur operatörlerinin yetkilileri (TÜRSAB Bölge Yöneticisi ve turist rehberleri)

1. Zerzevan Arkeolojik Alanı'nın korunma durumu ve sürdürülebilir yönetimi hakkında ne düşünüyorsunuz? (Koruma Durumu)-Sürdürülebilir yönetimi için benimsenen plan ve politikalar var mı; varsa nelerdir? (Entegre Koruma Politikaları)
2. Sürdürülebilir Yönetim uygulamaları (Kapasite belirleme; ziyaretçi sayısını sınırlama, hassas alanlara girişi engelleme, ziyaretçi bilgilendirme ve

- yönlendirmeleri, ziyaretçi merkezinin çevreci tasarımı ve uygulaması, engelli ziyaretçilere yönelik düzenlemeler vb. gibi) konusunda ne düşünüyorsunuz?
3. Zerzevan Arkeolojik Alanında arkeolojik alanların sunumu, bilgilendirilmesi ve yeniden yapılandırılması yeterli mi; bu konuda ne düşünüyorsunuz? (Sunum, Bilgilendirme ve Yeniden Yapılandırma)
 4. Zerzevan Arkeolojik Alanında ziyaretçiler için hangi hizmetler mevcuttur? (Bu rehberli turları, eğitim programlarını veya tuvaletler ve kafeler gibi tesisleri içerebilir. Sunulan hizmetler)
 5. Zerzevan Arkeolojik Alanında bakım ve koruma çalışmaları hakkında ne düşünüyorsunuz? (Bakım ve Koruma)
 6. Zerzevan Arkeolojik Alanında yapılan araştırma ve incelemeler hakkında ne düşünüyorsunuz? (Araştırma ve İnceleme)
 7. Zerzevan Arkeolojik Alanında, arkeolojik buluntuların bilimsel ve kültürel önemi nedir?
 8. Zerzevan Arkeolojik Alanında, arkeolojik alanların korunması ve tanıtılması için yerel yönetimlerin rolü nedir?
 9. Yerel toplulukların arkeolojik alanların yönetim planlarına katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz?
 10. Zerzevan Arkeolojik Alanının bölgedeki yerel topluluklarla olan kültürel ve sosyo-ekonomik ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz? (Yerel Topluluklarla İlişkiler)
 11. Zerzevan Arkeolojik Alanında, arkeolojik buluntuların yerel halk ve ziyaretçiler için önemi nedir?
 12. Turizm ve arkeolojik alan ya da kültürel miras alanı arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?
 13. Zerzevan Arkeolojik Alanı'nın turizm potansiyeli ve gelişimi hakkında ne düşünüyorsunuz? (Turizm Potansiyeli)
 14. Zerzevan Arkeolojik Alanında, arkeolojik turizmin ekonomik ve sosyal faydaları nelerdir?
 15. Zerzevan Kalesi'nde kapsamlı bir yönetim planı uygulamak mümkün mü?
 16. Zerzevan Arkeolojik Alanının sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi için neler yapılmalıdır?